

Tomi Kangas

UUDENKAUPUNGIN "SIUNATTU" RAUHA 1721

– SUUREN POHJAN SODAN
JA ISONVIHAN PÄÄTÖS

UUDENKAUPUNGIN
MERIHISTORIALLINEN YHDISTYS

Tomi Kangas

**UUDENKAUPUNGIN
"SIUNATTU" RAUHA 1721**

– SUUREN POHJAN SODAN JA ISONVIHAN PÄÄTÖS

UUDENKAUPUNGIN MERIHISTORIALLINEN YHDISTYS

Painopaikka: Uudenkaupungin Kirjapaino Oy 1996
Kustantaja: Uudenkaupungin Merihistoriallinen yhdistys ry
Julkaisijat: Uudenkaupungin Merihistoriallinen yhdistys ry ja
Uudenkaupungin kulttuurihistoriallinen museo

ISBN 952-90-7798-X

Sisällysluettelo

Alkusanat	4
Saatteeksi	5
1. Suurvallan rajamaa ja sen pieni, "uusi kaupunki"	7
1.1. Ruotsin suurvalta-asema Itämeren alueella 1600-luvun loppupuolella	8
1.2. Suomen asema Ruotsin suurvallan osana	10
1.3. Suurvallan pieni kaupunki	14
2. Suuri Pohjan sota	19
2.1. Ruotsin alkumenestyksestä Pultavan tappioon	20
2.2. Taistelu Suomesta	37
2.3. Suomi menetetään	49
3. Isonvihan aika	61
3.1. Miehistäjän armoilla - venäläiset miehitysjoukot	62
3.2. Venäläishallinto Suomessa	63
3.3. Pakolaisuus Suomesta isonvihan aikana	73
4. Isonvihan aika Uudessakaupungissa	79
4.1. Kaupunkilaisten pakoontähtö ja venäläisten tulo	80
4.2. Venäläisten kaleerilaivasto tukeutuu Uuteenkaupunkiin	84
4.3. Elämää miehityksessä kaupungissa	86
4.4. Miehityksen aikaiset kaupunkikuvan muutokset	93
5. Suuren Pohjan sodan loppuvaiheet - Itämeren suurvalta kukistuu	95
5.1. Ruotsi uhattuna	96
5.2. Rauhantunnusteluja ja Ahvenanmaan neuvottelut	97
5.3. Norjan retki ja Kaarle XII:n kuolema	101
5.4. Ruotsi taipuu rauhaan	107
6. Uudenkaupungin rauha	115
6.1. Rauhanneuvottelijat	116
6.2. Neuvottelutalo ja neuvottelijoiden asunnot	123
6.3. Rauhanneuvottelijoiden saamat ohjeet	127
6.4. Neuvottelujen kulku	131
6.5. Rauhansopimuksen sisältö	142
6.6. Rauhansopimukseen liittyviä yksityiskohtia: lahjuksia vai palkkioita	147
6.7. Uudenkaupungin rauhan merkitys	149
7. Uusikaupunki rauhanteon jälkeen	155
7.1. Pakolaisten paluu	156
7.2. Kaupungin kärsimät vahingot	158
7.3. Kaupunki elpyy vähitellen	162
8. Rauhan muisto	165
8.1. Mitalien runsautta	166
8.2. Muistotilaisuudet ja muistomerkit	167
Tiivistelmä	171
Sammandrag	175
Summary	178
Резюме	183
Lähteet	188

Alkusanat

Elokuun 30. päivänä vuonna 1721 solmittu Uudenkaupungin rauha muutti merkittävällä tavalla sekä Suomen että koko pohjoisen Euroopan historiaa. Rauha teki samalla Uudenkaupungin nimestä laajasti tunnetun paitsi kotimaassa myös eri puolilla Eurooppaa. Juuri rauha olikin - merenkulun ohella - se seikka, josta Uusikaupunki aiemmin yleisimmin tiedettiin: jokainen suomalainen -han oppi sen jo koulussa.

Näistä syistä Uudenkaupungin rauhan 275-vuotismuistoa kannattaa juhlia. Oleellinen osa juhlintaa on tämän rauhan juhlakirjan julkaiseminen.

Kirjan kustantajana ja toisena julkaisijana - yhdessä Uudenkaupungin kulttuurihistoriallisen museon kanssa - toimii Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys. Yhdistys on kokenut tehtävän kunnia-asiakseen jo sikäli, että suuren Pohjan sodan aikana Uudessakaupungissa piti sata- maansa suurin tällä koskaan nähty laivasto-osasto, joten se muodostaa tärkeän vaiheen Uudenkaupungin merellisessä menneisyydessä. Suuri Pohjan sota oli sitäpaitsi kaiken kaikkiaan merkittäviltä osiltaan myös merisota.

Näin mittavan kirjan kustantaminen on vasta kaksi vuotta toimineelle yhdistykselle kohtuulli-

sen kova haaste sekä toiminnallisesti että taloudellisesti. Jo tässä vaiheessa on syytä kiittää Uudenkaupungin Suomalaisen Seuran säätiötä ja Uudenkaupungin kaupunkia sekä lukuisia uusikaupunkilaisia ja vakkasuomalaisia yrityksiä, jotka ovat tärkeällä tavalla tukeneet kirjahanketta. Toivottavasti rauhankirja löytää tiensä myös mahdollisimman moneen kotiin paitsi Uudessakaupungissa ja muualla Vakka-Suomessa myös eri puolilla Suomea. Toivomme tietenkin, että kirjalle löytyisi lukijoita myös naapurimaissamme Ruotsissa, Venäjällä ja Virossa - ja ehkä laajemmaltikin. Siksi teoksen loppuun on liitetty tiivistelmä englanniksi, ruotsiksi ja venäjäksi.

Teoksen kirjoittamisesta on vastannut uusi-kaupunkilainen filosofian maisteri Tomi Kangas, jolle yhdistys haluaa esittää kiitokset hyvästä työstä ja onnittelut erinomaisesta lopputuloksesta. Kiitokset kuuluvat myös kaikille muille, jotka ovat monin eri tavoin vaikuttaneet kirjan syntymiseen.

Matti Jussila

Puheenjohtaja

Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys ry

Saatteeksi

Tämä työprosessin aikana rauhankirjan nimellä kulkenut teos sai alkunsa elokuussa 1995. Alunperin tarkoitus oli tehdä suppeahko historiikki vuoden 1721 rauhansolmimisesta Uudenkaupungin kulttuurihistoriallisen museon käyttöön ja tarpeisiin, mutta melko nopeasti hanketta tukemaan löytyi Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys, joka päätti ottaa kirjan kustannettavakseen. Suosiollisen kustantajan löydyttyä ja aihetta lisää tutkiessa alussa kaavailtu 120 sivun määrä osoittautui liian suppeaksi ja vähitellen teos laajeni ja sai nykyisen muotonsa. Mielenkiintoista ja aiheeseen liittyvää tietoa olisi toki löytynyt vielä paljon laajempaankin teokseen, mutta tavoitteena olleesta noin 200 sivusta päätettiin pitää kiinni. Aiheina Uudenkaupungin rauha, suuri Pohjan sota ja 1700-luvun alun elämä ovat mitä mielenkiintoisimpia, ja toivon mukaan tämä kirja onnistuu välittämään lukijoille edes jotain tuon kaupungillemme ja maallemme tärkeän ajanjakson värikkäistä tapahtumista.

Kirjan kirjoittamisen tukena on toiminut 6-henkinen toimikunta, johon kirjoittajan lisäksi kuuluivat Matti Jussila (puheenjohtaja), Pentti Helpiö, Erkki Lahikainen, Mirja Mäkelä ja Olavi Simola. Toimikunnan rooli on ollut monitahoinen, se on määrittänyt kirjan sisältöä, sen jäsenet ovat hankkineet materiaalia ja osin avustaneet tutkimuksessa, ja toimikunnan palaverit ovat tarjonneet hedelmällisen keskustelu- ja kommentointiareenan kirjaan liittyville asioille. Haluan omasta puolestani kiittää koko toimikuntaa suuresta avusta tämän kirjan valmistumisessa. Erityisesti Helpiö ja Simola ovat omia vaivojaan säästämättä hankkineet paljon arvokasta tietoa ja toisaalta antaneet tärkeitä ja rakentavia parannusehdotuksia.

Toimikunnan lisäksi myös monet muut henkilöt ovat antaneet apuaan tutkimustyön eri vaiheissa. Erityisen kiitoksen ansaitsee Mirjam Loman, joka käänsi kymmeniä sivuja venäläistä materiaalia ja oli yhdessä Lahikaisen kanssa järjestämässä yhteyksiä Pietariin. Pietarin arkistoissa Samuil Tirkeltaub ja Tatjaana Sergeevna Feodorova tutkivat venäläistä materiaalia ja lähettivät sen muokattuna kirjoittajan käyttöön. Ulla Angervo tutki arkistomateriaalia Turun maakunta-arkistossa. Uudenkaupungin kirjastossa erityisesti Pirkko Kähärä teki suuren työn hankkiessaan kymmeniä teoksia kirjoittajan ja toimikunnan käyttöön. Taiteilija Olavi Juutilainen teki monia piirroksia kirjan kuvitukseksi. Uudenkaupungin seurakunta avasi koko arkistonsa kirjoittajan käyttöön. Uudenkaupungin museon henkilökunta hoiti väsymättä monia käytännön järjestelyjä, samoin kuin Uudenkaupungin Sanomat antoi paljon teknistä ja käytännöllistä apua. Haluan omasta puolestani lämpimästi kiittää kaikkia edellä mainittuja henkilöitä ja instansseja sekä myös kaikkia niitä, joiden nimeä ei tällä kertaa mainittu, mutta jotka jollain tavoin osallistuivat kirjan valmistumiseen.

Suurta taloudellista apua tutkimustyöhön antoi Uudenkaupungin Suomalaisen seuran säätiö.

Lopuksi haluan kiittää omaa perhettäni ja erityisesti vaimoani Minnaa, joka valitettavasti joutui kärsimään tästä aikaavievästä harrastuksestani. Jouduin suorittamaan tämän teoksen kirjoitus- ja tutkimustyön oman päivätyöni ohella, mikä luonnollisesti usein ja monella tavalla hankaloitti nuoren perheen arkea ja vähensi tärkeää yhdessäoloa. Haluan omistaa kirjan tutkimustyön aikana syntyneelle pojalleni Samuli Mikaelille.

Uudessakaupungissa 29.5.1996

Tomi Kangas

1. SUURVALLAN RAJAMAA JA SEN PIENI, "UUSI KAUPUNKI"

1.1. Ruotsin suurvalta-asema Itämeren alueella 1600-luvun loppupuolella

Ruotsin suurvalta-asema oli syntynyt puolentoista vuosisadan aikana käytyjen suurvaltasotien seurauksena 1500-luvun puolivälistä 1600-luvun loppuun. Suomi toimi viisi kertaa Ruotsin tukialueena Venäjää vastaan käydyissä sodissa. Kaikki nämä sodat käytiin kuitenkin joko Suomen rajojen ulkopuolella Venäjän alueella tai ne koskettivat vain osittain Suomen raja-alueita.¹ Jo Kustaa Vaasan saatettua unionisodat päätökseen 1500-luvun puolivälissä oli Itämerestä muodostunut "Mare Suecic" lähinnä suomalaissyntyisten taitavien laivaston päälliköiden ansiosta. Uutta aikakautta oli osaltaan symboloinut Helsingin syntyminen Tallinnan kilpailijaksi Suomenlahden kaupassa. Eerik XIV:n puuttuminen Baltian tapahtumiin ja Viron valloitus merkitsivät voimakasta uutta aktiivisuutta Ruotsi-Suomen sotilaspolitiikassa, mikä vei sitten valtakunnan rajan Stolbovan rauhassa vuonna 1617 turvallisen tuntuisesti varsin pitkälle itään.² Samalla Ruotsi sai tärkeänä pitämänsä maayhteyden Baltian alueelle.

Tämän jälkeen Ruotsin ulko- ja sotilaspolitiikan painopiste siirtyi kellonviisarin tavoin myötäpäivään Suomen itärajalta Baltian kautta etelään. Tämä suuntaus tuntui Suomessa monin tavoin. Samalla kun Suomi joutui antamaan joukko-osastoillaan ja verojen maksullaan tuntuva panoksen valtakunnan suurvalta-aseman turvaamiseksi ja laajentamiseksi "Puolan, Lützen ja Narvan" maille, sen oli yksin hoidettava idän suunta. Stolbovan rauhan rajojen antamaan väärään turvallisuudentuntuun perustuneet laiminlyönnit olivat kostautua pahasti jo Kaarle X Kustaan sodassa.³

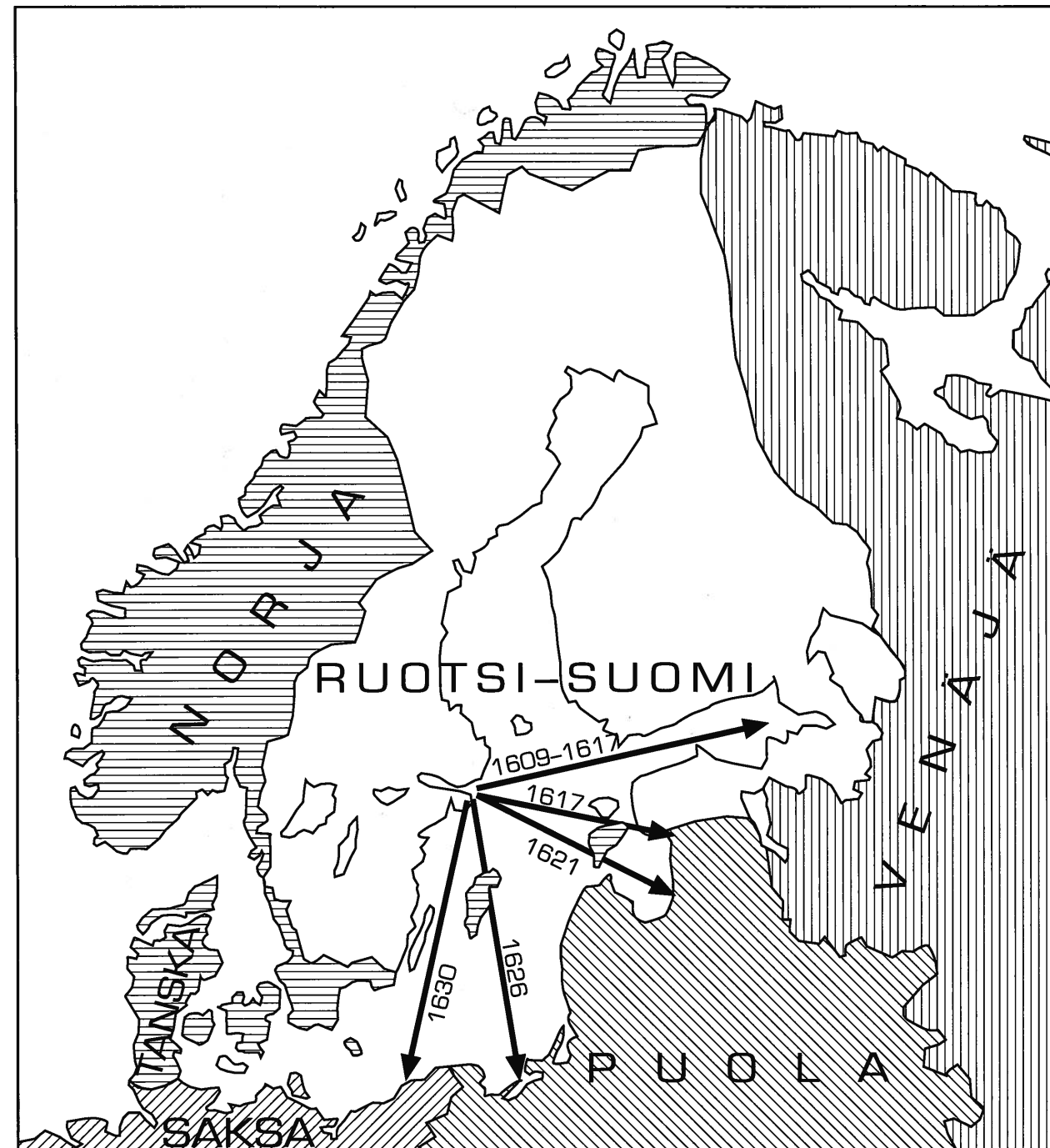
Kaarle X Kustaan Venäjän sodan aikana (1656-58) tapahtunut Suomen rannikoiden puolustuksen merkityksen oivaltaminen sekä ruotujakolaitoksen toteuttaminen olivat sinänsä positiivisia kehityspiirteitä, mutta eivät riittäneet torjumaan katastrofia, kun Baltia ja Suomi oli jätetty takamaiden asemaan oman onnensa nojaan. Tsaari Aleksein operoimissa Pähkinälinnassa, Nevanlinnassa, Sortavalassa ja Käkisalmea vastaan ja suunnatessa aktiviteettinsa myös Suomenlahden puolelle Retusaareen (Kronstadt) näkyi jo selvästi keveiden soudettavien sota-alusten merkityksen ymmärtä-

minen. On tosin todettava, että vasta Pietari I varsinaisesti perusti Venäjän laivaston, ja hän pyrki myöhemmin toimimaan saaristotaisteluun ja myös joukkojen kuljetuksiin sopivien keveiden alusten "massatuotannon" aikaansaamiseksi.⁴

Kaarle X Kustaan Venäjän-sodan kokemukset eivät vaikuttaneet paljoakaan ruotsalaisen sodanjohdon ajattelutapaan. Jo kesällä 1659 Suomi tyhjennettiin tyystin sitä puolustaneista joukoista, jotka siirrettiin paitsi Itämeren maakuntiin myös Ruotsiin taistelemaan Tanska-Norjaa vastaan. Tanskaa, Puolaa ja Brandenburgin vaaliruhetinasta vastaan 1670-luvulla käydyissä sodissa tuhannet suomalaiset sotilaat taistelivat jälleen kaukana oman maansa rajojen ulkopuolella Etelä-Ruotsissa ja Itä-Preussissa sekä valtakunnan laivastossa eteläisen Itämeren vesillä. Näin tapahtui siitä huolimatta, että tilanne omalla itärajalla oli kehittynyt äärimmäisen uhkaavaksi.⁵

Kaarle XI Kustaa (hallitsijana 1660-1697) yritti parhaansa mukaan lujittaa Ruotsin suurvalta-aseman perustusta. Hänen toimeenpanemallaan reduktiolla oli tärkeä yhteiskunnallinen ja taloudellinen merkitys. Ruotujakoisen sotalaitoksen käyttöönotto vähensi valtion menoja, mutta sen johdosta jäätin sotataidollisesti jälkeen ammattisoturiarmeijoista. Reservien puute tuli myös selvästi näkyviin. Ruotsin sotavoima jäi kokonaisuudessaan liian pieneksi valtakunnan laajentuneen alueen huomioonottaen. Vuosisadan lopussa maavoimat käsittivät yhteensä vain 65 000 ja laivasto noin 15 000 miestä.⁶

Kaarle XI oli oivaltanut avomerilaivaston merkityksen. Ruotsissa tapahtuikin voimakas aluskannan lisäys ja modernisointi parin vuosikymmenen aikana 1679-99. Tuon kauden lopulla Ruotsilla oli 35 linjalaivaa ja 15 fregattia. Merisodan pääpaino tuntui edelleen olevan etelässä, ja Suomen puolustuksen huomioiminen olisi vaatinut maamme rannikolle linnoituksia, laivastotukikohtia ja saaristolaivastoa. Valtakunnan ulkopoliittikan painopisteen kääntymistä yhä enemmän Länsi-Euroopan suuntaan syrjäinen Suomi jäi paskostakin myös sotilaallisessa mielessä toisarvoiseen asemaan. Tietoisuus tästä sekä etenkin ajatus me-

Ruotsi-Suomen ulkopoliittinen rintamanmuutos 1600-luvun alkupuolella. Idän suunnan korvasi asteittain etelä, jonne kiinnostus kääntyi kellonviisarin tavoin. Suomen itäraja sai Tukholmassa jatkuvasti vähemmän huomiota osakseen. – Lähde: Luukko 1967.

risataman perustamisesta kannusti Venäjän valtaistuimelle vuonna 1689 nousseen tsaari Pietarin suunnitelmia avata valtakunnalleen meritie Itämerelle nimenomaan Suomenlahden kautta ja rakentaa tätä tarkoitusta varten oma kaupunkinsa Suomenlahden pohjukkaan.⁷

Oikeastaan voitaisiin jopa todeta, että Ruotsin nousu suurvallaksi 1600-luvun kuluessa oli

ollut monien sattumien summa, eikä tuo asema rakentunut kestäväälle perustalle. Verrattaessa Ruotsia saman ajan muihin eurooppalaisiin suurvaltoihin huomataan hyvin sen monet ongelmat. Ensinnäkin Ruotsin valloittamat useat alueet olivat monella tavalla selvästi emämaasta poikkeavia. Vaikka muutkin suurvallat olivat alistaneet alaisuuteensa eri kansallisuuksia, Ruotsin kohdalla

näiden vieraiden kansojen osuus oli hyvin suuri ja toisaalta monilta kansoilta puuttui luonnollinen yhteys emämaahan. Lisäksi Ruotsin taloudellinen tilanne oli koko suurvaltakauden ajan suhteellisen kehno. Kauppaa jouduttiin harjoittamaan pääasiassa vain Itämeren alueella, mikä ei suppeutensa puolesta riittänyt suurten voittojen hankintaan. Ruotsin valtion tulot olivat muihin suurvaltoihin verrattuna melko suppeat. Myös Ruotsin väkiluku oli melkoisen pieni muihin kilpailijoihin verrattuna. Kaikkiaan sen väkiluku oli noin 2,5-3 miljoonaa, mutta näistäkin puolet asui voitetuilla alueilla, joten varsinaisen Ruotsin väkimäärä oli korkeintaan puolitoista miljoonaa. Pitääkseen hallussaan valloittamansa maa-alueet Ruotsi tarvitsi suurta vakinaista armeijaa, mutta köyhän maan oli vaikeaa pitää sitä yllä.⁸

1.2. Suomen asema Ruotsin suurvallan osana

Baltian kysymyksen esiinnousu oli antanut sysäyksen pitkälle, 1500-luvun puolivälissä alkaneelle sotaisalle kehitysjaksolle, jonka ansiosta Ruotsi-Suomi nousi suurvalta-asemaan. Tänä aikana sota ja sotaan valmistautuminen tulivat valtiollisen ja yhteiskunnallisen elämän keskeisiksi tehtäviksi. Nuorella Kustaa II Aadolfilla oli 1600-luvun alussa ollut kaksi vaihtoehtoa: joko tyytyä status quo:hon tai keskittää voimiaan yhteen suuntaan edullisemman olotilan saavuttamiseksi. Suomen itäraja oli ollut pitkään sotanäyttämönä ja maa oli kärsinyt eräänlaisen sisällissodan (nuijasota), joten suomalaiset olivat väsyneitä ja kaipasivat rauhaa. Valinta tehtiin kuitenkin Tukholmassa, ja vuodesta 1617 ensin kokeiluna liikkeelle lähtenyt suuntaus korosti hyökkäävää ulkopoliittikkaa. Arvioitiin, että Venäjältä oli vuoden 1617 Stolbovan rauhassa saatu kaikki saatavissa olevat edut, jotka takaisivat valtion turvallisuuden. Tästä syystä pyrittiin ystävyyteen Venäjän kanssa, ja pääviholliseksi tuli heikentynyt, Suomenlahden eteläpuolisia alueita hallinnut Puola. Tämä merkitsi valtakunnan sotilaspoliittisessa asemassa rintaman muutosta: pitkän aikaa itään kääntyneenä ollut rintama alkoi 1620-luvun kuluessa kääntyä etelää kohti. Tästä lähtien ikään kuin selän taakse jäänyt Suomi jäi yksin hoitamaan idän suuntaa, samalla kun Venäjä pääsi koko ajan melkein huoma-

Ruotsilta siis puuttui sellaisia edellytyksiä, jotka olisivat olleet välttämättömiä suurvalta-aseman ylläpitoon. Sen maantieteellinen asema oli epäedullinen, sen varallisuus oli heikko ja väkiluku liian pieni. Etupäässä naapurivaltioiden heikkous ja toisaalta Ruotsin taitava kansainvälisten ristiriitojen hyväksikäyttö olivat tehneet mahdolliseksi Ruotsin nousun suurvalta-asemaan, ja niin kauan kuin naapurimaat pysyivät heikkoina, myös Ruotsin suurvalta-asema säilyi. Saksan alueella olevilla lukuisilla pikkuvaltioilla ei ollut juuri mitään yhtenäisyyttä, ja toisaalta esimerkiksi Venäjää pidettiin vielä 1600-luvulla lähinnä Aasiaan kuuluvana raakalaismaana, jonka ruotsalaiset sitä paitsi olivat useaan otteeseen sodassakin lyöneet. 1600-luvun kääntyessä kohti loppuaan ja naapurivaltiojen voiman kasvaessa Ruotsin oli vähitellen pakko kohdata todellinen asemansa.⁹

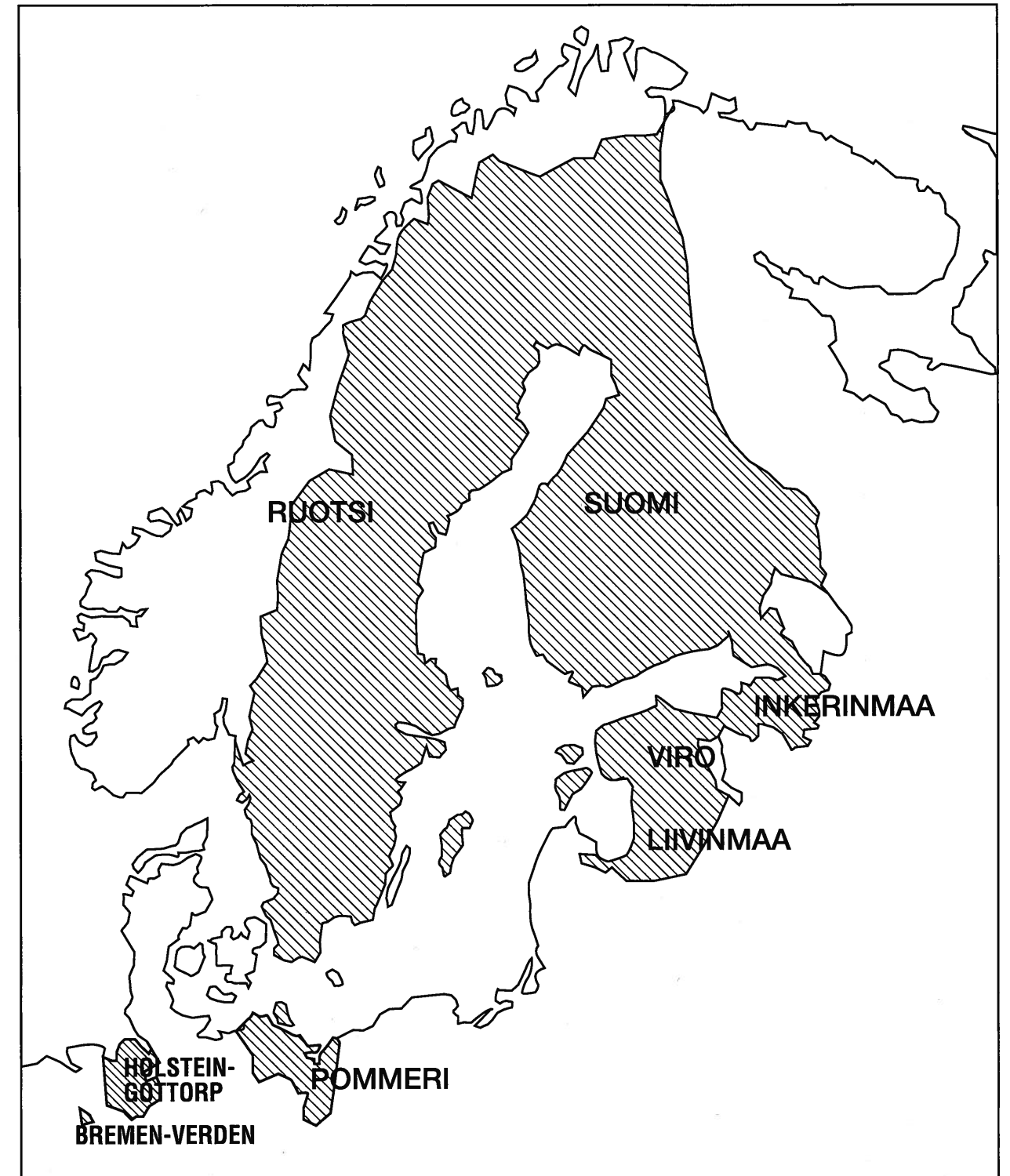
matta vahvistumaan.¹⁰

Suurvalta-aikana valtakunnan voimat oli erityisen selvästi suunnattu ulkopoliittikkaan, joten sisäinen rakennustyö jäi suhteellisen vähälle. Milloinkaan ei Pohjolan talonpojan vapaus ole ollut niin uhattuna kuin 1600-luvulla. Vanha, paikallinen itsehallinto oli miltei häviämässä, mutta valtion suojaava toiminta oli vielä puutteellista. Toisaalta valtion menestyksen myötä myös Suomen asukkaiden itsetunto nousi. Vaistomaisesti oivallettiin, että ilman Suomen osuutta valtakunnan suurvalta-asema tuskin olisi ollut ajateltavissa. Suomalaiset olivat mukana murtamassa Pohjola ympäriä eristäytyneisyyden kehää, ja ruotsalaisten rinnalla päästiin tasavertaisesti tutustumaan Euroopan mannermaan oloihin. Niinpä monet tapakulttuurin ja sivistyksen ilmiöt pääsivät täälläkin esille, toki Ruotsia pienemmässä määrin.¹¹

Suurvalta-asema merkitsi Suomen aseman tuntuvaa heikentymistä valtakunnan päämaahan verrattuna. Suomi ei ollut enää erityinen, omien miesten melko itsenäisesti johtama valtakunnan osa. Suomen erikoiskehitys katkesi pitkiksi ajoiksi sen johtavan aineksen mielenkiinnon ollessa suuntautuneena muualle kuin oman maan kysymyksiin. Tähän vaikutti lisäksi varsin tuntuvasti valtakunnan lujittuvan ja kehittyvän keskushal-

linnon määrätietoinen assimiloimis- eli sulauttamispolitiikka. Eteivät suomalaiset kyvyt siirtyivät tai heidät siirrettiin usein emämaahan ja toisaalta ruotsalaisia virkamiehiä siirtyi Suomeen. Roskilden rauhassa vuonna 1658 valtakuntaan lii-

tetyt maakunnat eli eteläisin Ruotsi kallistivat vaa'an yhä enemmän emämaan eduksi. Idässä valtakuntaan yhdistetyt alueet (Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa) eivät tulleet lainkaan samalla tavalla läheisesti liitetyksi Suomeen, vaan ne pysyi-

Kartassa näkyy Ruotsi suurvaltakautenaan, jolloin sen alueet sulki piiriinsä lähes koko Itämeren. Kuningas Juhana III antoi Suomelle suuriruhtinaskunnan arvon 1500-luvun jälkipuoliskolla.

vät erillisinä, verraten vieraina voittomaina, joiden väestöön kohdistettu ja vaikeasti toteutettava assimiloimispolitiikka suurelta osin epäonnistui.¹²

Suomen kieli oli vielä 1600-luvun alkupuolella seurustelukielenä suuressa osassa maamme sivistyneitäkin piirejä, mutta ruotsi voitti sen vuosisadan puolivälissä. Vaikka Turun yliopisto herätti suomalaista erityistunnetta, vaikutti sekin lopulta ruotsalaistumisen hyväksi, ja ruotsi tuli vuonna 1649 koululaitoksen viralliseksi kieleksi

Aselajeista, aseistuksesta ja taistelutavasta

Aseistuksessa ja taistelutavassa tapahtui 1600-luvun jälkipuoliskolla huomattavaa kehitystä. Pääaselajin eli jalkaväen muskettien lukumäärää lisättiin keihäsaseistukseen verrattuna. Muskettiin kiinnitettävien pistinten yleistyessä keihäistä luovuttiin kokonaan, ja jalkaväen aseistus käsitti vastedes musketin, pistimen ja miekan. Jalkaväen erityisasiestukseen kuului jo tuolloin myös käsikranaatti. Se oli pienehkö, ruudilla täytetty rautapallo, joka saatiin räjähtämään kuoren läpi johdetun sytytysputken kautta. Käsikranaatti oli erityisen tehokas torjuttaessa linnoituksia vastaan tehtyjä hyökkäyksiä ja ratsuväen rynnäköjä. Krenatöörit olivat erikoiskoulutettuja jalkaväen valiosotilaita.

Jotta mahdollisimman moni muskettimies olisi saatu vaikuttamaan viholliseen samanaikaisesti, taistelurintamaa levitettiin pitkiksi linjoiksi. Syntyi lineaaritaktiikka. Onnistuakseen se vaati joukoilta hyvää harjaantumista ja kurinalaisuutta, ja päällystöltä tiukkaa joukkojen hallintaa ja tulikuria. Etenevä joukko tulitti vihollista päällystönsä komentojen mukaan. 1700-luvun alussa Ruotsin armeijan taisteluryhmitys muodostui tavallisesti neljästä rivistä. Ohjesäännön mukaan oli kahden rivin tulitettava 70:n, ja kahden muun rivin 30 askeleen päästä, minkä jälkeen tapahtui tunkeutuminen vihollisrintamaan ja rajuun, teräsein suoritettavaan kamppailuun. Ruotsalaisten lineaaritaktiikka korosti lähitaistelun päätäväisyyttä ja hurjuutta. Mannermaisissa armeijoissa lineaaritaktiikka perustui enemmänkin muskettituleen.

latinan sijaan. Suomen kieli jäi viimeistään seuraavan vuosisadan puolella ison vihan jälkeen vain rahvaan puhekieleksi. Suurvalta-aikana ei vielä ollut olemassa varsinaista suomalaista kansallistunnetta, vaan vastakohtana ruotsalaisiin jonkinlaista heimouden ajatusta, maantieteellis-kansallista ja kotiseutu-isänmaallista tunnetta. Erityisesti 1600-luvun puolivälistä lähtien kuului valituksia Suomen erikoisaseman ymmärtämättömyydestä. Talonpoikaissäädyn valituksissa huo-

Ratsuväki muodosti lineaaritaktiikassa sotajoukon joustavan elementin. Ratsuväkiosatot toimivat tavallisesti jalkaväen sivustoilla tai niillä luotiin painopiste haluttuun kohtaan rintamaa. Ratsuväkeä käytettiin menestyksekkäästi myös vastustajan saarrostaamiseen ja takaa-ajoon voittoa viimeisteltäessä. Myös tiedustelu- ja partiomatkat kuuluivat ratsuväen tehtäviin. Ratsumiehen aseistus käsitti karbiinin, 2 pistoolia ja miekan.

Loistokautenaan ruotsalais-suomalainen ratsuväki oli eurooppalaisittain mitattuna erittäin korkeatasoinen. Se kykeni rynnäköimään tiheinä muodostelmina ja suorittamaan rintaman muutoksia erittäin nopeasti. Esimerkkinä ratsutaistelusta on kuvaus Holovtsinan taistelusta 4.7. 1708. Siinä kunnostautuivat erityisesti kuninkaan henkivartiodrabantit, nuorten upseerien muodostama valioeskadroona. "Oli ihmeellistä nähdä", kertoo muuan silminnäkijä, "miten drabantit yksinään miekka kourassa löivät maahan viisi vihollislippua... Hyökätessään he heittivät kaiken vastuksen nurin niskoin, ja milloin he näkivät jonkin joukon yrittävän järjestäytyä taisteluun, he iskivät siekailematta sen kimppuun täyttä laukkaa. Joka taholta vihollisten ympäröimänä he kiepahtelivat suunnasta toiseen kuin kerät."

Rakuunat olivat ratsain liikkuvia, mutta jalan taistelevia sotilaita. Suuren Pohjan sodan aikoihin he olivat jo täysin käyttökelpoista ratsuväkeä, joskin harjaantuneempia taistelemaan jalan kuin varsinaiset ratsumiehet.¹⁷

mautettiin jatkuvasti, eritoten vuonna 1672, Suomen virkamiesten suomen kielen taidon välttämättömyydestä. On kuitenkin huomattava, että maahamme tulleet ruotsalaiset joko heti ensimmäisessä tai etenkin seuraavissa polvissa esiintyivät usein suomalaisina.¹³

Suomessa oli neljä maaherrojen hallitsemaa läänä eli niitä oli vähemmän kuin keskiajalla. Nämä läänit olivat Turun ja Porin, Hämeen ja Uudenmaan, Viipurin sekä Savonlinnan eli Karjalan ja Pohjanmaan läänit. Maaherrat olivat siviiliviranomaisia ja heidän avukseen kehittyi lääninhallitus lääninkonttoreineen ja -kanslioineen. Maaherran oli hallittava lääninään hallituksen mielen mukaan ja valvottava alaistensa kuuliaisuutta. Maaherrat kuuluivat ylhäisäateliin, ja suuri osa sitä arvovaltaa, joka oli aiemmin kuulunut laamanneille talonpoikien keskuudessa, siirtyi heille. Tämä entistä paremmin järjestetty paikallinen keskushallinto söi pala palalta kansanomaista itsehallintoa, sillä yhä enemmän alettiin nähdä kaiken vallan lähde ylhäältä päin. Koko yhteiskunnan täytyi tässä kaikkien voimien liikekannallepanossa olla armeijan kaltainen.¹⁴

Suurvalta-Ruotsin yhteydessä Suomea pidettiin osana valtion kanta-alueesta (erotuksena mm. Viroon, Liivinmaahan ja Inkerinmaahan), ja sen tuli suorittaa samoja velvollisuuksia kuin var-

sinaisen Ruotsin alueidenkin, mukaanlukien asevelvollisuus. Suuren 30-vuotisen sodan aikana 1600-luvulla suomalaisten osuus Ruotsi-Suomen armeijasta oli vaihdellut noin kolmasosasta puoleen, eli lukumääräisesti aseissa oli ollut 15-18 000 miestä. Ruotsin hallitus ja sen virkakunta, lähinnä omia maanmiehiään säästääkseen, alkoi seuraavalle vuosisadalle tultaessa eli Pohjan sodan alusta lähtien sälyttää Suomen väestölle väkilukuun nähden suhteellisesti suurempia rasituksia ja erityisesti vaatia enemmän sotilaita kuin varsinaisen Ruotsin väestöltä.¹⁵

Jo sodan ensimmäisenä vuotena Suomessa otettiin sotapalvelukseen (mukaanlukien sotilaat, kuljetusväki ym.) yhteensä noin 26-28 000 miestä eli noin neljäsosa koko maan 18-60-vuotiaasta miespuolisesta väestöstä. Suomesta kootut joukko-osastot osallistuivat sodan ensi vuosina sotatoimiin lähes kaikilla näyttämöillä. Ruotsin valtakunnan balttilaisten alueiden puolustaminen tapahtui 1600-luvulla luotujen perinteiden mukaisesti pelkästään Suomessa muodostetuin joukoin.¹⁶ Vuonna 1701 suomalainen jalkaväki muodostui Turun, Porin, Hämeen, Uudenmaan, Savonlinnan ja Viipurin läänien sekä Pohjanmaan rykmenteistä. Samanaikainen ratsuväki koostui Turun ja Porin, Uudenmaan ja Hämeen sekä Viipurin ja Savonlinnan läänien ratsurykmenteistä.

Karoliinitykistöä marssilla taistelukentälle. - Kuva MV.

1.3. Suurvallan pieni kaupunki

Uusikaupunki oli perustettu kuningas Kustaa II Aadolfin käskystä huhtikuun 19. päivänä vuonna 1617. Perustamisasiakirjassa Uusikaupunki sai purjehdusoikeudet Ruotsiin, Saksaan ja Ruotsille kuuluviin Liivinmaan kaupunkeihin. Kaupungilla oli lupa viedä ulkomaille kaikkia "luvallisia" kauppatavaroita, siis myös muita kuin puutavaroita. Näiden melko huomattavien oikeuksien turvin Uudenkaupungin harjoittama Ruotsin- ja ulkomaankauppa alkoi kehittyä varsin vilkkaasti. Väkiluvun nopea kasvu todisti osaltaan yleistä eteenpäinmenoa ja vaurastumista. Myöhemmin vuosisadan puolivälissä kauppaoikeus tosin supistui viennin osalta vain puutavaroihin ja tuonnin osalta suolaan ja selvään rahaan. Näistä elinkeinovapauden kaventamisyrittäksistä huolimatta kaupungin kehitys jatkui vireänä aina vuosisadan loppupuolelle saakka. Vuonna 1681 kaupungissa oli hyviä ja käyttökelpoisia aluksia ainakin 25 kappaletta, mikä väkilukuun suhteutettuna osoittaa kaupankäynnin olleen hyvin vilkasta.¹⁸

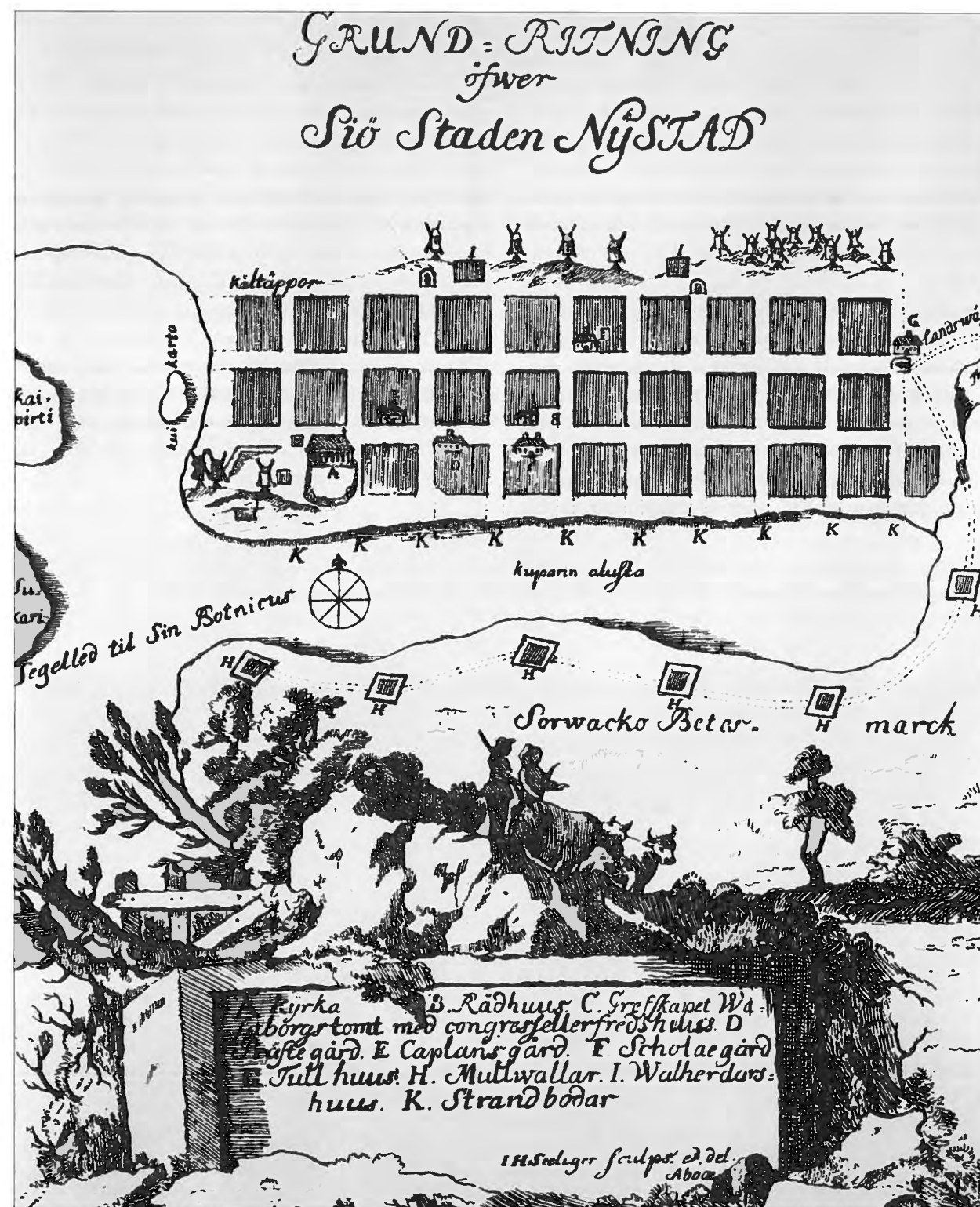
1600-luvun loppupuolella Uusikaupunki oli kohonnut Suomen vauraimpien kaupunkien joukkoon heti Turun ja Viipurin jälkeen. Valtiolle maksettavien verojen määrässä se oli Turun ja Porin läänissä toisena heti Turun jälkeen, samoin asukasluku oli läänin toiseksi suurin. Joidenkin lähteiden mukaan kaupungissa olisi asunut 300 porvaria, joista enin osa vielä varakkaita, mutta tämä lienee hieman liioiteltua. Yhteensä asukkaita oli vuonna 1656 henkikirjojen (manttaaliluetteloiden) mukaan 486. Porissa ja Raumalla oli kummassakin ainakin sata asukasta vähemmän. Uudenkaupungin historian kirjoittaneen Kyösti V. Kaukovallan mukaan Uudenkaupungin todellinen väkiluku oli paljon suurempi kuin henkikirjoissa mainitaan, jopa niin, että esimerkiksi vuonna 1656 asukkaita olisi ollut noin tuhat (henkikirjoissa siis vain 486). Hänen mukaansa todellinen väkiluku oli suurimmillaan noin 1200 henkeä vuonna 1673.¹⁹ Tämä on ilmeisen yleinen laskutapa, ja sen mukaan kaupunkien manttaaliluetteloihin oli yleensä merkitty vain 40 % todellisen väestön kokonaismäärästä.

Uuteenkaupunkiin perustettiin myös lasitehdas. Se sai kiittää syntymästään kahden ruotsalaisen tehtaan rajua kilpailua, minkä seurauksena Jungin lasitehdas Tukholmasta siirsi toimintansa

Suomeen vuonna 1681. Tehdas sijoitettiin ns. Wasaborgin kreivin tontilla olleisiin ulkokuone-rakennuksiin. Kreivin entisestä tallista tuli "lasi-hytti" ja sen vieressä oli "lasikamari". Uudenkaupungin lasitehdas oli toiminnassa jo vuoden 1683 alussa, jolloin sen palveluksessa oli kolme puhaltajaa ja yksi seppä, kaikki ruotsalaisia. Lisäksi tehdas työllisti neljä "tehtaanpoikaa", kaksi renkiä ja yhden naispalvelijan. Tehtaassa valmistettiin kristalleja ja pulloja, minkä lisäksi johtaja Jung suunnitteli myös ikkunalasien valmistusta. Työt eivät kuitenkaan ottaneet menestyäkseen, ja työväki väitti uunin ja raaka-aineiden olevan huonoja. Jungin ja työväen kesken syntyi muitakin rettelöitä, ja väkeä meni lakkoon jo ensimmäisenä toimintavuotena. Vaikka työt sittemmin pääsivätkin vauhtiin, rettelöt ja oikeudenkäynnit jatkuivat.²⁰

Syyskuussa 1685 alkoi Uudellekaupungille vastoinkäymisten ja vahinkojen aikakausi, joka kesti lähes neljäkymmentä vuotta. Sen aikana kaupungin varallisuus ja väkiluku taantuivat huomattavasti. Läänin maaherra oli mainittuna vuonna käynyt vierailulla kaupungissa, ja hänelle pidettiin läksiäisiksi komea paraati Itätullintorilla. Paraatissa ammutuista yhteislaukauksista pääsi tuli leviämään erään talon heinälatoon ja sitä kautta voimakkaan tuulen mukana kaupungin läntisiä osia kohti. Kaupungista paloi huomattava osa (ilmeisesti noin 1/3), Itätullista aina Koulukadulle saakka ja sen ylikin, sillä nykyisellä S-Marketin tontilla sijainnut Jungin perustama Suomen ensimmäinen lasitehdas paloi myös perustuksiaan myöten. Toinen suuri palo kohtasi kaupunkia vuonna 1691. Vuosisadan lopulla kovat nälkävuoDET koettelivat raskaasti myös Uuttakaupunkia, esimerkiksi vuonna 1697 Uudessakaupungissa kuoli yhteensä 161 henkilöä, joista 105 nälkään. Yhden vuoden määräksi tämä on huomattava, kun muistetaan Uudenkaupungin väkiluvun kokonaismäärä. Kaupunki joutui lähtemään kohti Pohjan sodan rasituksia melkoisesti niin varallisuuden kuin väkimäärän puolesta heikenneenä.²¹

Uudenkaupungin lähes ainoana elinkeinona oli sen perustamisesta lähtien ollut kauppa ja merenkulku. Tuottavinta oli kauppa Tanskan, Pohjois-Saksan ja Itämeren maakuntien kanssa. Mutta kun Ruotsi joutui sotaan merivaltojen, erityisesti Tans-

Uudenkaupungin asemakaava vuodelta 1753 eli rauhan jälkeiseltä ajalta. Kartta on peräisin Ephraim Hoeckertin samana vuonna julkaisemasta väitöskirjasta, ja sen on piirtänyt Turun yliopiston kuparipiirtäjä Johan Henrik Seelinger. Merkkien selitykset: A. Kirkko B. Raatihuone C. Wasaborgin kreivikunnan tontti sekä sinne siirretty rauhanneuvottelutalo D. Koulutalo ainakin vuosina 1700-05 ja kirkkoherran virkatalo 1705-42 E. Kappalaisen virkatalo 1658-1740 F. Kirkkoherran virkatalo vuoteen 1705 ja sittemmin koulutalo G. Tullihuone H. Venäläisten isonvihan aikana rakentamia multavalleja I. Paimenmajoja K. Porvareiden ranta-aittoja. - Kuva E. Hoeckert 1987.

kan kanssa, kärsi Uudenkaupungin ulkomaankauppa huomattavia häiriöitä. Tällöin kaupungin porvaristo joutui turvautumaan vähemmän tuottoisaan Tukholman kauppaan. Tukholman hallitus otti sotavuosina porvaristolta aluksia sotatarpeiden, miesten ja elintarvikkeiden kuljettamiseen hyvin pienin maksuin tai jopa kokonaan ilman korvauksia. Lisäksi Uudenkaupungin porvarit varustivat armeijaa elintarvikkein ja erilaisin varustein, ja näistäkin jäi maksu usein saamatta. Uusikaupunki sai oman osansa majoitusrasituksesta, kun se joutui majoittamaan kaupungissa vierailleita lukuisia upseereita ja aliupseereita. Erilaisia ylimääräisiä veroja kerättiin muutenkin raskaan verotaakan lisäksi ja raskasta oli myös kaupungin miesten ottaminen aseisiin jopa siinä määrin, että renkien ja muiden sopivien miesten puuttuessa porvarit olivat itsekin muutaman kerran

vähällä joutua aseisiin.²²

Sodan synnyttämistä rasituksista oli seurauksena yleisen varallisuuden nopea kuihtuminen. Kun porvareita oli ollut vuonna 1700 yhteensä 180 osallistumassa erilaisten verojen maksuun, löytyi heitä kymmenen vuotta myöhemmin enää 128. Vuonna 1711 maksajia oli enää 90, ja tällöin rengitkin oli jo luettu mukaan. Henkikirjoitettua väestöä oli vuonna 1706 vielä 430, mutta juuri ennen ison vihan alkua enää 246. Kaukovallan mukaan kaupungissa oli todellisuudessa tällöin noin 575 asukasta. Vuoden 1710 rutto ja sen jälkeen tullut nälänhätä vähensivät kaupungin henkikirjoitettuaakin asukasmäärää ainakin sadalla, ja niinpä isovihaa edeltäneinä seitsemänä vuotena Uusikaupunki oli menettänyt pitkälti yli kolmasosan väkiluvustaan.²³

Uudenkaupungin vanha kirkko, jota alettiin rakentaa vuonna 1623 eli muutama vuosi kaupungin perustamisen jälkeen. Kirkko on nykyisin kaupungin vanhin rakennus. Kirkko koki huomattavia muutoksia 1700-luvun kuluessa, eikä sen nykyinen ulkoasu juurikaan muistuta alkuperäistä, holvaamatonta ja laakeakattoista kirkkorakennusta, johon ei kuulunut myöskään kellotapulaa.

Rutto raivosi

Suuren Pohjan sodan aikana, syksyllä 1710 saapui länsirannikollekin Etelä-Suomen rannikkokaupungeissa raivonnut rutto. Samana vuonna annettiin Turusta julistus, jossa neuvottiin toimenpiteitä ruton leviämisen estämiseksi. Ohjeissa sanottiin mm.: "Cosca jocu Tarttuwaisesta Taudista pois cuole, eij pidä sen hautamisella milläkän muoto ylölykättämän,

waan Ruumiin cansa 12 Hetkein culumisesa, ilman caickia Processiä ja seurata, kirjutettaman Hautaan. - Paarten-Wercoja, Murhe-Waatteita ja Capoja, eij millän muoto sallita Ruumisten hautamises pidettäväxi, sillä Ruuminlöhkä njihin ryhty ja tartumisen waicutta."²⁴

2. SUURI POHJAN SOTA

2.1. Ruotsin alkumenestyksestä Pultavan tappioon

Vuonna 1697 Ruotsin valtaistuimelle nousi isänsä kuoleman jälkeen melkein itsevaltiaana kokematton 15-vuotias nuorukainen Kaarle XII. Hänen kasvatuksensa jäi isän kuoleman takia pahasti kesken. Perintöprinssin kerrotaan olleen varhaiskypsä, itsepäinen, sokeasti itseensä ja erehtymättömyyteensä luottava ja itsevaltiudestaan hyvin tietoinen. Kruunajaistensa jälkeen omapäinen Kaarle XII irrottautui lähes kaikista isänsä entisistä neuvonantajista. 1600-luvun lopun kovat kato- vuodet ja niistä seurannut nälänhätä olivat aiheutaneet tuhoa Ruotsi-Suomen suurvallassa verottaen kansan voimia ja vähentäen sen lukua niin, että 1/7:n väestöstä arvellaan sortuneen näissä koetelemuksissa. Yksistään Suomen väkiluvun on arvioitu näinä katovuosina laskeneen puolesta miljoonasta 370 000:een eli 25 %. Aika näytti naapurivaltioille monessakin suhteessa otolliselta sen ylivoiman musertamiseen, jonka Ruotsi oli mm. 30-vuotisen sodan kautta 1600-luvun kuluessa Pohjoismaissa ja Itämeren piirissä saavuttanut.²⁵

Venäjästä nuori, innokas ja etevä tsaari Pietari I (myöhemmin tunnettu myös arvonimellä Suuri), myös Puolan valtikkaa kantanut Saksin vaaliruhtinas August II ja Tanskan Fredrik IV liittou-

tuivat muodollisesti Ruotsia vastaan syksyllä 1699 Dresdenissä. Kyseessä oli kolmen nuoren miehen liitto yhtä nuorukaista vastaan, sillä kaikki muut olivat alle 30-vuotiaita ja Kaarle vasta 17-vuotias. August II ja Fredrik IV olivat lisäksi molemmat Kaarlen serkkuja. Suuren Pohjan sodan vihollisuudet alkoivat seuraavan vuoden alussa, kun August II:n joukot tunkeutuivat ilman muodollista sodanjulistusta Ruotsin hallussa olleelle Liivinmaalle. Yllätys ei kuitenkaan onnistunut, vaan saksit juuttuivat piirittämään Riikaa. Myöhemmin suomalais-ruotsalaisten joukkojen lähestyessä kaupunkia saksilaiset joutuivat vetäytymään suin päin etelään. Itämeren länsipuolella Tanska puolestaan hyökkäsi Ruotsin liittolaisen Holsteinin kimppuun. Nuoresta "leikkikuninkaasta" tuli nyt soturikuningas Kaarle XII, yhtä peloton ja rohkea sodassa valtakunnan vihollista vastaan kuin nuoruudessaan karhuja vastaan käydyissä voimankokeissa. Rohkean maihinnousun avulla Kaarle pakotti tanskalaisen naapurinsa rauhantekoon vuonna 1700. Tanska oli näin saatu irrotettua sodasta, mutta Kaarle itse oli tyytymätön Tanskan armeijan jäätyä lähes koskemattomaksi.²⁶

Kuningas Kaarle XII

Ruotsin tuleva kuningas Kaarle XII syntyi Tukholman kuninkaanlinnassa 17. kesäkuuta 1682. Nuoren Kaarlen tärkein opettaja oli hänen isänsä, ja harmonian isän ja pojan välillä kerrotaan olleen rikkumaton. Isä Kaarle XI halusi kouluttaa poikaansa mahdollisimman hyvin, jotta tästä tulisi hyvä kuningas Ruotsille. Isä ei pitänyt tärkeimpänä teoreettisten taitojen kuten matematiikan tai latinan osaamista, vaan fyysisten ja käytännöllisten taitojen omaksuminen oli hänen mielestään paljon olennaisempaa Ruotsin valtakunnan hallitsemisessa. Niinpä nuori Kaarle oli hevosen selässä ensimmäistä kertaa jo nelivuotiaana ja seitsemänvuotiaana pojalle jo annettiin oma rykmenttikin.²⁷

Kuusivuotiaasta lähtien Kaarlea ryhdyt-

tiin määrätietoisesti kasvattamaan. Hänen opettajikseen määrättiin joukko huomattavia eri alojen asiantuntijoita, oppineita professoreja, kokeneita sotapäälliköitä, taitavia virkamiehiä ja sulavia kamarierroja. Kaarle olikin tarkkaavainen ja tiedonhaluinen sekä lahjakas oppilas. Koska oppilas oli nuori ja opettajat toisaalta kohtelivat häntä kuin täysikasvuista, pojasta tuli väkisininkin hyvin varhaiskypsä. Metsästys oli isä-Kaarlen mielestä tärkeää ja tästä syystä hän olikin innoissaan pojan osoittamista taidoista tälläkin alalla. Poika ampui jo kymmenvuotiaana suden ja pari vuotta myöhemmin hän kykeni kaatamaan ketun juoksusta ja ampui ensimmäisen karhunsa. Kaarlen hyvä ystävä oli hänen äitinsä sisaren, Holsteinin herttuattaren poika Fredrik, jonka serkku

Ruotsin kuningas Kaarle XII (hallitsijana 1697-1718). - Kuva MV.

Kaarle siis oli. Myöhemmin Holsteinin Fredrik tuli näkyvästi sotkeutumaan Ruotsin kruununperimykseen.²⁸

Kaarlen äiti, kuningatar Ulriika Eleonoora kuoli vuonna 1693 pojan ollessa 11-vuotias. Hän oli ollut erittäin kiintynyt lapsiinsa, ja valvoi itse nuoren Kaarlen alkuopetusta. Neljä vuotta äidin kuoleman jälkeen kuoli myös kuningas Kaarle XI syöpään. Hän oli ollut ankara ja pelätty kuningas, mutta oli toisaalta tehnyt parhaansa Ruotsin hyväksi. Kaarlen huolellisesti suunniteltu kasvatus katkesi tähän tapahtumaan. Kuninkaan kuoleman jälkeen asetettu holhojahallitus pohti kuumeisesti, milloin nuori kuningas voitaisiin julistaa täysi-ikäiseksi. Vähitellen päädyttiin siihen lopputulokseen, että Kaarle XI:n hautajaisten jälkeen Ruotsin hallitsijaksi kruunattiin joulukuussa 1697 Kaarle XII - poika joka ei ollut vielä

kuuttatoista täyttänyt. Kruunajaistilaisuudessa Kaarle asetti itse kruunun päähänsä eikä myöskään antanut mitään hallitsijanvakuutusta, mikä selvästi osoitti hänen olevan itsevaltiass hallitsija.²⁹

Hallitustehtävänsä nuori Kaarle otti heti vakavasti. Jo varhain hän osoitti, että halusi olla kokonaan riippumaton niistä neuvonantajista, joita hänen ympärillään parveili. Hän teki enemmän osan päätöksistään muihin tukeutumatta tai yhteistoiminnassa vain kaikkein lähimpien uskottujensa kanssa. Aluksi Kaarle seurasi hallitustoimissaan isänsä jalanjälkiä. Ruotsi-Suomen oli hänen omaksumansa linjan mukaisesti pysyttävä erillään Länsi-Euroopan kiistakysymyksistä, etsittävä merivaltojen (Hollannin ja Englannin) ja Ranskan ystävyyttä, pidettävä silmällä Tanskan kaikkia hankkeita ja voimakkaasti tuettava Holstein-Gottorpiä Tanskaa vastaan. Toisaalta Kaarle jatkoi vielä kuninkaanakin monia huimapäisiä leikkejä ja metsästystapoja, joita oli harrastanut isänsä vielä eläessä. Tovereineen Kaarle mm. pyysi karhuja ilman varsinaisia aseita, vain puukangin ja verkoin. Erityisesti kesällä 1698 Holstein-Gottorpin herttuan oleskellessa Tukholmassa Kaarlekin otti osaa moniin "hallitsijan arvolle sopimattomiin" rientoihin, mutta syksymmällä hänen mainitaan tasaantuneen entiselleen. Aiheutettuaan humalapäissään hovissa pienen skandaalin Kaarle oli vuoden 1699 jälkeen eli täytettyään 17 vuotta melkein raivoraitis.³⁰ Kaarle rikkoi antamansa raittiislupauksen ainoastaan kaksi kertaa. Ensimmäinen kerta oli Turkin Benderissä kalabaliikin aikana, kun vettä ei ollut saatavilla ja jano oli taistelun jälkeen polttava. Toisen kerran hän joutui juomaan viiniä eräässä majatalossa ratsastusmatkallaan Turkista Stralsundiin, jotta kaikki epäilykset hänen henkilöllisyydestään voitiin torjua. Oli nimittäin yleisesti tunnettua, että Ruotsin kuningas ei juonut lainkaan alkoholia.

Kaarlen mainitaan hämmästyttäneen ympäristään rohkeudellaan, voimakkuudellaan, röyhkeydellään ja käskyvallallaan. Hän oli pitkä ja laiha. Hän laiminlöi aluksi mielellään tehtäviään riehakkaiden huvitusten vuoksi, jotka muistuttivat tsaari Pietari I:n hurjasteluja. Hän oli lukenut klassikkoja ja mainitsi

ihanteekseen Aleksanteri Suuren, mutta silti hän tönä ministereitään, rikkoi huvikseen huonekaluja, ajoi jänistä takaa valtiopäiväsalissa, katkoi lampaitten ja vuohien päitä sapelilla ja juoksenteli pelkkä paita päällä keskellä päivää Tukholman katuja. Venäjän tsaari Pietari I luuli ensin, ettei moista puolihullua tarvinnut pelätä, mutta hän erehtyi. Kun Kaarle XII huomasi vaaran uhkaavan maataan, hän muuttui. Karhunkaataja, naisten naurattaja ja oikkuilija hylkäsi heti kaikki nautintonsa. Isänmaan pelastamisesta tuli hänen päähänpintymänsä ja armeijasta ainoa intohimonsa. Sotaretkellä Kaarle XII oli tavallinen sotilas muiden joukossa, hän nukkui kovalla maalla, söi nopeasti ja laiminlöi siisteyden.³¹

Historiantutkimuksessa on keskusteltu paljon siitä, tuliko suuri Pohjan sota Ruotsille yllätyksenä. Vaikka Kaarle XI oli onnistunut säilyttämään rauhan pari vuosikymmentä, oli Ruotsi kuitenkin laajentunut suurvallaksi nimenomaan naapureidensa kustannuksella. Kun lisäksi Ruotsin sisäinen tilanne ei ollut suurvalalle paras mahdollinen, oli sodan syttyminen vain ajan kysymys. Niinpä siitä ei voidakaan

syöttää yksistään Kaarle XII:ta, vaikka hänen valtaannousunsa loikin edellytykset vihollisliiton synnylle. August II Väkevän ja Fredrik IV:n lisäksi liittoon tuli mukaan Venäjän tsaari Pietari I, joka oli aloittamassa Venäjällä suurta sisäistä uudistuskautta ja pyrki samalla laajentamaan valtakuntaansa Itämerelle saakka. Helmikuussa 1700 saksilainen sotajoukko tunkeutui ilman sodanjulistusta Liivinmaalle ja maaliskuussa Tanska aloitti sotatoimet Holstein-Gottorpiin vastaan, ja elokuussa Venäjän julisti sodan.³²

Kaarle tarttui tavattomalla ripeydellä sotavalmisteluihin. Aluksi hänen oli ratkaistava, mitä vihollista vastaan lähtisi: omat alueet olivat vaarassa Baltiassa, mutta toisaalta Ruotsia velvoitti Holstein-Gottorpin kanssa tehty liittosopimus. Kaarle teki ratkaisun jälkimmäisen vaihtoehdon hyväksi, mutta ryhtyi toisaalta myös toimiin valtakunnan koskemattomuuden varmistamiseksi. Niinpä hän määräsi suomalaiset rykmentit marssimaan viipymättä Riikan avuksi. Tanska taipui Kaarlen taitavien operaatioiden ja merivaltojen painostuksen ansiosta nopeasti rauhaan, joka solmit-

Kuparipiirros, jossa kuvataan Kaarle XII:n kruunausta joulukuussa 1697. Nuori kuningas oli tuolloin vasta 15-vuotias, mutta osoituksena itsevaltiudestaan hän asetti itse kruunun omaan päähänsä. Kruunu kuitenkin putosi nuoren kuninkaan noustessa ratsun selkään, mitä pidettiin huonona enteellä. - Kuva MV.

tiin jo elokuussa 1700.³³

Varustautuessaan Liivinmaan retkeä varten saksilaisia vastaan Kaarle sai tiedon Pietari I:n sodanjulistuksesta. Se ei aluksi aiheuttanut mitään muutoksia, mutta kun hän myöhemmin lokakuussa nousi maihin Pärnussa, tilanne osoittautui sellaiseksi, että Kaarle päättikin lähteä auttamaan Narvan kaupunkia, jota venäläiset Pietarin johdolla piirittivät. Saksalaiset joukot eivät olleet saaneet Riikaa haltuunsa ja suomalaisten joukkojen saavuttua heidät oli pakotettu perääntymään takaisin, joten sotatoimet sillä suunnalla olivat päättyneet.³⁴

Tsaari Pietari I (myöhemmin Pietari Suuri)³⁵

Pietari syntyi 30.5. vuonna 1672 tsaari Aleksei Mihailovitšin poikana. Tsaari Aleksein ensimmäinen vaimo Maria Miloslavskaja oli kuollut vuonna 1669 ja tsaari oli mennyt pari vuotta myöhemmin uudelleen naimisiin itseään 20 vuotta nuoremman Natalia Naryskin kanssa. Avioparin ensimmäinen lapsi oli poika, joka sai siis nimen Pietari. Paitsi tsaaria itseään, isäksi epäiltiin myös muutamia muita miehiä, kuten patriarkka Nikonia. Tulevaa tsaaria itseäänkin hänen syntyperänsä vaivasi jatkuvasti, tietyvästi aina kuolemaan saakka. Varmuutta asiasta tullaan tuskin koskaan saamaan, ehkäpä Pietari oli saanut geenejä useammaltakin äitinsä rakastajalta. Ainakin patriarkka Nikoniin on liitetty luonnehdinnat luonnonvoima, väkivalta, käskävä ja nerokas. Nämä ominaisuudet kuvaavat oivallisesti myös Pietaria. Kaikki astrologit ja muut hovissa liikkuneet ennustajat povasivat vastasyntyneelle pojalle loistavaa, sotaisen suuruuden värittämää tulevaisuutta.

Tsaari Aleksei kuoli vuonna 1676, minkä jälkeen tsaariksi nousi 15-vuotias Fedor, poika Aleksein ensimmäisestä avioliitosta. Aleksein leski Natalia ja tämän nelivuotias poika Pietari lähetettiin Moskovan lähistöllä sijaitsevaan kylään, pois tapahtumien keskipisteestä ja hovin juonittelusta. Äidin hellästi vaalimaa Pietaria kuvattiin ryhdikkääksi, liikkeissään ja ajatuksissaan nopeaksi, uteliaaksi ja kaikelle

Muotokuva Venäjän tsaari Pietari I:stä (hallitsijana 1689-1725). - Kuva MV.

avoimeksi. Hänen vahva terveytensä ja vilkkautensa herättivät ihastusta pojan ympärystössä. Sairaalloisen Fedor III:n hallituskausi jäi lyhyeksi, sillä hän kuoli kuusi vuotta valtaannousunsa jälkeen 1682. Lyhyen kiistelystä jälkeen kymmenvuotias Pietari valittiin tsaariksi, joskin hänen äitinsä Natalia toimi ensin sijaishallitsijana. Jo pidemmän aikaa tyytymättömyydenä olleet, vähitellen rappeutumaan päässeet Iivana Julman luomat etuoikeutetut ampujasotilas- eli streletsiasastot nousivat kapinaan, minkä tuoksinnassa Pietarin äidin suku tapettiin käytännöllisesti katsoen kokonaan, osittain 10-vuotiaan Pietarin silmien alla. Pietarin sisarpuolesta Sofiasta tuli sijaishallitsija.

Pietari ja hänen äitinsä karkotettiin tämän jälkeen uudelleen pois Kremlistä Preobrazjenskojen kylään. Pietari tunsikin tukautuvansa surun, tappion ja paikallisen luostarin hurskauden virittämässä ilmapiirissä. Pietarin opinnot sujuivat sekavasti ja monen eri opetta-

jan johdolla. Poika oppi sokin aritmetiikan, geometrian, tykistöopin ja linnoitustaidon alkeita, ja jo hyvin nuorena paljastui hänen halunsa tietää kaikesta jotain, kuitenkin mihinkään kunnolla syventymättä. Opintojen välillä Pietari leikki samanikäisten tallirenkien ja orjien poikien kanssa. Pietari perusti oman leikkiarmeijansa, joka vilisti pitkin niittyjä ja valloitti erilaisia mielikuvituslinnoituksia. Ehkä kauaskantoisin merkitys oli kuitenkin Pietarin löytämällä vanhalla pienellä purjeveneellä, jolla hän purjehti Perejaslavlın järvellä, oppi merenkulun alkeet ja alkoi haaveilla oman Venäjän laivaston perustamisesta. Tuolloinhan Venäjällä oli yksi ainoa satama, Arkangel kaukana Vienanmeren rannalla. Ajatus purjehtimisesta tai laivaston perustamisesta olisi saattanut ilman tätä episodiat jättää kokonaan pälkähtämättä moskovalaissyntyisen Pietarin päähän.

Sijaishallitsija Sofia katsoi asemansa vähitellen uhatuksi, kun edelleen virallisesti tsaariksi valittu Pietari koko ajan varttui ja miehityi. Vuonna 1689 Sofia värväsi streletsit murhaamaan Preobrazenskujen kylässä yhä oleilevan Pietarin, mutta tämä onnistui saamaan aikeesta tiedon etukäteen ja pääsi suin päin pakenemaan. Seitsemäntoistavuotias tsari ei tällä kertaa osoittanut suurtakaan urheutta, vaan ryntäsi heti murhayrityksestä tiedon saatuaan puolipukeissa satulattoman hevosen selkään ja ratsasti paniikinomaisesti yön pimeyteen. Lopulta Pietari pääsi voitolle tässä hänen ja Sofian välisessä valtataistelussa, ja tappion kärsinyt Sofia lähetettiin erääseen luostariin. Lokakuussa 1689 Pietari I, "säteilevä jättiläinen, jolla oli ahavoitunut iho ja hohtavat hammat", otti itselleen myönnetyn valtansa seitsemäntoista vuoden ja neljän kuukauden ikäisenä. Tsaarin luonnetta leimasi kaksijakoisuus, hän oli samanaikaisesti yksinkertainen ja toisaalta terävä, hänellä kerrotaan olleen huonot hermot, hidas järjenjuoksu, elävä mielikuvitus ja loppumattoman energiset voimat. Ehkä juuri voimakkaat hermostumiset ja vaihtelevat mielialat saivat tsaarin toden teolla tarttumaan hallituskysymyksiin vasta seitsemän vuotta tsaarinvallan ottamisen jälkeen eli 24-vuotiaana.

1690-luvulla Pietari loi vanhan ideansa ja toisaalta myös ymmärtämiensä sodankäynnin realiteettien mukaisesti Venäjälle laivaston ensin Mustalle merelle. Laivaston rakentamisen kustannukset jaettiin rikkaiden maanomistajien kesken. Pietari itsekin ahersi telakalla muiden työläisten joukossa rakentamassa omaa laivastoaan. Turkkia vastaan käydyin sodan tuloksena venäläisjoukot valloittivat Azovan kaupungin vuonna 1696, ja tämän kahakan voitto haluttiin laskea ensimmäiseksi venäläisten vesillä saavuttamaksi voitoksi, vaikka laivaston osuus melko mitätön todellisuudessa olikin. Voiton jälkeen tsari päätti lähteä tutustumaan muihin eurooppalaisiin hoveihin, ja oikeastaan koko Turkia vastaan käyty sota oli aloitettu "näytökseksi" tsaarin kyvyistä. Matka alkoi keväällä 1697. Taustalla oli tsaarin pohjaton halu ottaa oppia länsimaista, niiden elintavoista ja keksinnöistä. 250 henkilön seurueen matka sujui mukavasti, kunnes se saapui Riikaan Ruotsin alaiseen Liivinmaahan. Liivinmaan kuvernööri, ruotsalainen kreivi Erik Dahlberg ei halunnut ottaa seuruetta eikä Pietaria vastaan ja kohteli heitä muutenkin tylsisti. Mahtavaa tsari Pietaria moinen harmitti, minkä ylpeät ruotsalaiset saivat myöhemmin kokea. Matka jatkui halki Euroopan suotuisammassa merkeissä, Pietari tutustui eri hoveihin, oppi länsimaisia tapoja ja ajatuksia ja pääsi myös sisälle ajan diplomaattiseen juoniteluun.

Pietarin ollessa matkallaan hän sai kuulla streletsien uudesta kapinayrityksestä 1698 ja tiedon saatuaan tsari palasi kiireesti takaisin Moskovaan. Osoittaen Euroopan-matkansa opit pintapuolisiksi tsari määräsi streltsejä kuulusteltavaksi ja kidutettavaksi hyvin julmasti, ja omaakin verenhimoisuuttaan osoittaen Pietari mestasi syyllisiksi todettuja omin käsin. Hänen käskystään kapinallisten ruumiit jätettiin viideksi kuukaudeksi paikalleen roikkumaan tai maahan lojumaan. Myöhemmin Pietari jatkoi erilaisia uudistuksiaan ja pyrki nykyaikaistamaan ja länsimaistamaan suurta ja takapajuiseksi katsomaansa Venäjää. Tsaarin kiinnostus kohdistui yhä palavasti merelle ja hylättyään Jäämeren ja Mustanmeren katseet kääntyivät kohti Itämeren, jota Ruotsi oli koko 1600-luvun hallinnut.

Lähinnä Puolan August II:n vaikutuksesta Pietari hylkäsi Turkin suunnan ja kääntyi sen sijaan Ruotsin hallitsijaa Kaarle XII:ta vastaan. Laadittiin erilaisia liittosopimuksia, jotka yhdistivät Puolan, Tanskan ja Venäjän Ruotsia vastaan. Pietari haaveili erityisesti pääsystä Itämerelle sekä muinoin venäläisille kuuluneiden Tarton ja Narvan kaupunkien valtaamisesta itselleen. Liittolaiset kuitenkin aloittivat sodan ilman Pietaria, joskin Tanska taipui

PIETARI ja KAARLE - vastakohtaiset hallitsijat

Vaikka Pietari ja Kaarle olivat syntyneet samojen tähtien alla, samassa tähtimerkissä, he olivat silti melkein täydellisesti toistensa vastakohtia. Kaarle syntyi harmoniseen perheeseen, joskin Ruotsin hovin mainitaan olleen Kaarle XI:n aikana ikävä ja iloton. Pietari puolestaan syntyi ristiriitojen repimään ympäristöön ja epävarmuus todellisesta isästä kaiversi häntä jatkuvasti. Kaarlea kasvatettiin huolellisesti erinomaisten opettajien ja omien vanhempien valvovien silmien alla, kun taas Pietarin koulutus oli huonoa ja pintapuolista.

Lähes koko äidin suvun tappaminen Pietarin silmien edessä jätti poikaan syvät jäljet, on sanottu että Pietari tuns verilyölyn keskellä inhoa ja sairaalloista viehtymystä, joka myöhemmin johdatti hänet nauttimaan järjettömästä väkivallasta. Pietari oli häikäilemätön ja röyhkeä, hänen moraaliset periaatteensa olivat löysät ja erityisesti naisia hän kohteli törkeästi. Kaarrella puolestaan oli kasvatuksen ansiosta korkeat moraalikäsitykset ja periaatteet, ja hän pidättäytyi tietyvästi täysin läheisestä seurustelusta naisten kanssa koska halusi "odottaa sitä oikeaa".

Kaarlella oli vahva oikeudentunto, hän

Viimeisenä liittokunnasta sotaan yhtyi Venäjän tsari Pietari, joka syyskuussa 1700 julisti sodan ja hyökkäsi Inkerinmaan kautta piirittämään Narvan kaupunkia. Vaikka Kaarlen 10 000:n miehen armeija joutui suorittamaan pitkän ja raskastavan marssin ennen Narvaan saapumista, lyötiin ainakin kolminkertaiset venäläisjoukot perin pohjin. Tämän 20.11.1700 saavutetun Narvan voiton jälkeen Ruotsin sotilasmaine olikin ylimillään. Voitto tuli kuitenkin välillisesti merkitsemään Ruotsille ja varsinkin Suomelle kasvavaa

nopeasti häpeälliseen erillisrauhaan. Kun Venäjä sai solmittua rauhan Turkin kanssa, oli Pietari vapaa käymään vihdoinkin Ruotsin kimpuun. Vastoin lupauksia tsaarin joukot marssivat Liivinmaahan, alunperin August II:lle varatulle alueelle. Muodollinen sodanjulistuksen syy oli se kunnioituksen puute, jota Pietari oli muutama vuosi aiemmin Riikassa joutunut kohtaamaan ruotsalaisten ja erityisesti kreivi Dahlbergin taholta.

pyrki kohtelevaan omia kansalaisiaan mahdollisimman hyvin. Poikkeuksen tähän muodostivat kovat verorasitukset ja toisaalta miesten tappaminen jatkuvissa sodissa. Pietari sen sijaan kohteli omaa kansaansa säälimättömästi, hän mestautti tuhansia ihmisiä ja kidutti ja mestasi itsekin. Oman poikansa hän tapatti myrkyllä.

Kaarle oli uhkarohkea ja taisteli itse etulinjassa miekka kädessä. Hän haavoittui monta kertaa. Toisaalta hänen tekonsa ja päätöksensä perustuivat usein toiveajatteluun, eikä hyödytön sotaretki Puolan ja Venäjän alueella sekä sen jälkeinen pako Turkkiin lainkaan helpottanut Ruotsin vaikeaa asemaa. Pietari ei halunnut asettaa itseään henkilökohtaiseen vaaraan, eikä hän juuri etulinjassa viihtynyt. Toisaalta hän visioidensa mukaisesti modernisoi Venäjää, tehosti armeijaa ja loi laivaston ja satamia.

Kaarle eli karua kenttälämää ja kuoli väkivaltaisesti 36-vuotiaana vuonna 1718. Pietari eli vauhdikasta, täyttä elämää ja kuoli luonnollisen kuoleman eturauhas-virtsarakkosyöpään 53-vuotiaana vuonna 1725.

onnettomuuksien sarjaa. Nuori Kaarle XII, joka ensimmäisessä kohtaamisessaan tsari Pietarin joukkojen kanssa oli saavuttanut näistä helpon voiton, kuvitteli siitä lähtien venäläisten olevan aina yhtä helposti lyötävissä. Väärä käsitys Venäjän sotilaallisesta suorituskyvystä ja sen tulevasta kehitymisestä sai hänet kohdistamaan päähuomionsa Puolaa vastaan suunnattuihin sotatoimiin sekä jättämään Inkerinmaan ja Suomen puolustuksen toisarvoiseen asemaan.³⁶

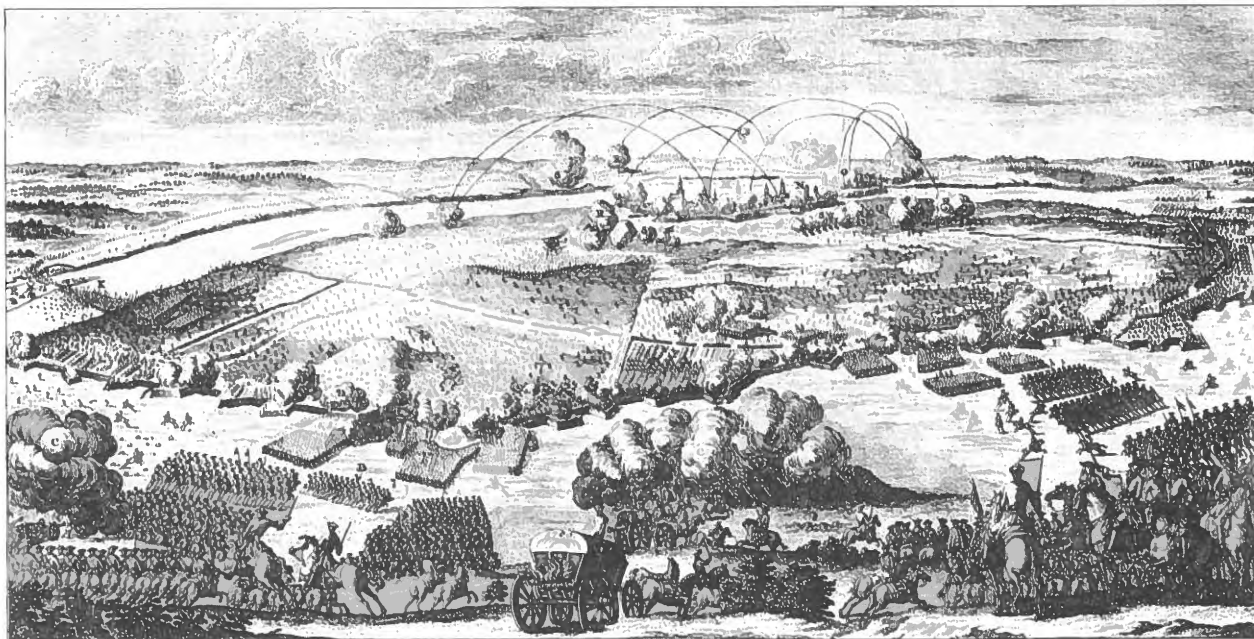

Narvan taistelu 1700

Pietari uskoi ja toivoi olevansa nopeampi kuin nuori ja kokematon vastustajansa. Vuonna 1700 Kaarle XII oli kahdeksantoistavuotias, eli kymmenen vuotta Pietaria nuorempi. Tsaarin käytettävissä olevat joukot nousivat 40 000 mieheen. Ensimmäisenä kohteena oli Narva. Pietari uskoi Tanskan tilanteen pidättelevän Kaarle XII:n pitkään, ettei tämä ehtisi puuttua tapahtumiin ja kaupunki saataisiin nopeasti vallattua. Koko operaatio näytti tsaarin silmissä mukavalta sotilaalliselta kävelyreteltä. Mutta kun Pietari syyskuun 23. päivänä vuonna 1700 saapui Narvan edustalle, hän huomasi yllätykseen kaupungin piirityksen sujuvan huonosti. Venäläisten tykistö oli toimintakyvytön, tykkimiehet eivät osanneet tehtäviään, ruutia ja luoteja puuttui ja kaupungin muurit kestivät. Pietari toivoi kaupungin silti antautuvan väsymyksestä, kunnes marraskuun 17. ja 18. päivän välisenä yönä kuuli Kaarle XII:n lähestyvän pikamarssia. Tämän tiedon kuultuaan tsaari joutui paniikkiin valtaan ja erilaisia tekosyitä keksien pakeni nopeasti paikalta aavistelllessaan tappion pian koittavan.³⁷

Kaarle XII ilmestyi pian tämän jälkeen Narvan edustalle 10 000 miehensä kanssa, joista noin 4400

oli suomalaisia. Vaikka ruotsalaisten sotilaat olivat kulkeneet pitkiä matkoja ja olivat aivan uuvuksissa, heti saapumisen jälkeisenä päivänä Kaarle itse johti joukkonsa venäläisiä vastaan. Venäläisten joukot koostuivat noin 33 000 aseellisesta sotilaasta ja lisäksi heidän leirissään oli saman verran aseettomia miehiä. Kokeneet sotapäälliköt olivat pitäneet marsia Narvan avuksi tuohon vuodenaikaan uhkarohkeana yrityksenä, ja vieläkin enemmän he hämmästyivät, kun Kaarle ryhtyi heti järjestämään väsymyett joukkonsa hyökkäykseen moninkertaista vihollista vastaan, joka oli vielä varustetuissa asemissa. Mutta Kaarlen etevyys sotapäällikkönä näkyi juuri siinä, että hän teki mahdolliselta näyttävästä asiasta sittenkin mahdollisen. Hänen suunnitelmansa mukaan vihollisrintama oli puhkaistava kahdesta kohdasta ja siten jaettava kolmeen osaan, joista kukin oli tuhottava erikseen. Rynnäkköön lähdetessä kaikui kaarlelaisten taisteluhuuto "Med Guds hjälp (Jumalan avulla)". Läpimurto onnistui ja parissa päivässä venäläisten tuho oli täydellinen. He menettivät itse taistelussa yhdeksän tuhatta miestä ja loput pakenivat suin päin paikalta. Lisäksi noin 6000 venäläistä kuoli

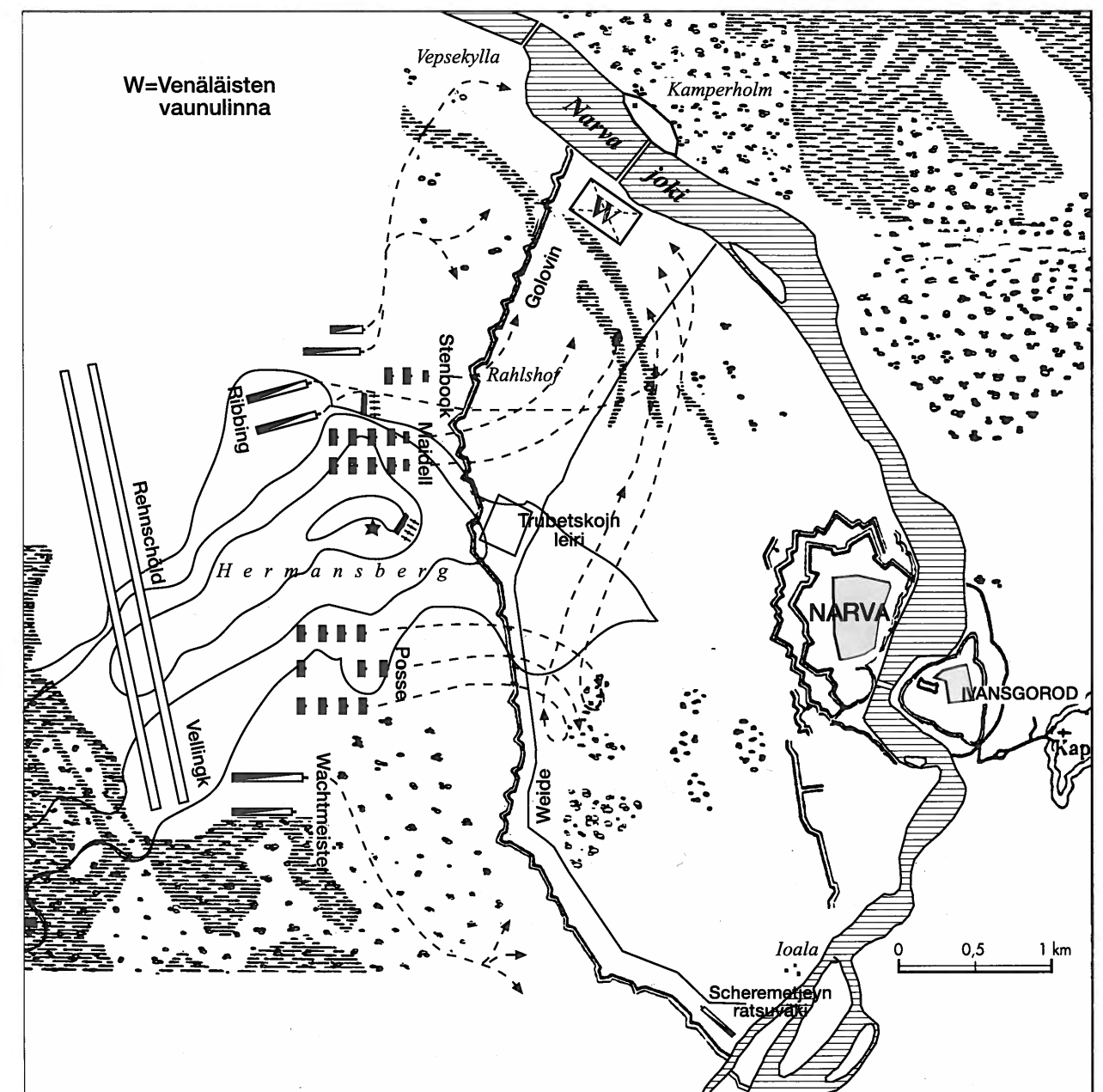

Narvan taistelu marraskuussa 1700. Kaarle XII:n vain noin 10 000 miehen vahvuiset joukot tuhosivat ja löivät hajalle moninkertaisen venäläisarmeijan. Etualalla kenraalimajuri Georg Johan Maidellin kolonnat vasemmalla ja eversti Carl Magnus Possen kolonnat oikealla tunkeutuvat venäläisten vallituslinjojen lävitse. Äärimmäisenä vasemmalla, Narvajoen rannalla näkyy venäläisten vaunulinna, jota he raivoisasti viimeiseen asti puolustivat. - Kuva MV.

nälkään ja haavoihinsa kotimatalla. Huolto-vaikkeuksien takia Kaarle XII antoi noin 10 000 vangiksi saadun lähtöä aseet luovutettuaan vapaasti koteihinsa ja näistäkin ilmeisesti suuri osa nääntyi ja menehtyi matkalla. Kaikkiaan kahdeksantoista venäläistä kenraalia ja kolmetoista everstiä joutui vangiksi. Ruotsalaisten tappiot olivat 650 kaatunutta ja 1200 haavoittunutta.

Narvan taisteluun ruotsalaiset olivat saaneet uuden aseenn, jalkaväkimiehillä oli muske-

teissaan pistimet, jotka osoittautuivat lähitaistelussa erittäin tehokkaiksi. Pistin korvasi ennen käytetyn keihään. Taistelun laannuttua vimmatusti taistelleet suomalaiset löysivät vihollisen viinavaraston ja tyhjään vatsaan nautitut voitonmaljat tekivät nopeasti tehtävänsä, ja soturit uinuivat autuaan tiedottomina taistelukentällä. Venäjällä tappiosta kiellettiin puhumasta julkisesti ääneen, mutta silti Pietari sai niin kotimaassaan kuin varsinkin ulkomailla osakseen runsaasti pilkkua ja naurua.³⁸

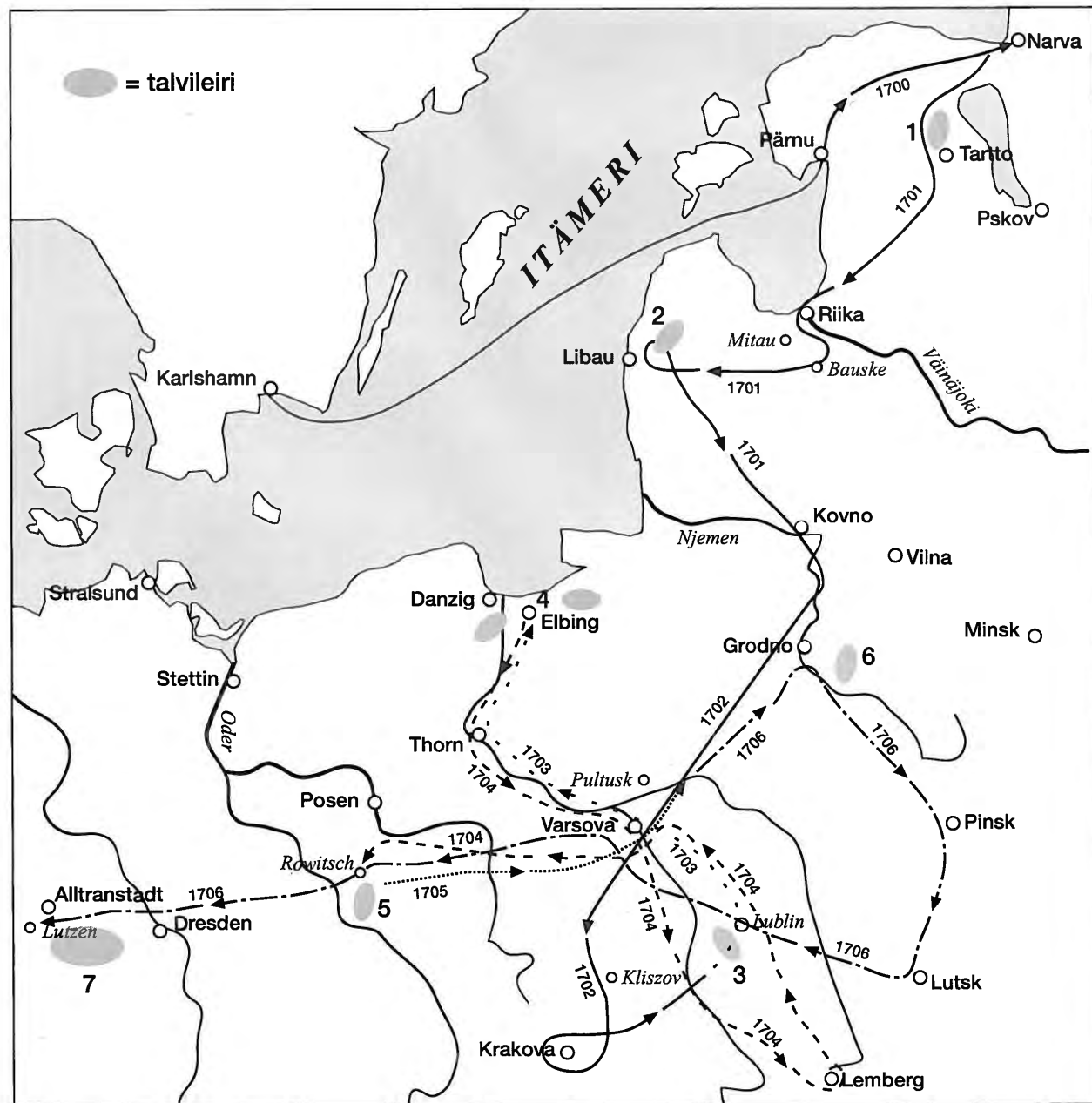

Murtaukseen venäläisten puolustuksen joukoilta alivoimainen Kaarle XII käytti kolonnataktiikkaa. Maidellin ja Possen osastoilla luotiin painopisteet sisäänmurtokohtiin ja katkaistiin venäläisten puolustusasema kolmeen osaan. Ruotsalaisten ratsuväki sitoi venäläiset sivustoilla.

Venäjän tsaari Pietari joutui aivan suunniltaan Narvan tappion jälkeen ja pyrki hetken aikaa jopa solmimaan rauhan Ruotsin kanssa. Pienen hämmennyksen jälkeen hän kuitenkin terästyi ja päätti rakentaa Venäjästä todellisen sotilasmahdin virheistään viisastuneena. Pietarin koko olemus muuttui, hänestä tuli entistä ahkerampi, harkitsevampi, suunnitelmallisempi ja määrätietoisempi. Tsaarin määräyksestä koko Venäjä ryhtyi kuumeiseen varustelutyöhön. Kaupunkeja ja luostareita varustettiin, jotta ne pystyisivät estämään vihollisen

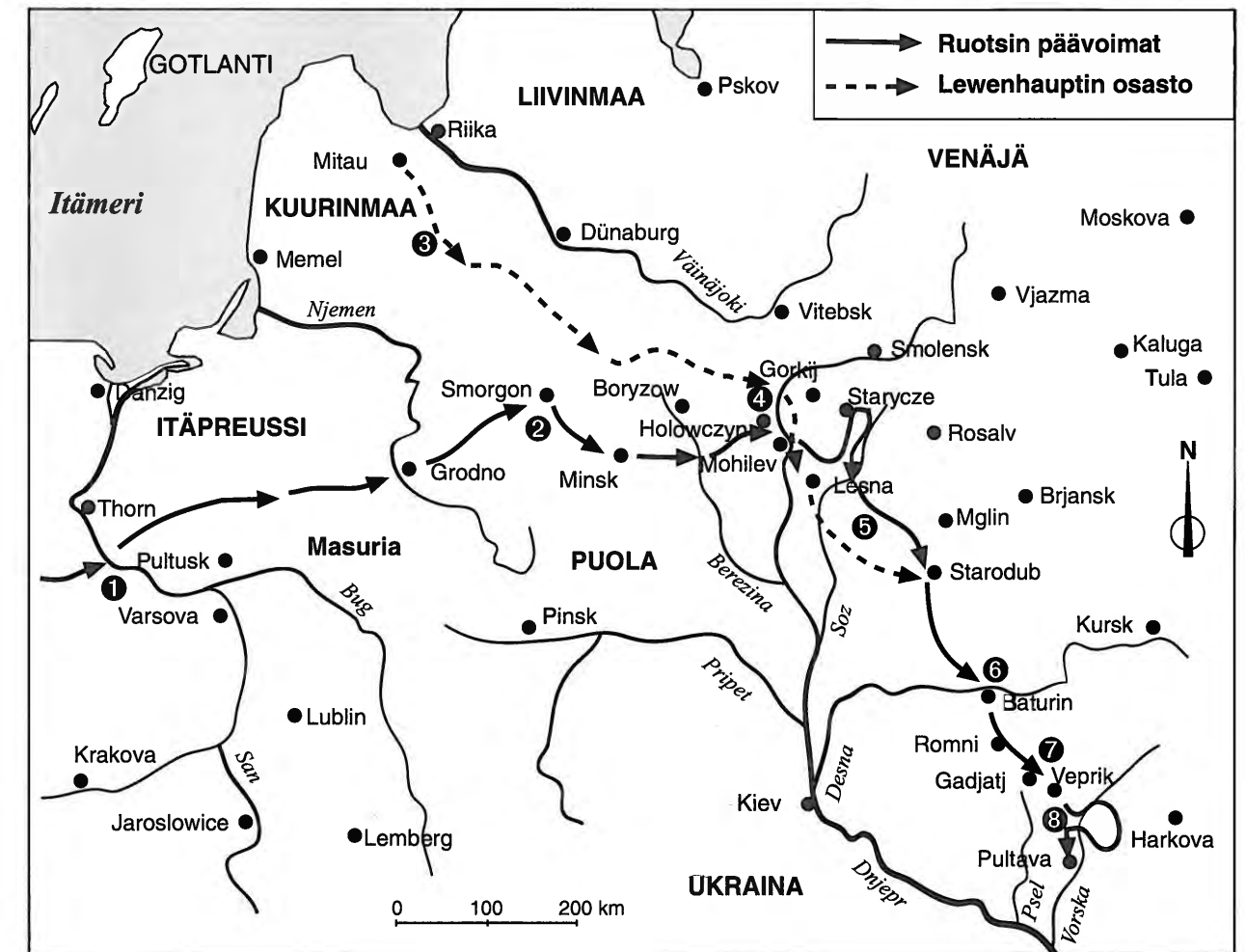
hyökkäyksen. Vakinainen armeija oli supistunut Narvan tappion jälkeen 25 000 mieheen ja siksi Pietari julisti Venäjälle yleisen asevelvollisuuden. Uusia rykmenttejä perustettiin, aseita ostettiin ulkomailta, ulkomaisia upseereita värvättiin kouluttamaan ja johtamaan joukkoja, kirkoilta takavarikoitiin niiden omaisuutta ja laivaveistämöillä rakennettiin kuumeisesti kevyitä kaleereita. Tsaari pyrki myös kaikkiin keinoin vahvistamaan suhteita liittolaisiinsa ja näiden kanssa solmittiin uudet liittosopimukset vuonna 1701.³⁹

Karttapirros Kaarle XII:n sotatoimista Puolan-Saksin alueella v. 1700-1706. Loistavista voitoista huolimatta tämän sotaretken merkitys jäi Ruotsille vähäiseksi.

Vaikka Tanska, Puola ja Venäjä oli nyt kertaalleen lyöty, kieltäytyi Kaarle solmimasta rauhaa näiden kanssa Euroopan suurvaltojen ja ruotsalaisten poliitikkojen kehoituksista huolimatta. Kaarle päätti sen sijaan lähteä kurittamaan Puolaa ja suistamaan valtaistuimelta August II:a, joten Venäjälle ja tsaarille jäi hyvää aikaa koota uutta armeijaa. Vaikka kuusi vuotta kestäneellä Puolan ja Saksin sotaretkellä saavutettiin monia sotilaallisia voittoja, kokonaisuutena se oli sittenkin melko hyödytön ja lähinnä vain Puolan sisäpolitiikkaa muovannut episodi. Kaarlella oli hyvä ja taistelukuntoinen, noin 46 000 miehestä koostuva sotajoukko, kun hän syksyllä 1707 palasi uudelleen

Puolaan ja tunkeutui seuraavana vuonna Venäjän puolelle. Hänen päämääränsä oli Moskova. Suunnitelmat kuitenkin pettivät yksi toisensa jälkeen. Kaarle ei saanutkaan Puolan kuninkaaksi valitulta Stanislav Leszczyńskiltä tämän lupaamia 20 000 puolalaista. Kenraali Adam Ludvig Lewenhauptin Liivinmaalta saapuneen armeijan lähtö puolestaan viivästyi, ja se tavoitti Kaarlen vasta lokakuussa menetettyään sitä ennen 11 000 miehen vahvuudestaan 5000 miestä ja koko noin 2000 vankuria käsittäneen kuormastonsa. Kaikki ne ruokatarpeet ja varusteet, jotka Lewenhauptin piti tuoda pääarmeijalle, oli menetetty. Pietari noudatti poltetun maan taktiikkaa ja riisti näin Kaar-

Ruotsin armeijan hyökkäys Venäjälle 1708-1709. 1. Ruotsalaiset ylittävät Veikselin joulukuussa 1707. 2. Talvileiri helmikuussa 1708. 3. Lewenhauptin osasto lähtee Kuurinmaalta kesäkuussa 1708. 4. Holowczinin voitokas taistelu 4. heinäkuuta. 5. Lesnajan taistelussa 29. syyskuuta Lewenhauptin armeijaosasto kärsii vakavia tappioita ja menettää muun muassa suuren osan kuormastostaan. Osasto saavuttaa Kaarle XII:n pääarmeijan lokakuussa 1708. 6. Porin rykmentti kunnostautuu Desna-joen ylimenossa lokakuussa. 7. Veprikin piirityksessä 7. tammikuuta 1709 kaatuu lautilainen kapteeni Karl Gustav von Falkenberg. Armeija asettuu talvileiriin. 8. Pultavan piiritys alkaa 1. toukokuuta 1709.

lelta kaikki joukkojen muonitusmahdollisuudet. Kaarlen oli suunnattava yhä etelämmäs kohti Ukrainaa. Paitsi runsaampien muonavarojen toivossa, Kaarle uskoi saavansa Ukrainan kasakoista liittolaisia. Kasakkapäällikkö Ivan Mazeppa, joka loka-kuussa 1708 oli tehnyt liiton Kaarlen kanssa, sai kuitenkin vain muutamia tuhansia kasakoita seuraamaan itseään. Venäläiset häiritsivät koko ajan Kaarlea hyökkäyksillään ja vaikka Kaarle voitti aina, mieshukka alkoi tuntua.⁴⁰

Enemmän kuin vihollinen, Kaarlen sotajoukkoja tuhosi ankara talvi 1708-09. Tuhansittain

Veprikin taistelu⁴²

Veprikin taistelua pidetään ensimmäisenä Kaarle XII:n itsensä johtamana fiaskoon päättyneenä taisteluna. Veprikin maavalleilla ympäröity linnoitus sijaitsi koillis-Ukrainassa. Sen varusväki käsitti runsaat 1500 miestä englantilaisen päällikön alaisena. Kaarle XII piti varuskunnan kukistamista helppona toimenpiteenä, hän vaati varuskuntaa ensin antautumaan tai muussa tapauksessa koko varusväki hirtettäisiin. Tähän ei varuskunnan komentaja suostunut.

Kaarlen suunnitelma oli, että tykistö pitäisi tulellaan puolustajat poissa valleilta ja että jalkaväki tällöin rynnäkkötikapuita käyttäen hyökkäisi linnoitukseen. Tykistö ei kuitenkaan onnistunut tehtävässään ja suuri osa tikkaiden kantajista kaatui perille pääsemättä. Kaiken lisäksi tikkaat osoittautuivat liian lyhyiksi ja kun venäläiset olivat vailleet vallit vedellä, olivat ne jäätyneinä niin liukkaat että jalkaväen oli mahdotonta päästä ylös.

Kaarlelaiset joutuivat nyt myös ensimmäistä kertaa suuremmassa laajuudessa rihlattujen kiväärien tuleen. Varuskunnan 300 kasakalla

Ruotsalaisista sotavangeista⁴³

Perevolotsnajassa, Pultavan taistelun jälki-näytöksessä, jossa Kaarlen pääarmeija antautui, jäi venäläisten vangiksi 1161 upseeria ja 13 138 aliupseeria ja sotamiestä. Näiden joukossa oli myös armeijan korkein johto kuningasta lukuunottamatta; marsalkka Carl Gustaf Rehnsköld, jalkaväenkenraali Adam Ludwig Lewenhaupt, ratsuväen kenraalimajuri Carl Gustaf Creutz sekä myös Kaarlen "pääministeri"

miehiä paleltui kuoliaaksi tai heidän jalkojaan ja käsiään jouduttiin amputoimaan. Armeija oli supistunut jo 23 000 mieheen, se oli nääntynyt ja masennuksissa. Keväällä 1709 tsaari Pietari keskitti suuren noin 40 000 miehen vahvuisen armeijan Pultavan seudulle. Kesäkuun 28. päivänä käydyssä Pultavan ratkaisutaistelussa Kaarle kärsi niin täydellisen tappion, että töin tuskin pääsi itse pienen miesjoukon kanssa pakenemaan Turkkiin. Hänen armeijansa tähteet, 15 000 miestä, antautuivat pari päivää myöhemmin sotavangeiksi venäläisille.⁴¹

oli rihlatut kiväärit, joiden osumatarkkuus oli ennennäkemättömän hyvä ja tuli murhaavaa. Marsalkka Carl Gustaf Rehnsköld yritti vielä ratsuväkiryynnäköllä päästä ratkaisuun, ja vastata hänen haavoituttuaan antoi Kaarle keskeyttää hyökkäyksen.

Kaarle XII itse pysytteli tässä taistelussa tapojensa vastaisesti enimmäkseen vihollisen luodinkantaman ulkopuolella. Tämä ei mitenkään kohottanut joukkojen taisteluinnostusta. Taistelu oli kestänyt pari tuntia, vaikka jo heti alussa oli ollut selvää ettei valloittaminen onnistu suunnitellulla tavalla. Kuitenkin yllättäen, uuden hyökkäyksen pelosta varusväki antautui ja Kaarle sai vaivoikseen 1500 vankia vartioitavaksi ja elätettäväksi. Nämä saivat hirttohaukuksesta huolimatta hyvän kohtelun. Ruotsalaisten omat tappiot kaatuneina ja haavoittuneina olivat lähes samansuuruiset. Kaatuneiden joukossa oli kapteeni Carl Gustaf von Falkenberg Palttilan kartanosta Laitilasta. Vain rusaat 6 kuukautta myöhemmin 28.6. käytiin Pultavan taistelu, joka tosiasiallisesti merkitsi Ruotsin suurvalta-aseman loppua.

ri" kreivi Carl Piper. Vangeiksi jäi myös sotajoukon mukana seuranneita, lähinnä upseerien perheenjäseniä, vaimoja ja lapsia yhteensä 1657 henkilöä sekä lisäksi 3402 siviiliä, renkejä ja käsityöläisiä. Pari päivää aikaisemmin oli Pultavassa jäänyt vangiksi 2800 karoliinia, joten tässä Kaarlen Venäjänretken loppunäytöksessä jäi vangiksi kaikkiaan noin 23 000 henkeä. Kaarlea onnistui seuraamaan Turkin

puolelle 1300 miestä.

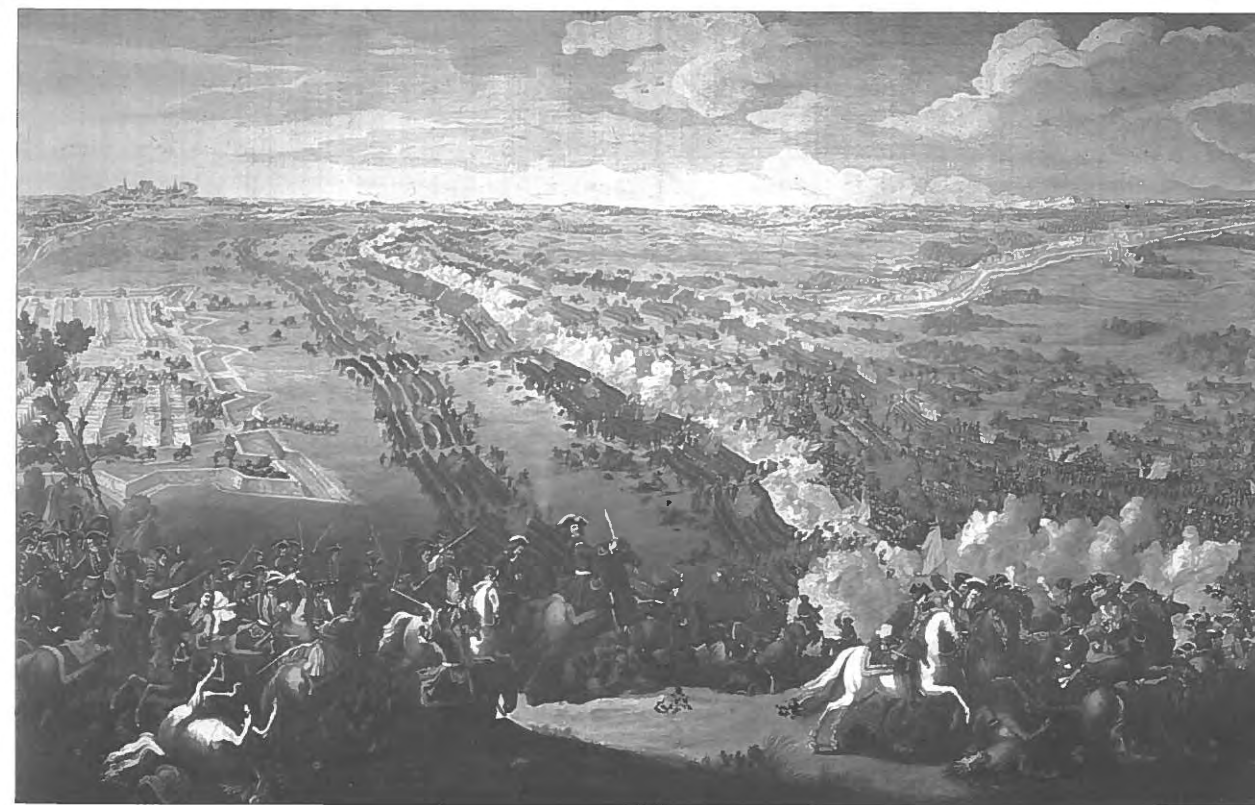
Vangit vietiin vuoden 1709 lopulla Moskovaan, missä heidän täytyi loputtomana jona kulkea tsaari Pietarin voitonkulkueessa lukuisten riemukaarien alitse kansan riemuitessa ja pilkatessa voitettuja. Korkeimmat upseerit sijoitettiin Moskovaan, jossa he muodostivat eräänlaisen vankien keskushallinnon, joka avusti vankeja ja pyrki parantamaan heidän olojaan tekemällä esityksiä ja valituksia viranomaisille. Alipäällystö ja miehistö joutuivat kaivoksille, linnoitustöihin ja suuri osa nimenomaan Pietarin kaupungin rakennustöihin. Työstä maksettiin palkkaa sen verran, että sillä pystyi juuri ja juuri hankkimaan elatuksensa. Usein palkka jäi saamatta ja vankien olosuhteet olivat muutenkin vaikeat.

Upseerit saivat periaatteessa asunnon ja vaatteet, mutta elatuksensa heidän oli itse hankittava. Monet joutuivat aluksi myymään henkilökohtaiset varusteensa ja ne upseerit, joilla oli esimerkiksi käsityötaitoa, saivat elantonsa vaikkapa puuseppinä, maalareina tai kaivaer-

tajina. Vankien ylläpidon järjestäjänä keskeinen asema oli kreivi Piperillä, joka varakkaana miehenä henkilökohtaisin avustuksin ja lainoin avusti pulassa olevia: tavan takaa hän kirjoitti puolisolleen Ruotsiin ja pyysi tätä lunastamaan vekseleitä. Rahat toimitettiin edelleen Moskovaan Amsterdamin kautta.

Joulun aikaan 1714 siirrettiin jo lähes 70-vuotias kreivi Piper yllättäen Pietariin, mistä hänet myöhemmin vietiin Pähkinälinnaan, jossa hän vuonna 1716 kuoli. Avustustoimintaa järjestelivät sen jälkeen Rehnsköld ja Lewenhaupt kuolemaansa 1719 saakka. Ruotsin valtio ryhtyi myöhemmin maksamaan, tosin epäsäännöllisesti, vangituille upseereille palkkaa. Ylemmät upseerit saivat täyden palkan, alemmat puolet palkasta. Sotavankien keskuudessa syntyi pietistinen herätysliike, joka myöhemmin sotavankien palattua kotiin vaikutti myös Suomen uskonnolliseen elämään.

Sotavankeudessa olevan sotilaan velvollisuus on paeta. Tietenkin huoli omaisista, koti-

Pultavassa kesäkuussa 1709 Kaarle XII:n siihen saakka voittamaton armeija kärsi musertavan tappion ja antautui Perevolotsnajassa venäläisille. Kaarle XII:n onnistui paeta Dnepr-joen yli Turkkiin. Ruotsin tappioiden tie suuressa Pohjan sodassa alkoi. - Kuva MV.

ikävä ja kurjat olosuhteet olivat pääasialliset syyt pakenemiseen. Useat vangit onnistuivatkin pääsemään pakoon. Seuraavassa muutamia esimerkkejä.

Lauri Sacklinus oli Pohjanmaan rykmentin pastorina Riikassa, joka joutui vihollisen haltuun heinäkuun alussa 1710, jolloin myös Sacklinus jäi vangiksi. Hänen onnistui varsin pian eräiden merimiesten avulla piiloutua ilmeisesti Riikassa hollantilaiseen laivaan, jonka mukana hän tuli Hollantiin ja sieltä edelleen Ruotsiin. Hänen vankeusaikansa jäi harvinaisen lyhyeksi, sillä jo vuonna 1711 hän sai nimityksen Mynämäen kirkkoherran virkaan, jota hän ei kuitenkaan pitkään hoitanut kun edessä oli uusi pakomatka isonvihan tieltä Ruotsiin.⁴⁴

Luutnantti Wilhelm Ludvig Taube jäi vangiksi Pultavassa ja sijoitettiin Wologdaan, josta hän vuonna 1715 pakeni pienellä veneellä Suhona- ja Vienanjokea myöten noin 1000 kilometrin päässä olevaan Arkangeliin, sieltä hollantilaisella laivalla Amsterdamiin ja edelleen Ruotsiin ja liittyi uudelleen armeijaan.⁴⁵

Mielikuvituksellisin lienee päämajoitusmestari luutnantti Christoffer Stobéen pako Arkangelista. Hän oli jäänyt vangiksi Viipurissa 15. kesäkuuta 1710. Stobée oli linnoitusasiantuntija ja tsaari Pietari yritti saada häntä jäämään Venäjän palvelukseen. Kun hän ei tähän suostunut, joutui hän epäsuosioon ja painostuksen alaiseksi, lähetettiin Arkangeliin ja asetettiin erityisen tarkan silmälläpidon alaiseksi. Stobée sai kiertoteitse tietoja Ruotsista, että hänen uskottiin kuolleen ja että hänen hyvä ystävänsä yritti lähennellä Stobéen nuorta vaimoa. Stobéeta vartioitiin niin tarkkaan, ettei tavanomaista pakoa voitu ajatella.

Keksittiin ovela suunnitelma, joka myös toteutettiin. Vankien joukossa oli väliskäri, joka oli perustanut apteekin toisen vangin kanssa. Tällä oli hyödyllinen taito valmistaa olutta ja keittää viinaa, joten apteekissa oli tarjolla monipuolista lääkitystä, josta kanta-asiakkaana tunnettu kuvernööri myös oli erityisen kiinnostunut. Kuvernöörillä oli kesy karhu, joka myöskin oli mieltynyt olueeseen ja ennen pitkää tottui asioimaan apteekissa omin päin ilman isäntäänsäkin.

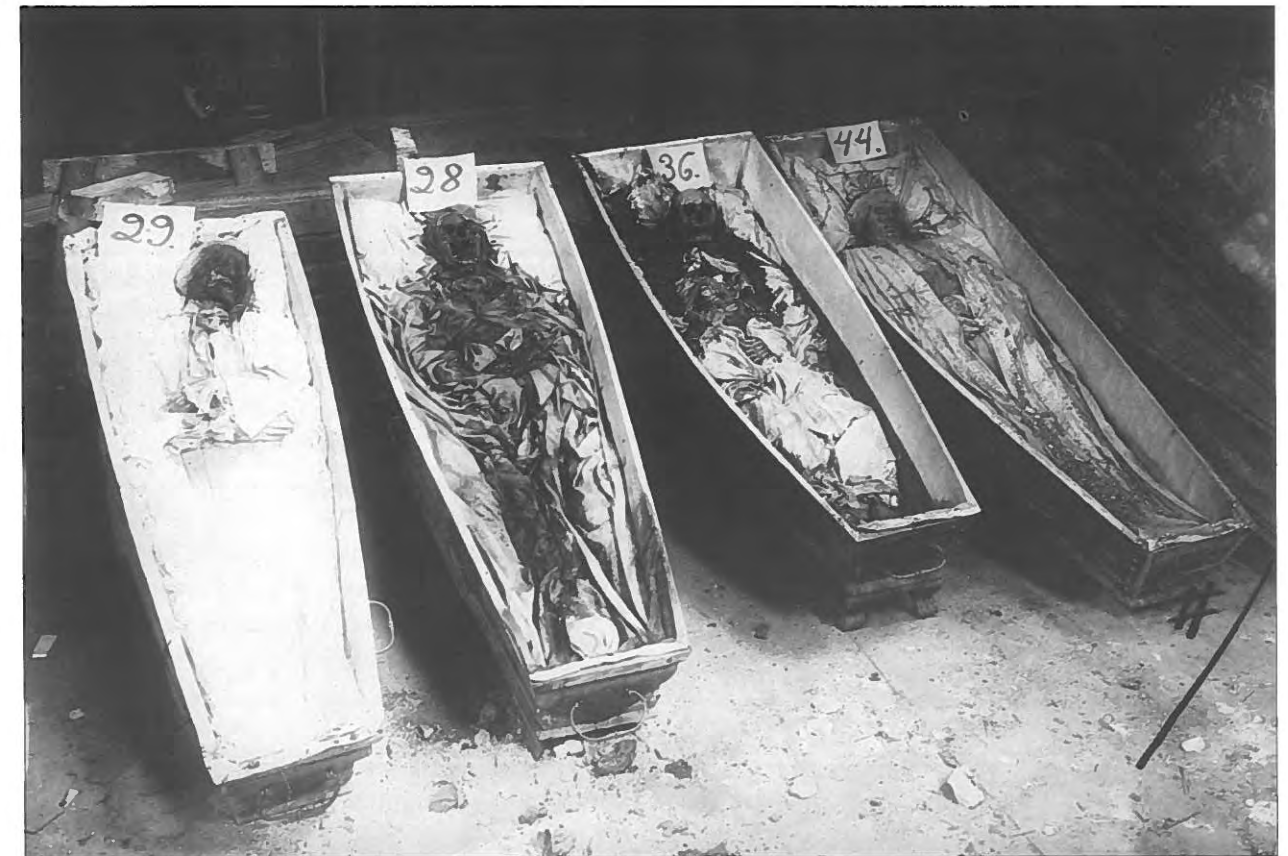
Eräänä päivänä karhu oli hävinnyt. Sitä etsittiin aikansa ja lopulta tultiin siihen tulokseen, että karhu oli palannut takaisin Tapiolaan. Todellisuudessa karhu nukkui ikuista unta apteekin kellarissa. Stobée ryhtyi sairastamaan ja ilmoitettiin, että hänellä on ankara ja tarttuva punakuume. Kuvernöörin palvelijat kävivät aika ajoin katsomassa potilasta, joka oli vuoteen omana. Jonkin ajan kuluttua palvelijoille ilmoitettiin, että Stobée oli kuollut.

Kuvernööri lähetti pari virkamiestä tarkastamaan vainajaa. Kun he tulivat huoneeseen, jossa vainaja makasi lakanan alla, lehahti heitä vastaan sellainen löyhkä, että he pysähtyivät ja sanoivat: "Hyvä on, haudatkaa pian!" Vuoteessa ei maannutkaan Stobée, vaan jo mätänemistilassa oleva kuvernöörin karhu, joka oli puettu Stobéen pukuun, päässä syvälle vedetty yömyssy ja liina "kasvojen" päällä. Itse kuvernööri osallistui surusaattoon kun hänen karhunsu juhllisin menoin saatettiin siunatun maan poveen.

Stobée ei itse osallistunut omiin virallisiin hautajaisiinsa, vaan asteli kaupustelijaksi pukeutuneena laukku selässä kohti Pietaria, mistä hän edelleen jatkoi Suomen kautta Ruotsiin parahiksi pelastamaan vaimonsa petollisen ystävänsä käsistä. Tämä oli pidättänyt kaikki Stobéen vaimolle lähettämät kirjeet uskotellen että mies oli kuollut vankeudessa.⁴⁶

Arkangel oli monien onnistuneiden vankipakojen lähtösatama. Siellä oli pakoja järjestämässä Pultavassa vangiksi jäänyt aliupseeri Henrik Gutovsky, joka onnistui järjestämään kotimatkan useille sotavangeille. Lopulta vuonna 1720 häntä alettiin epäillä salaisista puuhistaan, jolloin hän lähti itse Arkangelista Hampurin kautta kotiin. Gutovsky oli Suomessa eri sotilasviroissa ja kuoli 1781 melkein satavuotiaana yhtenä viimeisistä kaarlelaisista upseereista.⁴⁷

Suuri osa sotavangeista menehtyi vankeusajan koettelemuksissa ja väkivallankin uhreina. Jotkut siirtyivät tsaarin palvelukseen, jotkut jäivät käsityöläisinä Venäjälle ja perustivat perheen. Vangeista yksikään ei palannut rauhan tultua täysin entisenä, pitkä vankeusaika, joillakin jopa 20 vuotta, ei voinut olla jättämättä pysyviä jälkiä henkisesti vahvaankin ihmiseen.

Käytettävissä on sukulaisten luvalla ollut yksi ainoa valokuva Kaarlen XII:n soturista. Kuva on tosin otettu paljon suuren Pohjan sodan päättymisen jälkeen (1931). Kuvassa oikealla numero 44 on ratsumestari Joakim Wittfooth, joka on syntynyt Turussa 1682. Vanhemmat olivat Turun kaupunkikaartin majuri Henrik Wittfooth ja Elin Festing.

Joakim Wittfooth oli korpraali Turun ja Porin ratsuväkirykmentissä 1705, luutnantti 1709. Hän joutui vangiksi Pultavassa 28.6.1709 ja oli sotavankina pääasiassa Solikamskissa, josta palasi kotiin toukokuussa 1722. Hänet ylennettiin samantien ratsumestariksi, mutta hän erosi armeijasta samana vuonna 1722. Wittfooth kuoli Turussa 43-vuotiaana 1725, jouduttuaan elämäänsä sotavankeudessa elämästään lähes 13 vuotta.

Mielenkiintoisena yksityiskohtana mainittakoon, että tsaari Pietari asui Turussa oleskelunsa aikana Joakim Wittfoothin vanhempien talossa.

- Museoviraston vuonna 1931 ottama kuva.

Sillä aikaa kun Kaarle oli sotinut Puolan ja Saksin alueella, tsaari Pietari oli saavuttanut Itämeren maakunnissa niin vahvan jalansijan, että oli päättänyt perustaa Nevajoen suuhun uuden pääkaupunkinsa. Nevanlinna hävitettiin ja Nevanjoen suussa sijaitsevalle Jänissaarelle tsaari perusti Pietari-Paavalin linnoituksen sekä vastapäätä sitä joen toiselle rannalle laivaveistämön. Tsaari rakennutti ensimmäiseksi itselleen mökin, jossa oleskeli mielellään usein myöhemminkin ja joka oli Pietarille eräänlainen pako- ja lepopaikka. Näillä

rakennuksilla laskettiin kesällä 1703 perustus valtakunnan uudelle pääkaupungille Pietarille (St. Petersburg). Kaupungin nimeksi tuli Pietari paitsi tsaarin, aikalaislähteen mukaan myös apostoli Pietarin mukaan ja se rakennettiin tsaarin paikalle perustaman lujan linnoituksen ympärille.⁴⁸ Pietarin kaupungin perustaminen oli tsaarin mielessä pitkään elänyt ajatus: sen avulla hän toteutti monivuotisen haaveensa eli pääsi merelle ja sai perustettua sataman Suomenlahden pohjukkaan Itämerelle.

Kartta Kaarle XII:n sotaretkistä vuodesta 1700 alkaen. Karttaan on merkitty paitsi Narvan ja Puolan sotaretket, myös Pultavan tappiollinen taistelupaikka, sen jälkeinen pakoreitti Turkkiin sekä Kaarlen ratsastus Euroopan halki Demotikasta Stralsundiin. Lähde: Luukko 1967.

Nevanlinna ja Venäjän laivaston ensimmäinen voitto⁴⁹

Vallattuaan Pähkinälinnan 11. lokakuuta 1702, lähti ruhtinas Boris Seremetjev 20 000 miehen joukolla seuraavana keväänä Nevan oikeata rantaa pitkin kohti Nevan suuta, ruotsalaisten hallussa olevan Nevanlinnan edustalle. Tsaari Pietari saapui Laatokalta Nevaa pitkin paikalle 60 aluksen laivastolla.

Inkerin armeijan ylipäällikkö, kenraalimajuri Abraham Cronhjort oli armeijoiineen siirtynyt Viipurin suuntaan ja jättänyt huonosti varustetun Nevanlinnan oman onnensa nojaan. Linnake kesti hyökkäystä 6 päivän ajan, mutta kun puolustajien tykistön ammukset olivat lopussa katsoi linnoituksen päällikkö, eversti Johan Apollof parhaaksi antautua. Tämä tapahtui toukokuun 2. päivä.

Ruotsalaiset sota-alukset Astril ja Gedda, joilla ei vielä tiedetty linnakkeen antautuneen,

saapuivat 7. toukokuuta Nevajoen suulle. "Tykistön kapteeni" Pietari komensi sotilaansa soutamaan laivojen viereen ja valtaamaan ne. Pahaa-aavistamattomat ruotsalaiset tulivat täysin yllätetyiksi, ja syntyneessä taistelussa kaatui 58 ruotsalaista ja 19 jäi vangeiksi. Ruotsalaisalusten päälliköt räjäyttivät alukset ja kuolivat samalla itse. Miehistömääristä voidaan päätellä, että alukset olivat varsin pieniä.

Tsaari Pietari riemuitsi: "Tämä on Venäjän laivaston ensimmäinen voitto." Pietari kirjoitti voitosta kaikille ystävilleen ja voittoa ylistettiin vertaansa vailla olevana meritaistelun voittona. "Tykistön kapteeni" Pietari ja "luutnantti" Aleksander Mensikov saivat Pyhän Andreaksen ristin. Kaikki operaatioon osallistuneet saivat mitalin, upseerit ketjuineen ja sotilaat ilman ketjuja.

Kaarle XII:n taistellessa armeijoiineen Puolassa venäläiset valtasivat vähitellen itselleen Baltian ja Suomen alueita. Tartto ja sen ympäristö vallattiin ensimmäisen kerran jo vuonna 1701, ja Suomenlahden pohjukan jouduttua venäläisten haltuun alkoi Ruotsin Itämeren herruus lopullisesti murentua, minkä lisäksi katkesi maayhteys Suomesta Viroon ja Liivinmaalle. Sen sorruttua ruotsalaisten ote alkoi pettää eri puolilla Baltiaa. Kesällä 1704 murtuivat perätytysten Tartto, Narva ja Ivangorod. Kuningas Kaarle XII ei tämän jälkeenkään suunnannut katsetaan pohjoiseen, vaan taisteli Puolan alueella. Niinpä tsaarin armeija miehitti koko Liivinmaan. Riikaa, Dünamündeä (Väinänsuu), Pärnua ja Tallinnaa lukuunottamatta Ruotsin merentakaiset valloitukset joutuivat vihollisen käsiin. Vilja-aittana tunnettu Liivinmaa oli pahoin hävitetty ja köyhtynyt.⁵⁰

Vihdoin syksyyn 1710 tullessa olivat kaikki Ruotsin valtakunnan Suomenlahden eteläpuolella sijainneet osat joutuneet venäläisten haltuun ja tällöin tuli myös Suomen vuoro. Venäläiset olivat yrittäneet valloittaa Viipuria jo vuonna 1706, mutta tuolloin yritys ei ollut vielä onnistunut. Neljä vuotta myöhemmin venäläiset tulivat sitten uudelleen ja tällä kertaa Viipuri ja Käkisalmi joutuivat vihollisen haltuun.⁵¹

Ruotsi kävi suurta Pohjan sotaa suomalaisille entuudestaan tuttuun tapaan: talonpoikien oli huolehdittava ruotusotamiesten varustamisesta ja

uusien pestaamisesta kaatuneiden, taistelukyvyttömiä ja sotavangeiksi joutuneiden tilalle, ja sotamiesten oli lähdettävä taistelemaan meren taakse vieraisiin maihin. Tuttua oli myös kruunun esittämien vaatimusten jatkuvuus: oli maksettava uusia veroja, kontribuutiota (eli sota-veroa) sekä varustettava matkaan nostomiehiä. Sodan jatkuessa velvoitteiden täyttäminen kävi entistä raskaammaksi, kun miehet vaativat entistä suurempia pestirahoja ja pestattavaksi sopivista miehistä alkoi tulla puutetta ja sen mukana kiistoja. Talonpojat alkoivat houkutella sotamieheksi naapureidensa renkejä, maksoivat näille ylimääräisiä pestirahoja, pääsivät itse palkkähästä, mutta jättivät naapurinsa selviytymään rengeittä vaikkapa kesken kiireisimpien peltotöiden. Moni talonisäntä joutui lopulta lähtemään itse sotaan. Tämän seurauksena monia tiloja autioitui, sillä kotiin jäänyt emäntä ei useinkaan kyennyt yksinään huolehtimaan tilan vaatimista töistä. Eikä elämä sujunut sota-aikana vaikeuksista, vaikka isäntä olisi saanut kotiin jäädäkin ja kyennyt hoitamaan tilaa entiseen tapaan. Verorasitus ja uusien sotamiesten varustaminen hankaloittivat aivan riittävästi hänenkin eloaan ja oloaan. Kun sääät olivat 1700-luvun alussa jälleen huonot ja sade vei esimerkiksi vuonna 1708 suuren osan kipeästi kaivatusta sadosta, talonpojat joutuivat yhä useammin jättämään verojaan rästiin ja elinolosuhteet vaikeutuivat.⁵²

Karoliiniunivormuista suuren Pohjan sodan aikana⁵³

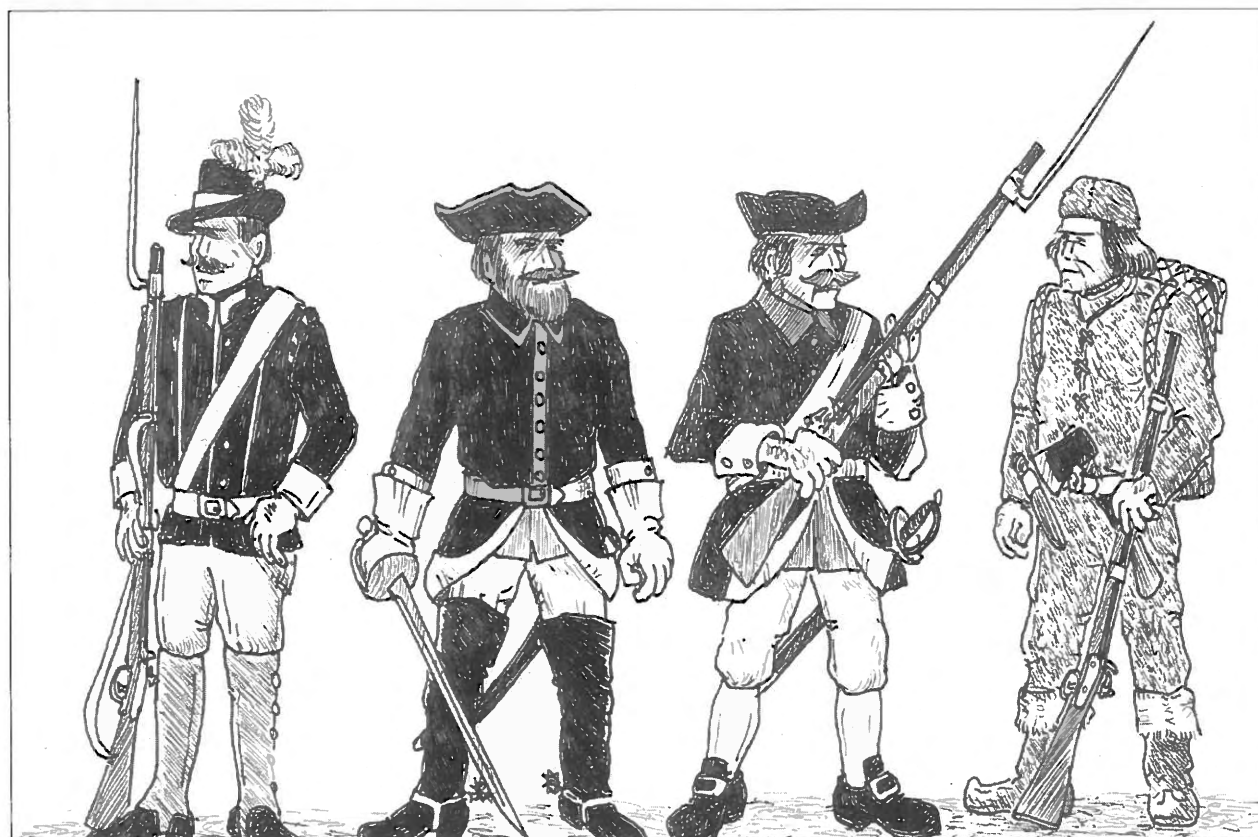
Karoliinipuvuksi kutsuttu sotilaskuosi ei nimestään huolimatta ollut Kaarle-kuninkaiden keksimä. Itseasiassa puku perustui Ranskasta lähtöisin olleeseen siviiliasuun, jota 1600-luvun lopussa alettiin Euroopassa yleisesti käyttää myös sotilaspukuna. Kansallinen leima ja tunnistettavuus taistelukentällä saatiin aikaan asujen väriyhdistelmillä. Niinpä esikuvamaa Ranska käytti sotilaspukujen päävärinä aluksi harmaata ja myöhemmin valkoista. Tanskalaiden pääväriksi tuli punainen, kun taas Venäjä otti asepuvuissaan käyttöön vihreän värin, joka oli peräisin jo Pietarin Preobrazenskujen leikkiarmeijan ajoilta.

Ruotsi-Suomen karoliiniarmeijan asepuukujen pääväri oli vuodesta 1687 lähtien sininen. Takkien vuori ja hihojen käänteet tehtiin kuitenkin poikkeavan värisiksi. Käyttämällä niissä eri väriyhdistelmiä voitiin eri rykmenttien sotilaat helposti erottaa toisistaan.

Karoliiniunivormun muodostivat pitkät,

hieman polven yläpuolelle ulottuva sininen takki taaksekäännetty ja sivulle napitetuin liepein, reisien puoliväliin ulottuvat pitkät alusliivit, polvihousut, polvien yli ulottuvat ja housujen päälle vedetyt sukat sekä matalat tylppäkärkiset solkikengät. Oikean ja vasemman jalan kengällä ei ollut eroa. Miehistö käytti päähiheenä 1780-luvulle asti sinistä karpusia, eräänlaista myssyä. Takissa oli kaulus ja pienet nelikulmaiset hihakäänteet. Nämä hihakäänteet, takin vuori ja myöhemmin myös takin kaulus olivat suomalaisilla jalkaväkirykmentteillä keltaiset. Housut olivat joko nahasta tai keltaisesta kankaasta. Sukat olivat keltaiset ja ne oli kiristetty polven alapuolelta messinkisolkella varustetulla nahkahihnalla. Lisäksi varusteisiin kuului musta kaulaliina. Leveäsuiset käsineet ja vyö sekä olkavyöt olivat nahkaa. Sotamiesten varusteisiin kuului myös sininen viitta.

Suomalaisten seitsemän jalkaväkirykmen-

Erilaisia suomalaisia ja ruotsalaisia univormuja suuren Pohjan sodan ajalta. Vasemmalta lukien jalkaväen sotilas, ratsumies, rakuuna ja sissi. - Piirros OJ.

tin univormujen joukosta poikkesi Pohjanmaan rykmentin puku. Ollessaan 1700-luvun alussa Riikan varusväkenä rykmentti sai erehdyksessä Jönköpingin rykmentille tarkoitetut asut. Takki oli kylläkin sininen, mutta sen vuori ja käänteet sekä housut ja sukat olivat punaiset. Näitä värejä rykmentti käytti 1780-luvulle asti.

Aliupseerien, korpraalien, rumpalien ja piipareiden asut poikkesivat heidän asemansa ja tehtävänsä mukaisesti varusteiltaan ja koristeiltaan. Upseerien puvuista annettiin vuonna 1697 tarkat määräykset. Niinpä väritään sinisten takkien tuli olla leikattuja kuosiltaan samalla tavoin, ja niiden tuli olla kunkin arvon mukaan samalla tavoin kaluunoin koristeltuja. Kultakaluunaa käytettiin muissakin varusteissa runsaasti. Upseerin arvon merkkeihin kuului vielä hopeinen kaulakilpi, joka eri arvoluokissa oli koristeltu eri tavoin, ja viiden kyynärän (n. 3 metrin) mittainen puolikeihäs (halvpik).

Suuren Pohjan sodan syttyessä suomalainen ratsuväki oli suurimmaksi osaksi puettuna harmaisiin takkeihin. Ohjesäännön mukaan miehistön varusteisiin kuului rintahaarniskan etukappale, jonka oli oltava musketinluodin kestävä. Upseerit käyttivät sekä rinta- että selkäkappaletta. Tykistön univormuun kuului mm. sininen takki, nahkahousut, saappaat, sininen karpusi (myssy), kaksi sinistä kaulaliinaa sekä "ryssänsarkasta" valmistettu viitta.

Esimerkiksi vuonna 1701 tuotiin Englannista Tukholmaan sotaväen tarpeiksi sinistä verkkaa 50 000 kyynärää (30 000 metriä) ja keltaista verkkaa 11 713 kyynärää (7030 metriä). Seuraavana vuonna tuotiin kankaita suunnilleen yhtä paljon. Sodan kestäessä asepuukuihin tarvittavien kankaiden saanti vaikeutui ja oli pakko tyytyä saatavissa oleviin materiaaleihin. Niinpä 1710-luvun alussa suuri osa suomalaisista joukoista oli jälleen puettava sarkaan.

2.2. Taistelu Suomesta

Pultavan taistelun jälkeen tsaari Pietari saattoi kääntää katseensa jälleen Itämerelle ja hän teki päätöksen Suomen ja kaikkien jäljelläolevien Itämeren maakuntien valloittamisesta. Suomen aluetta oli tarkoitus hyödyntää ennen kaikkea Ruotsin valtakunnan tärkeisiin kohteisiin suunniteltuja hyökkäyksiä toteutettaessa. Tanskan ja Puolan liittyminen uudelleen mukaan sotaan teki Ruotsin aseman entistä tukalammaksi ja jätti Suomen jälleen yksin. Itäinen Suomi joutui luonnollisesti ensimmäisenä valtauksen kohteeksi. Talvella 1710 venäläiset joukot marssivat kohti Viipuria ja niiden ylipäällikkönä toimi yliamiraali Feodor Ap-

raksin. Näiden joukkojen vahvuus oli noin 13 000 miestä. Viipurin linnoitus piirrettiin ja pakotettiin antautumaan kesäkuussa 1710. Viipurin antautumisen taustalla oli miesylivoiman lisäksi toisaalta Suomen armeijan ylipäällikön, Viipurin läänin entisen maaherran Yrjö Lybeckerin epäonnistunut toiminta ja toisaalta Viipurin pyytämän avun saamatta jääminen. Antautumista seuranneena päivänä tsaari itse juhlallisesti marssi valloitetuun kaupunkiin. Muutaman kuukauden kuluessa myös Käkisalmi sekä vielä Ruotsille kuuluneessa Baltiassa sijainneet Riika, Pärnu ja Tallinna pakotettiin antautumaan.⁵⁴

Viipurin menetys

Tanskan lähettiläs Juel, joka sai seurata tsaarin seurueessa Viipurin piiritystä ja antautumista, kirjoittaa päiväkirjassaan: "Saavuimme, Jumalan kiitos, onnellisesti ja hyvin Viipuriin juuri oikeaan aikaan, kun voitonmarsseja ja laukauksia ammuttiin kaikilla kaupungissa

ja laivoissa olevilla kanuunoilla; myöskin ampui koko armeija pienillä pyssyillä. Pääamiraali Apraksin johti pidot Siikaniemellä. Sama Apraksin oli piirityksen aikana ollut ylipäällikkönä; hänestä tehtiin sinä päivänä Pyhän Andreksen ritari, ja kenraalimajurit Bruce ja

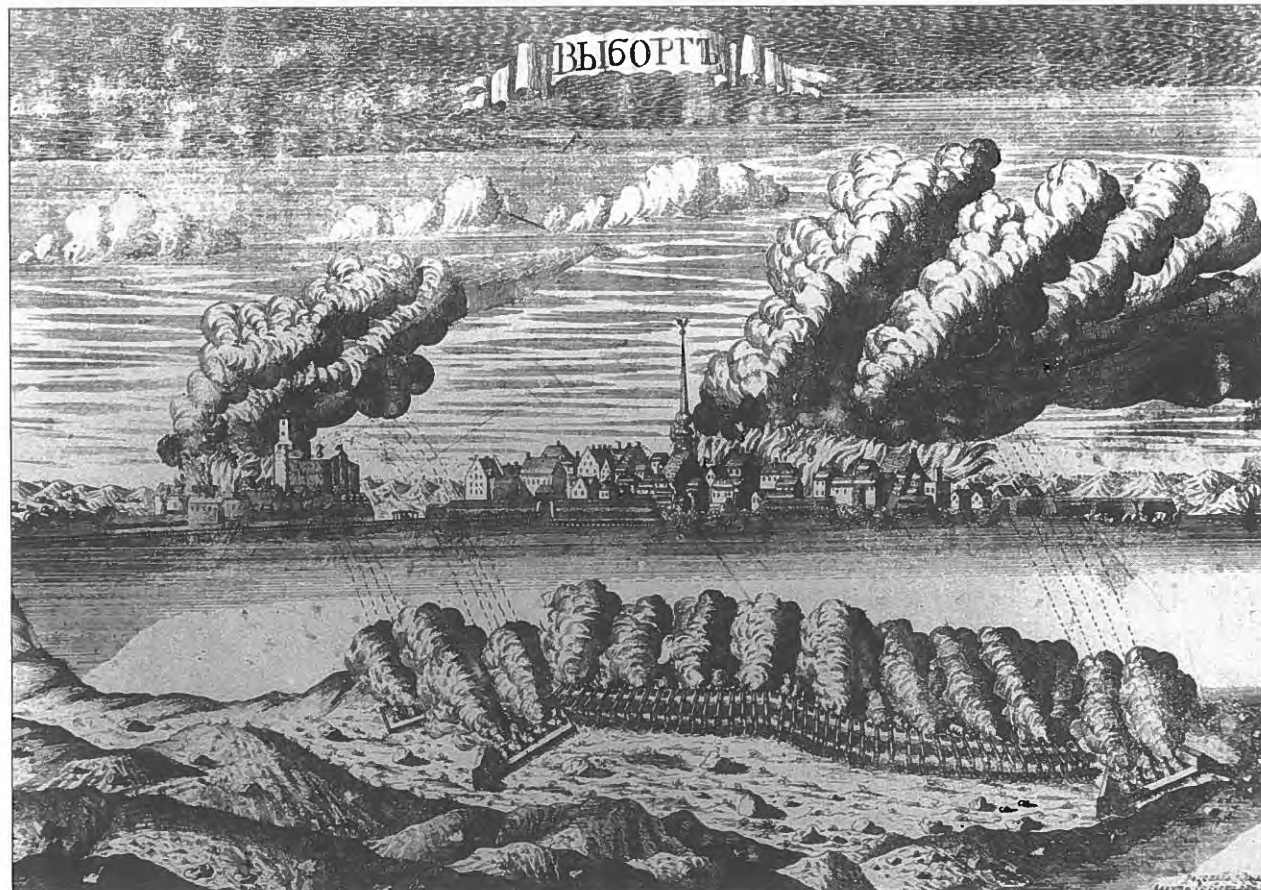

Birckholtz saivat kumpikin jalokivillä koristellun tsaarin muotokuvan ... Juotiin kovasti, ja isäntä Apraksin, joka oli suuri juomain rakastaja, piti hyvää huolta, että hän sai sen minkä joku vieraistakin. Minäkin sain niin paljon, että siinä oli liikaa, ja olisin monta kertaa siirtynyt pois, mutta vahdit pitivät käskystä silmällä, etten päässyt. Vihdoin laskeuduin sotamiesten penkille nukkumaan, mutta kohta sen jälkeen tuli tsaari itse ja nouti minut monilla hyvillä puheilla takaisin...

Heinäkuun 1. päivänä lähtivät muutama rykmentti pois, jotkin ahdistamaan Käksälmeä, toiset takaisin Pietariin; niiden joukossa oli myöskin Preobrazenskojen rykmentti, joka oli tsaarin kaarti ja jota tsaari itse johti kaupungin läpi. Venäläisten tapaan tarjottiin kaikkialla, missä hän kulki ohi, viinaa ja muita juomatarvikkeita... Kun tsaari tuli kaupunkiin, saatettuaan pois rykmentin, meni hän erään Hermanniksi sanotun linnoitetun tornin hui-

pulle. Siinä oli viidessä kerroksessa päällekkäin tykkejä, joilla ammuttiin Siikaniemen esikau-punkiin päin ja jotka piirityksen aikana olivat tehneet paljon vahinkoa. Mukaan oli otettu viini-, paloviina- ja olutpulloja suurin joukoin; jokaisen kerroksen kohdalla juotiin vahvasti ja ylimmässä kerroksessa kaikkein eniten, niin että useimmat eivät olleet suurestikaan tolkuissaan."

Juel kertoo myös valloitetun Viipurin oloista ja sanoo nähneensä venäläisten upseerien ja sotamiesten ottaneen "kaikki naiset ja lapset, jotka he tapasivat kadulla ... Tsaari sai niistä myöskin osansa lahjaksi. Toiset käyttivät vankejaan palvelustehtäviin taloissaan, toiset lähettivät heitä sisä-Venäjälle taloihinsa ja kartanoihinsa, toiset taas pitivät omansa luonaan, niin että palatessani Pietariin saattoi kaikkialta ja varsinkin kasakoilta ostaa vaimoja ja lapsia niin paljon kuin mieli teki, vieläpä halvasta hinnasta."

Viipurin piiritys 1710. Etualalla Siikaniemen ryhmitetty venäläisten piiritystykiä tulittaa Viipurin kaupunkia ja linnaa. - Kuva MV.

Näiden menetysten jälkeen oli Suomenlahden eteläpuoli kokonaisuudessaan joutunut Pietarin ja venäläisten haltuun, minkä Turkissa oleskellut Kaarle-kuningaskin koki raskaasti. Hän kehotti Ruotsin hallitusta kaikin keinoin huolehtimaan Suomen puolustuksesta, jotta vihollinen kyettäisiin pitämään kauempana emä-Ruotsista. Suomea puolustavan armeijan vahvuus oli pudonnut alle 4000 mieheen, mutta siitä huolimatta ei Ruotsista kyetty lähettämään apuvoimia. Vain murto-osa siitä lähes 50 000 miehen määrästä, jonka Suomi oli sodan alusta lähtien asettanut valtakun-

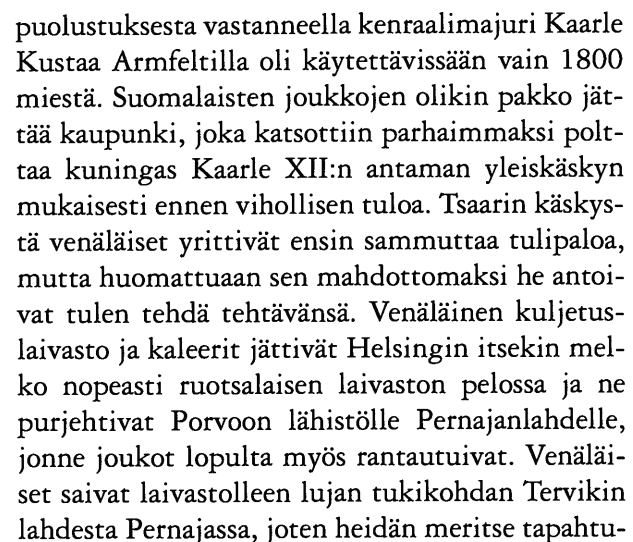
Kaarle Kustaa Armfelt (1666-1736), Suomen armeijan ylipäällikkö 1713-14. Asettui vastarintaan ylivoimaa vastaan mm. Kostianvirralla ja Napuella. Sodassa Norjaa vastaan 1718-19 johti 7500 miehen armeijaosaston Jämsästä Keski-Norjaan ja Trondheimin seudulle. Paluumarsilla yli tuntureiden, tammikuun alussa 1719, kovassa lumimyrskyssä ja pakkasessa tuhoutui suuri osa hänen joukoistaan. Rauhanteon jälkeen Armfelt palasi Suomeen, jossa asui Isänän kartanossa Pernajassa kuolemaansa asti. Armfelt korotettiin vapaaherraksi 1731 ja jalkaväen kenraaliksi 1735, jolloin hänestä tuli uudelleen Suomessa olevien joukkojen ylipäällikkö. - Kuva TMM.

nan lippujen alle, oli nyt käytettävissä oman maan puolustamiseen sen suurimman hädän hetkellä. Viipurin menetys oli ollut paitsi sotilaallinen, myös taistelumoraalin kannalta tuhoisa. Viipuri oli toiminut vuosisatoja Suomen suojamuurina itää vastaan ja koko maan valtasi epätoivo tappio-sanoman saapuessa. Vihollisen tiedettiin käyttävän valtaamaansa linnoitusta muuhun Suomeen suuntautuvien hyökkäystensä tukikohtana.⁵⁵

Vuodet 1711 ja 1712 muodostuivat väli-vuosiksi Venäjän ja Suomen välisissä sotatapah-tumissa, koska tsaarin pääarmeija kävi näinä vuosi-na sotaa muilla rintamilla eli lähinnä Turkissa. Pultavan taistelun jälkeen Turkin Benderiin paennut kuningas Kaarle XII sai provosoiduksi sodan Turkin ja Venäjän välille. Nämä maat solmivat kuitenkin rauhan vuonna 1712. Tänä aikana Suomen uusi tarmokas ylipäällikkö Kaarle Nieroth pyrki kokoamaan armeijan jälleen yhteen venäläisten odotettavissa olevaa hyökkäystä varten. Suomen armeijan miesvahvuus saatiin nousemaan 7000 mieheen, mutta tilannetta heikensi miesten huonohko laatu ja kurittomuus. Seuraavana vuonna eli 1713 tsaari Pietari kykenikin jälleen kiinnittämään huomionsa Suomeen, ja venäläiset ryhtyivät suunnittelemaan koko Etelä-Suomen valtaamista. Pietarin kaupungista lähti länttä kohti 27.4.1713 venäläinen soutu- eli kaleerilaivasto. Maihinnousuarmeijaan kuului 12 000 miestä jalkaväkeä ja tykistöä sekä lisäksi tiedustelutehtäviin tarkoitetut 300 kasakkaa, ja kaikki nämä joukot oli kuormattu noin 300 kuljetusalukseen ja -parkassiin. Viipurista lähetettiin maitse erikseen 4000 miestä ratsuväkeä tehtäväänsä yhtyä pääjoukkoon myöhemmin Uudenmaan rannikolla. Voimakas 120 aluksen vahvuinen kaleerilaivasto ja avomeritaipaleella myös purjelaivasto suojasivat kuljetuslaivastoa. Yliamiraali Apraksin oli muodollisesti näiden joukkojen ylipäällikkönä, joskin myös tsaari itse oli tällä matkalla mukana kontra-amiraalin (schoutbynacht) arvoisena.⁵⁶

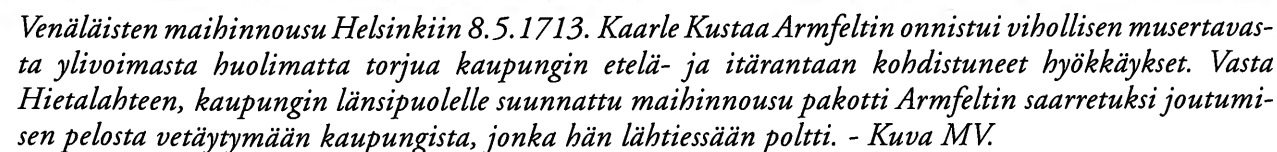
Venäläispuolelta levittivät jo ennen varsinaista hyökkäystä kasvavat pakolaisten laumat, joiden kauhukertomukset saivat yhä uudet ihmisryhmät tempautumaan mukaan pakolaisvirtaan. Venäläisten varsinainen hyökkäys tuli lopulta keuhkesäällä 1713, jolloin he nousivat maihin Helsingissä ja Pernajanlahdella.⁵⁷

Venäläinen laivasto ilmestyi Helsingin edustalle 8. toukokuuta. Venäläisjoukkojen yhteinen miesvahvuus oli noin 20 000, kun taas Helsingin

va huoltonsa oli pysyvästi turvattu. Ratsuväen liittyttyä laivastojoukkoihin Apraksin jakoi miehensä. Venäläiset jättivät Ryssöhön ja Tervikiin varuskunnan, joka koostui kahdesta rykmentistä. Päällystö ja alipäällystö mukaanluettuna Apraksin kenttäarmeija koostui kesäkuun 1713 lopussa noin 15 000 miehestä.⁵⁸ Peter Henry Brucen muistelmien mukaan koko armeija olisi ollut vahvuudeltaan 20 000 sotilasta ja 4000 ratsumiestä. Hän mainitsee ruhtinas Mihail Golitsynin tulleen nimitetyksi näiden maajoukkojen ylimmäksi komentajaksi.⁵⁹

Yrjö Lybeckerin johtama Suomen armeija, noin 7000 miestä jalkaväkeä ja 3000 ratsuväkeä, vetäytyi jatkuvasti sisämaahan päin karttaen taistelu-

kosketusta vihollisen kanssa. Porvoon seutu jätettiin alttiiksi venäläisten hävitykselle ja Helsinkiin sekä Turkuun johtavasta tärkeästä rantamaantiestä luovuttiin melko nopeasti ylivoimaisen vihollisen edessä. Yhteyden katkettua omaan laivastoon myös siihen saakka meritse tapahtunut sotatarvikkeiden ja muonan kuljetus armeijalle kävi mahdottomaksi. Suomalaisten sotilaiden keskuudessa syntyikin suurta tyytymättömyyttä tällaista sodankäyntitapaa kohtaan ja elokuussa Lybecker kutsuttiin Tukholmaan vastaamaan toimistaan ja hänen seuraajakseen määrättiin kenraalimajuri Kaarle Kustaa Armfelt. Tukholmassa oikeudenkäynti Lybeckeriä vastaan venyi vuosien mittaiseksi. Hänet tuomittiin vihdoin vuonna 1717 sodan aikana tekemistään virheistä sota-oikeuden päätöksellä ”menettämään henkensä, kunniansa ja omaisuutensa”.⁶⁰

Venäläiset eivät voineet suorittaa mitään mittavampia operaatioita kuljettamatta suuria varastoja jatkuvasti mukanaan, sillä Suomi oli harvaan asuttu maa eikä tieverkosto ollut valloittajien kannalta tarpeeksi kattava. Alussa venäläisarmeijan huolto oli helpompaa, sillä Suomen etelärannikkoa pitkin joukkoja saatettiin huoltaa laivojen avulla. Venäläisten pääjoukot saapuivat myöhemmin kesällä maitse takaisin Helsinkiin. Kaugungista tehtiin venäläisten operaatio- ja huoltokeskus, jonne tuotiin ja varastoititiin suuret määrät tavaraa Pietarista ja Viipurista.⁶²

*LYBECKERIN TUOMIO*⁶¹

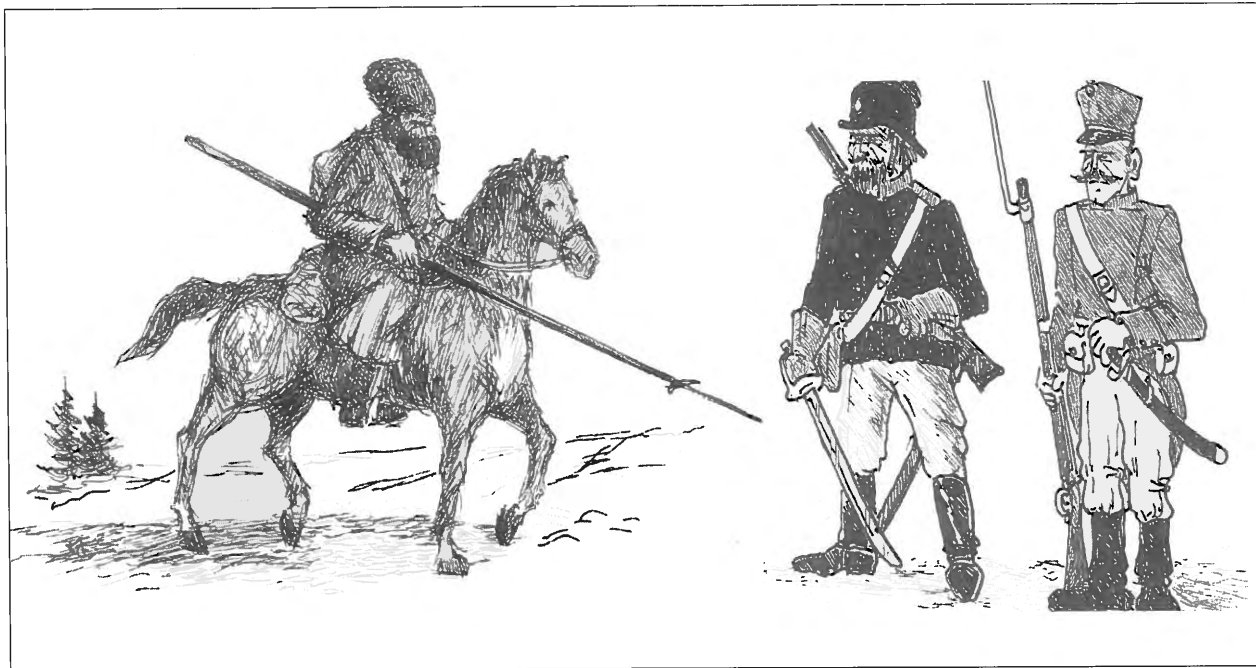
Kuvaavaa Kaarle XII:n ajattelutavalle ja eräänlaisena itseironian osoituksena oli tapa, jolla hän suhtautui kenraaliluutnantti Yrjö Lybeckerin saamaan sotaoikeuden tuomioon. Lybecker oli Viipurin läänin maaherra ja kahteen otteeseen Suomen puolustuksen ylipäällikkö. Hänet erotettiin tehtävistään virallisesti 25. helmikuuta 1714 ja sotaoikeus langetti kolminkertaisen kuolemantuomion 18. maaliskuuta 1717.

Kaarlen saatua tiedon tuomiosta hän tiedusteli kenraaliluutnantti Hans von Lieweniltä, mitä rikoksia Lybecker oli tehnyt ansaitakseen niin kovan tuomion. "Ensiksi", vastasi von Liewen, "hän on käyttänyt virka-asemaansa omien etujensa hyväksi." "Se on vakavaa, tuo-

Läntisellä Uudellamaalla, Helsingistä Turkuun johtavalla maantiellä eversti Johan Stiernschantzin noin 150 miehen vahvuinen osasto yritti katkaista viholliselta pääsyn maan pääkaupunkiin Turkuun. Voimat osoittautuivat kuitenkin liian vähäisiksi ja useiden kahakoiden jälkeen Stiernschantzin saama tehtävä kävi ylivoimaiseksi. Elokuun 28. päivänä 1713 noin 4000 miehen vahvuinen venäläisosaston ensimmäiset rakennukset saapuivat Turkuun. ”Mikä valitus ja surkeus Turussa ja koko sen ympäristössä; kaduilla ja kujilla, teillä kylissä ja metsissä oli, sen tiedän minä parhaiten todistaa, joka sitä omin itkevin silmin olin näkemässä”, kertoo professori Lauri Tammelin almanakassaan, ”sillä minä hoidin virkojani yhtä mittaa elokuun 27. päivään, jolloin kello 5 illalla läksin Turusta, ja vihollinen antoi rumpujensa kuulua seuraavana päivänä kello 5 aamulla ns. Karjaportin ulkopuolella sekä heti sen jälkeen kello 6 tuli kaupunkiin...”⁶³

Noiden 4000 venäläisen ryöstäessä Turkuja hajaantui muu osa venäläisistä, noin 10 000 miestä, ympäröivälle maaseudulle kokoamaan muonavarjoja. Tällöin ryöstettiin Raision, Maskun, Lemun, Nousiaisten ja Rymättylän pitäjii. Tsaari Pietari saapui itse Turkuun syyskuun 2. päivänä, mutta lähti paluumatkalle jo seuraavana päivänä. Syyskuun 4. päivänä lähtivät myös hänen joukkonsa paluumarssille kohti Helsinkiä. Saarroitusuhan pelosta venäläiset eivät uskaltaneet vielä

mio on oikeudenmukainen”, totesi kuningas. Seuraavaksi von Liewen totesi Lybeckerin laiminlyöneen velvollisuutensa päällikkönä. Tämänkin kuningas totesi oikeaksi perusteeksi. “Lopuksi”, jatkoi von Liewen, “hän on tehnyt majesteettirikoksen puhumalla pahaa kuninkaasta.” “Siitä asiasta”, sanoi kuningas hymyillen, “ei olisi häntä tarvinnut tuomita, sillä jos kaikki, jotka ovat puhuneet pahaa minusta, tuomittaisiin kuolemaan, ei Ruotsissa olisi monta ihmistä jäljellä.” Kuningas vielä armahti Lybeckerin, vaikka yleinen mielipide katsoi hänen hyvin ansainneen päänsä pölkylle. Lybecker tosin kuoli runsas puoli vuotta tuomion jälkeen.

Venäläisiä sotilaita suuren Pohjan sodan ajoilta. Vasemmalla kasakka, keskellä rakuuna ja oikealla jalkaväen sotilas. - Piirros OJ.

jääda Turkuun, sillä heidän kaleerilaivastonsa ei ollut onnistunut ohittaa ruotsalaisten vartioimaa Hankoniemeä. Samanaikaisesti, venäläisten ollessa vielä Turussa, ruotsalaisten pieni saaristoeskaaderi oli saapunut Korppooseen ja Armfelt joukkoinen oleskeli Hämeessä.⁶⁴

Myöhemmin venäläiset sotajoukot marssivat uudelleen Turkuun, ja näiden joukkojen miesvahvuus oli 15-17 000 miestä. Noin 3000 miestä oli jätetty Helsinkiin puolustamaan kaupungissa olleita varastoja. Turusta joukot etenivät länsirannikkoa pitkin pohjoiseen, saapuen Raumalle ilmeisesti syyskuussa 1713 ja Poriin saman vuoden marraskuussa 7000 miehen voimin ruhtinas Golitsynin johdolla. Uttakaupunkia venäläiset eivät jostain syystä vielä tässä vaiheessa ottaneet hallintaansa. Laitilaan venäläiset tulivat syksyllä 1713, mutta joukkoja asettui pysyvästi sinne ilmeisesti vasta vuoden 1714 puolella. Venäläiset ottivat päämajakseen kirkonkylässä nimismies Henrik Deutschin talon. Paikallisena päällikkönä oli majuri K.A. Anitskov, upseeri joka 400 miehen kassakajoukon kanssa ilmeisesti Laitilan seudulta lähtien teki ensimmäisen hävitysretken Ahvenanmaalle Kumlingeen kevättalvella 1714. Laitilan kirkkoherra Jacobus Lignipaeus oli paennut Ruotsiin ja seurakunnan sielunpaimenena toimi kappalainen Petrus Boelius, joka oli aikaisemmin toimi-

nut Uudenkaupungin koulumestarina. Boelius joutui vihollisen taholta kovan käsittelyn kohteeksi.⁶⁵

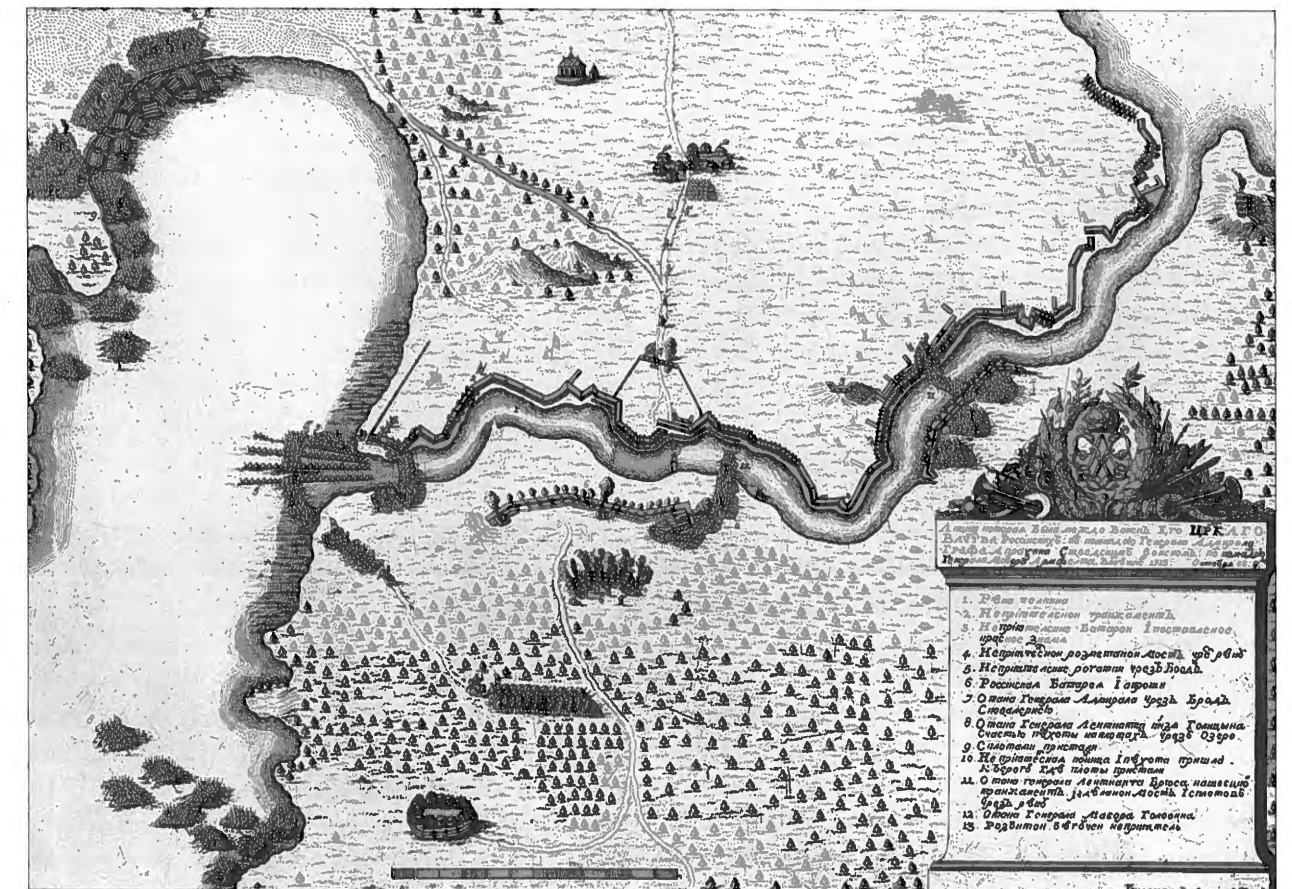
”Vuonna 1714, tammikuun 13. päivänä on Laitilan kappalainen, herra Pietari Boelius sidottu köysiin ja pahoin venytetty siitä edestä, ettei hän voinut 6 tunnissa saada koolle 60 kyytihevosta.” Boeliukselle annettu tehtävä lieene ollut lähes mahdoton täyttää, olihan Laitila tunnettu ”härkäpitäjä”, jossa hevosia oli vähän.⁶⁶

Venäläisten syyshyökkäys johti suomalaiset ja venäläiset yhteen Hämeessä, Pälkäneen Kostianvirran taistelussa lokakuussa 1713. Uuden ylipäällikön Kaarle Armfeltin komentamien suomalaisten puolustusjoukkojen ja venäläissotilaiden kohdatessa venäläisten onnistui päästä puolustajien selustaan, jolloin suomalaisten oli pakko jälleen vetäytyä. Suomalaisjoukkojen vetäytyessä kohti Pohjanmaan erämaaseutuja koko maa eteläistä Pohjanmaata myöten oli venäläisten vallassa Savoa lukuunottamatta. Venäläisten maavoimien uudeksi ylipäälliköksi nimitetty ruhtinas Mihail Golitsyn majoitti joukkonsa Satakunnan ja Hämeen pitäjiin, kuten Ikaalisiin, Mouhijärvelle, Pirkkalaan, Kangasalaan ja Lempäälään. Syksyn kuluessa venäläiset keräsivät tarvikkeita ja rakensivat huomattavat varastot Hämeenlinnaan. Marraskuussa 1713 venäläiset järjestivät

talvimajoituksensa Poriin ja sen ympäristöön, ja myöhemmin samassa kuussa miehitettiin Kristiinankaupunki venäläiskunraali Robert Brucen johdolla. Suomalaisten Ruotsista odottamat apujoukot jäivät saapumatta, mikä ilmeisesti kuvasti hallituksen kadonnutta uskoa Suomen puolustamiseen Pälkäneen taistelun jälkeen.⁶⁷

Nuoruudenkuva ruhtinas Mihail Golitsynista (1675-1730). - Kuva VenA.

Kostianvirran taistelu Pälkäneellä 6.10.1713. Armfeltin puolustusasemat virran pohjoisrannan kannaksella olivat hyvät, mutta venäläisten onnistui kiertää ne. Venäläiset rakensivat satoja lauttoja, joilla he kuljettivat noin 6000 miestä yli Mallasveden Armfeltin joukkojen selustaan. - Kuva MV.

Pälkäneen taistelu

Armfeltin puolustusasema Kostianvirran pohjoisrannalla oli verraten hyvä. Asemia oli varustettu suojavalleilla niillä kohdin rantaa, jossa virta oli mahdollista ylittää kahlaamalla. Kahlauspaiikkojen puolustusta lujitettiin lisäksi estein, ns. espanjalaisin ratsuin ja pohjaan pystytetyin teroitetuin paaluin. Vallitusten taakse sijoitettiin neljä patteria, yhteensä 7 kanuunaa ja 2 haupitsia.

Armfeltin armeijassa oli noin 7200 taistelukykyistä miestä, joista kuitenkin noin puolet oli ryhmitetty lähiseuduille, aina Valkeakoskea ja Lempäälää myöten estämään venäläisten mahdolliset kiertoliikkeet. Lisäksi Tammerkoskelle oli sijoitettu pieni reservi. Armfeltin tarkoitus oli ryhmittää joukot uudelleen ja keskittää niitä, kun selviäisi mistä venäläisten päähyökkäys tulisi tapahtumaan. Miksi näin ei kuitenkaan tehty, on jäänyt epäselväksi. Neljä päivää kestäneiden taistelujen aikana joukot olisi ehditty keskittää ja ne olisivat voineet vaikuttaa ratkaisevasti taistelun lopputulokseen. Eräs oletamus on, että Apraksinin kaikkiaan 15-17 000 miehen vahvuiset venäläisjoukot osillaan sitoivat Armfeltin voimia myös Lempäälässä ja Valkeakoskella.

Apraksinin ryhmitettyä joukkonsa ja tykistönsä Kostianvirran eteläpuolelle vihollisuudet alkoivat 3. lokakuuta. Nopeasti Apraksin kuitenkin oivalsi, ettei rintamahyökkäys Armfeltin linnoitettua jokilinjaa vastaan tuottaisi toivottua tulosta. Sen sijaan Apraksin päätti sitoa Armfeltin jokilinjalla olevat joukot taisteluun ja osalla joukoistaan tunkeutua Armfeltin selustaan. Lähikylien puretuista rakennuksista otetuista hirsistä venäläiset rakensivat noin 500 lauttaa. Hanke ei luonnollisestikaan pysy-

nyt salassa ja Armfelt ryhtyi vastatoimiin. Hän irroitti puolustusasemassa olevista joukoistaan eversti Stiernschantzin komentoon noin 1100 miehen vahvuisen reservin käytettäväksi tarpeen mukaan.

Lokakuun 6. päivän vastainen yö oli tyyni ja sumuinen. Venäläisten lautat, joille oli kuormattu 6000 miestä jalkaväkeä, lähtivät ruhtinas Golitsynin johdolla liikkeelle aamuvarhaisella. Ylitettävä matka Mallasveden poikki oli vähintään 3 kilometriä. Venäläisten lautat olivat jo miltei perillä Mälkilän kylän rannassa, kun Armfelt vihdoinkin sai tiedon uhkaavasta vaarasta. Armfelt lähti heti liikkeelle 300 ratsumiehen kanssa ja antoi Stiernschantzille käskyn seurata jalkaväellä pikamarssia perässään. Armfeltin joukkojen hyökkäys oli voimakas. "Kävimme heidän kimppuunsa erittäin kiivaaasti tulittaen ja ajoimme heidät taaksepäin veteen". Tämä venäläisten etujoukko oli kuitenkin vain yksi kolmesta Golitsynin osastosta. Toisen noin 2000 miehen noustessa maihin se hyökkäsi suomalaisten oikeaa sivustaa vastaan. Venäläisten ylivoima kasvoi edelleen, kun heidän vasen sivustansakin oli noussut maihin.

Armfelt katsoi taistelun jatkamisen hyödyttömäksi ja hänen onnistuikin irrottaa joukkonsa ja perääntyä. Sitä ennen hän oli lähettänyt kenraalimajuri Robert Fredrik de la Barrelle käskyn irrottautua Kostianvirran asemista. Käynnissä oleva hurja taistelu ja onnistunut torjunta johti de la Barren kuitenkin kohtalokkaaseen viivytelyyn. Irtautumisen jälkeen osa de la Barren jälkijoukoista tuhoutui, ja Armfeltin pieni armeija oli pahasti hajallaan.

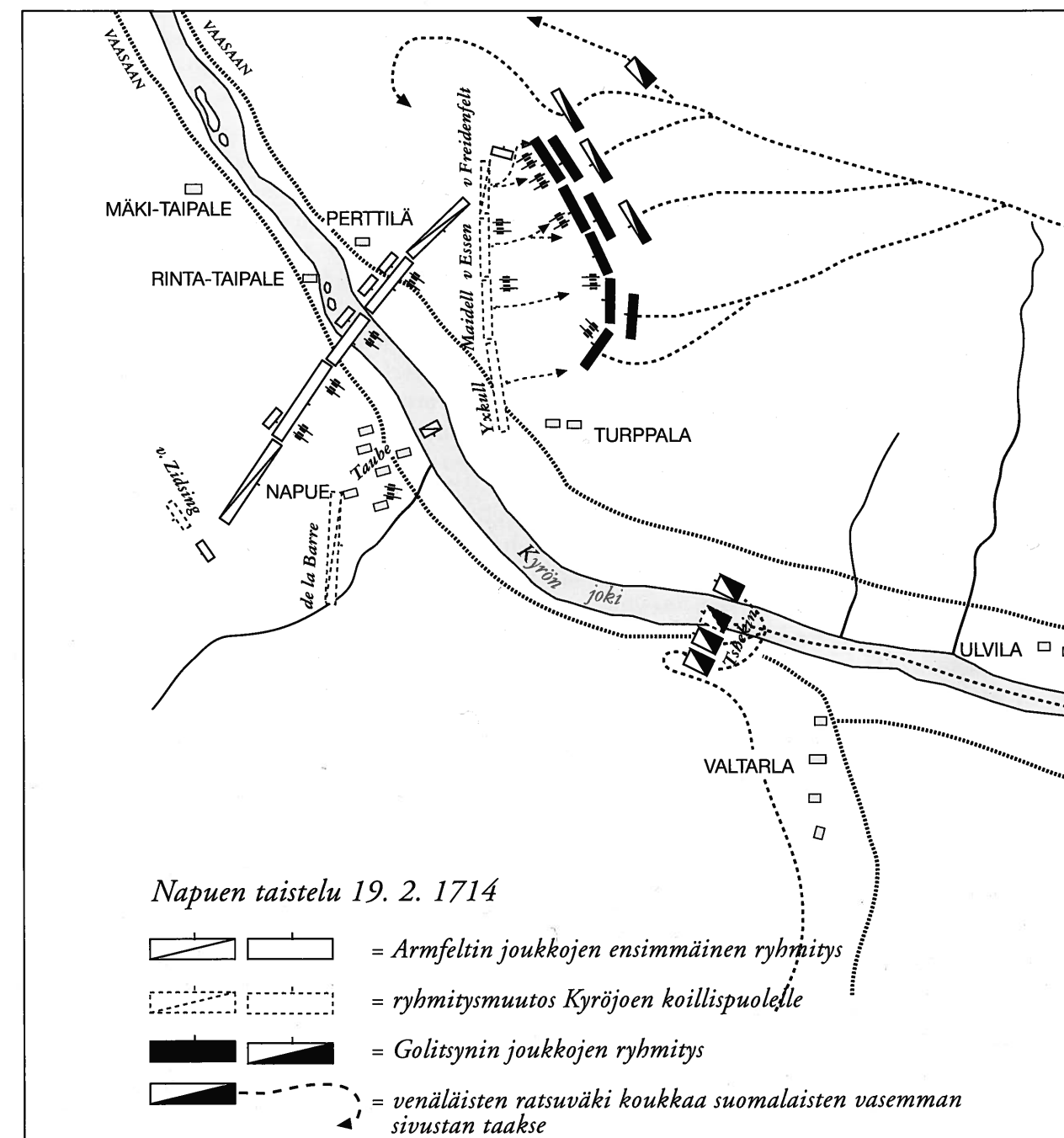
Tsaari Pietari ei luonnollisestikaan tyytynyt vielä Pälkäneen voittoon, vaan antoi Golitsynille määräyksen aloittaa talvihyökkäyksen Pohjanmaalle, jotta venäläiset siten voisivat heikentää ja ajaa pois Armfeltin armeijan sekä samanaikaisesti tehdä alueesta käyttökelvottoman ruotsalaisten vastahyökkäykselle ja huollolle. Ilmeisesti yhtenä tavoitteena oli nimenomaan laajentaa sotatoimet koko Ruotsin valtakuntaa käsittäviksi. Ruotsin armeija koostui tällöin kokonaisuudessaan 42 400

miehestä, joista Suomen osuus oli noin 5000. Golitsyn ryhtyi tsaarin käskyn mukaisesti valmistelemaan hävitysoperaatiota tammikuussa 1714. Koska hän katsoi operaation vaikeasti toteutettavaksi huolto-ongelmien takia, hän valitsi parhaat käytettävissä olevat joukot tähän vaativaan tehtävään. Näiden joukkojen yhteismäärä nousi 12 000 mieheen. Venäläisten miehitysjoukkojen koko määrä ei kuitenkaan ole aivan tarkasti tiedossa vuoden 1714 alussa. Paperilla Golitsynilla oli alai-

suudessaan 25 000 miestä ja 17 rykmenttiä, mutta arviot joukkojen todellisesta kokonaismäärästä liikkuvat jalkaväen osalta 13 000:ssa, ratsumiehiä arvioidaan olleen 4000 sekä näiden lisäksi päällystön vahvuus eli yhteensä vahvuuden arvellaan olleen noin 18 000 miestä. Kenttäarmeija oli sijoitettu Porin seudulle. Tämän lisäksi Turkuun oli sijoitettu viisi rykmenttiä ja merkittävät varuskunnat lisäksi Helsinkiin ja Viipuriin.⁶⁸

Venäläisten huoltovaikeuksista levinneiden tietojen ja omaan henkilöön kohdistuneen arvostelun takia Suomen armeijan ylipäällikkö Kaarle Armfelt päätti vielä ryhtyä puolustustaisteluun.

Helmikuun 19. päivänä 1714 Isonkyrön Napuella käydyn verisen, venäläisille voitokkaan taistelun jälkeen myös suuri osa Pohjanmaata joutui venäläisten haltuun. Suomalaiset menettivät kokonaistappioina noin 2500 miestä ja Armfeltin johtamien suomalaisjoukkojen vahvuus Napuen taistelun jälkeen oli enää noin 3000 miestä. Yliamiraali Apraksinille osoittamassaan kirjeessä Golitsyn kirjoitti: "Niin alkoi tulitaistelu, joka kesti kokonaisen tunnin, ja toivon että suvaitsette uskoa etten ole milloinkaan ennen ollut niin ankarassa tuleksa enkä olisi luullut milloinkaan sellaista edes näkevänikään. Mutta Jumalan avulla ja hänen tsaarilli-

Napuen taistelu⁷⁰

Saatuaan tiedon Golitsynin armeijan lähes-
tymisestä Armfelt päätti asettua vastarintaan.
Hän valitsi taistelupaikaksi Napuen ja Taipa-
leen kylien välisen peltoaukean noin 3 kilomet-
riä Isonkyrön kirkolta kaakkoon. Sinne hän
keskitti noin 4500 miehen vahvuiset joukkon-
sa, ja lähetti käskyn Pohjanmaan viisikkäille ja
lähipitäjien nostoväelle saapua myös lippujen
alle. Jo 16. helmikuuta Armfelt ryhmitti jouk-
konsa taistelurintamaan. Jalkaväen 12 patal-
joonaa, yhteensä noin 3000 miestä oli jaettu
kolmeksi ryhmäksi, kukin neljän rivin syvyi-
seksi linjaksi. Oikeata siipeä komensi eversti
Otto Reinhold Yxkull, keskustaa eversti Otto
Johan Maidell ja vasenta sivustaa eversti Odert
Reinhold von Essen. Hieman runsaasta 1500
miehestä koostunut ratsuväki oli jaettu kum-
mallekin sivustalle. Oikeaa sivustaa komensi
kenraalimajuri de la Barre ja vasenta majuri
Christoffer Freidenfelt. Tykistö, yhteensä 8 tyk-
kiä, oli sijoitettu pareittain jalkaväkirinta-
man eteen majuri Johan Gabriel Klöversköldin
komentoon. Näiden vakinaisen armeijan mies-
ten lisäksi Armfeltilla oli käytettävissään hie-
man yli tuhat viisikästä ja nostomiestä lähipi-
täjistä ja Vaasasta. Näitä pääasiassa keihäin
aseistettuja miehiä käytettiin kuormaston ja
sivustojen vartiointitehtäviin ja tykistön apu-
väkenä.

Helmikuun 16. ja 17. päivinä oli kova
pakkanen. Kahtena seuraavana päivänä sää
lauhtui, mutta sen sijaan pyrytti lunta nava-
kan tuulen puhaltaessa kaakosta. Odottelemi-
nen oli ankara koettelemus jo ennestään kurjas-
sa kunnossa ja huonoissa varusteissa oleville
joukoille niiden ollessa leiriytyneinä nuotioi-
den ympärille taistelujärjestyksessä. Mieliala
piristyi kuitenkin sotakomissaari Friskiuksen
käydessä armeijan luona Napuen aukeilla ja
luvatessa, että kuukauden palkka maksettai-
siin niille upseereille ja kuukauden päivärahat
niille miehille, jotka vapaina tai vankeina
selviytyisivät hengissä taistelusta, sekä kaatu-
neiden omaisille. "He innostuivat niin", kertoo
Armfelt, "että sotaiseen tapaan heristelivät ki-
väärejä ja vakuuttivat kaiken haluavansa kes-
tää. Tämä oli sellainen uskollisuuden ja mie-
huollisuuden osoitus, ettei heidän asennettaan

voida kylliksi kiittää."

Vasta 19. päivänä helmikuuta Golitsynin
runsaan 9000 miehen vahvuinen armeija lähti
leiristään, jossa se oli levännyt edellisen vuoro-
kauden rasittavan marssin jälkeen, ja saapui
Kyröjoen vartta Napuen aukean itälaitaan.
Pääjoukko kaarsi Kuirilan kohdalla oikealle
Feodor Tsekinin ratsuväen jatkaessa etenemis-
tään pitkin jäätynyttä joen jäätä. Huomates-
saan vihollisen aikeet iskeä suomalaisten va-
sempaan sivustaan Armfelt suoritti nopean ryh-
mitysmuutoksen etuvasemmalle siten, että pää-
voimat olivat kokonaan Kyröjoen koillispuolel-
la. Napuen kylään Amfelt jätti vain pienen,
eversti Johan Reinhold Tauben johtaman jal-
kaväkiosaston, ja de la Barren ratsuväen, jota
muutaman sadan metrin päässä tähyisti Tseki-
nin venäläinen ratsuväki.

Heti kun rintaman muutos oli suoritettu,
Armfeltin joukot hyökkäsivät. Rynnäkkö suori-
tettiin voimalla kahdeksi linjaksi järjestynyttä
venäläistä jalkaväkeä vastaan. Mukaan raa-
hatut muutamat kanuunat tulittivat vihollista
vain 30 askeleen päästä ja repivä kartussituli
iski vastustajan rintamaan aukkoja. Eversti
Yxkullin oikea sivusta ampui ainoan yhteislau-
kauksen vasta 12-15 askeleen etäisyydeltä, ja
sen jälkeen alkoi pistimin ja miekoin käyty
vimmattu kamppailu mies miestä vastaan.
Taisteluselostuksen mukaan se muodostui niin
rajuksi, että kuolleet ja haavoittuneet kasaan-
tuivat kuuden tai seitsemän miehen korkuisiksi
röykkiöiksi, joiden yli tuskin pääsi kapuamaan.
Venäläisten vasen sivusta horjui ja jättäen jäl-
keensä kuusi kanuunaa se tungettiin taakse-
päin.

Eversti von Essenin johtama vasen sivusta
ei kuitenkaan menestynyt yhtä hyvin. Syynä ei
ollut päättäväisyyden tai taistelutahdon puute,
vaan vihollisen ylivoima. Venäläiset kykenivät
osalla joukoistaan kiertämään äärimmäisenä
oikealla olevien porilaisten rintaman kärjen ja
karkasivat sen kimppuun takaapäin. Taistelun
ratkaisi kuitenkin se, että edellisten lisäksi ve-
näläinen ratsuväki oli metsän suojassa kaartau-
nut vasemman sivustan taakse iskien nyt von
Essenin pataljoonien selustaan. Suomalainen
vasemman siiven ratsuväki ei kyennyt tasapai-

nottamaan taistelua Armfeltin joukkojen eduksi
eikä Tauben johtama Napuen varaväki ennät-
tänyt riittävän nopeasti mukaan. De la Barren
ratsuväki taas ei uskaltanut lähteä apuun, pe-
läten saavansa selkäänsä ylivoimaisen Tsekinin
ratsuväen, vaan murtautui taistellen pakosal-
le. Tsekinin joukot lähtivät osaksi takaa-ajoon,
osan iskiessä suomalaisen jalkaväen selustaan.

Armfelt joukkoineen oli joka puolelta saar-
rettu. Taistelun loppuvaihe oli sekasortoinen
hajalle joutuneiden osastojen yrittäessä raivata
itselleen perääntymistietä. Ratsuväki selvisi
paremmin kuin jalkaväki, jonka pääosa tuhot-
tiin tai joka hajosi ympäröiviin metsiin. Kaik-
ki tykit menetettiin, samoin kuin suuri määrä
sotalippuja. Armfelt itse kertoi selviytyneensä
metsien ja kiertoteiden kautta erittäin vaival-
loisesti turvaan kolmantena päivänä. Taiste-
lun hajottaman miehistön vähitellen kokoon-
tuessa tappiosta alkoi hahmottua todellinen
kuva. Pahimmin oli kärsinyt jalkaväen rinta-
man vasen siipi. Porin rykmentti ja sen naapu-
rina ollut vajaa Viipurin rykmentti olivat mil-

sen majesteettinsa onnellisten tähtien avulla ky-
kenimme saavuttamaan voiton vihollisesta." Erääl-
le suomalaisten edustajalle hän lausui taistelun
jälkeen tunnustuksen koko Suomen armeijan
osoittamasta urhoollisuudesta, mutta ihmerteli
toisaalta, miksi toivotonta taistelua Suomessa oli
jatkettu, kun väestö oli uupunut ja kärsi puutetta
lähes kaikesta. Venäläisten sodankäyntitaito osoit-
ti huomattavaa kehitystä sitten Narvan taistelun
päivien, ja Napuen voitto turvasi heille koko Ete-
lä-Suomen hallinnon Pohjanmaata myöten.⁶⁹

Vain muutama päivä Napuen taistelun jälkeen
ruhtinas Golitsyn miehineen marssi Vaasaan ja
otti kaupungin hallintaansa. Kun myös Pietarsaa-
ri ja muita Pohjanmaan rannikkokaupunkeja val-
lattiin, oli lähes koko asuttu Suomi Venäjän jouk-
kojen hallussa. Alkoi seitsenvuotinen vihollisaika,
isoviha, jonka ajan Golitsyn kokonaisuudessaan
vietti Suomessa. Hänellä oli aluksi maamme siviili-
hallintokin käsissään. Hän asetti virkamiehiä,
valvoi näiden toimia, järjesti verotuksen, määräsi
pappeja seurakuntiin ja huolehti oikeudenkäytös-

tei kokonaan tuhoutuneet. Suomalaisten tap-
piot kaatuneina, haavoittuneina ja vankeina
olivat 2449 miestä. Venäläiset tilastoivat tap-
piokseen 1422 miestä, mutta oikeampi luku
lienee ollut noin 1750 miestä.

Pohjanmaan viidennysmiesten kapteeni
Collin de Clair, joka kapteeniluutnantti Mär-
ten Theleffin kanssa kävi Napuen taisteluke-
nällä muutamia päiviä taistelun jälkeen, ker-
too Armfeltille antamassaan raportissa löytä-
neensä "eversti von Essenin ruumiin makaa-
masssa rykmenttinsä kaatuneiden joukossa pal-
jaana ja alastomana. Hänen ruumiinsa korja-
sin, ostin hänelle kirstun ja huomenna, jos
Jumala suo, lähetän hänet Uudenkaarlepyyn
kaupunkiin ja haudatan hänet kirkkoon. Rat-
sumestari Aksel Buren ruumiin tapasimme
paljaana; samoin viipurilaisten kapteenin
Strandeenin sekä muutaman toisen upseerin,
jota emme tunteneet. Nuo kolme ruumista pa-
nimme eräaseen aittaan Isonkyrön kirkon luo-
na. Ratsumestari Burelle annoin tehdä kirstun,
vaan en muille, koska täällä ei ole lautoja."

tä. Ainakin varhaisempi tutkimus katsoo Suomal-
le olleen todella onneksi, että juuri Golitsynin
kaltainen sivistynyt ja ihmisystävällinen mies oli
tänä levottomana ja sekasortoisena aikana voitta-
jan ylimpänä edustajana maassamme.⁷¹

Armfelt ja hänen jäljelle jäänyt armeijansa
kokoontui myöhemmin Raahen seudulla täyden-
nettäväksi ja lepäämään. Helmikuun lopussa ja
maaliskuussa 1714 Golitsynin ratsuväki eteni koh-
ti Kokkolaa ja monet Pohjanlahden rannikkokau-
pungit ehdittiin tuhota pahasti, niiden joukossa
Kristiinankaupunki, Vaasa, Uusikaarlepyy ja Pie-
tarsaari. Tsaari Pietari antoi kaikkiaan vain kaksi
kertaa tällaisen nimenomaisen käskyn hävittää
Suomea, toisen kerran vuonna 1712 Kymijoen
ylityksen yhteydessä ja toisen kerran Napuen tais-
telun jälkeen Pohjanmaalla. Samaan aikaan ke-
vällä 1714 tsaari suunnitteli uutta yritystä saada
Ruotsi suostuvaiseksi rauhalle. Hän valmisti ka-
leerilaivaston toteuttamaan hävitysretkeä Ruotsin
rannikolle painostaakseen Ruotsia.⁷²

Asehistoriallisen yhdistyksen Arma Aboa ry:n kaarlelaistykki valmiina tulittamaan.

Suuren Pohjan sodan tykistöstä⁷³

Tykistö oli kohonnut 1600-luvun loppuun mennessä armeijoiden kolmanneksi perusosaksi. Aselajin rooli sodankäynnissä oli kasvanut koko ajan ja taitavasti käytettynä tykistöllä saattoi olla ratkaiseva vaikutus taistelun kulkuun. Kenttätykistö koostui valtaosin melko keveistä, kolmen tai kuuden naulan tykeistä. 12-naulaisia tykkejäkin oli käytössä, mutta niiden heikkoutena oli hankala liikuteltavuus. 1,7 tonnia painavan tykin kuljettamiseen tarvittiin 12 hevosen valjakko. Piiritys- ja linnoitustykit olivat vielä näitäkin raskaampia, 16- ja jopa 24-naulaisia. Tykit olivat lyhyitä, suustaladattavia ja rihlaamattomia, joten niitä käytettiin ainoastaan lyhyeltä etäisyydeltä tapahtuvaan suorasuuntaustuleen. Tehokas kantama liikkui 300-400 metrissä. Kantama ei ollut suuri mutta tulinopeus oli huomattava. Pienillä kolmen naulan tykeillä pystyttiin ampumaan useita laukauksia minuutissa.

Yli 200 metrin etäisyydeltä ammutut kuulat olivat yleensä umpirautaa. Kolmen naulan kuula painoi noin puolitoista kiloa ja kuuden naulan kuula noin kolme kiloa. Niitä käytettäessä oli tähdittävä sotilaiden polviin tai hevos-

ten mahan alle. Kuulien nopeuden ollessa noin 200-250 metriä sekunnissa ne aiheuttivat hirtittävää jälkeä osuessaan miehistöön tai ratsujoukkoon. Lyhyemmillä etäisyyksillä käytettiin kartusseja tai raehauleja. Kartussit olivat pahi-, puu- tai rautavaippoja, jotka oli täytetty lyijykuulilla, piinsiruilla tai yksinkertaisesti vain vanhalla romulla, kuten katkenneilla, ruostuneilla nauloilla ja ruuveilla tai metallin palasilla. Raehaulit oli pakattu kangasvaipaan rypäleen muotoon. Niillä ammuttaessa tykki toimi haulikon tavoin syytäen jatkuvasti haulipilviä vihollisen rivistöön.

Lineaaritaktiikan aikakautena kevyitä tykkejä kuljetettiin usein hyökkäävän rivistön mukana ja niillä pyrittiin ampumaan vihollisrintama hajalle ennen siihen murtautumista. Kaarle XII:n noustessa valtaistuimelle valtakunnan tykistö oli osapuilleen tasavertainen mannermaan armeijoiden tykistöjoukkojen kanssa. Aiemmin Kustaa II Aadolfin aikana saavutettu johtoasema oli tosin menetetty, mutta kalustolliset parannukset, organisaation kehittäminen ja ennen kaikkea tehostunut koulutus olivat kohottaneet aselajin toiminta-ar-

voa. Vuonna 1700 koottu kenttätykistörykmentti seurasi hallitsijaa aina Pultavaan asti.

Suuren Pohjan sodan alkaessa Suomessa toimivat Olavinlinnan, Helsingin, Vaasan ja todennäköisesti myös Viipurin tykistöosastot sekä kenttäarmeijan mukana toiminut kenttäosasto. Se oli venäläisten kanssa taistelukosketuksissa vuodesta 1702 alkaen. Linnojen osastot alistettiin kenttäosaston päällikölle kapteeni Kihlille vuonna 1707.

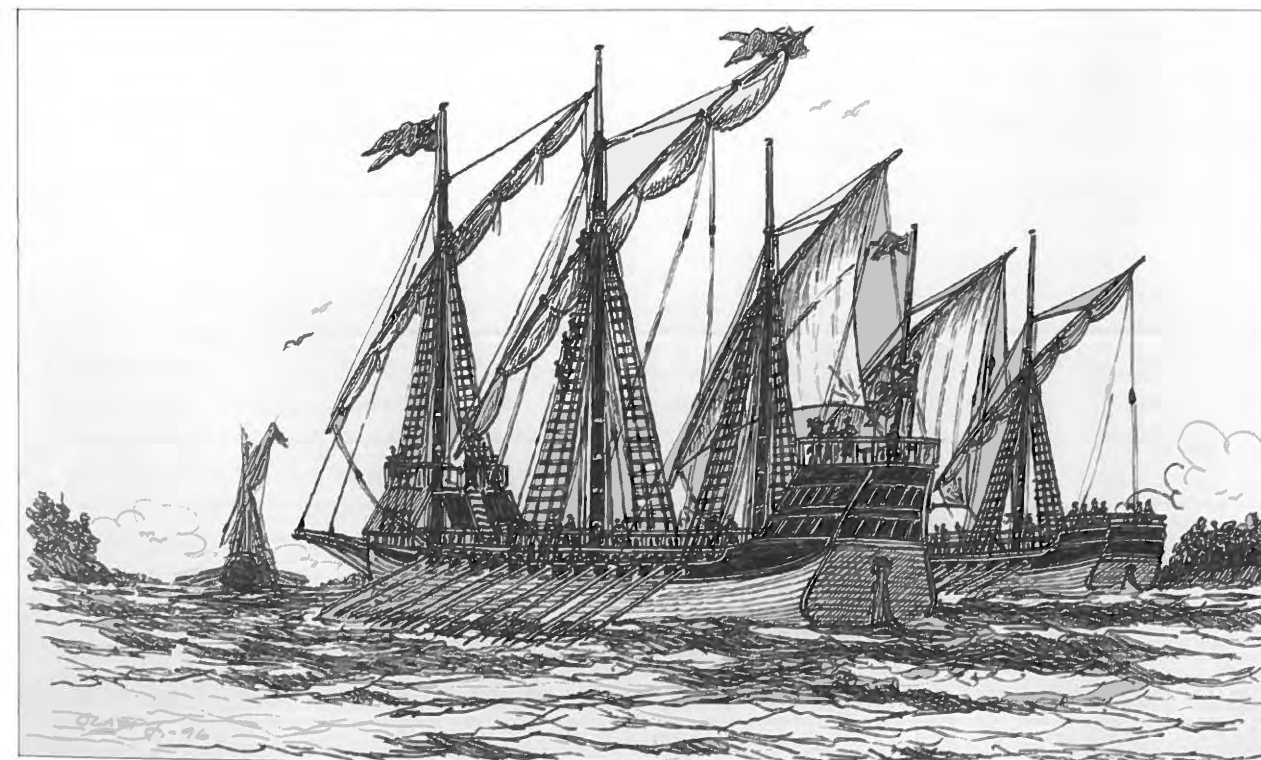
Pultavan tappion jälkeen valtakunnan so-

tavoima järjestettiin uudelleen. Suomen tykistöosasto sai täydennystä Tukholmasta ja Tallinnasta. Samassa yhteydessä voitiin jossain määrin parantaa myös kalustoa. Vuonna 1711 Suomen tykistöosasto käsitti pienen esikunnan, komppaniaosaston, talliosaston ja joukon käsityöläisiä. Kokonaisvahvuus oli 162 miestä, kunnes seuraavana vuonna sitä nostettiin 329 mieheen. Hevosia osastolla oli 362. Kärskittyään ratkaisevan tappion Napuella vuonna 1714 Armfeltin armeija vetäytyi vähäisine tykistöineen Oulun seudulle.

2.3. Suomi menetetään

Ahvenanmaalla oli pelätty koko loppuvuoden 1713, että venäläiset ulottaisivat hävitysretkensä sinne milloin tahansa. Tämän uhan takia ruotsalaiset lähettivät pienen, vain 170 miehen vahvuisen joukon Ahvenanmaalle. Vuoden 1714 huh- tikuussa ruotsalainen kapteeni Anton Wrangel saapui Ahvenanmaalle, tarkoituksenaan yrittää turvata Ahvenanmaa ja sen ympäristö ruotsa-

laisille.⁷⁴ Ahvenanmaalaisten pelko venäläishyök- käyksestä oli ollut täysin perusteltu, sillä nämä todella suunnittelivat koko Ahvenanmaan valtaus- ta vuodenvaihteessa 1713-14. Ruhtinas Golitsyn lähetti jäitä pitkin venäläisiä kasakoita Ahvenan- maalle maaliskuun lopussa 1714, ja tällöin venä- läiset ensimmäisen kerran saapuivat Ahvenanmaan saaristoon Kumlingeeseen. Tämä noin 400 miehen

Venäläisiä kaleerilaivoja. - Piirros OJ.

vahvuinen majuri K.A. Anitskovin komennossa ollut kasakkaosasto ei vielä ottanut Ahvenanmaata hallintaansa. Myöhemmin Suomessa sissitoiminallaan kuuluisaksi tullut Tapani Löfving koh-tasi heitä myös muutamaaan otteeseen.⁷⁵

Venäläisten toimetomuuksien Ahvenanmaan suhteen johtui siitä, että pääosa sen kaleerilai-vastosta oli talvehtinut talven ja kevään 1714 Pietarissa. Heti jäiden lähdettyä laivasto suuntasi kohti Suomenlahden läntisempiä osia. Ensimmäi-set venäläisen saaristolaivaston alukset saapuivat Helsinkiin kesäkuun alussa. Kaikkiaan venäläinen laivasto koostui noin sadasta aluksesta, joista 80 jatkoi eteenpäin Hankoniemelle saakka. Siellä venäläiskaleerit joutuivat kuitenkin pysähtymään.⁷⁶

Keväällä 1714 alkoivat varsinaiset sotatoimet vihdoin myös merellä. Ruotsin laivasto oli saapu-nut amiraali Gustaf Wattrangin komennossa Han-koniemen itäpuolelle, jonne se jäi tarkkailemaan venäläisen laivaston liikehdintää ja odottamaan sen saapumista alueelle. Vasta kesäkuun lopulla ilmestyi Apraksinin johtama noin 80 kaleerin vahvuinen sotulaivasto Tvärminnen kohdalle. Ruotsalaiset onnistuivat pitkään estämään venä-

Riilahden taistelu 27.7.1714⁷⁸

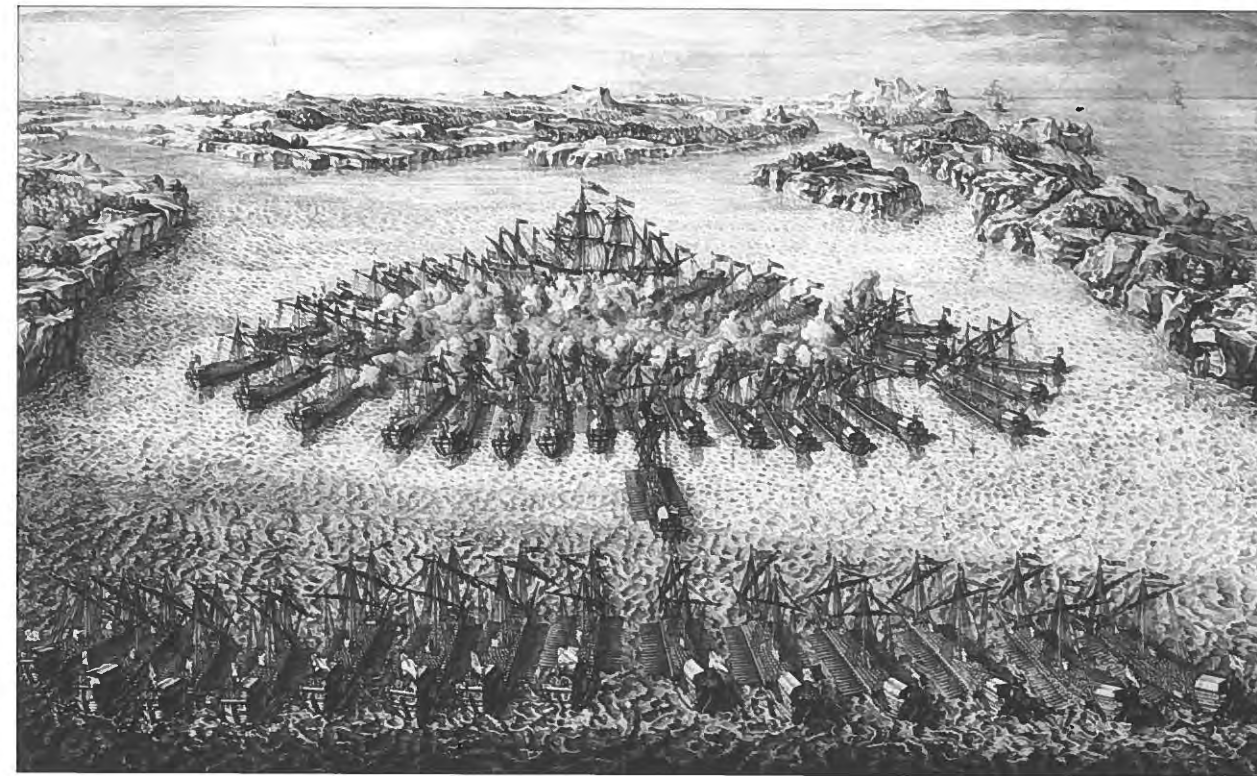
Amiraali Wattrangin johtama ruotsalainen laivasto-osasto oli saapunut Hankoniemen alu-eelle jo huhtikuun lopussa. Tähän laivasto-osastoon kuului kaikkiaan 13 linjalaivaa, 4 fregattia, 11 kaleeria ja muita pienempiä aluk-sia. Wattrangin alusten vahvuudesta ja niiden aikaisesta liikkeellelähdestä ilmeni, että Ruot-sissa todella ymmärrettiin emämaata uhkaava vaara, ja vihollisen kaleerilaivaston pääsy Han-koniemen länsipuolelle haluttiin estää kaikin keinoin. Tsaari Pietarin tarkoituksena oli val-lata saaristolaivaston avulla Ahvenanmaa ja hyökätä sen jälkeen avomerilaivaston avulla Ruotsin rannikolle. Tämä operaatio vaati kui-tenkin ensin pääsyä puolustajien ja Hankonie-men ohi.

Venäläinen Apraksinin johtama kaleeri-laivasto saapui Tvärminneen vasta 29.6.1714, mikä johtui laivaston viipymisestä Pietarissa huomattavasti odotettua pidempään. Apraksin jäi odottamaan täydennystä 80 kaleerinsa li-säksi. Heinäkuun 10. päivänä odotetut 20

läisen kaleerilaivaston kulun Hankoniemen ym-päri ja siten pääsyn Turun saaristoon. Lähes kuu-kauden molemminpuolisen tarkkailun jälkeen asia sai nopeasti uuden käänteen, kun tsaari Pietari saapui itse paikalle. Venäläiset saavuttivat ruotsa-laisen laivaston 26.-27. heinäkuuta. Heidän on-nistui lopulta päästä ruotsalaisten huomaamatta Hankoniemen länsipuolelle, jossa venäläislaivasto tuhosi ruotsalaisen laivasto-osaston Riilahden luo-na. Lähes sadan kaleerin ja noin 13 500 miehen jalkaväen avulla venäläiset pääsivät pian koko Suo-men lounaisen saariston herraksi. Riilahden meri-taistelu oli ruotsalaisille merkittävä tappio. Hol-lantilaissyntyinen, Ruotsin palveluksessa ollut amiraali Gustav Wattrang vetäytyi laivastoineen suorinta reittiä Ruotsin puolelle valtakunnan ran-nikon suojaksi. Kenenkään estämättä venäläiset purjehtivat tämän jälkeen Ahvenanmaan saaris-toon. Uhka Tukholmaa vastaan siis kasvoi, mutta ruotsalaisten merivoimien liikkeistä tietämätön Apraksin ei uskaltanut johtaa laivojaan Ruotsin puolelle, vaan tyytyi sen sijaan tukemaan venäläi-siä maavoimia niiden painostaessa Armfeltin ar-meijaa yhä kauemmas pohjoiseen.⁷⁷

kaleeria saapuivat Helsingistä ja ne liitettiin päävoimien yhteyteen. Apraksin pysyi kuiten-kin passiivisena odottaen tilanteen kehittymis-tä. Myöskään ruotsalaiset eivät osoittaneet mi-tään aktiivisuutta. Saatuaan vahvistuksia ami-raali Wattrangilla oli käytettävissään kaikkia-an 16 linjalaivaa, 3 fregattia ja 4 pienempää alusta avomerilaivastosta sekä 1 tykkiproomu, 2 kevyttä fregattia, 6 kaleeria ja muutamia saaristopursia saaristolaivastosta.

Tallinnassa oleskellut tsaari Pietari saapui itse Tvärminneen 20.7. Tällöin tapahtumat saivat uutta vauhtia. Ruotsalaisen osaston sul-kiessa venäläisiltä kaleereilta pääsyn Hanko-niemen ohi tsaari suunnitteli niiden siirtämistä maitse niemen kapeimman kohdan Drage-tin yli sen länsipuolelle. Saatuaan vihiä näistä valmisteluista amiraali Wattrang lähetti 25.7. suomalaissyntyisen schoutbynahct (kontra-ami-raali) Niilo Ehrenskiöldin Dragetin länsipuo-lelle torjumaan vihollisen yritystä. Tsaari luo-pui pari päivää kestäneiden valmistelujen jäl-

Venäläiset saavuttivat ratkaisevan merivoiton Hankoniemen Riilahdessa 27.7.1714. Tsaarin nopeiden sotukaleereiden onnistui ohittaa tyvenessä ruotsalaisten, amiraali Wattrangin johtama avomerilaivasto ja samalla Hankoniemi. Tie Turun saaristoon ja Ahvenanmaalle oli auki. Sitä ennen oli kuitenkin lyötävä schoutbynacht Ehrenskiöldin pieni, 10 alusta käsittävä taisteluosasto. Kuvassa tsaari Pietarin johtama etuvoima, runsaat 20 kaleeria, hyökkää ruotsalaisten alusten kimppuun. Venäläisten ylivoima johtaa vähitellen tuloksiin ja ruotsalaisten alukset uppoavat tai ne vallataan yksi toisensa jälkeen. - Kuva MV.

keen niemen ylityshankkeesta ja päätti sen si-jaan tehdä rohkean yrityksen kiertää kaleereil-la soutukenkää ulkokautta ruotsalaiset laivat, jotka tyynen sään vallitessa makasivat paikallaan lähellä niemen kärkeä. 35 venäläistä kaleeria onnistuikin tässä, joskin osan oli kierrettävä ulompaa, koska ruotsalaiset ryhtyivät hinaa-maan venäläisten yrityksen huomattuaan sou-tuveneillä laivojaan ulommaksi. Tällöin heiltä jäi kuitenkin kokonaan vartioimatta rannikon tuntumassa oleva väylä.

Tätä Wattrangin tekemää kohtalokasta virhettä hyväkseen käyttäen tsaari lähti var-hain 27.7. aamulla päävoimiensa kanssa liike-keelle pitkin vapaaksi jäänyttä, ruotsalaisen osaston ja niemen välitse johtavaa väylää. Ruot-salaisille tuli nyt kiire hinauttaa laivojaan takaisin rannikolle päin, mutta venäläiset ka-leerit ennättivät soutukenkää pois alta ennen niiden tuloa. Ainoa tappio, minkä koko sadan kaleerin

vahvuinen venäläinen saaristolaivasto kärsi roh-keassa läpimurtautumisessaan, oli yhden kale-erin menetys karilleajon takia ja sen 180-henkisen miehistön joutuminen ruotsalaisten vangiksi.

Kun venäläiset kaleerit olivat päässeet sou-tamaan Hankoniemen ympäri, schoutbynahct Niilo Ehrenskiöldin johtama pienempi taiste-luosasto joutui pahasti saarroksiin. Ehrenskiöldin osasto koostui tykkiproomu Elefantenista sekä kuudesta kaleerista ja kolmesta saaristo-purresta. Osaston vahvuus nousi 941 mieheen, joista noin kaksi kolmasosaa oli maavoimien sotilaita. Osaston pienuudesta huolimatta Eh-renskiöld päätti ryhtyä taisteluun, eikä suostu-nut venäläisten esittämään antautumisvaati-mukseen. Ruotsalaisia vastassa oli sadan kale-erin ja 20 000 miehen vahvuinen ylivoima. On tosin todettava, että hyökkäykseen osallistui vain venäläisten etuvoima eli noin 35 kaleeria.

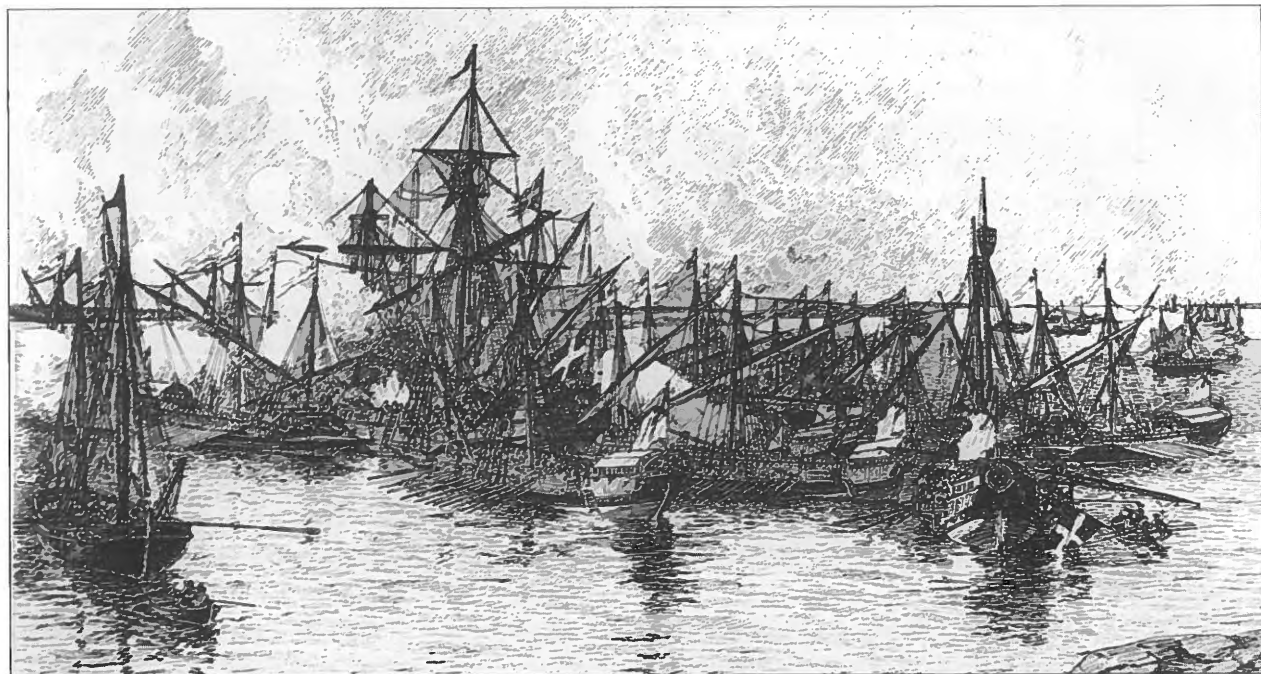
Venäläisten hyökkääjien onnistui päästä puolustusrintaman selustaan, ja vuoron perään vallattiin kaikki ruotsalaisalukset, viimeisenä Ehrenskiöldin lippulaiva Elefanten. Haavoittunut Ehrenskiöld ja hänen 580 alaistaan joutuivat vangeiksi, kaatuneita ja kadonneita oli ruotsalaisten puolella 361. Ehrenskiöld joutui olemaan Venäjällä sotavankeudessa vuoden 1721 rauhaan saakka.

Venäläisten tappioista tiedot ovat hieman epämääräisempiä. Ilmeisesti kuolleita oli kuitenkin noin 130 ja haavoittuneita noin 340, eli yhteistappiot olivat noin 470 miestä. Monissa ruotsalaislähteissä on esiintynyt jopa kymmenkertaista lukua, mutta nämä eivät voi pitää paikkaansa. Myöskään kaleereita ei venäläisten puolelta kovin paljon tuhoutunut, sillä muutaman viikon kuluttua Apraksin oli Ahvenanmaalla 70 kaleerin kanssa, ja juhli-vaa tsaaria seurasi Pietariin noin 20 kaleerin saattue. Tämän Riilahden (tai Hankoniemen =Gangut) voiton jälkeen Venäjä alettiin lukea merivaltojen joukkoon. Tsaari Pietari otti "armollisesti" vastaan hänelle tarjotun ylennyksen kontra-amiraalista vara-amiraaliksi. Venäläiset pitivät Hankoniemen voittoa erittäin mer-

Tsaari Pietari I aluksensa kannella. Taiteilija K.B. Akkuratovin maalaus. - Kuva VenA.

kittävänä, ja juhlivat sitä ensimmäisenä Venäjän laivaston merivoittona.

Riilahden taistelun loppuvaihe. Venäläiset kaleerit piirittävät ja entraavat schoutbynacht Ehrenskiöldin lippulaivan, tykkiproomu Elefantenin. Haavoittunut Ehrenskiöld samoin kuin hänen lähes 600 miestään joutuvat sotavankeuteen. - Kuva VenA.

Kun tieto venäläisten pääsystä Hankoniemen länsipuolelle oli saapunut Tukholmaan, herätti se hallituksen piirissä levottomuutta ja aiheutti kiireellisiä joukkojen keskityksiä Ruotsin rannikon, ennen kaikkea pääkaupungin suojaksi, ja venäläisille jäi vapaa pääsy Ahvenanmaalle. Venäjän voittoisa kaleerilaivasto lähtikin jo aivan elokuun alussa Riilahden alueelta kohti länttä ja eteni Turun kautta Ahvenanmaan saaristoon. Parissa viikossa Ahvenanmaa oli kokonaisuudessaan heidän hallussaan, ja ilman vastarintaa edenneet venäläiset saivat myös suuren määrän kirkon ja yksityisten ihmisten omaisuutta.⁷⁹

Elokuun 13. päivänä 1714 Apraksin kokosi

Apraksin, Feodor Matvejevits

Apraksinin kerrottiin polveutuvan mongolialaisista esivanhemmista, ja hän oli eittämättä tsaari Pietari I:n luoman "uuden Venäjän" huomattavimpia miehiä, kannattaen tsaarin uudistuksia ja ottamalla itsekin osaa niihin.

Apraksin, Feodor Matjejevits (1661-1730). Kuva VenA.

koko kaleerilaivastonsa Ahvenanmaan länsirannikolle. Tsaari Pietari oli aiemmin suunnitellut, että Ahvenanmaan valtauksen jälkeen jatkettaisiin suoraan Ruotsin puolelle käyttäen Ahvenanmaata tukikohtana. Ahvenanmaalle oli kuitenkin päästy myöhemmin kuin alunperin oli suunniteltu, ja toisaalta amiraali Apraksin luuli koko ruotsalaislaivaston odottavan venäläisiä Tukholman edustalla. Niinpä päädyttiin vaihtoehtoiseen suunnitelmaan, jonka mukaan Ahvenanmaalle jätettiin ainoastaan muutamia aluksia, ja loput lähtisivät Suomen rannikkoa pitkin pohjoiseen taistelemaan Armfeltin joukkojen rippeitä vastaan ja tekemään Pohjanmaalta hyökkäyksiä Ruotsin rannikolle.

Hän toimi sekä Venäjän laivaston yliamiraalina että maajoukkojen ylipäällikkönä. Apraksin ei koskaan saanut merimieskoulutusta, mutta hän perehtyi meriasioihin siinä määrin, että tsaari nimitti hänet vuonna 1706 yliamiraaliksi, ja tsaarin lisäksi Venäjän laivaston luominen on luettava lähinnä hänen ansiokseen. Toisaalta monet ulkomaiset tarkkailijat antoivat Apraksinista vähemmän mairittelevia lausuntoja, esimerkiksi Venäjälle vangiksi joutunut ruotsalainen Lauri Ehrenmalm väitti Apraksinin vain pelon takia suosineen Pietarin reformeja ja olleen luonteeltaan itserakas. Tanskan lähettiläänä toiminut Juelsanoi, että vaikka Apraksin näytti hyvin ystävälliseltä ja mukavalta mieheltä ja oli sangen kohtelias, hän ei ymmärtänyt meriasioita, ja että tsaari vain näön vuoksi oli asettanut hänet yliamiraaliksi haluten välttää ulkomaalaissyntyisiä ylimmillä paikoilla.

Kuitenkin Apraksinin toiminta ensin Inkerinmaalla ja sittemmin Suomessa sekä merietä maavoimien päällikkönä osoittaa, ettei häneltä puuttunut sotilaallista taitoa ja kykyä, vaikka hänessä ei ollutkaan sellaista ripeyttä, rajua voimaa sekä lujaa päättäväisyyttä kuin tsaari Pietarissa. Apraksin oli luonteeltaan flegmaattinen, toimissaan hidas ja varovainen ja toimi mieluiten tarkasti tsaarin antamien ohjeiden mukaisesti, ei ominpäin. Toisaalta Apraksinin kerrotaan olleen itsekäs, ja hänen käskyänsä Suomessa todistaa ainakin kovuudesta ja säälimättömyydestä.⁸¹

Eräs syy Ahvenanmaan hylkäämiseen oli se, että sitä ei katsottu voitavan käyttää pidempää aikaa laivaston sijoituspaikkana. Ajateltiin, että esimerkiksi keväällä aikaisin jäistä vapautuva Uusikaupunki olisi paljon parempi tukikohta Ruotsiin tehtäville hyökkäyksille. Uudessakaupungissa alukset olisivat paremmassa turvassa talviajan. Kaiken lisäksi Ahvenanmaan ja muun Suomen väliset kulkuyhteydet katsottiin talvisaikaan hyvin epävarmoiksi. Niinpä Ahvenanmaalla vierailut Pietari I palasi laivastosaattueessa takaisin Pietariin, ja Apraksin lähti elokuun 22. päivä 70-80 kaleerin kanssa nousemaan Suomen rannikkoa pohjoiseen. Ahvenanmaa jäi käytännössä "ei-kenenkään-maaksi".⁸⁰ Tultaessa syksyyn 1714 venäläinen kenraaliluutnantti Robert Bruce marssi 3000 ratsumiehen ja 2300 miehen jalkaväenosaston kanssa jälleen Pohjanmaalle. Syyskuussa Bruken joukot saapuivat Kokkolaan. Jo elokuun lopussa Apraksin noin 80 aluksen kaleerilaivasto poistui Ahvenanmaalta kohti pohjoista tukemaan venäläisiä maajoukkoja. Vaasasta osa kaleereista

lähti Ruotsin puolelle Uumajaan. Venäläisjoukkoja oli yhteensä noin 600 miestä, ja he operoivat kenraalimajuri W.A. von Schlippenbachin alaisuudessa. Tämä vain noin vuorokauden mittainen hävitysretki oli ensimmäinen, jossa ruotsalaiset saivat kokea venäläisten hävitysvimman omalla maaperällä. Toisaalta tämä ensimmäinen retki oli vielä suhteellisen "siisti" verrattuna myöhempiin, sillä tavallisen kansan asuntoja ei mainita poltetun lainkaan. Syyskuussa Apraksin kaleerilaivasto saapui myös Uuteenkaarlepyyhyn. Näiden uhkien takia ja kuultuaan tiedon kesäkuun lopulla tapahtuneesta Savonlinnan antautumisesta Armfelt näki parhaaksi perääntyä Pohjanmaalta ja marssia Pohjanlahden ympäri Ruotsin puolelle.

Venäläisten ylivoimaiselta näyttävä sodankäynti oli täten ajanut Armfeltin armeijan kokonaan pois Suomen alueelta. Pohjanlahden rannikon Ouluun asti miehittäneet venäläiset eivät vielä tässä vaiheessa yrittäneetkään seurata Armfeltin joukkoja Ruotsin puolelle.⁸²

Uumajan maihinnousu ja Wolmar Anton von Schlippenbach

Vuonna 1658 syntynyt Wolmar Anton Schlippenbach oli eräs Kaarle XII:n armeijan etevimpiä komentajia suuren Pohjan sodan alkuvaiheissa. Hän jäi vangiksi Pultavassa kesäkuussa 1709, ja siirtyi sittemmin Venäjän palvelukseen. Kenraalimajuri von Schlippenbach taisteli venäläisten riveissä näiden valloittaessa Suomea vuonna 1713-14 mm. kenraali Kaarle Armfeltia vastaan. Mielenkiintoisen yksityiskohdan ajan sotilastavoista tarjoaa tieto, jonka mukaan W.A. von Schlippenbachin poika Christer Reinhold von Schlippenbach taisteli samanaikaisesti Kaarle XII:n joukoissa eli isänsä vastapuolella. Poikakin oli joutunut vangiksi Tönningenissä 1713, mutta onnistui pakenemaan ja liittyi uudelleen Ruotsin armeijaan, jossa taisteli everstin arvoisena. Christer Reinhold von Schlippenbach kaatui Kaarle-kuninkaan Norjan retkellä Fredrikstenissä.

Syksyllä 1714 W.A. von Schlippenbach

komensi 600 miehen vahvuista venäläisosastoa, joka teki ensimmäisen maihinnousun Ruotsin puolelle Uumajaan. Kaupunkia oli puolustamassa 320 sotilasta ja 160 talonpojan muodostama osasto. Schlippenbachin osasto nousi maihin vähän matkaa kaupungin eteläpuolella ja marssi kolmena kolonnana kohti kaupunkia niin nopeasti, että porvaristo kii-reesti ehti paeta juuri ennen vihollisen tuloa jättäen kaiken omaisuutensa jälkeensä. Myös kaupungin puolustajat pakenivat paniikin vallassa ja ampumatta yhtään laukausta, koska kuvittelivat vihollisjoukon paljon suuremmaksi kuin se itse asiassa olikaan. Venäläiset saivat saaliikseen joitakin täydessä lastissa olleita aluksia, mutta kaupunkia ei tällä ensimmäisellä retkellä poltetu eikä muutenkaan pahasti hävitetty. Sen sijaan Uumajan eteläpuolella ollut Nordmalingin pitäjä ryöstettiin ja poltettiin.⁸³

Venäläisten piirtämä kartta vuodelta 1713. Kartta kuvaa Pohjanlahtea ja siitä löytyvät niin Uusikaupunki (Nitsad), Vaasa (Vasa) kuin Uumajakin (Oumea). Ahvenanmaa puuttuu kartasta kokonaan, mikä johtuu ilmeisesti siitä, että venäläiset eivät vielä vuonna 1713 olleet itse käyneet siellä. - Kuva VenA.

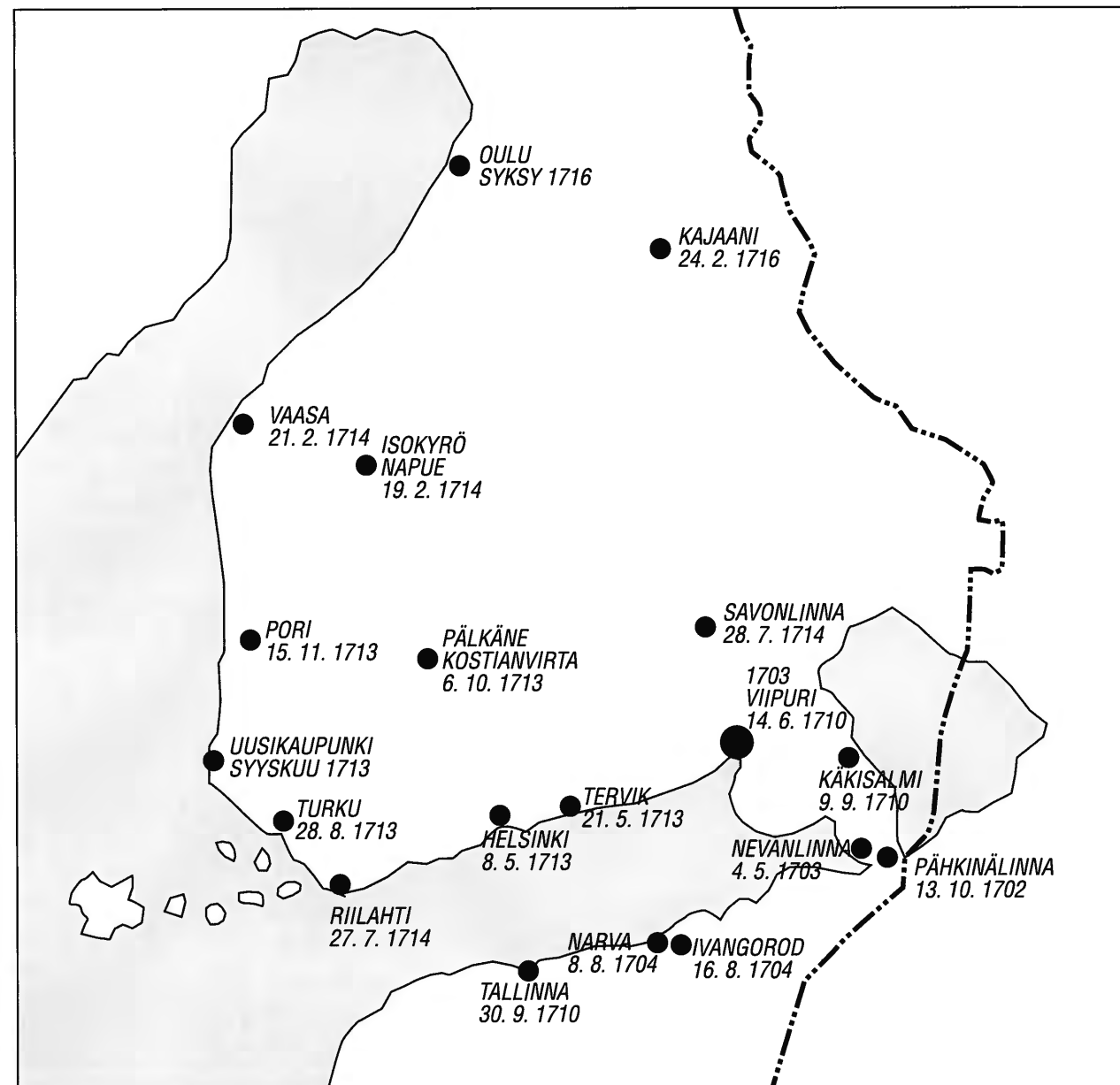

Lokakuussa 1714 Armfelt saapui Tornioon yhdessä noin 4000 miehen armeijansa kanssa. Näistäkin noin 1000 oli sairaita. Tämän Länsi-pohjaan kokoontuneen suomalaisarmeijan huolto oli erittäin raskasta, koska alueelle oli lisäksi kokoontunut suuri määrä Pohjanmaalta saapuneita suomalaisia pakolaisia.⁸⁴

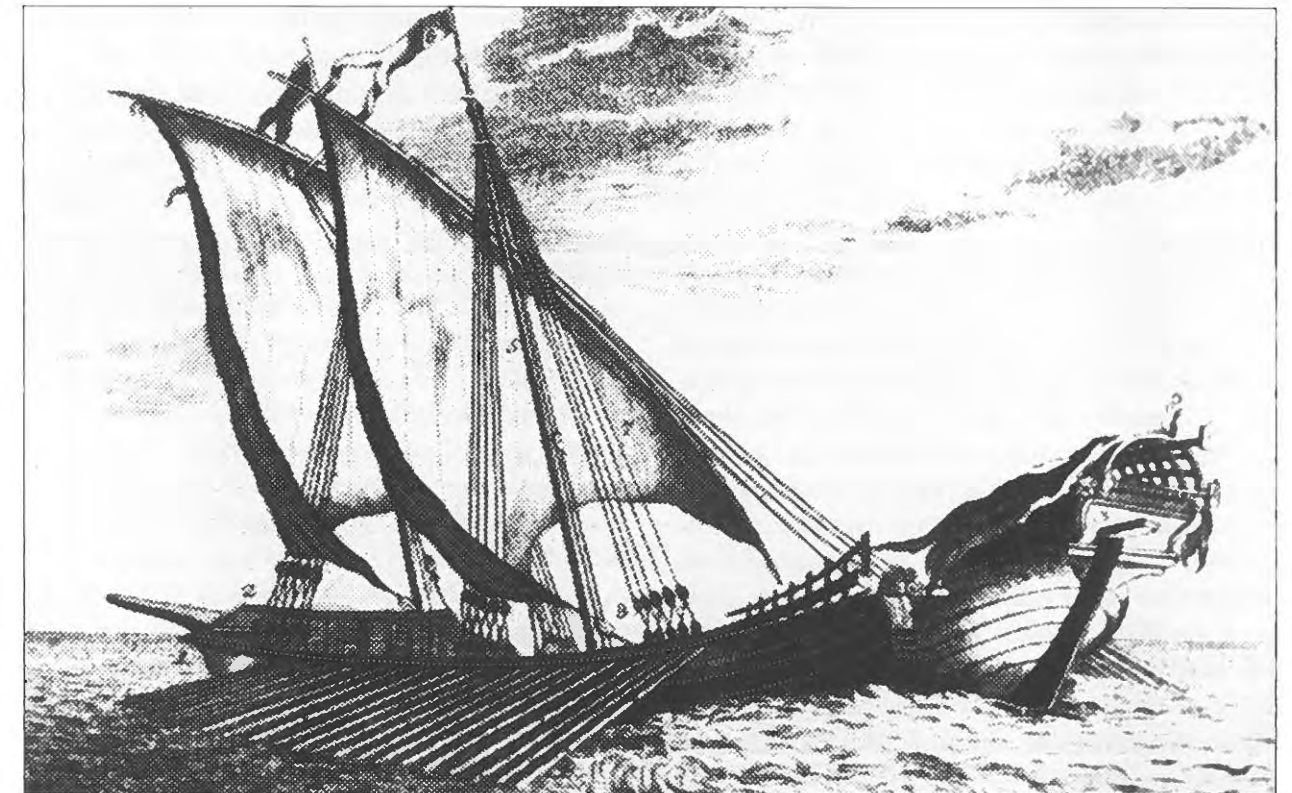
Venäläinen kaleerilaivastokin joutui kääntymään takaisin kohti etelää lähinnä muonitusvaikeuksien takia aivan syyskuun lopulla. Matka oli erittäin myrskyinen, ja kun laivasto saapui Uuteenkaupunkiin 31. lokakuuta, oli matkalla menetetty myrskyn takia kuusi kaleeria, osa miehistöineen. Apraksinin luovutettua kaikkien Suo-

nessa olevien venäläisten sotavoimien ylipäällikkyyden ruhtinas Mihail Golitsynille hän lähti itse Pietariin, ja kaleerilaivasto jäi talviteloilleen pääosin Uuteenkaupunkiin ja osittain myös Turkuun. Tarkoitus oli seuraavana vuonna eli 1715 aloittaa Ruotsin rannikoiden hävitys näistä tukikohtista käsin.⁸⁵

Vuoden 1714 aikana käydyt taistelut olivat olleet venäläiselle miehitysarmeijalle suuri menestys. Armfeltin komentama armeija oli perusteellisesti lyöty eivätkä sen rippeet enää kyenneet uhkaamaan venäläisiä miehitysjoukkoja. Venäläismiehitys tapahtui ilmeisesti pelkästään sotilasstrategisista syistä ja oli suunnattu lähinnä Ruot-

Suomen ja Viron-Inkerinmaan valloitus 1702-1716. Tärkeimmät taistelupaikat ja venäläisten etenemisen ajankohtineen.

Venäläinen kaleeri latinalaispurjeineen. - Kuva VenA.

Venäjän kaleerilaivasto

Venäjän kaleerilaivasto, jonka merkitys suuren Pohjan sodan taisteluissa oli erittäin suuri ellei sodankäynnin kannalta peräti ratkaiseva, oli tsaari Pietari I:n luomus. Kaleerin esikuva oli saatu Välimereltä, missä niitä oli käytetty satoja vuosia. Tsaarilla oli laivojen suunnittelussa ja rakentamisessa asiantuntijana amiraali Ivan Botzis, Venetsian palveluksessa ollut kreikkalainen, joka tunsi hyvin Välimeren kaleerien rakenteet ja käyttötavan. Venäjän kaleerit rakennettiin aluksi 1600-luvun lopulla Laatokan rannalla, mutta kun venäläiset olivat valloittaneet Nevanlinnan toukokuussa 1703 (osittain kaleerien avulla), kaleerien rakentaminen tapahtui pääasiassa Pietariin kiireesti pystytetyillä telakoilla.

Aluksi rakennettiin varsin suuria, 50 metriä pitkiä kaleereita, jotka kuitenkin osoittautuivat hankaliksi käyttää. Näissä aluksissa oli 5-10 tykkiä, 28 airoparia ja jokaisessa airossa 5-6 soutajaa. Sitten ryhdyttiin rakentamaan hieman pienempiä aluksia, joiden pituus oli 42 metriä ja leveys 6 metriä. Valtaosa vuoden 1713 tienoilla ja sen jälkeen rakennetuista aluksista oli pituudeltaan 30 metriä, leveydeltään 6 metriä ja syvyykseltään 1,5 metriä. Niissä oli 20 airoparia, jokaisessa 2-4 soutajaa ja airojen pituus oli noin 12 metriä. Lisäksi kaikissa kaleereissa, myös suuremmissa oli 1 tai 2 kolmikulmaista latinalaispurjetta.

Soutajat olivat jalkaväen sotilaita, joita kevyessä kaleerissa oli 80-120, minkä lisäksi aluksessa oli päällystö ja 10-15 meri- ja tykkimiestä. Keskimääräiseksi miehitykseksi voitaneen laskea 150 miestä. Tykistöä oli yhdestä kolmeen, normaalisti yksi raskas (24-naulainen) ja kaksi kevyttä (12-naulaisia). Tykit oli sijoitettu keulaan. Lisäksi aluksessa saattoi olla kevyitä parrastykkeitä, nikkakoja. Kaleerin keulassa oli usein jo kreikkalais- ja roomalaishaleereista tuttu "puskupuomi", jota käytettiin myös miehistön entraus- ja maihinnoususiltana.

Miehistöä varten ei ollut mitään suojaa, päällystöä varten oli kajuutta aluksen perässä. Kun sotulaivasto liikkui saaristossa, alukset tavanomaisesti rantautuivat ja miehistö nukkui maissa nuotioiden luona. Venäläisillä oli myös käytössään ns. kasakkakaleereita, joissa oli kannen alla tilat 20-30 hevoselle.

Avomerellä myrskyssä kaleerit olivat avuttomia ja haaksirikkoja tapahtui usein. Saariston suojassa ja tyvenellä säällä ne olivat yliveraisia, matalakulkuisina ne pystyivät käyttämään hyväkseen saariston matalatkin väylät. Niillä voitiin tehdä nopeita iskuja rannikolle ja taas irrottautua ennen kuin vastustaja oli ennättänyt ryhtyä vastatoimiin. Ruotsalaiset ryhtyivät suunnittelemaan kaleereita 1715-16, mutta suunnitelmat johtivat saaristolai-
vaston rakentamiseen vasta 1700-luvun lopulla.

sia vastaan, minkä takia tsaarikin katsoi välttämättömäksi jättää Suomeen suurehkon määrän sotilaita, vaikka maan omat puolustusjoukot olivatkin tehty vaarattomiksi. Sota Ruotsia vastaan jatkui edelleen, ja miehitetty itäinen puolisko valtakunnasta sai siksi toimia venäläisten joukkojen tukialueena.⁸⁶

Kun Kajaanin erämaalinnoitus oli vuonna 1716 antautunut venäläisille, oli Suomen valloitus saatettu loppuun. Ruotsin oma puolustus oli Suomen menestyksen vuoksi suuresti vaikeutunut, ja emämaata uhkaava vaara Venäjän taholta kasvanut moninkertaiseksi. Toisaalta on todettava, että Pietari I oli menettänyt valloitusodissaan siksi paljon miehiä, että hänen seuraavat suunnitelmansa osoittivat jo entistä suurempaa varovaisuutta ja jatkuvaa rauhantahtoa.⁸⁷

Miksi venäläisjoukot sitten kykenivät näin menestyksekkäästi valloittamaan Suomen? Tärkeimpänä syynä oli varmasti se, että Ruotsin armeijaan oli Suomesta viety hyvin paljon miehiä. Joidenkin tietojen mukaan Kaarle XII:n armeijaan oli otettu palvelukseen yhteensä noin 60 000 suomalaismiestä, ja näistä oli tässä vaiheessa jäljellä enää 10 000, joista vain osa oli asekuntoisia. Emämaa Ruotsista ei voitu edes kuvitella saapuvan apua joukkojen muodossa, joten suomalaiset vastasivat yksin omasta alueestaan. Toisaalta venäläisten sotilastaito oli kehittynyt tsaari Pietarin aikana ja he olivat opiskelleet länsimaista sodankäyntiä. Aiemmin esimerkiksi jalkaväen tärkeää roolia ei oltu päällystön toimesta lainkaan huomioitu. Tsaari oli erityisesti opiskellut länsivaltojen käyttämää lineaaritaktiikkaa, joka nyt sisällytettiin myös venäläisten sotaoppeihin. Tämän seurauksena venäläinen jalkaväki tuli paljon liikkuvammaksi ja osoittautui taistelukentällä aikaisempaa tehokkaammaksi. Jotta lineaaritaktiikkaa voitiin käyttää, joukot piti kouluttaa tehokkaasti ja niiltä vaadittiin tiukkaa kurinalaisuutta.⁸⁸

Venäläiset panivat sodankäynnissään myös suuren painon hyökkäykselle, koska oli huomattu sen vaikutus taistelumoraaliin. Usein näet havaittiin, miten ehdoton hyökkäyskäsky kohotti moraalia omien joukkojen keskuudessa. Katsottiin lisäksi, että voitto oli varmistettu jos omat joukot olivat lukumääräisesti suuremmat kuin vihollisen. Napuen taistelu osoitti, että myös venäläisten taktinen taito oli kehittynyt. Taistelun kuluessa Golitsyn käytti taitavasti ja oikea-aikaisesti ratsuväkireserviään, mikä sitten ratkaisi voiton venäläi-

sille. Suomen valtauksessa myös venäläinen laivasto oli näyttänyt tehokkuutensa.⁸⁹

Jo Napuen taistelun jälkeisinä kuukausina alkanut sissisota muodostui seuraavien sekasor-toisten aikojen yleiseksi sodankäyntitavaksi Suomessa. Kapteeni Pietari Långströmin, vänrikki (myöh. luutnantti) Erik Sahlmanin ja erityisesti kuuluisaksi tulleen Tapani Löfvingin ja monien muiden nimiin liittyy lukuisia kuvauksia rohkeiden, mutta järjestäytymättömällä toiminnallaan maahan jääneiden virkamiesten työtä suuresti häirinneiden soturien eli kivekkäiden seikkailuista. Mitään sotilaallisesti merkittävää he eivät pystyneet aikaansaamaan, joskin loivat turvattomuutta ja epävarmuutta muutenkin sekaviin oloihin.⁹⁰

Näiden sissien liikuskelu oli sangen vaarallista vihollisia kuhisevassa maassa. Heiltä vaadittiin suurta kekseliäisyyttä ja rohkeutta, ja usein he saivatkin suuremman maineen kuin varsinaisen sodan taistelijat. Toisaalta he tuottivat oman maansa asukkaille paljon kärsimystä, esiintyivätpä usein jopa Ruotsin hallituksen eli laillisen esivallan edustajina, ja vaativat sen nojalla asukkailta veroja ja kyytejä ja muita palveluksia. Lounais-Suomessakin liikkui näinä vuosina komennuskuntia, joita lähetettiin joko Ahvenanmaalta tai sitten Ruotsin puolelta.⁹¹

Erik Sahlman kertoo olleensa komennettuna Ahvenanmaalta Suomen puolelle, jossa hän Uudenkirkon (Kalannin) pitäjässä Kainun talossa anasti venäläisten sinne keräämät rahat. Kahdeksan miestä mukanaan hän oli hyökännyt taloon, sai seitsemän kuormallista "plootuja (rahoja)" ja kuljetti ne rannikolle poisvientä varten. Myöhemmin vuonna 1719 Sahlman oli jälleen Suomessa, ja hän kertoo surmanneensa 38 venäläistä ja ottaneensa vangiksi 7, minkä lisäksi hän oli hankkinut 140 sota- ja ratsumiestä, jotka hän vei Armfeltille Ahvenanmaan kautta Ruotsiin. Sahlman oli osallistunut myös Isonkyrön Napuen taisteluun, jossa hän haavoittui rintaan.⁹²

1710-luvun puolimaissa myös Tapani Löfving oli ahkerassa toiminnassa. Hän kulki kumpaniensa kanssa, milloin hänellä sellaisia oli, Ahvenanmaan kautta ja liikkui Turun seudulla. Jouduttuaan usein vaaralliseen tilanteeseen hän pelastui rohkealla toiminnallaan ja kekseliäisyytensä avulla, esiintyen milloin kerjäläisenä, milloin jonkun voudin renkinä, milloin minäkin. Löfving oleskeli jopa venäläistenkin parissa näiden tietämättä, että heidän vihollisensa oli heidän keskel-

lään.⁹³

Kesällä 1715 Löfving oli jälleen vakoiluretkellä Suomessa, ja retki kesti heinäkuusta marraskuulle saakka. Tukikohtanaan Löfvingillä oli Veh-

Löfvingin päiväkirjasta

"Aamulla 11. päivä lokakuuta tuli kolme venäläistä pyytäen paloviinaa; saatuaan sitä sanoivat he itsellään olevan ruhtinaan (Golitsynin ?) määräyksen ottaa pois viinapannut; ottivat niin Heikki talonpojalta rahaa ja parin villasukkia sekä kirveen. Kun he olivat menneet ulos ja aikoivat tulla lisää ottamaan, asetuin sisälle ja panin maata siksi kunnes he palasivat, jolloin näin millä tavalla alkoivat. Minulla oli tyhjä viinalekkeri pääni alla; sen he tempaisivat väkisin pois. Pyysin heitä juomaan tyhjäksi; he heittivät lekkerin menemään ja rupesivat kiroilemaan, vetivät miekkansa ja löivät pöytään. Minä nousin ylös ja sanoin olevani herra Strandmanin (Taivassalon kappalainen, aiemmin U:gin varapastori) renki, ollen perimässä tsaarin armeijalle vaadittuja ulostekoja, ja sanoin voivani panna heidät köysiin ja viedä ruhtinas Golitsynin luo.

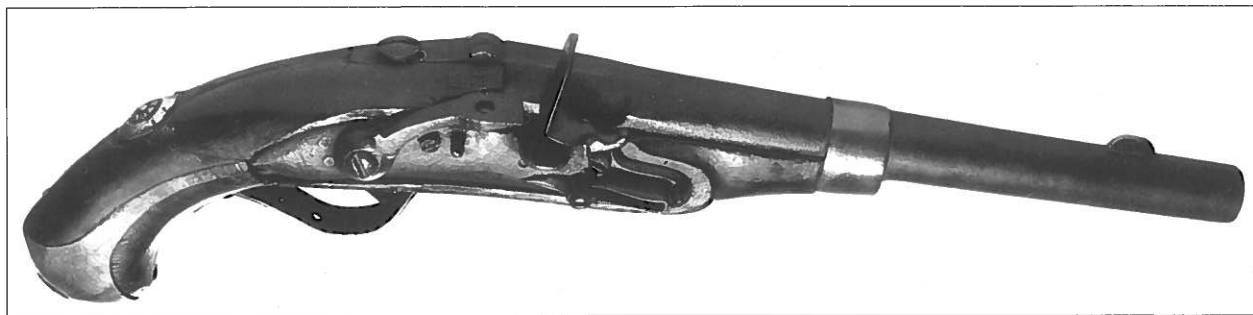
He vetosivat kirjallisiin määräyksiin, joita he tahtoivat näyttää minulle, jos lähtisin heidän kanssansa rantaan. Minä sanoin seuraavani heitä, taitoin kappaleen aidanseipästä ja kävin heidän jälessään. He riitelivät vastaan ja vaativat minua käymään edellänsä, jolloin he pian olisivat pistäneet minun kuoliaaksi. Mutta minä seurasin perässä rantaan saakka ja löin

Sissien toiminta muodosti siis todellisen ongelman paikalliselle väestölle. Alunperin sissitoiminta oli lähtenyt liikkeelle Inkerinmaalta, ja myöhemmin kuningas Kaarle XII laillisti sen. Sissit tekivätkin Ruotsi-Suomen armeijalle palveluksia mm. hävittäessään vihollisen varastoja, mutta venäläiset kostivat heidän toimintansa siviiliväestölle. Venäläiset uhkailivat usein kokonaisten

maan seudut, ja seuraava tarina kertoo Löfvingin oleskelusta Taivassalossa, jossa hän yöpyi Poovalan talossa.

toista toisensa perästä, kun he eivät voineet näyttää määräyksiänsä. Niin pian kuin olimme tulleet rantaan, meni 2 heistä siltaa myöten meripuotiin, missä heidän veneensä oli, ja yhden piti tulla jälestäni. Kun nyt tulín ovelle, seisoivat nämä siinä kirveinensä ja olivat vähällä lyödä minua rintaan, minä käännyn äkkiä ympäri, ja silloin oli edessäni se, joka tuli jälessäni; häntä töyttäsin heti seipäälläni rintaan, niin että hän lensi takaperin mereen. Juoksin kiireimmiten maalle, silloin ne kaksi muuta taas tulivat perässäni, mutta heitä minä hyväilin oikealla Ruotsin tavalla nuijallani. Tultuansa toiseen kylään olivat he kertoneet tavanneensa erään pirun, joka oli sanonut olevansa Strandmanin renki; hän oli vähällä lyödä meidät kuoliaaksi, ja oli pikku paholainen; varmaankin on hän entinen ruotsalainen sotamies, j.n.e. - Niin tuli talonpoikaistalo vapautetuksi, ja kaikki talossa olivat iloisia. Sen yön makasin vielä siellä. 12:nneen päivän aamulla tuli talonpoikia ja venäläisiä jalkavaimoja kortteeriini kiittämään minua siitä, että niin hyvin olin kurittanut venäläisiä edellisenä päivänä. Sitten lähdin Krööpilään ja olin siellä yötä."⁹⁴

kylien asukkaita talojen polttamisella ja hirttämällä, mikäli sisseej autettaisiin. Monesti talonpoikien tiedetäänkin avustaneen venäläisiä sissien takaa-ajossa. Sisseihin suhtauduttiin ilmeisesti aivan yleisesti vihamielisesti, ja monesti tämä vihamielisyys kohdistui koko entiseen ruotsalaiseen esivaltaan, joka oli päästänyt maan turmioon.⁹⁵

Kuvan pistooli on saatu Kansallismuseoon vuonna 1896 Loviisan museosta, missä sitä on pidetty Tapani Löfvingin pistoolina. Aseen kahvan päässä on kaiverrus Stef. Löfvi 1711, mutta aitous on epävarma. Aito taikka ei, itse Tapani Löfving oli oman aikansa aito salainen agentti ja partiomies, kuuluisin ja menestyksekkäin niistä sisseistä, jotka toimivat Suomessa suuren Pohjan sodan aikana. - Kuva MV.

Tapani Löfving

Tapani Löfving syntyi Narvassa ruotsalaisen aliupseerin, Märten Löfvingin ja Carin Winterin lapsena jouluaattona 1689. Neljätoistavuotiaana poika lähetettiin viipurilaisen kauppiaan palvelukseen, missä hän oli viisi vuotta. Vuodesta 1708 alkaen hän oli rajamajuri Simon Affleckin, pahamaineisen Simo Hurtan palveluksessa ja joutui jo tuolloin tekemisiin venäläisten partiojoukkojen kanssa Karjalassa. Vuoden 1711 alussa hän liittyi mönsträyskirjurina Turun jalkaväkirykmenttiin. Hänellä oli aivan ilmiömäinen kielipää, hän puhui sujuvasti suomea, ruotsia, saksaa ja venäjää. Sen lisäksi hänellä oli verrattomat näyttelijänlahjat puhumattakaan hänen neuvokkuudestaan ja rohkeudestaan, toisin sanoen hänellä oli ne ominaisuudet, jotka vakooja ja sissi tarvitsi voidakseen menestyksellä suorittaa tehtävänsä ja säilyä lisäksi vielä hengissä. Hänen kirjurinuransa jäi lyhyeksi, vain kolmen kuukauden pituiseksi, ja hän siirtyi kentälle, operoiden lähinnä Varsinais-Suomen ja Ahvenanmaan alueilla yli 10 vuoden ajan.

Hän esiintyi yhtä hyvin venäläisenä upseerina kuin suomalaisena talonpoikana. Kerrankin vuonna 1715 hän tuli Turkuun, esiintyen kurjana yksisilmäisenä kerjäläisenä, kulki ympäröidensä ja tutki venäläisten joukkojen vahvuudet. Hän meni jopa vihollisen päämajaan, jossa itse ruhtinas Golitsyn säälistä antoi hänelle almun, 10 kopeekkaa. Sen lisäksi hänen

onnistui selvittää Turussa olevan kaleerilaivaston vahvuus ja toimittaa täydellinen raportti Ruotsiin. Löfving kohosi vänrikiksi, sitten luutnantiksi, nimitettiin vuonna 1718 kapteeniksi, mikä arvo kuitenkin vahvistettiin vasta 1729.

Kuten moni muukin upseeri rauhan tultua, myös Tapani Löfving jäi vakanssien puutteessa ilman asuntoa ja palkkaa. Hän vuokrasi ja viljeli 1724-29 ratsutilaa Helsingin pitäjässä. 1730-luvulla hän anoi avustusta Holsteinin herttualta Karl Fredrikiltä ja saikin sitä viiden vuoden ajan, mikä seikka antaa oikeuden olettaa, että hän olisi jo aikaisemmin ollut Holsteinin herttuan kannattaja. Painostaakseen ja saadakseen eläkettä Ruotsin valtiolta hän köyhyyteensä vedoten pyysi vapautusta kuninkaalle tekemästään uskollisuudenvallasta voidakseen pyrkiä Puolan tai Venäjän palvelukseen. Anomus hylättiin perustellen päätöstä: ”koska hän pitkään ja hyvin on palvellut ja voisi vielä tulevaisuudessakin olla hyödyllinen”, ja ehdotettiin, että hänet otettaisiin uudelleen armeijan palvelukseen tai annettaisiin kruununtila asuttavaksi. Löfving sai majurin arvon, eläkkeen ja asuttavakseen Hommansnäs tilan Porvoon pitäjässä. Tapani Löfving eli hyvissä voimissa 88-vuotiaaksi, kaikki hänen lapsensa ja kolme vaimoaan kuolivat ennen häntä.

3. ISONVIHAN AIKA

3.1. Miehittäjän armoilla - venäläiset miehitysjoukot

Venäläinen sotaväki oli sijoitettu eri puolille Suomea miehitysjoukoiksi sen jälkeen, kun Armfeltin johtama suomalaisarmeija oli vetäytynyt Ruotsin puolelle. Sijoituspaikat vaihtelivat alueiden strategisen merkittävyyden mukaan valloituksen eri vaiheissa. Voidaan jopa katsoa, että venäläisten joukkojen päällikkyyttä ei oltu missään vaiheessa keskitetty yhden komentokeskuksen alaisuuteen, vaan armeija oli jaettu pienempiin kokonaisuuksiin ja se oli levittäytynyt suurimpaan osaan maata. Lounais-Suomi toimi usein venäläisten pääarmeijan sijoituspaikkana talvikuukausien aikana. Rannikkokaupungeissa kuten Helsingissä, Turussa ja Vaasassa oli myös huomattavia määriä venäläisjoukkoja. Myös Hämeenlinnassa oli jatkuvasti pysyviä joukko-osastoja. Iräisessä Suomessa joukot oli sijoitettu Viipurin, Käkisalmen ja Savonlinnan linnoituksiin. Ajoittain myös muilla seuduilla saattoi olla hetkellisesti suuriakin joukkoja, ja esimerkiksi Uudessakaupungissa oli 8000 miehen sotilasosasto vuonna 1715.⁹⁶ Tämä Uudessakaupungissa olleiden joukkojen määrä tuli todistuksi myös Tapani Löfvingin toimesta, sillä keväällä 1715 hän kertoi marssineensa "Uuteenkaupunkiin katsomaan vihollisen sotalaivastoa sekä yhdeksää sinne tänne ympäristöön sijoitettua jalkaväkirykmenttiä, mistä kerroin Hänen Ylhäisyydelleen..."⁹⁷

Venäläiset miehittäjät säästivät maan parhaiten siellä, missä väestö alistui heidän tahtoonsa. Tällaisia seutuja olivat lähinnä Uusimaa, Häme ja Lounais-Suomi. Pohjanmaalla jotkut talonpojat sen sijaan nousivat vastustamaan venäläisiä, mistä oli seurauksena maakunnan melko räydellinen hävitys. Papit kehottivat kansaa alistumaan, sissit puolestaan vaativat ihmisiä aktiiviseen vastarintaan; luotettava ja arvovaltainen johto puuttui kaikkialla. Isonvihan jälkeen esiintyneet lukuisat syytökset kansan venäläisystävällisyydestä heijastivat sitä eripuraisuutta, johon maan miehitys oli kansan johtanut. Kun luottamus lailliseen esivaltaan oli mennyt ja Kaarle-kuninkaan paluu osoitautui turhaksi toivoksi, nähtiin antautumisessa ainoa tie pelastukseen.⁹⁸

Miehitysvuosien aikana Suomessa olleiden venäläisjoukkojen miesvahvuus vaihteli. Valittavasti venäläisjoukkojen määrästä ei ole tarkkoja tietoja, mutta maan valtauksen jälkeen venäläissotilaiden määrä oli vähintään 10-15 000. Joukkojen määrä lisääntyi sittemmin (mm. poliittisista syistä kuten Ahvenanmaan kongressin takia) ja vuodesta 1719 lähtien miehitysjoukkojen määrä oli ilmeisesti jopa 20-30 000 miestä. Kun venäläiset tekivät joukkojensiirtoja, marssivat sotilaat tavallisesti ns. rantatietä Turun, Helsingin, Viipurin ja Pietarin välillä. Toinen usein käytetty marssireitti kulki Helsingin, Turun ja Hämeenlinnan kautta Pohjanmaalle. Ne kylät ja pitäjät, jotka sattuivat jäämään marssireittien varrelle, joutuivat luonnollisesti kärsimään suuremmista rasituksista kuin kauempana reiteistä olevat alueet.⁹⁹

Ylintä valtaa Suomessa käytti lokakuusta 1714 lähtien jatkuvasti ruhtinas Mihail Golitsyn, joka oli venäläisten miehitysjoukkojen ylipäällikkö. Hänen komentopaikkansa oli Turussa. Vuonna 1717 Turun kenraalikuvernöörikunnassa oli ainakin 25 venäläistä rykmenttiä. Tiedustelija Tapani Löfvingin mukaan jo edellisenä vuonna Turun läänin oli saapunut useita ratsujoukkoja ja rakuunoita. Tästä voidaan päätellä, että jo vuonna 1716 Turussa ja sen lähiympäristössä oli huomattava määrä rykmenttejä. Olettamus perustuu tietoon, jonka mukaan 1500 venäläistä kuoli eräseen tautiepidemiaan vain muutaman kuukauden aikana vuonna 1716. Samana vuonna Tapani Löfving raportoi Ruotsiin, että lokakuussa Turussa oli 170 kaleeria ja että 30 pienempää venettä rakennettiin vielä talven kuluessa.¹⁰⁰

Suomen ja Ruotsin välillä oli jatkuva viikottainen postiyhteys vuoteen 1714 saakka. Sen jälkeenkin yhteys toimi, mutta ei enää niin säännöllisesti. Varsinkin Ahvenanmaan ja Turun välinen yhteys toimi kuitenkin jatkuvasti erittäin hyvin. Postikuriirit kulkivat Ahvenanmaan kautta, ja tiettävästi venäläiset suhtautuivat heidän liikkumiseensa sangen vapaamielisesti eivätkä yrittäneet estää postin kulkua, joten tiedot pääsivät liikkumaan melko hyvin Suomesta Ruotsiin saakka.¹⁰¹

Varsinais-Suomen pitäjää käytettiin jatkuvasti venäläisten joukkojen ja päällystön sijoittamispaikkana. Joillakin rykmenteillä (esim. viipurilainen rykmentti) oli huomattavasti enemmän veroja maksavia pitäjää kuin toisilla. Tämä johtui siitä että toiset rykmentit olivat paljon suurempia kuin toiset, mutta toisaalta myös pitäjien veronmaksukyvyssä oli eroja. Suomen valtauksessa venäläisten joukkojen huolto perustui siihen, että elintarvikkeet ja muut hyödykkeet saatiin miehityiltä alueilta. Tästä syystä kansan verotuksen järjestäminen oli eräs venäläisten ensimmäisistä toimenpiteistä heti valloituksen jälkeen. Lähteistä selviää myös, että huomattavan suuri osa rykmentinkomentajista näyttää olleen saksalaisia tai baltiansaksalaisia tai ainakin saksalaista syntyperää.¹⁰²

Turun, Helsingin, Hämeenlinnan ja Porin lähistön pitäjissä oli pysyviä joukkoja. Vuosina 1717-18 ainakin siis 25 venäläistä rykmenttiä oli majoitettuna tälle läntisen Suomen alueelle. Venäläiseen täysilukuiseen rykmenttiin kuului 1000-1200 miestä, joten näiden 25 rykmentin kokonaisvahvuus oli luultavasti 25 - 30 000 miestä. On vaikea yksityiskohtaisesti selvittää, miten näin suurten venäläisjoukkojen oleskelu vaikutti tavallisen väestön elämään Suomessa. Näiltä ajoilta peräisin oleva lähdemateriaali on kirjoitettu muistiin vasta tapahtumien jälkeen, joten sitä leimaa näkemysten subjektiivisuus. Lisäksi lähdemateriaali keskittyy lähinnä huomiota herättäviin tapauksiin, joten isonvihan aikaisista tapahtumista muodostuva kuva ei ole niiden perusteella täysin kattava. Toisaalta on aivan selvää, että venäläisten sodankäyntitapa oli todella raskas paikallista väestöä kohtaan. Kansan parissa venäläisten sotatapoja

kohtaan olikin paljon pelkoja, erityisesti pelättiin sekä venäläisten että valloitusvaiheessa myös suomalaisten käyttämää ns. poltetun maan taktiikkaa. Erityisesti siviiliväestö joutui julmien väkivallanteiden kohteeksi, ja pahinta oli raakojen erillisten joukkojen, kuten kasakkojen ja kalmukien käytös. Myöhemmin olennainen vaikutus venäläisten käyttöön näyttää olleen sillä tavalla, jolla paikalliset asukkaat suhtautuivat heidän vaatimuksiinsa. Jos vastarinta venäläisiä kohtaan oli avointa, koko seutu joutui kärsimään kollektiivisen rangaistuksen venäläisten taholta.¹⁰³

Venäläiset katsoivat kuitenkin samalla, etteivät he voineet köyhdyttää ja hävittää alueita liikaa. Tämä menettely olisi voinut vaarantaa heidän huoltoaan ja tulevia sotilasoperaatioitaan. Venäläisten upseerien valloituksen yhteydessä antamien ns. universaalien eli yleisohjeiden avulla väestöä yritettiin suojella venäläisten joukkojen väkivaltaisuukselta, mutta monia pahoinpitelyjä ja jopa murhia pääsi silti tapahtumaan ilman mitään oikeudellisia seuraamuksia. Siviilihallinnon kaudella väestölle tuli paremmat mahdollisuudet olla yhteydessä venäläisen miehitysvallan kanssa. Tästä syystä olosuhteet maassa ilmeisesti jopa paraniivat, sillä väkivalta siviiliväestöä kohtaan laski ainakin yleisesti tarkasteltuna. Vuodet 1717-18 toivat siis pientä helpotusta Suomen väestön elämään, vaikka se jatkuvasti koko venäläismiehityksen ajan olikin kovaa ja niukkaa. Yksityisiä väkivallanteita siviiliväestöä kohtaan sattui runsaasti varsinkin sotatoimien yhteydessä, mutta ne tapahtuivat usein ylemmän venäläispäällystön tietämättä tai ainakin tahtomatta.¹⁰⁴

3.2. Venäläishallinto Suomessa isonvihan aikana

Kun venäläiset olivat saaneet miehitettyä suurimman osan maata, lamaantui myös aikaisempi hallintojärjestelmä osittain virkamiesten paetessa miehitysjoukkojen tieltä. Venäläisten tarkoituksena ei ilmeisesti missään vaiheessa ollut liittää Suomea ainakaan kokonaisuudessaan Venäjän yhteyteen. Venäläiset halusivat ainoastaan pitää Suomen miehitettyinä ja hyödyntää maan resursseja oman armeijansa ylläpidossa Ruotsiin

suunniteltua, lopulliseksi iskuksi aiottua suurhyökkäystä silmälläpitäen. Hyötyäkseen valloitetun maan resursseista tarvittiin organisaatio, joka huolehti mm. veronkannosta. Venäläiset tarvitsivat paljon uusia luotettavia virkamiehiä, sillä suuri osa aiemmista virkamiehistä oli paennut Ruotsiin ja toisaalta monia jäljellejääneitä pidettiin venäläisten silmissä epäluotettavina.¹⁰⁵

Paitsi tekstissä myöhemmin käsiteltäviä ve-

roja, venäläiset pyrkivät hyödyntämään Suomea myös muilla tavoin. He ottivat Suomen tuotannon laajasti omaan käyttöönsä ja varsinkin alkutuotanto pyrittiin viemään suuressa määrin Venäjälle. Venäjän kasvavaa laivastoa varten oli suoritettava laajoja hakkuita, jotka varsinkin Etelä-Suomessa hävittivät metsiä ja sitoivat työkuntoisia miehiä metsä- ja ajotöihin. Suomen kaupan tuottavin artikkeli terva oli myytävä yksinomaan Venäjän tarpeisiin, samoin Suomessa laajoihin mittasuhteisiin kohonneen pellavateollisuuden tuotteet. Elintarvikkeiden hankinta sekä Venäjän tarpeisiin että täällä majailevan sotaväen ja virkamiehistön käyttöön vähensi sodan muutenkin heikentämää karjankantaa. Harvojen koteihinsa palaavien miesten oli lisäksi osallistuttava sodassa tuhoutuneiden tai rappeutuneiden yleisten rakennusten kunnostamiseen, joten yksityisten ihmisten asumukset jäivät rauhantekoon saakka ja pitkälle sen jälkeenkin korjaamattomiksi ja usein jopa asuinkelvottomiksi.¹⁰⁶

Suomen pääelinkeino, maanviljelys, ei sekään päässyt isonvihan aikana elpymään. Esimerkiksi vuonna 1719 oli Turun kenraalikuvernöörin kunnassa suoritettun kylvön suuruus tuskin kolmatta osaa siitä määrästä, mikä 1690-luvun alussa oli samalla alueella vuosittain kylvetty. Karjan ja työvoiman puute vaikeutti viljelysten hoitoa ja kalastus pysähtyi melkein täydellisesti ulkomaisen tuonnin varassa olleen suolan puutteen vuoksi. Suomen kaupankäynti oli melkein pysähdyksissä, koska omistava porvarisluokka oli paennut Ruotsiin. Venäläisten käskyn mukaisesti oli kaikki kaupankäynti Ruotsin ja Suomen välillä lopetettava, joskaan tätä laitonta kauppaa ei kyetty kokonaan estämään. Koko Suomen 1600-luvulla syntynyt vähäinen teollisuus oli muutamia rautaruukkeja lukuunottamatta täydellisesti pysähdyksissä isonvihan ajan.¹⁰⁷

Ruotsin vallan aikainen ruotuvelvollisuus jatkui ns. manttaalimiesten otossa. Sekä rusthollit että ruodut olivat velvollisia asettamaan Venäjän armeijaan jalkamiehiä, jotka koottiin ensin Pietariin ja vietiin sieltä myöhemmin keisarikunnan etelärajalle, jossa uhkasi sota Persiaa vastaan. Kaikista rasituksista tämä ihmisvero oli ehkä vaikein ja tuskallisin suorittaa, ja monet epätoivoiset teot, piilottautumiset ja karkaamiset kuvastavat isonvihan aikaisen suomalaisen väestön aseetonta taistelua ylivoimaa vastaan. Näitä manttaalimiehiä otettiin venäläisvallan aikana kaikkiaan noin 2000,

joista vain nelisensataa palasi rauhan tultua kotiin. Muut olivat jääneet sille tielleen palvelleensa tsaarin armeijassa.¹⁰⁸

Venäläismiehittäjien ongelmat eivät päättyneet Suomen valloittamiseen. Heidän piti jatkuvasti puolustautua ruotsalaisten mahdollisen vastahyökkäyksen varalle, piti kukistaa valloitetuilla alueilla esiintynyt vastarinta ja lisäksi vielä huoltaa omat joukkonsa. Pitääkseen Suomen väestön tiukasti ohjaksissaan venäläiset katsoivat parhaaksi keinoksi kovan terrorin ja väkivallan, mikä oli toisaalta sekä venäläisille että ajalle ominainen tapa. Ajan kuluessa venäläisten omien joukkojen huollosta tuli yhä suurempi ongelma, sillä miehitäjät eivät luottaneet ruotsalaiseen hallinnolliseen koneistoon ja niin venäläisten oli perustettava oma kiinteä organisaationsa päästäkseen hyötymään Suomen niukoista resursseista.¹⁰⁹

Miehitysajan ensimmäisinä vuosina venäläiset sotilasviranomaiset olivat korkeimmat viranomaiset Suomessa. Alue jaettiin kahteen hallintopiiriin, joista itäisemmän hallintokeskuksena oli Viipuri ja läntisemmän Turku. Aivan alussa rajat eivät olleet kovin tarkkoja, mutta ajan kuluessa ne pääsivät vakiintumaan. Itäiseen alueeseen kuuluvat Viipurin, Savonlinnan ja Käkisalmen läänit ja läntiseen Uudenmaan, Hämeen sekä Turun ja Porin läänit mukaanlukien eteläinen Pohjanmaa. Tämän jaon ansiosta viranomaisilla oli paljon tehokkaampi kontrolli maan hallintoon, koska alue oli jaettu kahteen pienempään osaan. Toinen syy jakoon olivat ilmeisesti venäläisten suunnitelmat, joiden mukaan Viipurin alue tultaisiin mahdollisesti myöhemmin liittämään pysyvästi Venäjään.¹¹⁰

Sotilashallinnon aikana molempien alueiden hallintoa hoidettiin samalla tavalla. Korkeimmat upseerit johtivat hallintoa omilla alueillaan. Varuskunnista tehtiin hallintokeskuksia, joista pois päin mentäessä venäläisvalta heikkeni asteittain sitä pienemmäksi mitä kauemmas tultiin. Paikalliset vallanpitäjät saivat käyttää hyvin itsenäistä ja laajaa toimintavaltaa. Tsaari Pietari antoi pian korkeimman päätösvallan suosikilleen Alexander Mensikoville, josta näin tuli itäisen alueen ylin johtaja. Länsiosan maasta sai hallintaansa toinen tsaarin suosikki, hänen kaukainen sukulaisensa yliamiraali Feodor Apraksin. Mensikov ja Apraksin eivät itse varsinaisesti johtaneet hallintoa paikan päällä Suomessa, vaan he lähettivät käskynsä maassa olleille sotapäälliköille.¹¹¹

Mensikov, Aleksander

Mensikovin kerrotaan olleen alunperin sokeileipurin poika ja leivoksien kaupustelija. Hän oli Pietarin ystäviä jo tämän Preobrazjenskojessa oleskelun ajoilta, ja tsaari korotti hänet sittemmin kerta toisensa jälkeen lopulta aina ruhtinasarvoon asti. Mensikov oli ovela ja osasi mukautua Pietarin joskus hyvinkin arvaamattomiin oikkuihin. Hän joutui myös syytetyksi väärinkäytöksistä, joista joku muu olisi menettänyt päänsä, mutta joista Mensikov selvisi oveluutensa ansiosta ja osatessaan oikealla tavalla miellyttää tsaari Pietaria. Tsaari antoi Mensikoville monia tärkeitä luottamustoimia, ja jo ennen Itä-Suomen luovuttamista hän vastasi Virossa ja Inkerinmaasta. Vuodesta 1714 lähtien hänelle luovutettiin myös Itä-Suomen ylin johto, ja siellä hän määräsi mm. verot. Mensikovin vaikutus Suomessa ei ilmeisesti ollut kovin suuri eikä pitkäaikainen, päinvastoin kuin Apraksinin. Mensikov hallitsi alueitaan lähinnä kirjeillä, ainakaan Suomessa hän ei juurikaan oleskellut.¹¹² Mensikov kohosi Venäjällä huomattavaan asemaan ja toimi eräässä vaiheessa jopa koko valtion kakkosmiehenä tsaarin jälkeen. Pietari Suuren kuoleman jälkeen hän leskikeisarinna Katariina I:n aikana oli itse asiassa Venäjän hallitsija.

Alexander Mensikov (1670-1729). - Kuva VenA.

Länsi-Suomessa päällikkönä ja ylimpänä virkamiehenä toimi ruhtinas Mihail Golitsyn. Häntä on perinteisesti tutkimuksessa pidetty hyvänä ja taitavana päällikkönä. Hänen kerrotaan olleen ystävällinen ja ymmärtäväinen sekä omia alaisiaan että suomalaisia kohtaan. Tsaari luotti hänen neuvoihinsa enemmän kuin kenenkään muun, mistä johtuen hän sai erityisen korkean aseman miehitysjoukoissa. Uusimmassa tutkimuksessa Golitsynia ei enää ole täysin vapautettu vastuusta kaikista hänen hallintoaikanaan tapahtuneista kauheuksista.¹¹³

Koska maassa oli paljon eritasoisia venäläisiä upseereita ja hallintosuhteet olivat monella tavalla epäselvät, ei Golitsynin auktoriteetti ulottunut kovinkaan kauas hänen hallintokeskuksensa ulkopuolelle. Toisaalta on hyvin vaikea selvittää, kenen käskystä jotain on tehty tai kenen vastuulla jokin tietty tapahtuma on tarkkaan ottaen ollut. Yleisesti ottaen Golitsyn kykeni olemaan lempeä

ja ymmärtäväinen vain sellaisissa tapauksissa, joissa ei ollut mitään rikollisuuteen viittaavaa. Muunlainen käytös olisi sekä suomalaisella että venäläisellä puolella tulkittu heikkoudeksi, mikä olisi entisestään vaikeuttanut maan oloja ja toisaalta heikentänyt Golitsynin omaa asemaa. Jotkut Golitsynille kirjoitetut valitukset osoittavat, että hän ei juurikaan välittänyt, vaikka Suomesta käsin pidettiin yhteyksiä Ruotsiin eikä suhtautunut kielteisesti kansan taholta tullessiin ehdotuksiin, joita toteuttamalla hän hyötyi myös itse. Niinpä hänen kerrotaan tokaiseen Vehmaan kirkkoherralle, ettei kirjeiden lähettäminen Ruotsiin haitannut mitään, "koska minä en lainkaan välitä enkä pelkää mitään Tukholmassa tapahtuu". Kun jotkut suomalaiset naiset anoivat häneltä oikeutta tulla kastetuksi ortodoksiseen uskoon sillä tekosyyllä, että he olivat muka menossa naimisiin venäläisten sotilaiden kanssa, hän määräsi näille raipaniskuja tarkistettuaan heidän väitteensä paikkaansapitä-

Golitsyn, Mihail

Golitsyn syntyi vanhan liettualaisen ruhtinassuvun jäsenenä 1.11.1675. Nuorta ruhtinasta kasvatettiin huolellisesti länsieurooppalaiseen henkeen. Golitsyn antautui sotilasuralle jo 12-vuotiaana, ja hän oli sittemmin mukana kaikissa Pietari I:n käymissä sodissa kehittyen erääksi tsaarin parhaista sotapäälliköistä. Golitsyn aloitti uransa Azovassa 1696, oli sitten mukana kukistamassa streletsien kapinaa Moskovassa ja kun suuri Pohjan sota puhkesi, hän oli mukana kaikissa sen vaiheissa ja enimmäkseen kaikissa sen ratkaisevimmissa taisteluissa. Golitsyn oli jo Narvassa 1700, jolloin hän haavoittui; valloittamassa Pähkinälinnaa 1702 - valloitus oli suurimmaksi osaksi hänen ansiotaan; samoin Nevanlinnan ja Narvan valloituksissa 1703 ja 1704; ja myöhemmin Baltiassa, Liettuassa ja Ukrainassa. Venäläisten voitto Ljesnajan luona 1708 oli etupäässä Golitsynin aikaansaama, ja Pultavassa ja Perevolotshnajassa 1709 Golitsyn niinikään taisteli Ruotsi-Suomea vastaan. Sodan kestäessä Golitsyn oli jatkuvasti kohonnut sotilasarvoissa ja Ljesnajan voiton jälkeen hän oli noussut jo kenraaliluutnantiksi.¹¹⁶

Kun venäläiset aloittivat Suomen valloituksen 1710 Viipurin piirityksellä, oli Golitsyn jälleen mukana. Sitten hän seurasi Suomeen 1713 hyökkääviä venäläisiä joukkoja ja otti ansiokkaasti osaa Pälkäneen Kostianvirran taisteluun lokakuussa 1713. Hän oli sen 6000-miehisen osaston päällikkö, joka lähti lautoilla kiertämään Mallasvettä pitkin päästäkseen suomalaisten selustaan - ja ratkaisi sillä taistelun. Tämän huomattavan voiton jälkeen Golitsyn nimitettiin Länsi-Suomessa taistelevien venäläisten maajoukkojen ylipäälliköksi. Ruhtinas Golitsynia kuvataan urhoolliseksi, rehelliseksi ja oikeamieliseksi soturiksi, joka lempeän kohtelunsa takia saavutti sotamiestensä luottamuksen, mutta esiintyi voitetuillekin valistuneena ja ihmisystävällisenä. Suomessa hän pyrki lieventämään kansan kärsimyksiä yrittäen pitää kurissa upseereidensa ja sotamiestensä käyttäytymistä ja suojaamalla asukkaita venäläisten väkivallanteoilta. Suomalaiset turvautuivatkin häneen luottamuksellisesti tehden valituksia ja pyytäen verohuojennusta.

Ruhtinas Mihail Golitsyn (1675–1730).

Jos Golitsyn sai tietää väärinkäytöksistä, hän toimitti tutkimuksen ja rankaisi ankarasti syyllisiä jopa mestauttamallakin, välittämättä siitä, olivatko väkivallantekijät sotamiehiä vai upseereja. Osoituksena siitä, että hän venäläisten mielestä suojeli liiaksikin suomalaisia, on venäläisten hänelle antama liikanimi "suomalaisten jumala".¹¹⁷

Eräs Golitsyniin liittyvä tarina kertoo, että hän olisi antanut joidenkin suomalaisten matkustaa Uppsalan yliopistoon opiskelemaan korkeamman sivistyksen hankkimiseksi. Tämä kertoisi suomalaisten sivistystasosta huolehtivasta ruhtinaasta. Venäjähän oli koko ajan sodassa Ruotsin kanssa eli tämän mukaan suomalaiset olisivat päässeet vihollismaahan opiskelemaan.¹¹⁸ Golitsyniin liittyy toinenkin mielenkiintoinen tarina, ja sen mukaan hän lähetti vuonna 1715 Pietariin tsaarin nähtäväksi 120-vuotiaan suomalaismiehen. Tsaari oli erittäin innostunut miehen tapaamisesta, ja pyysi häntä jäämään hoviinsa. Mies halusi kuitenkin

palata takaisin Suomeen kotiseudulleen, koska oli tottunut elämään siellä. Tarinan ker-tonut Peter Henry Bruce mainitsee kuulleensa, että mies olisi ollut elossa vielä kuusi vuotta myöhemminkin eli Uudenkaupungin rauhan solmimisen aikaan!¹¹⁹ Golitsynin toiminnan taustalla vaikutti varmasti tieto tsaari Pietarin harrastuksesta keräillä kaikenlaisia erikoisuuksia. Pietarilla lieene ollut kiinnostusta pitää miestä "näyttelyesineenä" muiden kummajais-tensa joukossa.

Rauhan palattua 1721 Golitsyn lähti ve-

mättömäksi. Tällaisten kertomusten toden-peräisyyttä voi toisaalta epäillä, sillä ne ovat lähin-nä omana aikanaan kiertäneitä anekdootteja. Kan-san silmissä Golitsynia ei kuitenkaan pidetty vas-tuullisena koviin otteisiin, sillä muuten hänen jälkimaineensa ei olisi muodostunut niin hyväksi kuin sittemmin on tapahtunut.¹¹⁴

Korkeimpana virkamiehenä Golitsynin teh-täviin kuului mm. virkamiesten ja pappien nimit-täminen, ja myös oikeudenhoito oli viime kädessä hänen vastuullaan. Usein Golitsyn kuitenkin an-toi paikallisille komendanteille oikeuden käyttäätä todellista valtaa alueillaan. Tämän johdosta länti-nen puoli maasta jaettiin useisiin pienempiin osiin, joilla kullakin oli hyvin itsenäinen asema. Golit-synilla itsellään oli valvonnassaan Varsinais-Suomi ja Satakunta.¹¹⁵

Miehitysvuosien alussa Suomen papistoa käytettiin kotimaisena avustajana, koska kirkko oli yksi niistä harvoista instituutioista, jotka toi-mivat edes jotenkuten. Venäläiset vaativat pappe-ja mukaan hallintotehtäviin ja edellyttivät, että nämä auttoivat heitä sekä kyyditysten järjestämi-ässä että varsinkin erilaisten maksujen ja verojen kantamisessa. Venäläiset odottivat myös, että pa-pit noudattivat viivyttelämättä ja nurisematta hei-dän käskyjään ja kutsujaan. He eivät muutenkaan kunnioittaneet papillista arvovaltaa, vaan käsitte-

näläisten joukkojensa mukana Suomesta. Ve-näjällä hän kohosi yhä korkeampiin sotilasase-miin, ensin sotamarsalkaksi 1724 ja sota-kollegion presidentiksi 1730. Keisarinna An-nan astuessa valtaistuimelle 1730 hän yritti yhdessä veljensä kanssa saada Venäjälle perus-tuslaillisen hallitusmuodon. Hän kuitenkin epäonnistui, joutui epäsuosioon ja välttyi il-meiseltä kuolemantuomiolta ainoastaan sen johdosta, että kuoli samana vuonna 10.12.1730.¹²⁰

livät monia pappeja kurittaen ja halventaen. Myö-hemmin verot kerättiin nimismiesten ja voutien toimesta, ja näillä kaikilla oli vastuullaan oma alueensa. Virkamiehet olivat henkilökohtaisesti vastuussa siitä, että verot todella kerättiin, minkä ansiosta kaikki suorittivat tehtävänsä. Itä-Suomes-sa olot järjestettiin aluksi samalla tavalla kuin lännessäkin, mutta kun Länsi-Suomessa siirryttiin siviilihallintoon, idässä sotilaallinen hallinto jat-kui. Perustettiin Viipurin komendanttikunta, joka alkoi vähitellen hallinnollisesti orientoitua kohti Inkerinmaata ja Viroa. Näin tuli esille alueen tärkeys Pietarin alueen turvallisuuden varmistaja-na. Tämä Viipurin komendanttikunta oli hyvin suuri, se kattoi koko Itä-Suomen ja Karjalan kan-naksen.¹²¹

Sotaväen majoitus, huolimattomuudesta tai tahallisuudesta syttyneet tulipalot, ryöstöt ja kirk-koihin kohdistunut vandalismi sekä autioiksi jää-neiden maatilojen ja muun omaisuuden epäselvät omistusoikeudet aiheuttivat suurta tuhoa sota-vuosien ja niitä seuranneiden miehitysvuosien ai-kana. Ainoakaan kaupunki ei säästynyt ainakin jonkinasteiselta hävitykseltä, ei juuri ainoakaan kirkko. Johtavan yhteiskuntaluokan puuttuminen tuntui kipeältä sekä isonvihan aikana että väestön myöhemmin vähitellen palatessa takaisin hävitet-tyihin koteihinsa.¹²³

Eurajoen kirkkoherra Lagus¹²²

Kirkonmiesten toiminnasta isonvihan aikana lieenee ainutlaatuisin tapaus, joka liittyy Eurajoen virkaatekevään kirkkoherraan Juhana Lagukseen.

Isonvihan aikana, ilmeisesti joskus vuoden 1714 kuluessa, tuli venäläisjoukko ryöstämään Eurajoen kirkkoa ja viemään mukanaan sen kellot. Juhana Laguksen johdolla talonpojat ryhtyivät vastarintaan. Heillä oli tallessa nostoväkikomppanian aseet ja kirkolla syntyikin kiivas taistelu. Venäläiset olivat kellotapulissa ja ampuivat sieltä 25 musketilla, jolloin yksi talonpoika kaatui ja toinen haavoittui vaikeasti. Vihollinen joutui kuitenkin lopulta peräytymään ja luopumaan kirkon ryöstöstä.

Lagus joutui jälkeensä monta kertaa venäläisten pahoinpitelyn kohteeksi, mutta hän pysyi toimessaan koko isonvihan ajan ja sai osakseen seurakuntalaisten jakamattoman kiittolisuuden ja ihailun. Rauhan tultua seurakuntalaiset halusivat Laguksen vakituiseksi kirkkoherrakseen ja he tekivät siitä anomuksen, jossa esittivät mm. seuraavaa:

”Muuten olisivat kuolleet ruumiimme jääneet hautaamatta ja lapsemme kasvaneet pakoina. Ja on hän partiojoukkojen kautta kirkkoajalla usein vedetty alas saarnastuolista ja meidän kanssamme monissa vaaroissa pahoinpidelty. Kun he yösydännä tulivat kellojamme anastamaan ja kirkkoa ryöväämään, lähti hän kohta sanan saatua pappilasta meille avuksi, ja vaikka vihollinen 25 musketilla ampui kellotapulista, täytyi heidän kuitenkin jättää kellot ja kirkko koskematta, niin että meistä ainoastaan yksi talonpoika sai surmansa ja yksi pahoin haavoittui. Ja myös on hän usein ollut kovassa vankeudessa, paitsi monta muuta vaihua, joita ei nyt ennätetä luettelemaan.”

Tässäkin tapauksessa kävi valitettavasti niin kuin yleisesti muuallakin. Papit, jotka olivat uhraituneet ja asettaneet itsensä vaaraan pysyen paikallaan vihollisen miehittäessä maan, eivät saaneet esivallan taholta kiitosta ja riittävää arvostusta, vaan viran sai pakoon lähtenyt kirkonmies Suomeen palattuaan.

Siirtyminen siviilihallintoon

Läntinen Suomi vapautui sotilashallinnosta vuonna 1717 ja tällöin muodostettiin siviilihallintojärjestelmä, jonka huipulla oli kenraalikuvernööri. Hänen alaisuuteensa kuului koko Suomen alue lukuunottamatta Viipurin komendanttikuntaa. Eräänä syynä siviilihallintoon voivat olla muutokset venäläisessä ulkopoliitikassa, sillä pitkään suunniteltu suurhyökkäys Ruotsiin päätettiin tuolloin siirtää myöhemmäksi. Alussa koko Länsi-Suomen hallinto oli Apraksinin käsissä, mutta vuonna 1719 Venäjän valtiokamarikollegio otti Turun kenraalikuvernöörin omaan hallintaansa, eikä esimerkiksi veroja voitu enää kerätä ilman kollegion suostumusta. Kamarikollegio vaati tarkastettavakseen myös vuosien 1717-18 tilit, ja sen alaisuuteen tuli verojen lisäksi koko elinkeinoelämä. Suomessa korkein valta oli kenraalikuvernöörillä tai maaherralla. Kenraalikuvernööri toimi paitsi maan ylimpänä virkamiehenä myös Turun alueen laa-

mannina, mutta oli kuitenkin miehitysjoukkojen komentajan ruhtinas Golitsynin alainen.¹²⁴

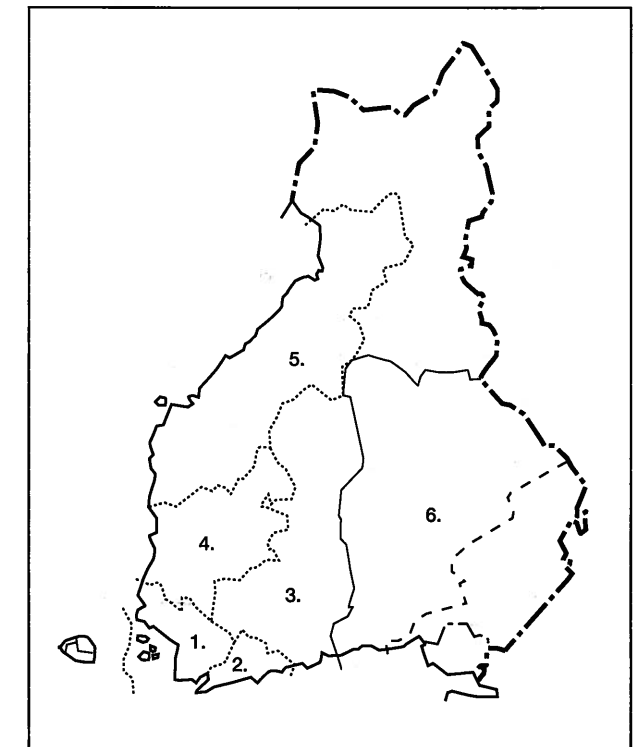
Kenraalikuvernööriksi tuli ruotsalaissyntyinen 30-vuotias henkivartiokaartin upseeri Gustav Otto Douglas. Hän oli syntynyt skotlantilaisperäiseen sukuun vuonna 1687. Douglas oli luonut nopean uran Kaarle XII:n armeijassa, mutta Pultavan taistelun (1709) jälkeen hän joutui venäläisten vangiksi ja hänet vietiin sotavankeuteen Vologdaan. Siellä ollessaan hän joutui taloudellisiin vaikeuksiin, mikä osin selittää hänen siirtymisensä Venäjän palvelukseen vuoden 1717 tienoilla. Douglasin ura eteni nopeasti myös Venäjän armeijassa. Toimiessaan kenraalikuvernöörinä häntä pidettiin pahana tyrannina, ja hänen petollisuutensa entistä kotimaataan Ruotsia kohtaan herätti myös epäluuloa. Ankaruudestaan ja kovuudestaan huolimatta Douglas sai aikaan huomattavia parannuksia verojen keräämisessä ja niiden tasapuolisessa

jakamisessa verovelvollisten kesken, pystyi elvyttämään lamassa olleen oikeuslaitoksen ja kirkollisen hallinnon, sekä loi uusia mahdollisuuksia täysin keskeytyneelle kaupankäynnille. Verrattaessa Douglasin alaisen Länsi-Suomen oloja sotilasviranomaisten hallinnassa olleeseen Itä-Suomeen kyetään havaitsemaan ainakin jotain positiivista hänen toiminnassaan. Toisaalta hänen kansliastaan lähti monia kitkeriä kirjoituksia ja alaiset joutuivat usein kohtaamaan hänen kovan temperamenttinsa. Douglasin mainitaan myös otta- neen väkisin suomalaisia miehiä Venäjän armeijaan. Ruhtinas Golitsynin kanssa Douglasin oli vaikea tulla toimeen, samoin kuin myöhemmän Uudenkaupungin rauhanneuvottelijan Ostermanin kanssa. Kun Venäjän kamarikollegio otti ohjat käsiinsä, monia Douglasia itseään hyödyttäviä liiketoimia tuli julkisuuteen. Uudenkaupungin rauhan jälkeen Douglas nimitettiin Viron oloista vastaavan komitean johtoon, ja hän kuoli lopulta vuonna 1771 84-vuotiaana yksityishenkilönä Pohjois-Virossa. Douglas oli Venäjällä ollessaan mennyt naimisiin toisen venäläisten puolelle siirtyneen ruotsalaisen, kenraalimajuri W.A. von Schlippenbachin tyttären kanssa.¹²⁵

Paikallishallintoa varten kenraalikuvernöörin kunta jaettiin kolmeen pienempään piiriin tai laamannikuntaan, joiden määrä nousi nopeasti viiteen. Hallinnon johtavia virkamiehiä kutsuttiin laamanneiksi, mikä on hieman harhaanjohtavaa, sillä heidän tehtävänsä kuvansa muistutti enemmänkin maaherran toimintaa. Piirijako noudatti monessa suhteessa ruotsalaista läänijakoa, joskin pienin muutoksin. Varsinais-Suomi muodosti Turun piirikunnan ja Satakunta Porin piirikunnan. Venäläiseltä puolelta ei suhtauduttu kovin tarkasti hallinnon muodostamiseen, tärkeintä oli järjestelmän toimivuus, eivät sen toiminnan yksityiskohdat. Niinpä Douglas noudatti entisten ruotsalaisten maaherrojen toimintatapoja, koska alemmalla tasolla toimivien kotimaisten virkamiesten uskottiin työskentelevän paremmin aiemman tutun järjestelmän mukaan. Kenraalikuvernöörin kansliassa työskenteli kahdesta sihteeristä, kamreerista, kääntäjästä, rahastonhoitajasta ja kanslistista koostuva virkamieskunta.¹²⁶

Piirikunta jaettiin vielä pienempiin alueisiin, ja kukin vouti huolehti niistä pitäjistä jotka olivat toistensa naapureita. Tavallisesti tällainen voutikunta koostui kolmesta tai neljästä pitäjästä. Esimerkiksi Turun piirissä oli yhdeksän voutikun-

taa ja Porin piirissä yksitoista. Voutien alaisuudessa toimivat samat virkamiehet kuin aiemminkin: nimismiehet, pitäjänkirjurit sekä silta- ja jahtivoudit. Pappien työpanosta tarvittiin jatkuvasti vähemmän, kun voudit alkoivat huolehtia verokannosta. Vähemmän vaurioituneissa kaupungeissa toimi yleensä maistraatti niin kuin ennenkin. Suuri osa niiden jäsenistä oli tosin paennut, ja heidät oli pakko korvata uusilla. Rekrytointi tapahtui ilmeisesti jäljelle jääneiden porvarien kes-

Kartta venäläisten hallintoalueista Suomessa vuodesta 1717 lähtien. 1. Turun piiri 2. Helsingin piiri 3. Hämeenlinnan ja Porvoon piiri 4. Porin piiri 5. Vaasan piiri 6. Viipurin komendanttikunta.

Viivojen selitykset:

- — — — — Suomi ja Käkisalmen lääni
- Turun kenraalikuvernöörin kunnan ja Viipurin komendanttikunnan välinen raja
- — — — — Venäjän amiraliteetin hallitsema alue
- Kenraalikuvernöörin kunnan eri piirien rajat
- - - - - Vuoden 1721 raja.

Lähde: Ockuperat område 1983.

kuudesta. Maistraattien päätehtävänä oli veronkannosta huolehtiminen. Vuonna 1717 tapahtunut siviilihallintoon siirtyminen ei kuitenkaan tuonut suurta helpotusta miehitysjoukkojen harjoittamaan sortoon, vaan sotilasviranomaiset pyrkivät hyödyntämään myös siviilihallintoa voidakseen ylläpitää kuuliaisuutta ja kunnioitusta kansan keskuudessa.¹²⁷

Sotilashallinnon aikana kaikki korkeimmat virkatehtävät olivat venäläisten komendanttien hallussa. Kun siviilihallinto sitten muodostettiin, haluttiin hallintokoneiston muistuttavan mahdollisimman paljon maassa aikaisemmin ollutta ja tuttua ruotsalaista järjestelmää. Laamanneiksi valittiin baltialaisia aatelismiehiä, jotka olivat aikaisemmin olleet ruotsalaisten viroissa ja tunsivat siksi ruotsalaisen järjestelmän. He osasivat ruotsia ja pystyivät oppimaan nopeasti myös suomea. Kennelläkään ei kuitenkaan ollut kovin suurta intoa ryhtyä laamanneiksi tai voudeiksi venäläisten pal-

Henkilötietoja laamanneista¹³⁰

Laamannin virka ei ollut helppo, sillä siinä joutui olemaan vaikeissa olosuhteissa kahden tulen välissä. Toisaalta on myös ilmeistä, että venäläisten tekemät henkilövalinnatkaan eivät olleet täysin onnistuneita. Yhteisenä piirteenä kaikilla laamanneilla oli se, että he olivat baltialaista aatelia ja että heidän upseerinuransa Ruotsin armeijassa oli päättynyt suuren Pohjan sodan alkuvuosina. Heidän elämänvaiheistaan on niukalti merkintöjä sodan alkamisen jälkeen.

Berndt Johan v. Tiesenhausen oli kapteenina de la Gardien liiviläisessä jalkaväkirykmentissä ja erosi vuonna 1703. Majuri Martin Brummer palveli Uudenmaan jalkaväkirykmentissä, kunnes hänet pidätettiin Rii-kassa 1709 ja lähetettiin vangittuna Tukholmaan. Hänet myös erotettiin laamannin virasta. Karl Gustav Lilliefelt oli kapteeni Liewenin liiviläisessä jalkaväkirykmentissä. Hän erosi vuonna 1705 ja oli laamannina myös Virossa. Georg Fromhold von Essenistä ei ole löytynyt varmoja tietoja, hänen nimeään ei ole Kaarle XII:n upseeriluettelossa.

Maan väkiluku, joka varovaisten laskelmien mukaan oli ollut ennen suuria kuolonvuosia jonkin verran yli 400 000, oli isonvihan aikoina tuskin 200 000. Nälkävuosien aiheuttaman suu-

velukseen, koska he joutuivat olemaan henkilökohtaisesti vastuussa esimerkiksi veronkannon toimivuudesta.¹²⁸

Eri alueiden laamanneina toimivat siviilihallinnon aikana seuraavat henkilöt¹²⁹:

-Porvoon alue: Berndt Johan von Tiesenhausen (1717-21).

-Helsingin ja Porin alue: aluksi vain yksi laamanni, Martin Brummer (1717-19), ja myöhemmin Helsingin alueesta huolehti Karl Gustav Lilliefelt (1719-21). Lilliefelt toimi myös kenraalikuvernöörin sijaisena kun Douglas vieraili ulkomailla.

-Porin aluetta hallitsi 1719-21 Georg Fromhold von Essen

-Vaasan alue: ensin Otto Johan von Tiesenhausen (1717-18), sitten Joakim Schmiedefelt (1718-20). Lopuksi liiviläinen Wolmar Adolf Stackelberg (1720-21).

Otto Johan von Tiesenhausenin sukutaulusta löytyy merkintä "unmündig" eli holhouksenalainen. Hän oli kuitenkin toiminut kapteenina Kaarle XII:n armeijassa ja Vaasan historian mukaan häntä pidettiin hyvänä ja tasapuolisena laamannina. Christian Joakim Schmiedefelt oli ratsumestari Turun läänin ratsuväkirykmentissä, kunnes sai eron sairauden takia vuonna 1703. Hän palveli kuitenkin vielä myöhemmin majurin arvoisena vuonna 1706. Hänet erotettiin laamanninvirasta "pohjattoman" omanvoitontavoittelun ja mielenvikaisuuden tähden, hän raateli rintansa partaveitsellä ja kuoli saamiinsa vammoihin heti Uudenkaupungin rauhansopimuksen jälkeen 2.10.1721. Schmiedefeltin ensimmäinen puoliso oli piispa Johannes Gezeliuksen tytär.

Wolmar Adolf Stackelberg oli vänrikkinä liiviläisessä jalkaväkirykmentissä 1700. Hän saavutti hyvät suhteet lääninsä väestöön, niin että häntä pyydettiin jäämään virkaansa myös rauhanteon jälkeen. Ruotsin hallitus eli valta-neuvosto ei tähän kuitenkaan suostunut.

ren väestönkadon lisäksi olivat tulleet sodan aikaiset kulkutaudit, joista hävittävin oli vuoden 1710 rutto sekä kymmenientuhansien suomalaisten joutuminen Venäjälle. Vaikka osa heistä rauhan tul-

tua palasikin kotiin, oli enemmistö kuitenkin jäänyt matkalleen: Euroopan eri taistelukentillä kaatuneet suomalaiset, sotavankeudessa kuolleet upseerit ja sotilaat, vapaaehtoisesti Venäjälle lähteneet ja väkisin sinne viedyt. Kun lisäksi otetaan huomioon Ruotsiin pysyvästi jääneet suomalaiset

sekä vihdoinkin kaikki sodan rasituksiin ja sen seurauksiin kotimaassa kuolleet, tuntuu pikemminkin ihmeelliseltä, että edes toistasaataa tuhatta suomalaista oli elossa kaikkien niiden kokemusten jälkeen, mitä isonvihan aika oli Suomelle merkinnyt.¹³¹

Venäläisten verotusjärjestelmä ja veronkanto Turun alueella

Voidakseen huoltaa joukkojaan Suomessa miehityksen aikana venäläisille oli ensiarvoisen tärkeää saada järjestettyä organisoitu verotuskäytäntö. Saadakseen tehokkaimman hyödyn Suomen resursseista venäläiset vaativat veroja osittain rahana, osittain viljana. Aina vuoteen 1717 saakka verotus oli järjestetty venäläisten kannalta puutteellisesti. Kun venäläinen siviilihallinto samana vuonna astui voimaan, alettiin myös verojen kirjaamiseen vaatia suurempaa tarkkuutta. Venäjällä vuonna 1719 perustetun kamarikollegion eräänä tehtävänä oli tarkastaa juuri verojen kirjanpitoa.¹³²

Ruotsalainen, ennen suurta Pohjan sotaa käytössä ollut verotusjärjestelmä oli ollut hyvin monimutkainen. Kun ruotsalaiset itsekkin näkivät sodan 1600-luvun lopulla olevan joka tapauksessa tulossa, väestölle määrättiin ylimääräisiä veroja valtion sotatalouden kohentamiseksi. Valtiovalta keksi yhä nerokkaampia verotusmuotoja. Tulisijojen verotus oli ennestään tuttua, mutta vuonna 1712 pantiin verolle myöskin miesten peruukit ja naisten tukkanauhat. Ja myöhemmin, aina kun venäläiset olivat valanneet jonkin alueen Suomesta, yksi heidän ensimmäisistä toimenpiteistään oli verotuksen järjestäminen. Kun koko maa oli valloitettu ja miehitetty venäläisten toimesta, alettiin muodostaa järjestelmällisempää verotuskäytäntöä. Papit saivat tehtäväkseen laatia luettelointia seurakuntien kylväalan suuruus sekä hevosten, härkien ja karjan määrä. Listat käsittivät myös kuninkaan-kartanoita ja rälssitiloja, joita verotettiin samalla tavalla kuin muitakin tiloja. Ainoastaan pappilat oli vapautettu veronmaksusta.¹³³

Pitäjät oli jo Ruotsin vallan aikana jaettu verotuskokonaisuuksiin, joita kutsuttiin manttaaleiksi. Jokainen manttaali maksoi yhtä suuren

veromäärän, mutta tilojen lukumäärä vaihteli manttaaleittain riippuen niiden suuruudesta ja maksukyvyistä. Turun ja Porin laamannikunnassa manttaalia kohden oli 4-6 tilaa. Veroista tärkein oli ns. kontribuutio eli sotavero, joka maksettiin osittain rahana ja osittain viljana. Vuonna 1713 ruhtinas Mihail Golitsyn määräsi kontribuution suuruudeksi kutakin manttaalia kohden neljä tynnyriä 14 kappaa (687 litraa) kauraa, 8 kappaa (37 litraa) ryynejä tai papuja ja 40 leiviskää (340 kg) heinää sekä 60 kuparitaalaria. Vuosina 1714 ja 1715 vero oli samansuuruinen, kunnes vuonna 1716 yliamiraali Apraksin määräsi kontribuutioksi 6 tynnyriä (934 litraa) ruista ja 12 venäläistä ruplaa.¹³⁴

Siviilihallintoon siirtymisen perimmäinen syy oli tehokkaamman verotuksen tarve. Pääverotusmuotona oli vuonna 1717 edelleen kontribuutio. Sen suuruudeksi määrättiin 8 ruplaa rahana ja 6 tynnyriä 23,5 kappaa (yhteensä 1042 litraa) ruista manttaalia kohden, ja nämä määrät säilyivät samansuuruisina rauhaan saakka.¹³⁵ Vilja kerättiin makasiineihin Turkuun, Helsinkiin, Hämeenlinnaan tai Vaasaan, ja rahat vietiin kenraalikuvernöörin kunnan kansliaan Turkuun, jossa kamreeri Juhana Schmidt tai kassanhoitaja Eerik Curling ottivat ne vastaan. Manttaalilistojen mukaan Turun kenraalikuvernöörin kunnassa oli vuosina 1717-18 noin 2500 manttaalia. Kontribuution suuruudeksi tuli täten 19 995 ruplaa ja 16 950 tynnyriä (noin 2,6 miljoonaa litraa!) viljaa vuosina 1717 ja 1718. Jos koko summa laskettaisiin rahassa, kontribuution arvo olisi ollut 53 895 ruplaa.¹³⁶

Kaupunkien verotettiin tiettyjen määrättyjen summien verran, jotka olivat riippuvaisia porvariston varallisuudesta ja kaupasta. Tämä kaupunkien kontribuutiomaksu oli vuosina 1717 ja 1718 yhtä suuri eli yhteensä 2420 ruplaa, ja tästä

Turun piiri maksoi 1400 ruplaa. Vuonna 1718 Turku maksoi korotuksen jälkeen kontribuutiota 1000 ruplaa ja Uusikaupunki 300 ruplaa. Kaupunkien maksettavaksi määrätty veromäärä jaettiin asukkaitten kesken siten, että kullekin määrättiin veroäyriosuus varallisuutensa mukaan, ja palvelijatkin maksoivat osansa. Kaupungit jaettiin veroalueisiin, joissa joku tehtävään valittu porvari huolehti veronkannosta. Pormestarit olivat vastuussa koko kaupunkien verojen keräämisestä.¹³⁷

Apraksin määräyksen mukaisesti vuodesta 1717 lähtien kannettiin ns. rehu- tai muonaveroa, joka oli huomattavasti raskaampi kuin kontribuutio. Rehua tarvittiin venäläisen miehitysarmeijan hevosille. Rykmenttien komentajat kääntyivät tavallisesti ensin Golitsynin puoleen, joka määräsi veroalueet, jonka jälkeen kenraalikuvernööri Douglas määräsi halutun rehun määrän. Esimerkiksi vuonna 1717 rehuveron suuruudeksi tuli rahassa laskettuna 97 977 ruplaa, mikä oli lähes kaksi kertaa niin suuri kuin kontribuutiovero.¹³⁸

Paitsi rykmenttien kautta, Apraksin ja muut korkeat upseerit seurueineen saivat lisäksi omat päivämaksunsa. Yhden päivämaksun suuruus oli rahassa 11,2 ruplaa, ja Apraksin sai koko Turun kenraalikuvernöörinkunnasta 6720 ruplaa vuonna 1718. Rykmentit ja upseerit perivät päivämaksunsa niistä pitäjistä, jotka heille oli osoitettu. Talonpojat eivät kyenneet tuottamaan kaikkea määrättyä kauraa, koska sitä viljeltiin Suomessa vain pieniä määriä. Sen takia upseerit saivat usein päiväannoksensa rahana. Kauran tilalla voitiin toimittaa myös ohraa, tynnyri ohraa vastasi kahta tynnyriä kauraa.¹³⁹

Näiden pääverojen lisäksi vuosittain vaadittiin myös monia muita veroja. Eräs tällainen oli ns. kuvernementtivirkakunnan palkka, jota Douglas Apraksin määräyksestä peri itselleen ja virkamiestensä palkaksi. Myös tullilaitos toimi huolimatta kaupankäynnin suhteellisen pienestä määrästä. Pikkutulli, jota maksettiin kaikista kaupunkeihin tuotavista tavaroista, määrättiin elokuussa 1717. Myös isotulli tai meritulli, jota perittiin ulkomaantavaroista, määrättiin samana vuonna. Tullikirjureiden päiväkirjojen ja erityislaskelmien mukaan tullia kerättiin 619 ruplaa vuonna 1717 ja 4638 ruplaa vuonna 1718.¹⁴⁰ Lisäksi eri alueilta kerättiin monia tilapäisveroja, ja niiden ohella väestön täytyi toimittaa rykmen-

teille ruokatavaroita, kuten voita, juustoa, ryynejä ja teuraseläimiä. Venäläiset ottivat sadon niiltä autioiksi jääneiltä tiloilta, joiden pellot oli kuitenkin viljelty. Eräs tilapäinen, vuodesta 1718 lähtien paljon rasitusta tuonut vero oli Ahvenanmaan rauhanneuvottelujen varustaminen. Erilaisia tarve-esineitä ja ruokatavaroita vaadittiin väkisin ja osa niistä korvattiin rahalla. Kaikkien näiden maksujen lisäksi väestö joutui hoitamaan kyydityksiä, majoituksia ja muita palveluja, joita venäläinen sotaväki Suomessa vaati.¹⁴¹

Turku oli isonvihan aikana tärkeää aluetta. Turun kaupunki oli kenraalikuvernementin hallintokeskus. Koska kenraalikuvernööri Douglas oli samalla Turun piirin laamanni ja johti paikallista hallintoa, hän kykeni valvomaan, että piirin verotus hoidettiin hyvin tarkasti. Vuonna 1717 piirin veronkannosta huolehti yhdeksän voutia ja kolme pappia. Douglas itse kutsui voutejaan kruununvoudeiksi, eikä näillä ollut voudintoimensa lisäksi mitään muuta ammattia. Jos voudit laiminlöivät rehuveron toimittamisen venäläisille joukoille, heidät tuomittiin maksamaan sakkoja ja erotettiin voudin tehtävistä. Joskus Douglas vaati kaikkia vouteja yhteisesti hoitamaan veronkeruun loppuun asti. Venäläisten tekemän manttaaliluettelon mukaisesti veronkerääjien kesken jaettiin alueet, joita esimerkiksi vuonna 1718 hoitivat Eric Fingerroos (Vehmaa), kappalainen Gabriel Salenius (Uusikirkko ja Uusikaupunki), kappalainen Pietari Boelius (Laitila) ja pastori Strandman (Taivassalo).¹⁴²

Kamreeri Schmidtin ja kassanhoitaja Curlingin kuiteista käy selville, että voudit ja papit kykenivät erittäin hyvin keräämään kaiken sen minkä vaadittiinkin, ja tämä onnistui varmasti Douglasin harjoittaman tiukan valvonnan takia. Esimerkiksi veronkerääjä Forstenin alue jaettiin vuonna 1718 pienempiin osiin, jotta veronkanto tulisi tehokkaammaksi kuin edellisenä vuotena.¹⁴³

Verojen kannossa noudatettiin suurta ankaruutta, sillä venäläisten sääntönä oli, ettei rästejä saanut ilmaantua. Veronkantajat olivat niistä itse henkilökohtaisesti vastuussa, lähinnä siis starosit eli vanhimmat, joiden tehtävänä oli koota verot manttaalinsa muilta talonpojilta. Alussa veronkeruun suorittaneiden pappien tilalle saatiin myöhemmin varsinaisia vouteja, joiden apuna toimivat myös nimismiehet. Kaupungeissa taas maistraatin jäsenet, etupäässä pormestarin viran hoitajat, olivat vastuussa verojen ottamisesta. Laaman-

nit puolestaan veloitettiin huolehtimaan siitä, että voudit ja pormestarit hankkivat ne kukin omasta piiristään, ja viime kädessä täytyi kenraalikuvernöörin vastata koko kenraalikuvernöörinkunnasta tulevista veroista. Ankarista käskyistä huolimatta verojen keräys kävi joskus vaikeaksi, jolloin

alkoi sadella erilaisia muistutuksia ja varoituksia. Jollei veroja sittenkään saatu voutien tai muiden viranomaisten toimesta kokoon, lähetettiin heidän avukseen sotilaita. Näitä mainitaan aina olleen saatavilla, kun veronkeruussa tarvittiin apua.¹⁴⁴

3.3. Pakolaisuus Suomesta isonvihan aikana

Isoviha on Suomen historiassa poikkeuksellinen ajanjakso siinä mielessä, ettei koskaan ennen eikä myöskään koskaan sen jälkeen maasta ole muuttanut suhteellisesti niin paljon väestöä pois sodan tieltä.¹⁴⁵ Pakolaisuus oli muodostanut jo suuren Pohjan sodan alkuvuosina vakavan ongelman, kun Itämerenmaakunnista virtasi pakolaisia, erityisesti inkeriläisiä Itä-Suomen kaupunkeihin. Kun venäläiset valloittivat Viipurin ja Käkisalmen vuonna 1710, alkoi varsinaisen pakolaisuus myös suomalaisten osalta kohti länttä. Ihmiset olivat enemmän peloissaan venäläisten kuin muiden tiedettyjen vihollisten takia, ja tämä johtui vielä tuoreessa muistissa olevista venäläisten menettelytavoista edellisissä sodissa sekä venäläisten osoittamasta julmuudesta varsinkin sodan ensi vuosina Itämerenmaakunnissa. Puheet venäläisten hirmuteoista kulkivat pakolaisten edellä saattaen ihmiset kauhun valtaan. Toisaalta myös puolustuksen kannalta vihollisen tieltä väistymistä pidettiin tarpeellisena, koska siten ehkäistiin viholliselta elintarvikkeiden ja muiden tarpeellisten varusteiden saanti. Ihmiset eivät myöskään halunneet oman etunsa vuoksi olla vetäytyvän ruotsalaisarmeijan tiellä. Niinpä pakolaisvirrat suuntautuivat länteen ja pohjoiseen. Pakolaisuus Suomesta Ruotsiin kiihtyi kesällä 1713, jolloin venäläiset nousivat maihin Etelä-Suomessa.¹⁴⁶

Pakolaisuuden eräänä taustatekijänä oli kunninkaan määräys. Jo Helsingin polttamisen yhteydessä sovellettu ”poltetun maan taktiikka” oli nimittäin peräisin kuningas Kaarle XII:n vuonna 1711 antamasta määräyksestä, jonka mukaan siiviliväestö oli vaadittava poistumaan tavaroineen uhatuilta alueilta ja jättämään maa autioiksi jälkeensä, ettei vihollinen voisi saada mitään elatus-

Silminnäkijäkuvaus professori Lauri Tammeli-nilta: ”Vielä kaikuu korvissani se huuto ja valitus, huokaus ja vaikerus, mikä teillä ja metsissä kuului; vanhoja ja sairaita vedettiin reillä ja purilailla; pienet imeväiset lapset parkuivat äitiensä rinnoilla; suuremmat lapset olivat sidottuina kärryihin ja hevosiin; raskaina olevat naiset synnyttivät metsissä; kaikki ihmiset olivat sellaisen parkunan, hämmennyksen, pelon ja vavistuksen vallassa, että kivikovankin sydämen täytyi siitä heltyä ja antautua.”¹⁴⁸

Aluksi pakolaiset etsiytyivät länteen ja pohjoiseen eli lähinnä Pohjanmaalle. Ihmiset ottivat mukaansa kaiken arvokkaan omaisuutensa, mistä johtuen matkanteko oli usein hyvin hidasta. Kirkonkellot ja muut arvoesineet kätettiin turvalliisiin paikkoihin, usein ne haudattiin yksinkertaisesti maan alle. Pakomatka Ruotsiin tapahtui kahdella eri reitillä. Lyhyempi ja yksinkertaisempi oli purjehtia ensin Ahvenanmaalle. Sieltä voitiin sitten jatkaa Ruotsiin, kun se katsottiin välttämättömäksi. Osa pakolaisista purjehti luonnollisesti myös suoraan Ruotsiin. Tätä merireittiä suosivat lähinnä rannikon asukkaat, joilla oli mahdollisuus käyttää veneitä. Toinen tie Ruotsiin oli paljon hankalampi, nimittäin maatie Pohjanlahden ympäri. Matka oli pitkä ja koko ajan piti yrittää ehtiä ennen peräytyvää ruotsalaisarmeijaa. Napuen taistelun (19.2.1714) jälkeen Pohjanmaalla leimahti tsaarin antaman hävityskäskyn vuoksi paniikki, joka kuitenkin hetkeksi laantui ennen kuin venäläiset seuraavana syksynä toden teolla hyökkäsivät alueelle.¹⁴⁹

Suomesta isonvihan aikana lähteneiden pakolaisten määrää on vaikea selvittää, mutta eri yhteyksissä on päädytty 10 000:n ja 20 000:n välille. Tarkkaa lukua on mahdoton saada selville,

mutta säilyneiden tietojen avulla voidaan esittää melko tarkkoja laskelmia. Lukumäärän laske- misessa on kuitenkin otettava huomioon useita seikkoja. Ensinnäkin monet Ruotsiin matkalla olleet pakolaiset saattoivat jäädä matkalla saaristoon, eikä tällaisten henkilöiden määrästä ole paljoakaan tietoa. Toisaalta Ahvenanmaalta lähti paljon väestöä pakoon jättäen saariston melkein tyhjäksi. Myöskään Ruotsissa olleiden pakolaisten määrä ei ole aivan selvä, sillä siellä luetteloi- tiin vain sellaiset tulijat, jotka joutuivat jollain tavalla tekemisiin paikallisten viranomaisten kanssa. Näiden eri näkökohtien yhteisvaikutuksesta on päädytty hyvin todennäköiseltä tuntuvaan noin 20 000 pakolaisen määrään.¹⁵⁰

Mistä pakolaiset sitten muuttivat ja mihin? Yleistäen voidaan sanoa, että ihmisiä muutti kaikilta niiltä alueilta, jotka venäläiset valloittivat. Tästä seuraa se päätelmä, että aivan pohjoisimmasta osasta maata pakolaisuus ei ollut merkittävää. Vuonna 1710 venäläiset valloittivat Suomen kaakkoisinta kolkkaa, ja Karjalasta ja Savosta lähti ihmisiä jo tuolloin. Osa muutti Pohjanmaan rannikolle saakka, osa vaelsi läheisiin erämaihin ja rakensi sinne omia piilopirttejään. Varallisuus ilmeisesti vaikutti tähän muuttomatkan pituuteen, lähinnä aateliset ja porvarit muuttivat ensin Länsi-Suomen rannikolle ja sittemmin Ruotsin puolelle.¹⁵¹

Rannikoilla asuneiden vilkkaaseen muuttoon löytyi monia syitä. Ensinnäkin heillä oli ollut enemmän kontakteja ruotsalaisten kanssa. Toisaalta rannikkoseutujen asukkailla oli mahdollisuus käyttää veneitä, eikä liikkuminen veneen kanssa ollut yhtä raskasta kuin lähteä kulkemaan pitkiä matkoja maantietä pitkin. Hämeestä etsi- dyttiin pääasiassa erämaihin. Ihmisillä ei ollut mahdollisuutta paeta kauemmas, koska venäläisten hyökkäys tuli niin nopeasti, eikä ihmisillä myöskään ollut vaunuja tai vastaavia kulku- välineitä, joihin irtain omaisuus olisi voitu lasta- ta.¹⁵²

Pohjanmaalta pakolaisuus oli hyvin yleistä. Ero Etelä-Suomen saaristolaisisiin oli kuitenkin siinä, että pohjalaisilla oli enemmän aikaa valmis- tautua pakoon. Sota levisi Pohjanmaalle vasta vuonna 1714. Etelä- ja Pohjois-Pohjanmaan välillä on myös luonnollinen eroavaisuus. Eteläiseltä Pohjanmaalta pako alkoi jo talvella 1714 Golitsyn- nin joukkojen hävittäessä näitä seutuja, kun taas pohjoisemmista osista muutettiin vasta myöhem-

min. Ahvenanmaan saaristosta pakolaisuus oli lähes totaalista. Tämä pakeneminen alkoi vuonna 1714, kun venäläiset valtasivat saaret ja jatku- i vielä seuraavanakin vuonna, jolloin venäläisillä oli koko alue jo hallinnassaan. Ahvenanmaalle jäivät lähinnä vain sellaiset ihmiset, jotka eivät uskoneet kykenevänsä elättämään itseään Ruotsissa edes ker- jäämällä. Tällaisia olivat lähinnä sairaat ja van- hukset. Kökarista ei muutettu niin suuressa mää- rin, koska se oli sivussa tapahtumien kulusta. Ahvenanmaan pääsaarelta osa väestöstä muutti erämaihin kuten muuallakin Suomessa, mutta mielenkiintoisen yksityiskohdan mukaan osa kum- lingelaisista oleskeli Iniössä isonvihan aikana.¹⁵³

Tutkimus on kyennyt antamaan jonkinlai- sen kuvan myös pakolaisten sosiaalisesta taustasta. Yleisesti voidaan todeta, että maaherrat jäivät pai- koilleen niin pitkäksi aikaa kuin mahdollista. Kun viimeinen maaherra, Pohjanmaan Lorenz Clerk pakeni lokakuussa 1714, olivat kaikki lääninsih- teerit ja kamreerit jo muuttaneet. Läänintason virkamiehistä pakeni noin sata. Näistä noin puo- let oli Turun ja Porin läänistä sekä Ahvenanmaal- ta. Lähes yhtä paljon pakeni virkamiehiä Pohjan- maalta, kun taas muista lääneistä ei paettu näin suuressa määrin. Alemmista virkamiehistä vain harva pakeni Ruotsiin. Kun kuningas Kaarle XII sitten oli neuvonut alamaisiaan pakenemaan, myös Turun akatemian professorit noudattivat kehoi- tusta. Kaikki yksitoista professoria pakenivat, ja kaksi heistä kuoli pakomatkan aikana jouduttuaan venäläisten vangeiksi Ahvenanmaalla. Nämä olivat politiikan ja historian professori Johannes Munster sekä lääketieteen professori Petter Hielm. Tämän lisäksi pakenivat Turun hovioikeus sekä maan molemmat tuomiokapitulit.¹⁵⁴

Papisten keskuudessa pakeneminen oli hy- vin tavallinen ilmiö. Eräänä syynä tähän olivat venäläisten sotilaiden tiukat ja usein raa'at toi- menpiteet heitä kohtaan. Venäläiset nimittäin oli- vat sitä mieltä, että luterilaiset papit houkutteli- vat siviiliväestöä tekemään vastarintaa valloittajia kohtaan. Kun Ruotsin valtaneuvosto huomasi pap- pien muuton lisääntyvän niin paljon, että se hait- tasi jäljelle jääneen väestön jokapäiväistä elämää, rajoitettiin muuttoa siten, että joka seurakuntaan oli jätävä ainakin yksi pappi. Koska lähes kaikki kirkkoherrat olivat jo muuttaneet, jäi seurakun- tiin lähinnä kappalaisia. Yhteensä Suomesta muut- ti 161 pappia, näistä nelisenkymmentä Varsinais- Suomesta. Koulunkäynti ei kokenut yhtä suuria

vahinkoja pakolaisuudesta, sillä vain 26 opettajaa siirtyi emämaan puolelle.¹⁵⁵

Kaupungeissa pakoon lähtemistä lykättiin yleensä niin kauan kuin mahdollista, ja Turussa ja Helsingissä ihmisten pakenemista viivytettiin kunnes lähtö oli ehdottomasti välttämätöntä. Aja- teltiin, että olisi maalle vahingoksi, jos kauppiaat ja käsityöläiset lähtisivät jo varhaisessa vaiheessa. Kun sitten lopulta pakomatalle jouduttiin lähte- mään, oli monilla niin kiire, että heidän oli pakko jättää irtain omaisuus jälkeensä. Kaupungeista pa- kenevat olivat lähinnä varakkaita porvareita ja virkamiehiä. Itä-Suomesta ja Hämeestä ei paen- nut niin paljon tavallista kansaa kuin muualta maasta. Näiden alueiden rahvas etsiytyi lähinnä erämaihin. Sitävastoin Turunmaan, Pohjanmaan ja Uudenmaan rahvaallekin oli aivan tavallista muuttaa Ruotsiin.¹⁵⁶

Huolimatta siitä, että edellämainitut ihmi- set pakenivat Suomesta, tämä ei luonnollisesti- kaan tarkoittanut, että jokin alue olisi kokonaan tyhjentynyt. Miehityksestä tuli vähitellen arki- päivää, monet palasivat takaisin erämaamökeis- tään ja elämä jatkui aivan kuin ennenkin joitakin poikkeuksia lukuunottamatta. Eräs tällainen oli virkamiesten pakeneminen, mikä teki normaalin oikeudenkäytön ja hallinnon hyvin hankalaksi. Samaan suuntaan vaikutti pappien pakeneminen, mikä jätti seurakunnat suureen avuttomuuden ti- laan.¹⁵⁷

Kun tarkastellaan pakolaisten sijoittumista ruotsalaiseen yhteiskuntaan, täytyy huomioida, että myös Ruotsi oli joutunut kärsimään sodasta. Varsinaiset sotatapahtumat eivät ulottuneet Ruot- siin saakka kuin vasta 1710-luvun lopulla, mutta maan talous oli joutunut kokemaan sodan vaiku- tukset jo pitkään. Ne pakolaiset, jotka olivat pur- jehtineet Etelä-Suomesta, saapuivat suureksi osaksi Tukholman alueelle ja sen lähisaaristoon. Loka- kuussa 1714 lasketaan pääkaupungissa olleen noin 8000 pakolaista. Tukholmassa oli vakinaisia asuk- kaita tuolloin tiettävästi noin 20 000. Pakolaiset yrittivät elää pääkaupungissa, mutta hyvin nope- asti he huomasivat, miten kallista siellä oli asua. Tästä johtuen monet muuttivatkin muihin osiin maata. Ne pakolaiset, jotka taivalsivat maantietä pitkin Pohjanlahden ympäri, saapuivat Länsi- pohjaan. Maakunta oli köyhä, mistä johtuen alu- eella oli vaikeuksia huolehtia lähes 8000 pako- laisesta. Myös kenraali Armfeltin johtama suoma- lainen armeija majoitettiin Länsipohjaan, mikä

entisestään pahensi tilannetta. Monien pakolais- ten olikin jatkettava etelämmäs, jotta he eivät joutuisi näkemään nälkää. Kaikki eivät kuiten- kaan edes kyenneet jatkamaan matkaa.¹⁵⁸

Paenneista virkamiehistä vain Turun hovi- oikeuden, Turun akatemian, maistraatin ja läänin- hallituksen sekä Turun tuomiokapitulin virka- miehet kykenivät jatkamaan työtään ja saamaan siitä palkkaa. Alemmat virkamiehet eivät usei- kaan saaneet aiempaa työkokemustaan vastaavia tehtäviä. Esimerkiksi monet tuomarit työskente- livät lakimiehinä ja heillä oli vaikeuksia saada pysyviä työpaikkoja. Ne porvarit ja käsityöläiset, jotka olivat onnistuneet säilyttämään edes osan omaisuudestaan, ryhtyivät yleensä jatkamaan am- mattiaan. Ruotsiin paenneet talonpojat muuttivat usein erämaihin tai he saivat työtä paikallisilta maataloilta. Eräs mahdollisuus oli värväytyä soti- laaksi tai hankkiutua muulla tavoin armeijan pal- velukseen, esimerkiksi laivanrakentajaksi.¹⁵⁹

Ensimmäisten suomalaisten pakolaisten tul- lessa Ruotsiin ei vielä ollut mitään järjestettyä pakolaisapua, mutta vapaaehtoisia keräyksiä kyllä järjestettiin. Nämä keräykset eivät olleet sään- nöllisiä ja ne järjestettiin lähinnä kirkkojen koleh- din avulla. Toukokuussa 1712 asetettiin pako- laiskomissio, jonka tehtäväksi tuli jakaa pakolai- sille näiden tarvitsemia välineitä. Komission toi- minta muodostui lähinnä tavaroiden keräykseksi eri yhteyksissä, minkä jälkeen tavarat lähetettiin Tukholmaan, josta ne edelleen jaettiin eri seuduil- le. Komission toiminta oli luonnollisesti hyvin puutteellista, koska esimerkiksi rahoja oli käytös- sä aivan liian vähän. Hiippakunnat eivät olleet järjestelyyn tyytyväisiä, koska ne olisivat halun- neet käyttää keräämänsä varat oman yhteisönsä tarpeisiin. Ensimmäisen pakolaiskomission jäsenet erotettiinkin jo vuonna 1714. Ehkä suurin syy sen erottamiseen oli suomalaisen pakolaisuuden alka- minen, sillä sääntöjen noudattaminen niin suuren pakolaisjoukon kohdalla osoittautui erittäin vai- keaksi.¹⁶⁰

Toinen komissio aloitti toimintansa huhti- kuussa 1714. Vähitellen havaittiin ettei avustus- järjestelmä toiminut, joten sitä pyrittiin kehittä- mään erilaisin toimenpitein. Komissiolle myön- nettyjä rahamääriä nostettiin, mutta toisaalta myös pakolaisten määrä oli kasvanut räjähdysmäisesti, mikä vaikeutti avustustilannetta, kun ruotsalaiset itsekin olisivat tarvinneet kaiken mahdollisen materiaalin omaan käyttöönsä. Monia erilaisia kei-

noja, kuten alueellisen vallan kasvattamista kehitettiin, mutta tästä huolimatta toisenkin komission toiminta vähitellen hiipui ja perustettiin vielä kolmas pakolaiskomissio. Kolmas komissio toimi vuodet 1720-22. Senkään toiminta ei sujunut kokonaan ilman hankaluuksia, ja toiminta lakkasi parin vuoden kuluttua. Syynä tosin oli tällä kertaa se, että valtaneuvosto halusi lopettaa pakolaiskomission tarpeettomana.¹⁶¹

Tutkittaessa komission käytössä olleita rahasummia havaitaan, että pakolaisuuden varhaisimpina vuosina 1707-11 rahaa ja materiaalia oli pakolaisten käytettävissä suhteellisesti eniten. Vuosi 1715 oli huippuvuosi sekä saapuneiden pakolaisten määrän että heitä varten kerättyjen rahasummien suhteen. Pakolaisuuden loppuvuosina viralliset avustussummat olivat suhteellisen pieniä, mutta tämä johtuu alueellisen avustustoiminnan kasvusta, jolloin läheskään kaikkia avustuksia ei enää lähetetty Tukholmaan eikä niitä näin ollen merkitty tilastoihinkaan. Uudenkaupungin rauhan jälkeen avustustoiminnassa tapahtui huomattavaa laskua, mikä johtuu luonnollisesti pakolaisten palaamisesta takaisin kotimaahansa.¹⁶²

Ensimmäiset pakolaiset palasivat Suomeen jo vuonna 1714. Tällöin kyse oli tosin vain muutamista henkilöistä, jotka tulivat Turun seudulle. Suomen olojen vähitellen vakiinnuttua vuonna 1718 ihmisiä palasi jossain määrin Etelä-Pohjanmaalle ja Oulun seudulle, mutta osa heistäkin joutui muuttamaan takaisin, kun olot huomattiin edelleen epävakaisiksi. Nämä isonvihan aikana palanneet saattoivat joutua rauhan jälkeen vaikeuksiin, sillä ruotsalaisviranomaiset suhtautuivat heihin hyvin epäluuloisesti oman valtansa palauduttua.¹⁶³

Uudenkaupungin rauhan jälkeen ruotsalaiset viranomaiset halusivat eri kansallisuuksia edustavien pakolaisten palaavan kotimaihinsa niin pian kuin mahdollista. Tästä huolimatta suuri osa jäi emämaahan seuraavaan kevääseen saakka, koska he eivät halunneet uhmata kovia syysmyrskyjä. Usein perheen miesväki tuli jo edeltä katsomaan, missä kunnossa entinen kotiseutu löytyisi, ja naiset ja lapset tulivat myöhemmin perässä. Suurin osa pakolaisista palasi takaisin Suomeen. Elämän katsottiin Suomessa olevan kuitenkin helpompaa kuin Ruotsissa, jossa jouduttiin työskentelemään toisten alaisuudessa renkeinä tai muina palkollisina. Ainakin Etelä-Pohjanmaalla, josta on saatavissa tarkempia tietoja, tiloja alkoivat rauhan jälkeen

viljellä samat talonpojat kuin ennen isoavihaakin tai sitten joku hänen lähisukulaisensa. Joskus viljelijä saattoi olla eri niminen kuin alkuperäinen isäntä, mutta tällöinkin oli usein kyse saman kylän jostain toisesta Ruotsista palanneesta pakolaisesta. Joskus tapahtui niinkin, että autiotalon otti haltuunsa täysin "vieras" mies ja oikean isännän (esimerkiksi isännän pojan) oli vaikeaa saada talo haltuunsa.¹⁶⁴

Moni sodasta palaava mies koki ikävän yllätyksen havaitessaan, että hänen vaimonsa oli ollut uskoton ja että hänen perheensä oli kasvanut sotavuosien aikana. Jos lapsen isä oli venäläinen, monta vuotta sodassa olleen miehen oli vaikea antaa hairahdus anteeksi. Eräs mielenkiintoinen tapaus löytyy Eurajoelta, jossa Liisa Heikintytär kertoi vuoden 1719 käräjillä, ettei hän suinkaan asunut venäläisen sotamiehen, vaan oman vuonna 1700 sotaan lähteneen miehensä kanssa. Kun sitten ihmeteltiin, miksi Liisan supisuomalainen mies ei osannut sanaakaan suomea, Liisa kertoi miehensä joutuneen heti rintamalle päästyään venäläisten vangiksi, siirtyneen samalla Venäjän armeijan riveihin ja omaksuneen niin hyvin uuden kansallisuutensa, että oli lyhyessä ajassa ehtinyt unohtaa jopa vanhan äidinkieltänsä. Paikalla olleet venäläiset sotamiehet todistivat, että kyseessä oli venäläissyntyinen Feodor, mutta siitä huolimatta Liisa piti kiinni tarinastaan ja aviopuolisostaan.¹⁶⁵

Paluumatka Ruotsista tehtiin yleensä samaa reittiä kuin sinne oli mentykin eli Pohjanlahden yli tai ympäri. Myös paluumatka oli raskas niin itse muuttajille kuin kotimaahan jääneillekin. Matkalaisille oli tarjottava kaikenlaista apua maajoituksesta ja tienneuvomisesta lähtien, ja pakolaisten kotien jälleenrakentamisessa oli vielä kova urakka. Osa pakolaisista joutui jäämään Ruotsiin vielä rauhan jälkeenkin esimerkiksi huonon taloudellisen tilanteen vuoksi. Toisaalta osa ahvenanmaalaisista ei halunnut lainkaan palata, ja vasta kuningas Fredrik I:n antama käsky sai heidät liikkeelle. Ahvenanmaalaiset eivät ehkä halunneet palata pahasti tuhotuille kotiseuduilleen, ja monet heistä olivat jo sopeutuneet ja ennättäneet hankkia mukavan aseman Ruotsissa. Lisäksi monilla oli omia veneitä, ja siten koti-ikävä yllättäessä päästiin helposti vierailemaan entisillä kotiseuduilla.¹⁶⁶

Kokonaan oma lukunsa olivat vielä Venäjälle sotavankeuteen joutuneiden ruotsalaisten ja suomalaisten upseerien ja sotamiesten kohtalo. Osa

heistä oli pakotettu sotapalvelukseen Venäjän armeijaan, ja heitä kerrotaan olleen niin Siperiassa kuin Euroopan puolellakin. Osa joutui maaorjiksi venäläisille tiloille. On laskettu, että kaikkiaan noin 2200 upseeria ja 20 000 sotamiestä olisi joutunut Venäjälle vankeuteen. Sotavankeuteen joutuneista upseereista pääsi palaamaan noin puolet, mutta sotamiehistä vain viidesosa eli noin neljä tuhatta. Yksityiskohtaisia tietoja Venäjältä palautetuista sotavangeista löytyy eräästä tilastosta kahden kuukauden ajalta vuodenvaihteessa 1721-22. Tuolloin parin kuukauden aikana palautettiin yhteensä 1241 vankia, joista kahdeksansataa oli sotilaita ja loput heidän perhettään. Säilyneiden tietojen mukaan joka kolmannella palautetulla miehellä oli myös perhe mukanaan. Luettelosta ei ilmene vaimojen kansallisuutta, mutta on luultavaa, että ainakin osa oli venäläisiä. Palanneiden sotamiesten mukana oli jopa kaksi anoppiaakin.¹⁶⁷

Suuren Pohjan sodan alusta alkaen venäläisillä oli tapana ottaa valloittamiltaan alueilta sotavankeja. Arvioiden mukaan Suomesta vietiin Venäjälle noin 20 000 henkeä, mikä vastaa 5-7 %:a silloisesta väkiluvusta. Eräiden arvioiden mukaan määrä voi olla huomattavastikin suurempi, sillä täydellisiä ja luotettavia tilastoja ei ole olemassa. Ainoastaan Ahvenanmaalta on tarkka tieto eli sieltä vietiin 257 henkeä. Pohjanmaalta vietiin noin 4800 henkeä, Hämeen-Uudenmaan läänistä noin 1200, Turun ja Porin läänistä noin 1600, mutta Itä-Suomen tiedot ovat hyvinkin puutteellisia. Valloittajilla oli ilmeisen tarkat ohjeet siirtä, minkälaisista väkeä tuli ottaa: asekuntoisia miehiä (joita ei paljon ollut) otettiin sotaväkeen ja työmiehiksi, erityisesti ammattimiehet kuten laivanrakentajat, rakennusmiehet ja käsityöläiset olivat haluttuja, talonpoikia vietiin venäläisten tilanomistajien käyttöön jne. Erityisen suuri oli venäläisten kiinnostus naisia ja lapsia, varsinkin tyttölapsia kohtaan.

Esimerkkinä voidaan mainita Kristiinankaupungista vuonna 1713 ja sen jälkeen vietyjen henkilöiden luettelo (tuntomerkit vain osittain):

Anna 10 vuotta, vaalea tukka, harmaat silmät; Anders 8 vuotta, valkoinen tukka, siniset silmät, pisamia; Beata 12 vuotta; Margareta 11 vuotta; Anna 14 vuotta; Anders 9 vuotta; Karin 18 vuotta; Anna 11 vuotta; Jakob 11 vuotta; Magdalena 9 vuotta; Maria 13 vuotta; Eric 9 vuotta; Anders 8 vuotta; Margareta 12 vuotta; Mickel 12 vuotta; Anna 9 vuotta; Anders 18 vuotta; Anders 16 vuotta; Margareta 14 vuotta; Hans 15 vuotta; Matthias 6 vuotta; Nils 10 vuotta; Elisabeth 18 vuotta sekä 30-vuotias leskivaimo Maria, joka lähti omasta tahdostaan.¹⁶⁸

Rauhan tultua sotavankeudesta palaavat tiesivät kertoa nähneensä suomalaisia orjina suurtilanomistajien kartanoissa sekä siviilivangeja myytävänä Moskovon torilla. Vuoden 1726 valtiopäivillä esitettiin selonteko, jonka mukaan noin 1000 henkeä, enimmäkseen naisia ja lapsia oli myyty orjiksi Persian pääkaupunkiin Ispahaniin. On luonnollista, että varsinkin lapset nopeasti mukautuivat uusiin oloihin (jos ne olivat edes siedettävät) ja heistä tuli venäläisiä. Erikoinen piirre tuolloisessa tilanteessa oli se, että joskus Suomeen jääneet omaiset saattoivat saada ostaa vangitun omaisensa takaisin jos he pystyivät jäljittämään hänen olinpaikkansa. Eräässä vaasalaisen pojan tapauksessa hinta oli 40 kuparitaalaria. Suurin osa Venäjälle viedyistä jäi sille tielleen, vain murtoosa pääsi rauhan tultua palaamaan kotiseudulleen.¹⁶⁹

Monet palaavat kohtasivat kotinsa raunioina ja maatilansa vieraitten hallussa. Joillekin saattoi käydä kuten Mynämäen Kukolan Pietilän isännälle, joka kahdeksan vuoden vankeusajan jälkeen palasi kotiinsa. "Talossa oli emännällä uusi isäntä. Tavattaessa ei puhuttu mitään, uusi isäntä kokosi työkapineensa ja lähti talosta."¹⁷⁰

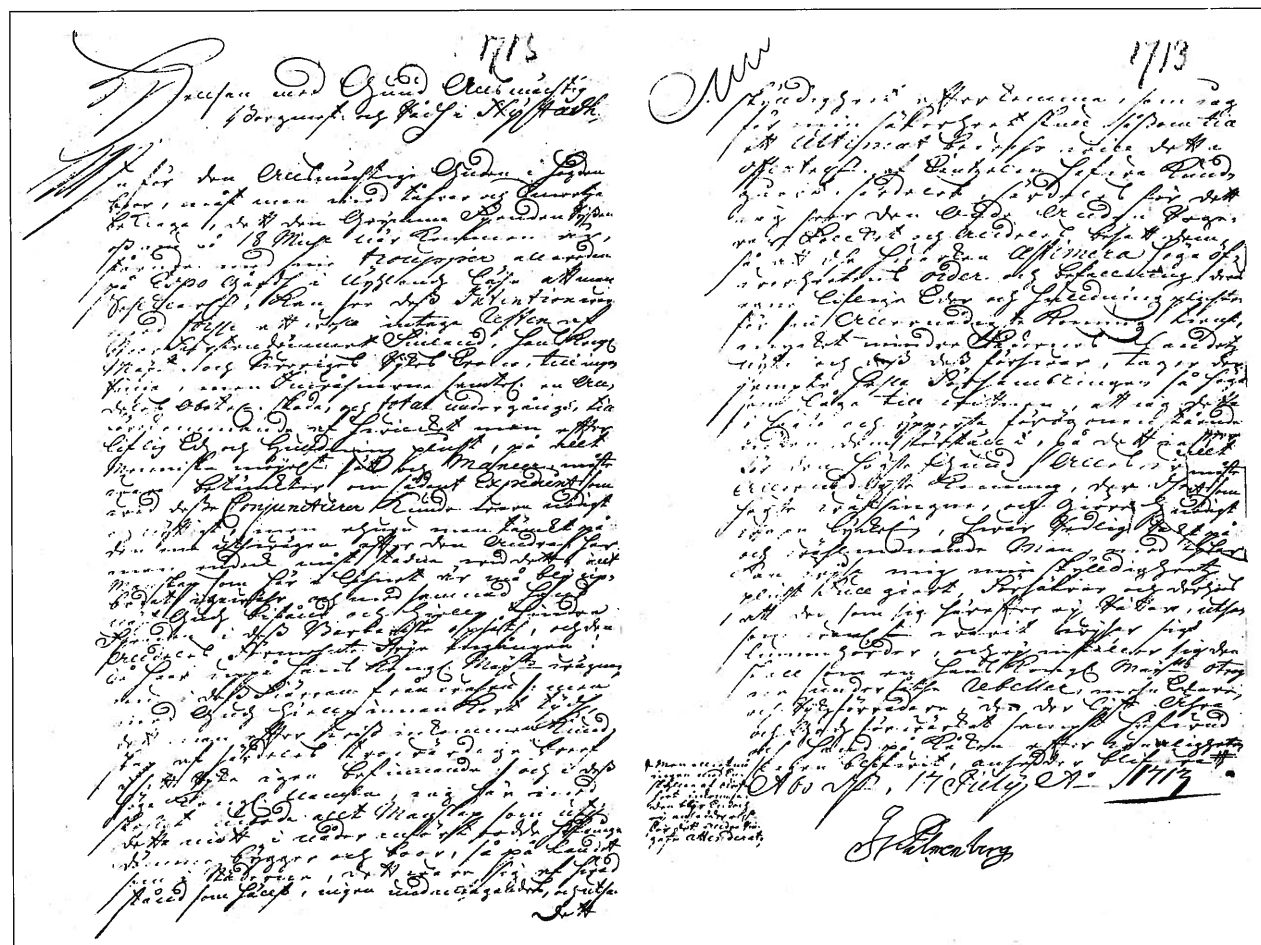
4. ISONVIHAN AIKA UUDESSAKAUPUNGISSA

4.1. Kaupunkilaisten pakoonlähtö ja venäläisten tulo

Kun venäläiset olivat kesällä 1713 aloittaneet Suomen valloituksensa, Turun läänin maaherra Justus Palmemberg lähetti Uudenkaupungin maistraatille heinäkuussa kiertokirjeen, jossa hän tilanteen epätoivoisuutta kuvaten vaati kaikki kaupungissa vielä olevat miehet säätyyn katsomatta tulemaan Turkuun aseisiin varustautuneena. Kaksi kertaa paikalliset miehet Turkuun ehtivätkin lähteä, mutta molemmilla kerroilla heidät käskettiin palaamaan takaisin. Varsinaisiin taisteluihin uusi-kaupunkilaiset eivät siis koskaan joutuneet. Elokuussa 1713 venäläiset sotilaat itsensä tsaari Pietarin johdolla tekivät tuhojaan Suomen silloisessa pääkaupungissa Turussa. Aikalaislähde mainitsee,

että mm. kaikki Turusta löydettyt kirjat vietiin vastaperustetun Pietarin kaupungin kirjastoon. Turkuu pidemmälle sotilaat eivät vielä tuolla kertaa tulleet, vaan viikon levätyään he lähtivät paluumatkalle. Uudessakaupungissa oli eletty ihmetyttävän rauhallisesti aina tuohon saakka. Kirkkoherra Hoeckertin 40 vuotta myöhemmin tekemän kertomuksen mukaan "ei kukaan tässä kaupungissa ollut ajatelleeksikaan tullut pakoa, ennen kuin vihollinen vuonna 1713 elokuussa oli muutamain peninkulmain päässä täältä eikä kaupunki enää voinut odottaa siltä silmänräpäyksenkään turvallisuutta".¹⁷¹

Kuva maaherra Justus von Palmembergin Uudenkaupungin maistraatille 14.7.1713 lähettämästä kirjeestä, jossa hän vaati aseistettuja kaupungin miehiä tulemaan Turkuun taistelemaan venäläisiä vastaan. Vasemmalla kolmisivuisen kirjeen ensimmäinen ja oikealla viimeinen sivu. - Kuva TMA.

Heti tämän jälkeen kaupungista lähtivätkin meren yli kohti länttä ja emämaa Ruotsia lähes kaikki, joille siihen tilaisuus tarjoutui. Matkaan lähtivät pormestari Joseph Faberman, raatimiehet Juho Bursman, Sven Mellenius ja Vilhelm Rancken, kirkkoherra Samuel Hornaeus, kappalainen Samuel Tumulin, kaupungin muutkin virkamiehet ja enin osa porvaristoa. Ainoastaan köyhempi kansa ja muutamat uskaliaimmat jäivät kotikaupungin oloja turvaamaan. Pakenijoiden määrästä ei ole täsmällistä tietoa, mutta ehtoollis-leivän menekistä voidaan päätellä, että ainakin puolet vuoden 1712 asukasmäärästä (yhteensä lähes 600) olisi pakoon kiiruhtanut. Lähtijät pyrkivät viemään mukanaan arvokkaimman omaisuutensa. Pakoonlähtö tapahtui elokuun 17. ja 23. päivän välillä. Suurin osa pakolaisista asettui Norrköpingiin, osa muutti Söderköpingin ja Söderhamnin kaupunkeihin ja Tukholman esikaupunkeihin. Myös Uudenkaupungin kappalainen Salomon Tumulin valitsi Norrköpingin asuinpaikakseen toimien siellä pakolaisten sielunpaimenena.¹⁷²

Uudenkaupungin maistraatti jäi Tukholmaan, jossa se edelleen pyrki jatkamaan toimintaansa. Pakolaiset muodostivat "oman kuntansa" Ruotsissakin, ja maistraatti suoritti mm. perinnönjakoa ja perunkirjoituksia. Myös Ruotsin valtiopäivillä maistraatin jäsenet edustivat Uuttakaupunkia ja pormestarilla ja maistraatilla lienee ollut jonkinasteinen tuomiovaltaakin. Pakolaiset harrastivat Ruotsissakin entisiä elinkeinojaan eli merenkulkua, laivanvarustusta ja kauppaa ilmeisesti Uudenkaupungin etuoikeuksien nojalla. Alussa heidän toimeentulonsa näyttää olleen

Venäläisten vuonna 1719 Ruotsin rannikolle tekemien hävitysretkien oppaiden ja luotsien joukossa oli mukana myös uusikaupunkilainen porvari Eerikki Kouhi sekä talolliset Matti Ihala ja Heikki Marttila Suurikkalan ja Kammelan kylistä Uudenkirkon pitäjästä. He saivat venäläisiltä palkkioksi mm. vapautuksen kontribuution suorittamisesta. Kouhin itsensä mainitaan kerskailleen tästä "uroteostaan" eräissä juomingeissa rauhan jälkeen. Tällöin uusikaupunkilainen porvari Matti Littoinen ja seppä Juho Tammelander alkoivat soimata häntä "Norrköpingin polttajaksi, kaappariksi ja kuninkaansa petturiksi", joka ansaitsisi "3

melko hyvä, mutta kun venäläinen kaleerilaivasto alkoi Ruotsin rannikkoseutujen hävittämisen, pakolaistenkin alukset joutuivat tavaroineen sotasaaliiksi tai poltetuiksi. Kun venäläiset alkoivat vuonna 1719 toden teolla hävittää Ruotsin rannikoita, saapuivat he ensin juuri näille uusikaupunkilaisten asuttamille seuduille. Norrköpingissä syttyi näistä hävitysretkistä alkunsa saanut tulipalo, jossa alueen pakolaiset menettivät "kaiken omaisuutensa ja ajautuivat suureen kurjuuteen" sen jälkeen.¹⁷³

Pakolaiset itse valittivat köyhyyttään jo aivan alusta saakka. Vuonna 1715 Ruotsiin muiden pakolaisten mukana muuttanut pormestari Faberman puhui eräissä anomuksissa "köyhistä pakolaisista Uudestakaupungista". Samoin hän vielä vuonna 1720 anoi tullivapautta pakolaisille näiden heikon taloudellisen tilanteen vuoksi.¹⁷⁴

Kun Uudessakaupungissa oli toivuttu ensimmäisestä säikähdyksestä eli venäläisten tulosta Turkuun ja huomattu ettei vaara ollutkaan vielä aivan niin lähellä ja niin suuri kuin oli luultu, alettiin kaupungissa järjestää ja rauhoittaa oloja. Toimeen ryhtyivät ne kaksi ainoata säätyläistä, joilla oli ollut kylliksi rohkeutta jäädä kotiin. Nämä miehet olivat koulumestari Johannes Winter ja raatimies Heikki Nästi eli Nestenius. Raatimies Nestenius oli kaupungissa vanhaa porvarisukua. Tämän ja suuren varallisuutensa ansiosta hänen katsottiin nauttineen kaupunkilaisten luottamusta ja hän alkoi pormestaria vastaavaksi järjestöksen ylläpitäjäksi. Hänen rinnalleen asettui Winter aluksi neuvonantajaksi ja apulaiseksi. Hän otti myös kirkollisten asioiden ohjat käsiinsä ryhtyen kirkkoherraksi ja kirkonisännäksi.¹⁷⁶

kertaa korkeamman hirsipuun kuin tuvan kurkihirsin ja oli pahempi kuin oman lapsensa murhaaja". Kouhi haastoi heidät oikeuteen kunnianloukkauksesta. Monia todistajia kuultiin ja Kouhi kertoi olleensa mukana ainoastaan pakosta. Lopuksi hän vaati, että myös kaupungin asioista vastannut koulumestari Winter olisi hirtettävä hänen itsensä lisäksi, koska tämä oli hänet tehtävään määrännyt. Oikeutta käytiin toista vuotta, kunnes lopulta päästiin sopimukseen, jonka mukaan Kouhi antoi loukkaukset anteeksi pientä rahallista korvausta vastaan.¹⁷⁵

Johan Winter¹⁷⁷

Johan Winter oli syntynyt Turussa 19.1.1674. Hän oli siis noin 40-vuotias alkaessaan hoitaa Uudenkaupungin asioita miehtyksen aikana. Johan Winterin isä Johan Kaarlenpoika Winter oli "kuninkaallinen kirjainpainaaja Suomen suuriruhtinaanmaassa". Piispa Gezelius oli kutsunut hänet Tartosta Turkuun vuonna 1668 hoitamaan piispan kirjainpainausta. Johan Winter tuli ylioppilaaksi Turussa 1693 ja aloitti opettajanuransa Uudessa kaupungissa vuonna 1699. Hän erosi virastaan vuonna 1745, mutta jätti sen kuitenkin vasta paria vuotta myöhemmin eli 73-vuotiaana. Winterin kerrotaan vielä tämän jälkeenkin eli 80-vuotiaana "huvitelleen silloin tällöin opettamisella". Johan Winter kuoli 91 vuoden ikäisenä 2.12.1765.

Alla koulumestari Winterin nimikirjoitus. - Lähde: Kaukovalta I 1961.

Kirkollisten olojen kuntoonsaattaminen oli ensimmäisiä järjestelytoimia ja sitä seurasi autiotalojen asuttaminen. Köyhää kansaa asutettiin pakolaisten taloihin kodinvartijoiksi ja niihin jääneen irtaimen omaisuuden haltijoiksi. Winter ja Nestenius järjestivät tätäkin toimintaa. Pakolaiset itse antoivat myös tähän asuttamiseen suostumuksensa myöhemmin. Asukkaiden pakenemisesta johtuneen epäjärjestyksen aika kesti Uudessa kaupungissa vain muutamia viikkoja. Kun vihollinen sitten saapui kaupunkiin, olivat pienen yhdyskunnan olot jo miltei täysin vakiintuneet. Tarkkaa aikaa vihollisen saapumisesta Uuteenkaupunkiin ei ole tiedossa, mutta ilmeisesti venäläiset kävivät kaupungissa ensimmäisen kerran syksyllä 1713. Vihollinen ei tuolloin vielä asettunut Uuteenkaupunkiin eikä jättänyt kaupunkiin edes vartiosotilaita, vaan vaati ainoastaan kaupunkilaisia maksamaan veroa kaupungin polttamisen uhalla.¹⁷⁸

Kaupunkilaiset pyrkivät luonnollisesti hyö-

dyntämään tämän vihollisen väliaikaiseksi ymmärretyin poissaolon. Muutamat kaupungin jäljelle jääneet porvarit purjehtivat Tukholmaan ja yrittivät käydä siellä kauppaa. Venäläiset tulivat uudelleen kaupunkiin elokuun lopussa 1714 ja tällä kertaa heidän oleskelunsa muodostui pysyvämmäksi. Jotkut Ruotsin puolella oleskelleet uusi-kaupunkilaispakolaiset olivat käyneet muutamia kertoja kotikaupungissaan tuoden kaivattuja elintarvikkeita, mutta venäläisten tulon jälkeen nämä matkat loppuivat. Muutamat uskaliaimmat tekivät niitä vielä pienemmillä veneillä, mutta venäläisten tiukan valvonnan takia nämäkin retket loppuivat vähitellen.¹⁷⁹

Raatimies Henrik Nesteniuksen nimikirjoitus. - Lähde: Kaukovalta I 1961.

Eräs tällainen vaiheikas retki tehtiin uusikaupunkilaisten porvarien Elias Riihirannan ja Heikki Kräkin toimesta. He olivat vuokranneet veneen Eerikki Ruokolan leskeltä, Vappu Hirveltä. Porvarit olivat hakeneet Ruotsin puolelta suuren lastin tavaroita, niiden mukana Laitilan kappalaisen pyynnöstä tuotua kirkkoviinaa 40 taalarin edestä. Kun Riihiranta ja Kräki sitten saapuivat Uudenkaupungin edustalle, he jäivät ankkuriin Putsaareen. Täältä seurueeseen liittyi Akseli Yrjönpoika Putsaari ja eräs tyttö Pohjaisen saaresta. Pettäköseen kaupungissa jo tuolloin majailleita venäläisiä seurue nousi maihin Janhualla, kaupungin pohjoispuolella. Keskellä yötä sitten kuljetettiin kaupunkiin niin paljon tavaraa kuin kukin jaksoi kantaa. Loput tavarat kätettiin rannalle, niiden joukossa mm. Laitilan kirkon viinat sekä Kräkin ja Riihirannan suolatynnyrit. Yöllinen matka sujui hyvin ja kantamukset saatiin tuotua porvarien kotiin. Kun sitten Kräki ja Putsaaren Akseli palasivat kätköpaikalle juotuaan "vain tuopin olutta janon sammuttamiseksi", myös Riihiranta saapui paikalle samaan aikaan. Paluu oli kuitenkin turha, sillä joku (venäläiset?) oli ehtinyt ensin ja vienyt kaikki loput, kätöksä olleet tavarat. Tämän mainitaan olleen yksi viimeisistä salaisista Ruotsin-retkistä.¹⁸⁰

Erikoisoikeudet saaneen kartanpiirtäjä Petter Geddan piirtämä kartta vuodelta 1695. Kartassa näkyy hyvin Uudenkaupungin edusta ja Putsaari, kaupungin pohjoispuolella Pyhämaan kappeli ja etelässä Lokalhti. - Kuva Åbo Akademi, Sjöhistoriska museet.

Venäläisten saavuttua ensimmäistä kertaa Turkuun he eivät siis tietävästi jatkaneet pohjoisemmaksi, ainoastaan pieni etujoukko lähetettiin Nouisaiisiin. Siellä pitäjän apulainen Gabriel Salenius joutui niin rajusti pahoinpidellyksi, että sairasti tämän kohtelun seurauksia koko loppuikänsä. Hänen mainitaan nimittäin olleen tuon tuostakin mielenhäiriössä, minkä takia hän pari vuosikymmentä myöhemmin joutui lopulta eroamaan pappisvirastaan. Erään aikalauskertomuksen mukaan Salenius "oli sidottu ja venytetty köysillä ja pää kiskottu polvien väliin". Pian tämän pahoinpitelyn jälkeen Salenius tuli Uuteenkaupunkiin ollessaan tietävästi pakomatalla Ruotsiin, ja koulu-

mestari Winterin kieltäytyttyä hoitamasta papin tehtäviä nämä kirkolliset toimet uskottiin Saloniukselle. Pakolaisten palattua takaisin rauhan solmimisen jälkeen Salenius sai tyytyä kappalaisen virkaan, kun pakolaisten sielunpaimenena Ruotsissa toiminut Salomon Tumulin valittiin Uudenkaupungin kirkkoherraksi. Salenius valittiin virallisesti kappalaisen virkaansa vasta vuonna 1722. Vuonna 1731 hän joutui lopulta luopumaan virastaan piispantarkastuksen yhteydessä todetun mielenvikaisuutensa vuoksi. Salenius isännöi Vehmaalla olevaa Puotilan ratsutilaa vuosina 1722-44; hän oli tullut tilan isännäksi avioliiton kautta. Salenius kuoli Laitilassa vuonna 1752.¹⁸¹

4.2. Venäläisten kaleerilaivasto tukeutuu Uuteenkaupunkiin

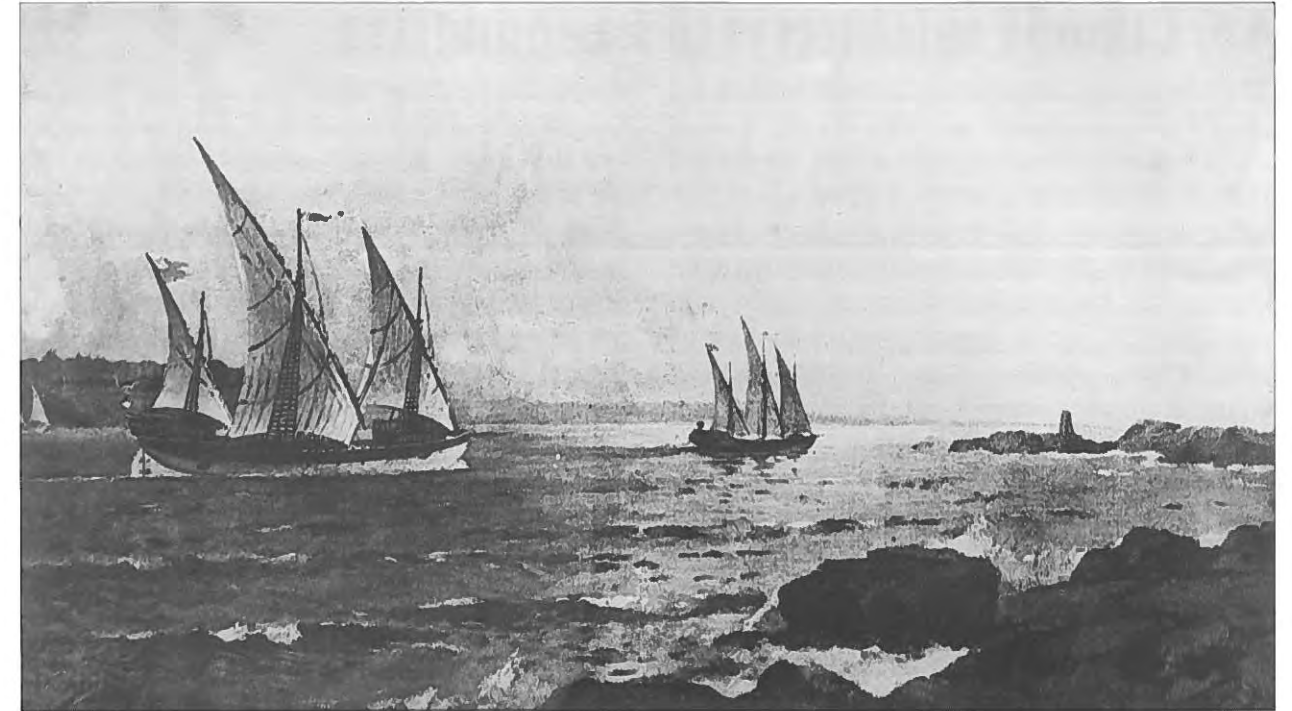
Heinäkuussa 1714 käydyin Riilahden taistelun ja Ahvenanmaan valtauksen jälkeen venäläiset kaleerit olivat lähteneet nousemaan Suomen länsirannikkoa pohjoiseen. Elokuun 26. päivän aamuna kaleerilaivasto ankkuroi yhden meripeninkulman päähän Udestakaupungista. Samana päivänä ylimiraali Apraksin yhdessä venäläisen upseeriryhmän kanssa kävi tarkastamassa kaupungin sataman ja totesi sen sopivan hyvin kaleerilaivaston talvehtimispaikaksi. Paitsi venäläistä laivastoa, oli kaupungissa majoitettuna myös 8000 miehen maa-armeija talvella 1714-15. Tästä lähtien aina rauhantekoon saakka kaupunki joutui majoittamaan sotilaita. Turusta käsin miehityshallintoa johtanut ruhtinas Golitsyn oli siirtänyt päämajansakin Uuteenkaupunkiin talveksi 1714-15. Viuhollisen tulo oli kaupungille hyvin raskas isku. Yksittäisten asukkaiden kärsimyksistä ei ole säilynyt tarkkoja tietoja, mutta joka tapauksessa useita kaupunkilaisia joko kuoli tai vangittiin venäläisten toimesta. Venäläishallinnon ankaruutta osoittaa myös se, että jäiden lähdettyä keväällä 1715 kaupungin asukkaita alkoi jälleen paeta Ruotsin puolelle.¹⁸²

Kun ylimiraali Apraksin oli todennut Uudenkaupungin sataman hyväksi satamapaikaksi, satamaan saapui kolme hevosia kuljettanutta kaleeria ja kaksi kaapattua ruotsalaista rahtialusta. Varsinainen kaleerilaivasto nosti ankkurit jo seuraavana päivänä 27.8.1714 ja lähti pitkin Suomen rannikkoa kohti Vaasaa. Syyskuun lopussa Uuteenkaupunkiin saapui 28 muonalastissa ollutta venäläistä huoltoalusta. Osa ruokatavaroista jätettiin tänne, mutta osa lastattiin soutualuksiin edelleen Länsi-Suomen rannikolla operoivalle kaleerilaivastolle vietäväksi. Kaleerilaivasto oli kuitenkin joutunut kääntymään takaisin ja palasi vähitellen lokakuussa kohti etelää. Ruhtinas Golitsynin saatua Suomen venäläisjoukkojen ylipäällikkyyden Raumalla 29. lokakuuta hän tuli heti Uuteenkaupunkiin johtamaan laivaston kunnostusta ja huoltoa. Ylipäällikön ominaisuudessa hän joutui Uudessakaupungissa ollessaan vastaamaan monenlaisista kysymyksistä. Vaikka Golitsyn oli miehittäjän ylin edustaja, hänkin joutui vielä pyytämään ratkaisua moniin asioihin korkeammalta taholta eli Aprak-

sinilta. Golitsynin ja Apraksinin välillä käytiin jatkuvaa kirjeenvaihtoa usein aivan yksityiskohteisistakin asioista, kuten Venäjälle vangiksi vietyjen yksittäisten ihmisten palauttamisesta tiettyä rahasummaa vastaan.¹⁸³

Varsinainen Venäjän kaleerilaivasto saapui Uudenkaupungin satamaan 11. marraskuuta 1714. Samantien aloitettiin Golitsynin määräyksestä pysyttää puolustuslaitteita ja laivat tulivat satamaan talvehtimista varten. Satamassa oli tällöin 89 kaleeria (jotka oli varustettu 288 tykillä ja 99 mörssärillä), 29 muona-alusta, joista 18 parkassia (1-mastoisia pienehköjä aluksia) sekä yksi Pohjanlahdella kaapattu ruotsalaisalus. Näiden laivojen miehistöön kuului 16 upseeria ja 445 alemmaa sotilasarvoa olevaa henkilöä. Tämän lisäksi kaupunkiin oli sijoitettu kaleerilaivueen jalkaväkirykmentti, johon kuului yhteensä 264 sotilasta. Yhteensä varuskunnassa oli 725 henkeä. Miesten lukumäärä vaihteli jatkuvasti ja eri lähteistä saattaa löytyä erilaisia tietoja.¹⁸⁴

Golitsynin johdolla miehistöt ryhtyivät korjaamaan kaleereja, jotka olivat pahoin kärsineet myrskyistä syksyllä 1714. Jäitä jouduttiin rikkomaan, jotta alukset voitiin vetää maihin korjauksia varten. Maissa aluksia tilkittiin ja tervattiin, huonokuntoisia aluksia vahvistettiin ja myrskyn rikkomia osia vaihdettiin uusiin. Korjaustöitä jatkettiin seuraavan vuoden huhtikuun loppuun saakka. Kaupungin asukkaiden ja rykmenttien olosuhteet olivat ilmeisesti hyvin ankeat. Talvisai-kaan Venäjältä oli mahdotonta kuljettaa elintarvikkeita, joten paikallisilta asukkailta vietiin viimeisetkin ruokavarastot sotilaiden muonittamiseen. Tästä Golitsyn kirjoitti Apraksinille: "Joulukuun 24. päivänä olen ottanut 3 rykmenttiä prikaatinkenraali Balkin mukana Porista Uuteenkaupunkiin muonan niukentumisen takia, sillä täältä on mahdotonta kuljettaa ruokaa edes Raumalle saakka ... laivaston palveluksessa olevat kaipaavat palkkaa, viimeksi ovat saaneet marraskuussa ja ovat lähettäneet kaikki rahat kotiin ja ovat nyt itse puutteessa. Pyydän määräystä, mitä käskette tekemään, muona kuluu loppuun ja Pietarista ei kuljeteta mitään. Mielestäni on epämiellyttävää ottaa täkäläisiltä asukkailta ja saattaa hei-

Venäläistä kaleerilaivastoa Suomen saaristossa. Kuten kuvasta näkyy, kaleerit liikkuvat myös kolmiopurjeiden avulla. - Kuva VenA.

dät tällaisina aikoina hätään, he itse syövät olkia ja puunkuorta."¹⁸⁵

Korjatessaan kaleereita ja hankkiessaan maa-seudulta puutavaraa ja muuta materiaalia sotamiehet keräsivät myös metallia lähetettäväksi Pietariin. Tässä yhteydessä he usein rikkoiivat tsaari Pietarin antaman määräyksen olla hävittämättä kirkon omaisuutta. Esimerkiksi tammikuussa 1715 Golitsyn ilmoitti Apraksinille, että Uuteenkaupunkiin oli kerätty Pietariin lähetettäväksi kahdeksan kirkonkelloa ja 28 romutettua kelloa. Huhtikuussa toimitettiin Pietariin toinen lähetys, joka sisälsi mm. 20 kelloa, tinaa, villaa, 17 valurautatykkiä, 14 ankkuria ja 13 hopeista pikaria. Turusta oli lisäksi lähetetty hopea- ja tina-astioita, vaatteita ja rikkinäisiä pistooleja.¹⁸⁶

Venäläisupseerien rahapalkan kerrotaan olleen yleiseen tasoon verrattuna melko hyvä. Helmikuussa 1715 annetun määräyksen mukaan esimerkiksi Uudessakaupungissa olleille kapteenin arvoisille upseereille maksettiin 30-35 ruplaa kuukaudessa. Vertailun vuoksi voidaan mainita, että tsaari Pietari I:lle (joka oli saanut vara-amiraalin arvon Riilahden taistelun jälkeen) maksettiin noin 190 ruplaa kuukaudessa.¹⁸⁷

Merimiehet ja osa armeijan virkamiehistä asettuivat asumaan Uudenkaupungin asukkaiden tyhjiksi jättämiin taloihin, menivät naimisiin pai-

kallisten naisten kanssa ja perustivat perheitä. Pietariin marraskuussa 1716 lähetettyjen tietojen mukaan vuosina 1714-16 Venäjän laivastossa ja rykmenteissä palvelevat henkilöt solmivat yhteensä 34 avioliittoa Uudessakaupungissa ja Turussa. Avioliitoista viisi oli Venäjän laivastossa palvelevien ulkomaalaisten solmimia.¹⁸⁸

Uudenkaupungin toiminta venäläisten talvehtimissatamana kesti vain yhden talven. Uuteenkaupunkiin kokoontui huhtikuussa 1715 lukuisia venäläisiä rykmenttejä. Kolme niistä eli ns. Semenovskin, Inkerinmaan ja Koporskin rykmentit nousivat laivoihin 19. huhtikuuta. Tämä laivue koostui 14 soutualuksesta ja 29 muona-aluksesta. Toinen, everstiluutnantti Pjotr Mihailovits Golitsynin johtama osasto lähti kaupungista viisi päivää myöhemmin osallistuakseen Tanskassa operaatioihin Ruotsia vastaan. Pjotr Golitsyn oli ilmeisesti ruhtinas Golitsynin veli. Suurin osa kaleerilaivastosta lähti Udestakaupungista toukokuun 15. päivänä 1715. Vastaisuudessa kaleerien talvehtimispaikaksi valittiin Turku. Seuraavan kerran venäläinen kaleerilaivasto saapui koko komeudessaan Uuteenkaupunkiin vasta elokuussa 1721, jolloin haluttiin vielä viimeisen kerran painostaa ruotsalaisia neuvottelijoita suostumaan nopeaan rauhaan.¹⁸⁹

4.3. Elämää miehitetyssä kaupungissa

Vaikka Suomessa isonvihan aikana maistraatit yleensä huolehtivat veronkannosta, Uudessa kaupungissa näin ei ollut. Kaupungin maistraatti toimi Ruotsin puolella, ja kotikaupungissa veronkannosta ja kaupungin hallinnosta vastasi yksi ainoa henkilö, joka kuitenkin monissa asioissa sai käskyjä täällä majailevilta venäläisiltä sotapäälliköiltä. Tällaisena kunnallispormestarina oli siis ensin raatimies Heikki Nestenius ja sitten vuodesta 1715 koulumestari Johannes Winter. Nesteniuksen mainitaan olleen tunnettu pöyhkeydestään ja vallanhimostaan sekä pyrkimyksistään hyötyä itse joka tilanteessa. Kaupungin ilmeiseksi onneksi Nesteniuksen virkakausi ei ollut kovin pitkä, sillä hän joutui eroamaan virastaan jo vuoden 1715 alussa jäätyään venäläisten vangiksi pakomatallaan Ruotsin puolelle. Nestenius kuoli vangittuna Pietarissa ilmeisesti vuonna 1717.¹⁹⁰

Nesteniusta virassa seurannut Winter oli työnsä aloittaessaan 39-vuotias eli miehuutensa parhaissa voimissa. Laiminlyömättä kouluvirkaansa häneltä riitti aikaa jokaiselle ja kaikille asioille ja hän pyrki valvomaan, että köyhiä kohdeltaisiin mahdollisimman kohtuullisesti ja oikeudenmukaisesti. Vaikeimmissa asioissa hän neuvotteli kaupunkilaisten kanssa ja pyrki seuraamaan heidän neuvojaan usein vähäpätöisissäkin kysymyksissä. Tämä neuvonpito tapahtui yleisiin raastuvan kokouksiin verrattavissa tilaisuuksissa, joita pidettiin yksittäisten porvarien luona yleensä epävirallisissa tunnelmissa. Niinpä tiedetään eräänkin kokouksen päättyneen tappeluun, väkijuomia kun oli nautittu ehkä hieman liikaa. Winter osasi kuitenkin hoitaa monipuolista ja arkaluontoista virkaansa niin taitavasti, että hän nautti sekä venäläisten päälliköiden että kaupunkilaisten täyttä luottamusta.¹⁹¹

Winter pyrki suojelemaan myös kaupunkilaisten omaisuutta. Kun venäläiset tarvitsivat rakennusaineita kellareihinsa ja parakkeihinsa ja ottivat niihin hirsiiä pakolaisten omistamista taloista, niin Winterin toimesta nämä rakennusaineet usein merkittiin oikean omistajan puumerkillä. Samoin pakolaisten pelloja hyödynnettäessä Winter pyrki aina varaamaan osan tuotosta pellon omistajan hyväksi. Winter nautti luottamusta rau-

han jälkeenkin, ja pakolaisten palattua kotiin hän oli ainoa, johon omaisuusriita-asioissa luotettiin. Winter sai myös alennettua venäläisille maksettavan vuotuisen sotaveron (=kontribuutio) lähes puoleen. Ilmeisesti Winter sovitteli myös kaupungin riita-asiat, sillä oikeutta ei kaupungissa istuttu kertaakaan ennen rauhan tuloa. Uudella kirkolla (Kalannissa) pidettiin muutamia käräjiä kruununvoudin johdolla, mutta niillä käsiteltiin lähinnä siellä asuvien ihmisten asioita. Kiitolliset ihmiset puhuivatkin "Winterin ajoista" vielä kauan hänen kuolemansa jälkeen samassa merkityksessä kuin Suomessa laajemmin puhuttiin kreivin ajoista.¹⁹²

Oikeamielisen maineen saavuttaneen ruhtinas Golitsynin tulo Uuteenkaupunkiin ja Winterin asettaminen hallinnosta vastaavaksi henkilöksi Nesteniuksen jälkeen toivat Uuteenkaupunkiin ainakin hieman siedettävämpiä aikoja. Nämä molemmat miehet ovat saaneet jälkeensä kiitosta osakseen ainakin suomalaisten ja uusikaupunkilaisten keskuudessa. Uudenkaupungin tilanteen vakiintumista edisti myös se seikka, ettei venäläistä miehitysväkeä jatkuvasti vaihdettu, vaan ainakin muutamat rykmentit saivat viipyä täällä useita vuosiakin. Kaupungin vakinainen varusväki kuului Inkerinmaalaiseen rykmenttiin, ja suuri osa siitä oli majoitettu itse kaupunkiin. Näin sotaväki ja sen päälliköt oppivat tuntemaan sitä kansaa ja sen tapoja, luonnetta ja kieltäkin, jonka keskuudessa se eli, ja sama päti vastavuoroisesti myös paikallisiin asukkaisiin. Tästä seurasi suurempi suvaitsevaisuus molemmiin puoliin, kun alussa vallinnut vihamielisyys oli ehtinyt lauhtua.¹⁹³

Kaupungin asukkaat alkoivat tyytyä oloihinsa ja varsinkin joitakin naisia miellyttivät "nuo mustatukkaiset idän pojat" niin paljon, että useita avioliittojakin solmittiin. Enemmänkin olisi varmasti solmittu, elleivät koulumestari Winter ja tyttöjen vanhemmat olisi olleet kiivaasti näitä vastaan. Cajanderin värikkään kielenkäytön mukaan "muutamat Heblat olivat kuitenkin niin rakastuneet Pettereihinsä, että marssivat heidän kanssansa maille tuntemattomille." Rakkaudella oli myös seurauksensa ja "pikkuryssiä rupesi vilisemään kaupungissa". Näitä venäläisten kanssa

tekemisissä olleita naisia syytettiin myös käräjillä ja vuonna 1722 Uudenkaupungin raastuvanoikeuskin tuomitsi 16 naista sakkorangaistuksiin "rakkaudentöistä" venäläisten kanssa. Niinpä useiden naisten mainitaan olleen haikealla mielellä venäläisten viimein lähtiessä.¹⁹⁴

Rauhantulon jälkeen pidettiin vuosina 1722-23 Udessakaupungissa useita oikeudenistuntoja aviottoman lapsen synnyttäneitä naisia vastaan. Kaikki tapaukset ilmiantoi lukkari Henrik Lentz, ja niitä oli yhteensä 16. Tätä määrää on pidettävä melko suurena, sillä ennen venäläisten tuloa kaupunkiin oikeudessa ei ilmeisesti juurikaan käsitelty tällaisia tapauksia, ainakaan vuonna 1712 ei yhtään. Vuosina 1722-23 oikeudessa käsitellyistä tapauksista suurin osa oli tapahtunut vuosina 1718 ja 1719, ja toisena osapuolena oli ollut venäläinen sotilashenkilö. Oikeuden istunnoissa

Naisia tuomiolla

Seuraava esimerkkitapaus on poimittu tuomiokirjasta vuodelta 1722. Lukkari Henrik Lentz oli ilmiantanut naimattoman Vappu Tuomaantytärtä Kammelasta (?). Tämä oli synnyttänyt isovihan aikana kaksi aviotonta lasta. Vappu itse myönsi synnytykset ja kertoi oikeudessa, että luutnantti Timove Alexandrovitz ns. Inkerinmaalaisesta rykmentistä oli asetunut kahdeksi talveksi Vapun äidin maatilalle asumaan, jossa ensimmäinen hedelmöitys oli tapahtunut talvella 1717. Luutnantti oli ehdottanut Vapulle avioliittoakin, mutta Vapun äiti oli ollut tätä vastaan ja niinpä Vappu oli vielä samana vuonna synnyttänyt pienen aviottoman pojan. Vuoden 1720 keväällä Vappu oli ollut käymässä Turussa, jonne sama luutnantti oli siirretty. Kohtaamisen seurauksena oli jälleen lapsen hedelmöitys. Tällä kertaa lapsi syntyi kuolleena ja oikeudessa selvitettiin hyvin tarkasti mistä kuolema olisi saattanut johtua. Vappu oli omien sanojensa mukaan ollut varma luutnantin naimattomuudesta, sillä Uudessa kaupungissa ollut venäläinen eversti Orloff ja tämän veli kapteeni Orloff olivat näyttäneet tästä Vapulle monia todistuksia. Vapun ja luutnantti Alexandrovitzin naimisiinmenosta syntyi oikeudessa hieman kiistaa, sillä lukkari Lentz ei ollut kuullut asiasta mitään ja suhtau-

pyrittiin selvittämään hyvin tarkkaan venäläisen osapuolen henkilöllisyys, samoin selvitettiin teon ajankohta ja lapsen syntymä. Jos lapsi sattui kuolemaan heti synnytyksen jälkeen tai syntyi kuolleena, asia selvitettiin tarkemmin ja kuultiin todistajina esim. synnytyksessä avustaneita naishenkilöitä. Erityisen tärkeää tuntui olevan, olivatko rikoksen osapuolet tahoillaan naimisissa ja tästä asiasta kuultiin myös useita todistajia. Joissain tapauksissa venäläissotilaat olivat myös luvanneet avioliittoa heidän lapsensa synnyttäneille naisille. Rangaistukseksi rikoksestaan naisille määrättiin sakkoja, minkä lisäksi oli osoitettava häpeää ja katumusta yhteisön edessä, lähinnä kirkon häpeäpenkissä. Tuomiokirjoista selviää, että jos nainen oli ensikertalainen, riitti rangaistukseksi sakkojen lisäksi seisominen häpeäpenkissä yhtenä sunnuntaina.¹⁹⁵

*tui siksi epäilevästi Vapun väitteisiin. Syntyneen pojan isää selvitettäessä kuultiin myös useita todistajia, joiden mukaan isä todella oli mainittu venäläinen luutnantti. Oikeudenkäynnissä asioita selvitettiin hyvin tarkkaan ja monelta kannalta, ja eräänkin todistajan mukaan Vappu ei olisikaan ollut niin suostuvainen luutnantin kanssa samaan sänkyyn...*¹⁹⁶

Oikeuden lopullisen päätöksen mukaan Vappu oli itsekkin myöntänyt synnyttäneensä kaksi aviotonta lasta. Oikeus totesi molempien isäksi luutnantti Timove Alexandrovitzin, joka ilmeisesti oli naimaton. Oikeus tuomitsi ensikertalaisen Vapun vuoden 1694 lain mukaisesti sakkoihin ja seisomaan yhtenä sunnuntaina häpeäpenkissä. Koska osa rikoksesta oli tapahtunut Turun alueella, Vapun olisi mentävä myös sinne kuultavaksi.

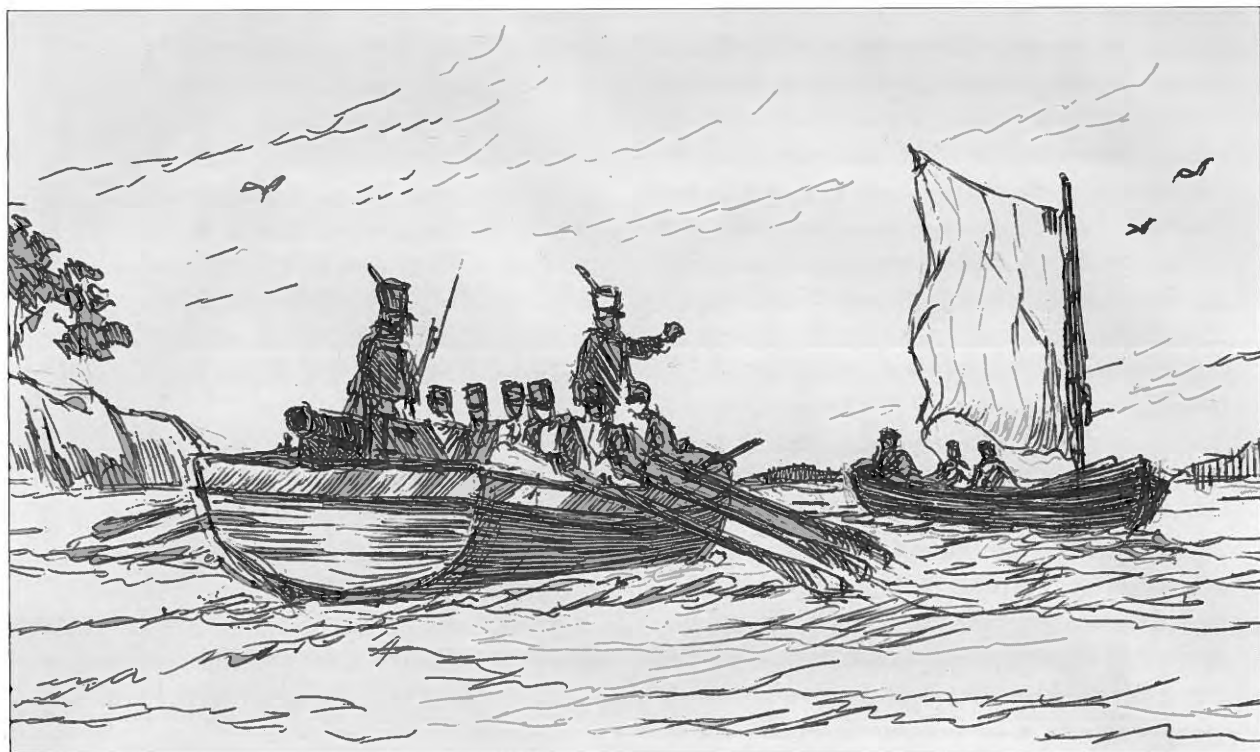
*Toinen esimerkkitapaus koski leski Maria Danielintytärtä, joka myös oli synnyttänyt aviottoman lapsen venäläisen sotilaan kanssa. Isän nimi oli Ivan, ja hän oli tietävästi naimaton. Maria oli ilmeisesti ollut enemmänkin tekemisissä venäläissotilaiden kanssa, minkä takia hänelle määrättiin tuomioksi hieman suurempi sakkomäärä ja kaksi kertaa häpeäpenkkiin joutumista.*¹⁹⁷

Edellä on jo kerrottu, miten veronkantoa Turun seudulla hoidettiin. Uusikaupunki joutui ensimmäisen kerran maksamaan veroa venäläisille jo syksyllä 1713, jolloin maksettiin kaupungin polttamisen uhalla paitsi heiniä ja ohraa hevosenrehuksi, myös rahaveroa. Tämä uhkaus kaupungin polttamisesta oli ajan yleinen tapa ja se oli edullinen molemmille osapuolille. Tiettyä korvausta vastaan vihollinen ei hävittänyt valloittamiaan alueita ja näin sekä valloittajat että paikalliset asukkaat olivat tyytyväisiä. Rahaveron eli kontribuution suuruus oli 500 hopearuplaa vuosina 1713-14. Vuodesta 1715 lähtien kontribuutio alennettiin 300 ruplaan, mikä vastasi 1000 taalaria hopearahaa. Venäläisvallan aikana verot määräytyivät talojen lukumäärän ja koon perusteella, mikä oli aivan luonnollista, koska vero oli oikeastaan paloveroa. Ne talot joutuivat poltetuiksi, jotka eivät ottaneet osaa summan maksamiseen. Tuloveroa ei minkään asiakirjojen mukaan peritty Uudessakaupungissa, kuten ei tuohon aikaan vielä muuallakaan. Kontribuution suuruuden kutakin asukasta kohden määrittä

erillinen taksoituslautakunta, johon kuului etevimpiä kotikaupunkiin jääneitä porvareita. Taksoituksen mainitaan tapahtuneen kaupunkilaisten suostumuksella. Taksoituskokouksissa päätettiin myös, ketkä oli vapautettu veroista sen vuoksi, että he olivat kärsineet suurempaa räsytystä kuin muut, kuten esimerkiksi olleet perämiehinä ja luotseina, antaneet hevosensa kyytihevosiksi jne. Koulumestari Winterillä lienee ollut lopullinen valta verovapauskysymyksissä.¹⁹⁸

Verojen kantoa varten kaupunki jaettiin syksyllä 1713 kolmeen osaan. Näistä itäisin ulottui Itätullintorilta nykyiseen Liljalaaksonkatuun saakka (sille kohtaa, jossa kauppias Juho Riimanin talo oli), keskimäinen tältä kadulta torille saakka ja läntinen alue käsitti torin ympäristön sekä läntisen osan kaupunkia. Tämä piirijako oli olemassa koko miehitysjäsen ja se havaittiin niin sopivaksi että sitä noudatettiin rauhan jälkeenkin. Veronkannon suorittivat porvariston uskotut miehet, ilmeisesti samat, jotka sittemmin kuljettivat verorahat venäläisten esikuntaan ja myöhemmin kenraalikuvernöörin kansliaan Turkuun.¹⁹⁹

Venäläinen tykkijolla pidättää pakolaisia Uudenkaupungin saaristossa. - Piirros OJ.

Eräiden vakkasuomalaisen kartanoiden kohtaloita

Eino Jutikkala toteaa kirjassaan *Suomen kartanot ja suurtilat* (1941), että vain harva kartano Suomessa säilyi vihollisen hävittämältä suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana. Tarkempia tietoja näistä hävityksistä on vaikeata löytää, joitakin perimätietoja on kuitenkin tallennettu niukkojen asiakirjatietojen lisäksi.

Lokalahden Palkkisten kartanon omisti vapaaherrallinen Rehbinderin suku, jonka miespuoliset jäsenet taistelivat Kaarle XII:n sotajoukoissa. Vihollinen poltti kartanon rakennukset isonvihan aikana ja perimätiedon mukaan kartanon väki pakeni läheisessä metsässä olevaan luolaan. Nykyinen päärakennus rakennettiin isonvihan aikana, tai ainakin heti 1720-luvun alussa.

Lokalahden Hermansaaren päärakennus poltettiin myös isonvihan aikana. Kartanon toisen, 1880-luvulla rakennetun asuinrakennuksen alla on huomattavan vanhoja kellariholveja, joihin liittyy seuraava kansantarina. 1700-luvulla paikalla olleen rakennuksen salissa oli kaksi tulisijaa, joista toinen oli valepesä ja siinä oli salaovi. Tästä pääsi kierreportaita myöten rakennuksen alla oleviin piilokammioihin ja edelleen tunnelin kautta Ahmasveden rantaan. Vihollisjoukko oli isonvihan aikana hyökännyt taloon aikoen vangita kartanon herran Clas Flemingin. Tämä pääsi kuitenkin tunnelin kautta rantaan ja sieltä edelleen veneellä pakoon. Vapaaherra Clas Flemingin osuus tarinassa voidaan kuitenkin osoittaa vääräksi, sillä hän jäi venäläisten sotavangiksi Perevolotsnassa 1.7.1709 ja palasi Suomeen vasta rauhan jälkeen 1722.²⁰⁰

Huomattavasti yksityiskohtaisempaa tietoa on säilynyt Laitilan Paltilaholman (Paltilan) kartanon vaiheista. Paltilan kartano sijaitsi silloisen Valkojärven länsirannalla. Nykyisin valtatie 8 kulkee lähellä kartanoa, sen länsipuolella. Kartanoa hallitsi suuren Pohjan sodan aikana majuri ja Turun hovioikeuden asessori Johan Gottfried von Falkenbergin leski Anna Barbara von Tiesenhausen, tuolloin jo 80-vuotias "Paltilaholman rouva". Hänen yhdeksästä lapsestaan kotona oli ainoastaan

tytär Emerentia, Laitilan kirkkoherran Johannes Saloniuksen leski sekä tämän poika ylioppilas Eric Salenius ja tytär Elisabet. Lisäksi Paltilassa asui Emerentian veljen, Ruotsi-Suomen aatellislippukunnan kornetti Johan Gottfried von Falkenbergin puoliso Anna Elisabeth Jordan lapsineen. Johan Gottfried oli sotajoukon mukana taistelulentäällä.

Tässä yhteydessä voidaan todeta, että Uudenkaupungin kappalaisena samaan aikaan toiminut Gabriel Salenius oli Emerentian ja kirkkoherra Johannes Saloniuksen vanhempi poika, syntynyt 10. marraskuuta 1687.

"Paltilaholman rouva" Anna Barbara kuoli keuhkokuumeella 1714, jolloin kartano jäi yksin Emerentian vastuulle ja hallintaan. Anna Elisabeth von Falkenberg (o.s. Jordan) oli lapsineen lähtenyt pakomatkalle Ruotsiin venäläisten asetuttua Laitilaan. Svenska Adelns ättartavlor toteaa: "Hänen täytyi lapsineen paeta Ruotsiin Paltilaholmasta, jonka venäläinen partio hävitti ja poltti eikä palannut enää Suomeen." Lapsista kaksi poikaa ja yksi tytär palasivat rauhan tultua.

Aikansa sankariksi nousee Emerentia Salenius, tuolloin 52-vuotias kirkkoherran leski. Koska Paltilan kartano oli ilmeisesti pitäjän vaurain kartano jonka naapureista ei ollut paljonkaan otettavaa, tulivat venäläiset sinne suuren saaliin toivossa. Edellä on mainittu, että kartano olisi poltettu, mutta toisista asiasyistä voidaan päätellä, että rakennukset olivat vielä rauhan tultua jäljellä. Tämä on aivan ilmeisesti Emerentia-rouvan pontevan vastustuksen ansiota, sillä jälkeensä Laitilassa esitettiin näkemyksiä, että monelta hävitykseltä olisi voitu säästyä, jos myös muut olisivat toimineet yhtä päättäväisesti kuin Emerentia-rouva.

Omaisuuksien ryöstöä ei Emerentia-rouva kuitenkaan voinut täysin estää. Venäläisillä oli tsaari Pietarin määräykseen perustuen erityinen pyrkimys viedä kaikki rautaesineet ja tarvikkeet sekä muut metallituotteet Venäjän teollisuuden tarpeisiin. Eric Salenius oli käkenyt lukkoja ja saranoita, ja Emerentia-rouva esti päättävyydellään mm. kellarin ovien sara-

noitten viemisen. Suuri viikate menetettiin ja ilmeisesti auran terät, koska rauhan tultua Emerentia-rouva teetti portin saranoista auran teriä, mikä osoittaa kuinka suuri puute rautamateriaalista oli. Karja menetettiin melkein kokonaan, Poriin vietiin 12 nautaa ja myös Turkuun vietiin karjaa.²⁰¹

Paltilan Falkenbergien pojista kaksi oli kuollut jo nuorina ennen suurta Pohjan sotaa. Molemmat pidempään eläneet pojat kuolivat sodassa. Kornetti Johan Gottfried, jonka puoliso edellä kerrotun mukaisesti pakeni lapsineen Ruotsiin, kuoli tarkemmin tuntemattomissa olosuhteissa 9.7.1717. Turun ja Porin läänin jalkaväkirykmentin kapteeni Carl Gustaf von Falkenberg, joka oli liittynyt armeijaan jo ennen suurta Pohjan sotaa, kaatui Veprikin taistelussa 7.1.1709.

Johan Gottfried von Falkenbergin ja Anna Elisabeth Jordanin Paltilassa syntyneet pojat Johan Gottfried (s.1700), Mikael Evert (s.1705), Carl Gustaf (s.1708) sekä vielä Tukholmassa 1715 syntynyt Adam Fredrik antautuivat kaikki sotilasuralle. Pojista ilmeisesti

Kaupunki joutui venäläismiehityksen aikana maksamaan monia erilaisia maksuja ja veroja, mutta ilmeisesti nämä maksut jäivät jopa pienemmiksi kuin 1700-luvun alussa Ruotsin alaisuudessa. Varsinaisten maksujen lisäksi jouduttiin hoitamaan rasittavaa kyyditystä, joka oli raskas ja vaarallinen niin hevosille kuin kuskeillekin, sekä venäläisen laivaston kaupungissa olosta johtunutta perämies- ja luotsitoimintaa. Nämäkin koettiin erittäin raskaiksi aikanaan, ja vapaaehtoisia halukkaita oli hyvin vaikea löytää. Joskus tehtävässä saattoi menettää jopa henkensäkin, kuten kävi tullikirjuri Matti Martinpojalle. Matti ammuttiin kuoliaaksi hänen ollessaan viemässä kaupungin ensimmäistä kontribuutiota Poriin vuonna 1713. Kyyditsemisen järjestämisen mainitaan olleen niin rankka tehtävä, että Winterin oli pakko ottaa avukseen lukkari Lentz. Tämä puolestaan joutui turvautumaan kahden, usein jopa neljän venäläisen sotamiehen apuun mennessään käskemään kaupungin porvareita kyyditystehtäviin. Näiden mainittujen suorien rasitusten lisäksi myös epäsuorat rasitteet koettelivat kaupunkia. Merenkulku oli

kuitenkin vain Johan Gottfried ennätti osallistua suureen Pohjan sotaan. Hän palasi vänrikkinä rauhan tultua Paltilaan ja ryhtyi hoitamaan kartanoa ja kuoli lapsettomana jo 1726 26-vuotiaana. Mikael Evert oli myös palannut Paltilaan ja hoiti kartanoa veljensä jälkeksi aina vuoteen 1737 saakka, jolloin kartano myytiin. Tyttäristä Laitilaan palasi todennäköisesti vain Anna Barbara, joka tuolloin oli 16-vuotias. Laitilan kirkonkirjojen mukaan Anna Barbara vihittiin 7.2.1728 Paltilan reingin Erik Tuomaanpojan kanssa ja jo runsaan viikon kuluttua vihkimisestä heille syntyi poika Matthias. Erik Tuomaanpojasta tuli myöhemmin korpraali ja hän otti sukunimekseen Holmstedt. Pariskunta sai useita lapsia, joiden jälkeläisiä elää Uudenkaupungin-Laitilan seudulla edelleen.²⁰²

Vakka-Suomen mahrikartanon Sundholman omisti isonvihan aikana kreivi Gabriel Oxenstiernan leski Elsa Sparre eikä omistajasukua ilmeisesti asunut tuolloin kartanossa. Mahdollisista vihollisien aiheuttamista tuhoista ei ole löytynyt tietoa.

kokonaan pysähdyksissä, kaikki alukset oli viety Ruotsin puolelle tai ne oli kaapattu vihollisen haltuun. Tämän takia ulkomailta tuotavien tavaroiden hinta oli äärettömän korkea, eikä niitä juurikaan ollut saatavilla. Esimerkiksi suolaa ei riittänyt läheskään tarpeeksi, vaikka sitä jouduttiin muutaman kerran venäläisten luvalla hakemaan Tukholmasta saakka.²⁰³

Havainnollisen kuvan Uudenkaupungin elinkeinoelämän lamaantumisesta antaa se, ettei kaupungissa pidetty edes tulliluetteloja 1710-luvun lopulla. Uusikaupunki oli niin tuhottu ja "toimintakyvytön", että katsottiin kokonaan hyödyttömäksi palkata kaupunkiin tullikirjuria. Esimerkiksi Turussa, Naantalissa, Raumalla ja Porissa on tulliluettelot tältäkin ajalta.²⁰⁴

Koska kaupunki ja kaupunkilaiset kokonaisuudessaan saivat kokea paljon kärsimystä venäläisvallan aikana, niin myös monien yksittäisten ihmisten elämä oli täynnä kovia kokemuksia. Seuraavassa on muutama arkistoista löytynyt tarina tavallisten ihmisten koettelemuksista isonvihan aikana.

Ihmiskohtaloita isonvihan ajoilta

Hezekiel Austrell oli ennen venäläisten maa-hantuloa omistanut Numlahden kartanon Nurmijärvellä, mutta hänen oli ollut pakko jättää se vihollisen saaliiksi. Sen jälkeen perhe oli paennut paikasta toiseen venäläiset kannoillaan, kunnes lokakuussa 1713 saapui vihdoin Uuteenkaupunkiin tarkoituksenaan pae-ta täältä Ruotsin puolelle. Olosuhteet eivät ilmeisesti olleet suotuisat, koska perhe joutui lykkäämään matkaa seuraavan vuoden puolelle. Jo talvella 1714 Austrellit lähettivät omaisuutensa Ahvenanmaalle, Enklingen kylään. Pahaksi onneksi venäläiset purjehtivat samana syksynä Ahvenanmaalle, löysivät ja ottivat itselleen tämän Austrellien omaisuuden. Hezekiel Austrell kuitenkin päätti lähettää samana kesänä vaimonsa ja tyttärensä matkalle Ruotsiin raatimies Nesteniuksen aluksella, mutta Fiskön luona "8 peninkulmaa" Uudesta-kaupungista venäläiset saavuttivat aluksen ja veivät sen lasteineen päivineen Pietariin. Tällä retkellä myös Nestenius itse joutui vangiksi. Keväällä 1715 Austrell kustansi lähettämään Pietariin ja Uudessakaupungissa olleiden venäläisten päälliköiden avulla onnistui saamaan lapsensa ja vaimonsa takaisin. Austrellit joutuivat sitten jäämään Uuteenkaupunkiin koko isonvihan ajaksi. Rauhan jälkeen Austrell onnistui pääsemään toisen ruotsalaisen rauhan-neuvottelijan, kreivi Lillienstedtin voudiksi Torlahden kartanoon.²⁰⁵

Toinen tarina kertoo uusikaupunkilais-syntyisestä pojasta. Vuonna 1713 paenneitten porvarien joukossa oli muiden muassa Martti Heikinpoika Horkoi vaimonsa ja vuoden vanhan poikansa kanssa. He asettuivat asumaan Tukholmaan. Perheen isä Martti kuoli keväällä 1716 ja sitä ennen mainitaan äidinkin kuolleen. Poika jäi siten orvoksi vieraiden ihmisten keskelle ja orpopojan holhoojaksi määrättiin porvari Juho Calander, joka otti hänet luoksensa vuonna 1717. Calanderin liiketoimet eivät oikein Tukholmassa sujuneet, joten hän muutti pian Norrköpingiin. Sielläkään asiat eivät sujuneet sen paremmin. Niinpä Calander päätti muuttaa jälleen takaisin Tukholmaan kesällä 1719. Hän oli lastannut alukseensa huonekalunsa, kauppatavaraa, viljaa ja

muuta ruokatavaraa. Norrköpingistä lähdettiin matkalle, poika mukana. Calanderin alus ei ollut ennättänyt kauaskaan, kun saatiin tieto, että vihollinen oli tulossa ja tie Tukholmaan siis katkaistu. Keula käännettiin takaisin Norrköpingiin ja muutama kilometri kaupungin ulkopuolella alus pantiin ankkuriin. Tämän jälkeen Calander lähti holhokkinsa ja renkinsä, myöhemmän talollisen Eerikki Kalelan kanssa veneellä kaupunkiin, ja eräästä aitasta haettiin vielä lisää tavaraa alukseen vietäväksi. Tämän jälkeen renki Kalela sai käskyn lähteä pojan kanssa alukselle, kun Calander lähti itse vielä hakemaan maaseudulta hevosia (?).

Paluumatkallaan Calander huomasi, että vihollinen oli aivan lähellä aluksen ankkuripaikkaa, ja päätti jättää reingin ja pojan oman onnensa nojaan. Kun myös renki oli huomannut vihollisen tulon, hän lähti soutamaan pojan kanssa kohti kaupunkia päästäkseen pakenemaan maitse Linköpingiin. Norrköpingin maistraatin lähettämä ratsuväki kuitenkin esti matkan ja Kalela komennettiin aseisiin kaupunkia puolustamaan. Kalela koetti vastustella orpopojan takia, mutta mikään ei auttanut ja poika oli jätettävä. Poika ennätti vielä kysyä Kalelalta, että mistä hän saisi ruokaa "sitte kun oli syönyt leipäkyrsän ja läskin", jotka Kalela oli hänelle antanut. Tämän jälkeen Kalela ei enää löytänyt poikaa mistään, vaikka sotilasosasto melko nopeasti joutuikin vetäytymään takaisin Norrköpingiin. Rauhan palattua pojan isoisä Heikki Kirri vaati Calanderia tilille pojan kohtalosta. Poikaa kuulutettiin Turun ja Porin läänin maaherran käskystä Norrköpingin ja Linköpingin lääneissä, mutta kaikki oli turhaa. Saatiin ainoastaan tietää, että Norrköpingistä palannut vihollinen ei ollut tuonut mukanaan Uuteenkaupunkiin yhtään lasta, eikä myöskään ollut ketään Norrköpingistä huostaansa ottanut. Isoisä Kirri sopi myöhemmin asian Calanderin kanssa ja sai itselleen pojan perinnön. Pojan lopullisesta kohtalosta ei ole mitään tietoa.²⁰⁶

Toisaalta sodan kuluessa ihmisissä saattoi tapahtua myös negatiivisia muutoksia, kuten

kävi Jaakko Rakennusmestarille. Hän oli Heikkilän rusthollin ratsumies ja oli mennyt naimisiin Kaarina Pietarintyttären kanssa. Jaakko joutui lähtemään joulun aikoihin vuonna 1713 Ahvenanmaalle ja sieltä armeijaan Ruotsin puolelle. Vaimo oli vielä nuori miehen lähtiessä sotaan ja hänellä riittikin jatkuvasti kosijoita.

Vuonna 1716 Jaakko oli majoitettu Värmdössä Roslagenissa. Siellä hän raiskasi erään tytön, joutui sotaoikeuden eteen ja sai rangaistuksensa. Tämän jälkeen hän marssi Ruotsin pääarmeijan mukana Norjaan, mutta karkasi Trondheimin piirityksestä, tuli Långskansiin ja kertoi komentajalle, että hän oli ollut sotavankina ja pyrki nyt armeijaan. Tämän tarinan ansiosta hän sai passin ja pääsi sillä Tukholmaan. Sieltä hän meni Värmdöhön lemmittynsä (!) luo. Mutta Penningbyn kartanossa Roslagenissa hänet vangittiin ja lähetettiin Gävlen linnaan. Istuttuaan siellä vuoden verran kävi aika Jaakolle pitkäksi ja hän murtautui ulos. Jaakko oleskeli metsissä ja harjoitti rosvoilemista Helsinglannin karjamajoissa, kunnes vihdoinkin joutui kiinni ja lähetettiin uudelleen Gävleen. Vuonna 1721 hänet tuotiin rykmenttiinsä Rådmansöhen, jossa hän sai 40 paria raippoja ja tuli karkotetuksi rykmentistä. Tämän jälkeen Jaakko lähti Angermantantiin erään Liisan luo. Tämä Liisa oli jo Gävlessä ollut Jaakkoon niin ihastunut, että kantoi tälle ruokaa ja vaatteita, saaden vastalahjaksi lapsen.

Keväällä 1722 Jaakko oli luvannut palata Uuteenkaupunkiin ja olla kunnolla, jos vaimo häntä hyvin kestitisi. Jollei näin tapahtuisi, Jaakko uhkasi laittaa "tulta akan alle ja lennättää hänet ilmaan". Tämän lausunnon jälkeen ei Jaakosta kuultu enää mitään, ja koska vaimo halusi nyt päästä uusiin naimisiin, tämä todistajien kertomus liitettiin avioerohakemukseen.²⁰⁷

Toinen ikävä tapaus sattui Uudenkaupungin lähistöllä. Entinen sotilas, sittemmin siltavoutina toiminut Yrjö Yrjönpoika Uudetakirkolta teki venäläisille ilmiannon, jonka mukaan eräs ruotsalainen retkikunta olisi nousut syyskuussa 1720 maihin Joonaksenkari-nimisen saaren luona Uudellakirkolla ja ottanut hänet vangiksi. Yrjö oli sanojensa mukaan

päässyt kuitenkin pakenemaan ja näki metsästä, miten Hyynisten, Elkkysten ja Kaskisten rantakyläen asukkaat olivat antaneet ruotsalaisille ruokatavaroita ja muutenkin avustaneet heitä. Uudenkirkon kappalainen Sillenius kutsutti ilmiannon luokseen kuulusteltavaksi, ja tämän pysyessä lujasti väitteissään täytyi lähteä Uuteenkaupunkiin siellä oleskelevan venäläisen luutnantin luokse. Matkalla Sillenius koetti useaan otteeseen saada Yrjöä luopumaan kertomuksestaan ja samoin teki koulumestari Winter Uudessakaupungissa, mutta turhaan.

Asia kerrottiin siis luutnantille, joka lähetti joukon sotilaita tutkimaan maihinnousupaikkaa, mutta mitään epäilyttävää ei havaittu. Tämän jälkeen Yrjö Yrjönpoika lähetettiin kahden rakuunan kanssa kertomaan näkemästään kenraali Zechinille. Tämä määräsi puolestaan uuden komennuskunnan tutkimaan asiaa. Saadakseen asukkaat tunnustamaan rikoksensa kerrotaan venäläisten "kiusanneen ja rääkänneen heitä epäinhimillisesti". Ilmiannon tunteettomuudesta mainitaan lisäksi, että hän itsekin oli mukana vaatimassa kidutettavia tunnustamaan. Muutamia piestiin pahasti kepeillä ja osa hinattiin pää alaspäin hirsipuuhun. Tämän seurauksena neljä henkilöä jäi raajarikkoksisiksi loppuiäkseen. Kun nämä julmat keinot eivät auttaneet, sai Yrjö kaksi lasta uhkauksilla, kidutuksilla ja väärillä lupauksilla todistamaan omat väitteensä oikeiksi.

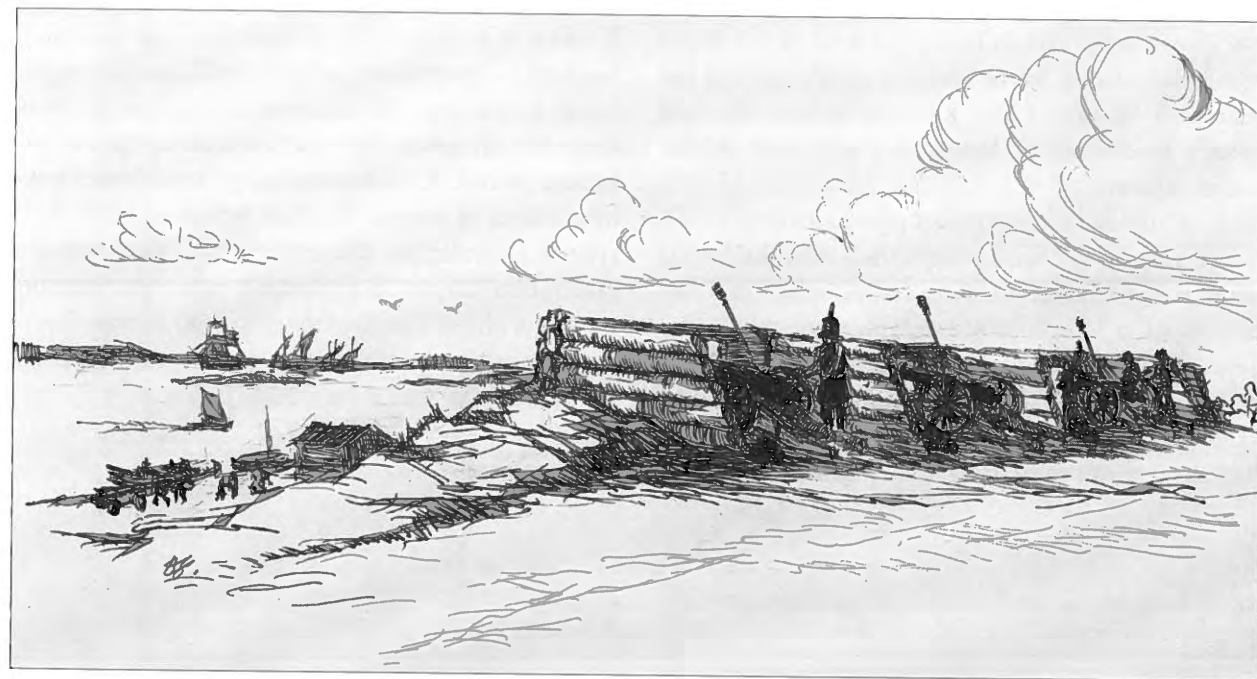
Neljätoista syytettyä ja mainitut kaksi lasta vietiin Turkuun ja pidettiin siellä vangittuina kahdeksan päivää. Kun Yrjö vaati, että lapset pakotettaisiin kidutuksilla todistamaan ilmiannon puolesta, kerrotaan venäläisen upseerin lyöneen häntä inhoten kepillä päähän. Lopulta syytetyt huomattiin viattomiksi ja päästettiin vapaaksi. Yrjö Yrjönpoikaa houkutteli tällaiseen kurjaan tekoon halu saada osa syytetyjen omaisuudesta, koska venäläiset olivat kuuluttaneet, että se joka ilmiannettaisi ruotsalaisen avustajia, saisi kolmasosan syytetyjen omaisuudesta. Rauhan jälleen palattua juttu vietiin oikeuteen, ja katala ilmiannettaja tuomittiin kujanjuoksurangaistukseen ja loppuiäkseen pakotyöhön Marstrandiin.²⁰⁸

4.4. Miehityksen aikaiset kaupunkikuvan muutokset

Aivan 1700-luvun alkuvuosina Uusikaupunki oli ulottunut itä-länsisuunnassa Blasieholmankadusta Mäyhälänkatuun saakka, kuitenkin niin, että ensinmainitun kadun itäpuolella Hallunojan varrella oli vielä yksi korttelikunta eli silloinen Ruokolan kortteli. Myös Vallimäen rinteillä ja ympärillä oli taloja. Kaksi pitkää katua eli Alinen- ja Ylinenkatu veivät idästä länteen, ja näitä kutsuttiin silloin Etelä- ja Pohjois-Pitäksikaduksi. 10 poikkikatua kulki pohjoisesta etelään, jakaen keski-osan kaupunkia 24 säännölliseen nelikulmaiseen kortteliin. Tämä kaupungin keskiosa oli jokseenkin täyteen rakennettu samoin kuin Alisenkadun pohjoispuoliset alueetkin, mutta rantaa vasten ulottuivat tonttimaat hyvin epäsäännöllisesti, samoin kuin Ylisenkadun pohjoispuoliset tontit. Nykyinen tori muodosti silloin torikorttelin, jonka lounainen 1/6-osa oli raatihuoneen tonttina ja kaakkoinen osa kauppatorina, mutta muut osat yksityisten tonttimaana. Nykyinen Vuorikatu oli tuolloin kaupungin pohjoislinja, josta pellot alkoivat ja tämän linjan eteläpuoleltakin löytyi peltoilkkuja eli rakentamattomia tonttimaita. Tulli-

portti eli Itätulli oli Ylisenkadun silloisessa itäpäässä (katu oli hieman lyhyempi kuin nykyisin) ja tullipuomi eli meritulli nykyisen vierasvenesataman kohdalla. Sorvakossa Kaupunginlahden (entinen Kaupunginsalmi) eteläpuolella ei ollut muita rakennuksia kuin joitakin ranta-aittoja, joita oli kuitenkin selvästi runsaammin lahden pohjoisrannalla.²⁰⁹

Uudenkaupungin mainitaan olleen myös melko hyvin rakennetun ennen venäläishallintoa. Asemakaava oli ainakin kaupungin keskustassa hyvin säännönmukainen ja tontit täynnä rakennuksia. Julkisista rakennuksista raatihuone oli kuitenkin vanha ja ränsistynyt ja samoin kirkon pohjoisseinä oli huonossa kunnossa. Venäläisten tultua kaupungin ulkonäkö muuttui nopeasti. Nykyiselle Vallimäelle vanhan kirkon länsipuolelle rakennettiin rintavarustus multavalleineen ja suojakaivantoineen idästä länteen päin pitkin mäen pohjoista rinnettä polveillen Pietolanlahtea kohti. (Vallimäen nimi oli Myllymäki ennen isovihaa, mutta se sai nykyisen nimensä juuri venäläisten rakentamisen vallien ansiosta). Samanlaisia varustuksia teh-

Venäläisiä tykistöasemia Vallimäellä. Entinen Myllymäki muuttui Vallimäeksi juuri isovihon ja venäläismiehityksen aikana, venäläisten rakennuttamien vallitusten ansiosta. - Piirros OJ.

tiin Kaupunginlahden eteläiselle rannalle Sorva-
kon puolelle, jossa oli suuria valleja lähes koko
lahden eteläpuoliselta matkalta. Myös kaupungin
itäpäähän tehtiin varustuksia ja pohjoispuolikin
oli ainakin jollakin tavalla varusteltu. Kaikki nämä
vallit olivat tykeillä varustetut, ja lisäksi koko
kaupungin ympärillä oli vahvoja esterakennelmia,
ns. "espanjalaisia ratsastajia". Periaatteessa kau-
pungin voidaan katsoa olleen kokonaisuudessaan
yhtä linnoitettua leiriä.²¹⁰

Udessa kaupungissa oleskelevan varusväen
tuli pitää täältä käsin koko tätä osaa maata hallin-
nassaan. Venäläinen sotaväki majaili kaupungin
itä- ja pohjoispuolella, ja telttojen lisäksi pelloille
ja niityille oli rakennettu erilaisia kasarmeja, ko-
juja ja leivinuuneja. Näihin varustuksiin ja raken-
nuksiin tarvittava materiaali otettiin pelloilta,
paenneitten virkamiesten taloista ja kaupungin ja
valtion yleisistä rakennuksista. Monet talot hävi-
tettiin niin täysin, ettei perustuksiakaan enää nä-
kynyt. Venäläisten päämajaa varten valittiin 24
parhaiten rakennettua taloa. Ne tehtiin tarkoituk-
senmukaisiksi siirtämällä niitä toiseen paikkaan,
piiluamalla seiniä siistimmiksi ja suurentamalla
ovia ja ikkunoita niin, että talot omistajiensa mie-
lestä pahasti turmeltuivat. Ns. Wasaborgin kreiv-
in tontille venäläiset laittoivat suuren ja avaran
varaston, jonka kehys oli pylväistä, katto ja seinät
oljista ja säkkikankaasta. Myös kirkko joutui mie-
hittäjän käyttöön, vuonna 1715 venäläiset purki-
vat lähes puolet kirkon laudoituksesta ja tila muu-
tettiin varastoksi, jonne kasattiin jauhosäkkejä ka-
tonrajaan saakka. Tästä johtuen kirkon länsipää
voitiin laudoittaa uudestaan vasta rauhan solmi-
misen jälkeen.²¹¹

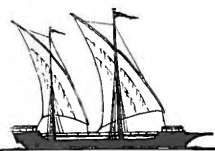
Kirkossa oli suoritettu parannustöitä 1700-
luvun taitteessa, mutta isonvihan aika keskeytti
nämä peruskorjaustyöt. Kun seurakunnan molem-
mat papit ja kaupungin useimmat porvarit pake-
nivat Ruotsiin syksyllä 1713, mukaan otettiin
kaikki mahdollinen kirkon omaisuus. Molemmat
kirkon kellot otettiin alas ja vietiin Ruotsiin.
Kirkon irtainta esineistöä varten rakennettiin var-

tavasten kolme arkkua, joita säilytettiin sittem-
min Tukholmassa. Seurakunnan asioita olivat Uu-
teenkaupunkiin jääneet siis hoitamaan koulumes-
tari Winter, lukkari Lentz ja Nousiaisista siirtynyt
pastori Gabriel Salenius. Kirkko oli hyvin paljas
ja pieni, koska venäläiset olivat erottaneet sen
länsipuolen lautaseinällä jauhomakasiiniksi. Toi-
saalta venäläiset osoittivat jonkinlaista kunnioi-
tusta kirkkoa kohtaan, antoivathan he sentään
puolet kirkosta seurakunnan käyttöön, vaikka oli-
sivat tarvinneet varastokseen koko kirkon. Venä-
läiset tekivät myös lahjoituksia antaen kynttilöitä
ja rahaa. Ehkä parhaiten venäläisten kunnioitusta
kirkkoa kohtaan kuvaa se, että he hautasivat sen
kuoriin kaksi Udessa kaupungissa kuollutta up-
seeriaan.²¹²

Huhtikuun 20. päivänä 1716 "kuorin taak-
se" haudattiin luutnantti Stephan Machewitz, ja
hänen puolestaan maksettiin multa- ja kellorahoja
9 taalaria 12 äyriä kuparirahaa. Seuraavan vuoden
tammikuun 13. päivänä ilmeisesti myös "kuorin
taakse" haudattiin luutnantti Ivan Gubin, jonka
puolesta maksettiin 7 taalaria 16 äyriä kuparira-
haa.²¹³

Uudenkaupungin pieni seurakunta pyrki
hoitamaan rakkaudella kirkkoaan vaikeina ison
vihan aikoinakin. Muutenkin vaikeista olosuh-
teista huolimatta seurakuntalaiset toivat kirkon
kaunistamiseksi alttarivaatteita, rahaa ym. Maa-
seurakunnan torpparit saivat ammutuksi karhun
ja toivat sen nahan lahjana kirkolle alttarijakkaran
peitteeksi. Ison vihan pimeimpinäkin aikoina pa-
loivat joulukynttilät joka vuosi kirkossa, ja nämä
kynttilät olivatkin lähes ainoat kirkon tileissä nä-
kyneet menot. Kirkosta ahdistettu seurakunta haki
lohdutusta ja toivoa. Rauhan tultua ei voitu heti
ryhtyä suurempiin rakennustöihin, vaan varojen
puutteessa korjattiin ainoastaan pahimpia vaurioi-
ta. Tämä olikin välttämätöntä kirkon huonon kun-
non vuoksi, ja vasta tulevana vuosikymmeninä oli
seurakunnalla varaa kunnolla parantaa pyhättö-
ään.²¹⁴

5. SUUREN POHJAN SODAN LOPPUVAIHEET - ITÄMEREN SUURVALTA KUKISTUU

5.1. Ruotsi uhattuna

Sen jälkeen kun venäläiset olivat vallanneet Suomen vuosina 1713-14 ja ryhtyneet sittemmin tekemään hävitysretkiään Pohjanlahden länsirannikolle, oli varsinainen Ruotsin emämaakin jo vakavasti uhattuna. Kaarle XII viipyi yhä Turkissa paettuaan sinne Pultavan taistelun jälkeen, ja valtakunnassa oli alkanut muodostua yleistä sotaväsymystä ja todellinen rauhanoppositio. Tämä tuli selvästi näkyviin vuosien 1713-14 valtiopäivillä, ja lailliselle ja muodollisesti vielä itsevaltiaalle hallitsijalle lähetettiin sana Turkkiin, että ellei hän palaisi pikaisesti maahan, säädyt ja valtanévosto tekisivät rauhan niillä ehdoilla, joilla se vain olisi saatavissa. Kuningas oli erittäin ärtynyt tällaisista rauhankaipuusta kielineistä tiedoista ja päätti vihdoinkin irrottautua Turkista. Lähtö ei kuitenkaan käynyt heti, sillä Kaarle joutui vielä noin vuodeksi Turkin hallituksen vangiksi ns. Benderin kalabaliikin jälkeen. Kuninkaan yhteyttä ulkomailmaan ei kokonaan katkaistu, mutta hänen poliittista toimintaansa rajoitettiin. Lokakuun lopussa 1714 hänelle tarjoutui viimein tilaisuus lähteä kotimatalle, ja kuningas ratsastikin (ainakin loppumatkan) ainoastaan yhden seuralaisen saattamana Turkista Euroopan halki Ruotsin hallussa vielä olleeseen Stralsundiin. Matkan alussa seurue oli tosin ollut paljon suurempi. Linnuntietä yli 2000 kilometrin matka Turkin Demotikasta Stralsundiin kesti ainoastaan 15 vuorokautta, mitä on pidettävä erittäin hämmästyttävänä suorituksena. Tämä matka toi jälleen uutta hohdetta soturikuninkaan himmenneeksi luultuun kilpeen, ja Ruotsin viholliset joutuivat jälleen terästäytymään Kaarle XII:n palattua takaisin Pohjolaan.²¹⁵

Kun avovesikausi alkoi keväällä 1715, oli Ruotsin oman rannikon puolustaminen edelleen maan laivastovoimien ensisijainen tehtävä. Laivastoa pyrittiin keskittämään Ruotsin rannikolle ja esimerkiksi Suomenlahden suulta kutsuttiin siellä olleita osastoja lähemmäs emämaata. Pelätyt venäläiset kaleerit eivät kuitenkaan ilmestyneet Ruotsin vesille koko vuoden aikana. Ruotsalaiset pystyivät siten suuntaamaan laivastotoimintaansa myös tanskalaisia vastaan. Vasta elokuussa 1716 ilmestyi muutamia venäläisiä sotualuksia Öregrundin tienoille ryöstöretkille. Niiden oli onnistunut välttää vartiointia suorittavat ruotsalaisalukset. Vuoden 1717 heinäkuussa Venäjän avomerilaivastoon kuu-

luvan 15 laivan osasto suoritti Gotlannin saaren rannikolle pienehkön maihinnousun ryöstäen maista elintarvikkeita laivojensa muonatäydennykseksi. Peter Henry Bruce mainitsee muistelmissaan tsaarin itsensä olleen tällä matkalla mukana. Eräänä tarkoituksena oli ilmeisesti estää ruotsalaisia lähettämästä lisäjoukkoja Tukholmas-
ta Pommeriin.²¹⁶

Venäläiset suorittivat iskujaan myös maitse, Pohjanlahden ympäri. He tulivat vuosina 1715-1716 pariinkin otteeseen Kemiin erilaisten ratsuväenosastojen voimin, mutta kahakat olivat melko pieniä ja ruotsalaiset kykenivät puolustamaan aluettaan. Tilanne kävi kuitenkin koko ajan raskaammaksi Länsipohjan asukkaille, sillä esimerkiksi syksyllä 1716 venäläiset alkoivat ahdistella Suomen puoleisen Pohjanmaan asukkaita toden teolla, ja Oulun seudulle saakka mainitaan tulleen yhteensä noin 3000 kasakan ja rakuunan joukko. Ruotsin puolella oleskellut kenraali Kaarle Kustaa Armfelt kertoo eräessä kirjeessään, miten venäläiset olivat polttaneet Oulun seudulla 142 ihmistä kuoliaaksi ja miten Kajaanin läänistä oli viety valtavia määriä lapsia pois sullottuna suuriin heinähäkkeihin. On myös löytynyt tietoja venäläisten suunnitelmasta, jonka mukaan heillä oli eräessä vaiheessa tarkoituksena valloittaa koko Länsipohjan alue aina Uumajaan saakka. Kaikkiaan venäläiset vierailivat Ruotsin rajan länsipuolella ainakin parisenkymmentä kertaa. Joskus talvisin matkoja tehtiin myös jään yli, kuten Vaasasta Uumajaan, jolloin matka taittui hyvällä säällä jopa vuorokaudessa.²¹⁷

Ruotsin emämaa oli siis ollut vakavasti uhattuna vuoden 1715 alkupuolella, mutta Kaarle XII:n paluu Turkista oli hieman muuttanut tilannetta. Vihollisten kunnioitus tätä soturikuningasta kohtaan oli niin suurta, että hänen paluunsa oli välittömästi kääntänyt Pietarin ja muiden vihollisten katseet hetkeksi kohti Itämeren eteläosia ja Stralsundia, jonne Kaarle XII jäi ratsastuksensa jälkeen oleilemaan ja hallitsemaan maataan noin vuodeksi. Pitkälti juuri Kaarlen maineen ansiosta Ruotsin emämaa säästyivät vielä suuremmilta hyökkäyksiltä.²¹⁸

Euroopan suurvaltojen huomiota osakseen vaatinut Espanjan perimyssota oli päättynyt vuonna 1714 Englannin voittoon ja Ranskan arvoval-

lan saamaan kolaukseen. Preussi ja Hannover liittyivät Ruotsin vihollisiin Venäjän ja Tanskan tueksi, ja Englannin hallitsijan vaihduttua tämäkin aiemmin Ruotsia tukenut maa oli sodassa Kaarle XII:a vastaan. Ranskassa tapahtuneet muutokset hallitsijan asemassa aiheuttivat myös tämän ainoan Ruotsin jäljellä olleen liittolaisen menetyksen. Vuosien 1715-16 kuluessa Pietari I suunnittelikin kaikkien liittolaisten yhteistä maihinnousua Ruot-

siin kahdelta eri suunnalta ja sodan lopettamista tällä musertavalla iskulla. Kaarle XII marssitti tällöin joukkonsa Norjan vastaiselle rajalle, mikä pakotti Tanskan sitomaan joukkonsa sinne ja esti samalla liittolaisten maihinnousun. Tanskan ja Venäjän välien huononeminen toi Ruotsille tervetulleeseen hengähdystauon ja syksyyn 1716 mennessä se olikin välttänyt uhkaavimman vaaran.²¹⁹

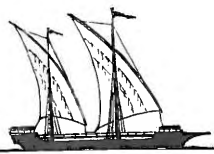
5.2. Rauhantunnusteluja ja Ahvenanmaan neuvottelut

Lähinnä Englannin sisäpoliittiseen tilanteeseen liittyen käytiin eri puolilla Eurooppaa monenlaisia diplomaattisia neuvotteluja, jotka vaikuttivat myös Ruotsin ja Venäjän tilanteeseen. Ensimmäiset alustavat rauhantunnustelut näiden kahden valtion välillä käytiin jo tammikuussa 1716 Ranskan toimiessa välittäjänä, mutta keskustelut jäivät tuloksettomiksi lähinnä Venäjän suurten vaatimusten ja Kaarlen taipumattomuuden takia.²²⁰

Kuningas Kaarle XII oli syrjäyttänyt valta-neuvoston kokonaan palattuaan takaisin Ruotsiin. Hän oli nostanut lähes kaikkivaltiaaksi neuvonantajakseen jo heti Turkista palaamisensa jälkeen Stralsundissa tapaamansa taitavan holsteinilaisen paronin Georg Heinrich von Görtzin. Tämän onnistui järjestää maan talousasiat kuntoon ja maahan saatiin vielä vuonna 1716 koottua 40 000 miehen armeija. Kaarle uskoi myös ulkopoliittikan hoidon Görtzille. Tämän onnistuikin hyödyntää erittäin taitavasti vihollisten keskinäistä epäsuopua ja sitä kautta parantaa ruotsalaisten asemaa. Görtz nautti tavattoman suurta kunnioitusta myös vihollistensa parissa, mikä näkyi hänen osakseen tullessa kohtelussa. Görtzin politiikan ensisijaisena päämääränä oli saada aikaan rauha Venäjän kanssa, jotta Ruotsi voisi suunnata aseensa Tanskaa vastaan tarvitsematta pelätä selustauhkaa. Esittämällä harhauttavia tietoja tsaarin muka tekemistä lievennyksistä rauhanehtoihin Görtz sai Kaarle-kuninkaan taivutetuksi myötämieleiseksi virallisille rauhanneuvotteluille, joiden paikaksi määrättiin Ahvenanmaan saaristossa, Vårdön saarella oleva Lövön kylä.²²¹

Paroni Georg Heinrich von Görtz (1668–1719).
- Kuva MV.

Georg Heinrich von Görtz²²²

Görtz oli vanhaa hesseniläistä aatelissukua, mutta hän siirtyi 30-vuotiaana Holstein-Gottorpin herttuan palvelukseen ja osoitti pian kykynsä taitavana ja häikäilemättömänä hallintomiehenä ja valtiontalouden organisaattorina. Diplomaattina ja neuvottelijana hän oli vakuuttavan esiintymisen ja idearikkaiden suunnitelmien kiistaton taituri. Hän osoitti täydellistä piittaamattomuutta poliittisesta moraalista ja sopimusten noudattamisesta, ja pelasi lähes kaikissa käänteissään kaksoisroolia, mikä tuntui jo aikalaisista kyseenalaiselta. Kaarle XII hyväksyi Görtzin Ruotsin palvelukseen vuonna 1715, vaikka jo tuolloin tiedossa oli muutamia hänen Ruotsiakin vahingoittaneita toimiaan. Görtz onnistui erilaisilla hätäapukeinoilla saamaan Ruotsin talouden parempaan kuntoon, ja näillä tuloilla onnistuttiin rahoittamaan mm. Norjaan lähetettävän armeijan varustaminen. Kuningas Kaarle XII antoi Görtzille myös ulkopoliittikan hoitamisen, missä tehtävässä tämä kävi Ahvenanmaan neuvotteluja.

Ruotsin johtavissa piireissä paronia vihattiin silmittömästi hänen asemansa ja vehkeily-

nä pidetyn toimintansa vuoksi. Kansa puolestaan piti häntä veronylkyrinä, rahan huonontajana ja kaiken taloudellisen kurjuuden aiheuttajana. Kun kuninkaan kuolema marraskuussa 1718 antoi poliittiselle ja sotilasjohdolle tilaisuuden toimia, se ei aikaillut hetkeäkään. Paroni vangittiin joidenkin tietojen mukaan jo viikkoa ennen Kaarlen kuolemaa (toiset, lähinnä ruotsalaiset tiedot kertovat pidätyksen tapahtuneen vasta 2.12.) ja myöhemmin hänet asetettiin virkamieskomission tutkittavaksi. Hyvin kyseenalaisen prosessin jälkeen Görtz mestattiin talvella 1719. Pitkän sodan aiheuttaman tyytymättömyyden ja mielialojen yleisen kiihtyneisyyden vuoksi hallitus tarvitsi syntipukin eikä kukaan olisi voinut sopia sellaiseksi paremmin kuin kaiken kansan vihaama Görtz. Myöhemmin Görtzin epäoikeudenmukaisesta kohtelusta keskusteltiin paljonkin, ja lopulta vuonna 1776 kuningas Kustaa III katsoi aiheelliseksi maksaa korvauksia Görtzin jälkeläisistä viimeisenä silloin vielä eläneelle tyttärelle sovituksena Ruotsin omatuntoa painaneesta "valtakunnan verivelasta".

Marsalkka Rehnsköld ja Pietari I

Loppukesällä 1717 tuotiin Pultavassa kahdeksan vuotta aiemmin vangiksi joutunut marsalkka, kreivi Karl Gustav Rehnsköld, tuolloin jo 66-vuotias Kaarle XII:n soturi, kahdenkymmenen muun ruotsalaisupseerin kanssa Pietariin. Venäläisten tarkoituksena oli vaihtaa sotavangit mm. Narvassa ruotsalaisten vangeiksi ottamiin ruhtinas Trubetskoihin ja kreivi Gollowiniin. Tsaari Pietari otti Rehnsköldin kohteliaasti vastaan ylistäen marsalkkaa urheudesta ja tämän suurista palveluksista isänmaataan Ruotsia kohtaan. Tsaari pyysi Rehnsköldiä vä-

littämään Kaarle XII:lle hartaan toiveensa rauhanneuvottelujen aloittamisesta maitten välillä.

Kun vankien vaihdosta oli lopullisesti sovittu, kävi tsaari Pietari hyvästelemässä marsalkkaa satamassa lähtövalmiina olleessa jahdissa ja lahjoitti tälle oman timanttikoristeisen miekkansa toivottaen hyvää matkaa Tukholmaan. Tämä miekan luovutus oli tsaarilta erittäin suuri kunnianosoitus vihollisen upseeria kohtaan.²²⁴

Görtz oli saanut tsaarin kiinnostumaan konkreettisesti erillisrauhasta neuvoteltuaan venäläisten kanssa Haagissa samana kesänä. Näiden keskustelujen tuloksena ensimmäiset suuren Pohjan sodan viralliset rauhanneuvottelut käytiin Ahvenanmaalla Sundin pitäjässä, Vårdön saarella olevassa Lö-

Tsaari Pietari oli lähettänyt ensimmäisen tiedon omasta rauhantahdostaan ruotsalaisen upseerin kreivi Rehnsköldin mukana kuningas Kaarlelle jo syksyllä 1717 ja tämän viestin mukaan "tsaari ei halunnut mitään niin paljon kuin rauhaa, johon hän ja Kaarle voisivat olla tyytyväisiä".

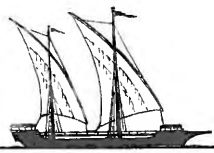

Tsaari Pietari I johtamassa joukkojaan taistelun tuoksissa. Kyseessä on aikakaudelle tyypillinen tsaari Pietaria ylistävä propagandapiirros. - Kuva VenA.

vön kylässä, jossa ne alkoivat toukokuussa 1718. Neuvottelut oli siirretty sinne alunperin pitopaikaksi kaavailun Turun sijasta, koska Ruotsin pääneuvottelija paroni Görtz niin vaati Ahvenanmaan sijaitessa lähempänä Tukholmaa. Ruotsin valtuutettuina olivat paroni Görtz ja kreivi Carl Gyllenberg. Venäjän valtuuskunnan johtajana toimi kenraaliluutnantti Jakob Bruce ja hänen lähimpänä apulaisenaan saksalaissyntyinen kanslianeuvos Heinrich Johann Osterman.²²³

Ahvenanmaalla neuvottelupaikalla tehtiin suuria muutos- ja rakennustöitä neuvottelijoiden asuntoja ja muita kongressin vaatimia tiloja varten. Varsinkin venäläiset repivät monia taloja ja rakensivat ne sitten uudelleen omien suunnitelmien mukaisesti. Molemmille neuvottelukunnille rakennettiin Lövon kylästä oma osansa, venäläiset asuivat kylän pohjoisosassa ja ruotsalai-

set etelässä. Itse konferenssitalo koostui kuusikulmaisesta salista ja kahdesta muusta huoneesta. Venäläisillä oli kylässä käytössään yhteensä 27 asuinhuonetta, joista kaikki olivat tulisijalla varustettuja. Vaikka mistään luksusasumisesta ei ehkä voida puhua, olosuhteet rauhanneuvotteluille olivat kuitenkin erinomaiset. Lövon lähiseudut ja osin jopa koko Ahvenanmaa joutuivatkin kärsimään tilanteesta, sillä neuvottelupaikalle vietiin runsaasti materiaalia lähiseutujen rakennuksista ja jopa kokonaisia taloja. Suomen kenraalikuvernööri Gustav Otto Douglas joutui tuottamaan Suomen puolelta 145 ikkunaa, koska niitä ei Ahvenanmaalta tarpeeksi löytynyt. Rakennukset saatiin valmiiksi neuvottelujen alkuun mennessä toukokuuksi 1718, joskin neuvottelukuntien koon koko ajan kasvaessa lisärakennuksia jouduttiin rakentamaan jatkuvasti.²²⁵

Ruotsalaisten neuvottelijoiden saapuessa paikalle toukokuun alussa he pyrkivät ulkoisilla seikoilla osoittamaan omaa arvokkuuttaan. Mukana oli paljon arvokkaita ruokailuvälineitä, suuri varasto viinejä ja kaikenlaisia muita herkkuja, jopa kaksi omaa kokia neuvottelijoita varten ruoan hyvän laadun varmistamiseksi. Nähtyään ruotsalaisten pöyhkeilyn myös venäläiset halusivat osoittaa tsaarin mahtavuuden ja pyrkivät pistämään vielä paremmaksi, mikä näkyi Suomenkin puolella esimerkiksi verojen määrän kasvuna. Venäläiset tuottivat Pietarista mm. hopeisia pöytäkalustoja, unkarilaisia viinejä, arvokkaita nahkoja ja ylellisyysesineitä lahjoiksi ruotsalaisille. Vastakohtaisuus sotaa käyvän Ruotsin ja Venäjän normaaleihin oloihin oli suuri. Paitsi loistokkuutta, neuvotteluissa oli mukana myös valtavasti ihmisiä. Pelkästään ruotsalaisella puolella oli neuvotteluissa syyskuussa 1718 yhteensä 600 henkilöä valtuuskunta, avustajat, palvelusväki ja vartioväki mukaanlukien. Näin pelkät muonituskustannukset nousivat todella korkeiksi.²²⁶

Lövön ruokailuvälineet

Paroni von Görtzillä oli Ahvenanmaalle tullessaan mukanaan hopeinen pöytäkalusto, joka käsitti 1 suuren vadin kinkkua varten, 8 pienempää pöytävatia, 3 tusinaa lautasia, 2 suola-astiaa, 26 veistä, 26 haarukkaa, 26 lusikkaa, 6 kynttilänjalkaa ja 2 suurta keitto-kauhaa. Lisäksi Görtz oli ottanut Lövöseen Holstein-Gottorpin herttuan kokin neuvottelijoiden herkkuruokien onnistumisen varmistamiseksi.²²⁷

Jo heti ensimmäiset Ahvenanmaan kongressin viralliset neuvottelut osoittivat rauhankeskustelut tuloksettomiksi, ellei jompikumpi osapuolista suostuisi myönnytyksiin. Syrjäytettyään muut neuvottelijat Görtz antautui salaisiin keskusteluihin toisen venäläisen neuvottelijan Ostermanin kanssa aloittaen siten uhkapelin, josta kuningaskaan ei ollut tietoinen. Huomattuaan Pietari I:n vaatimukset peruuttamattomiksi Görtz esitti laajan korvausohjelman, jonka mukaan Ruotsin tulisi saada hyvitystä muilta vihollisvaltioilta - lähinnä Tanskalta - Itämeren alueidensa menetyksestä. Kaarle XII ei voinut hyväksyä ainakaan Tallinnan ja Viipurin luovutusta eikä Venäjän pääsyä Suomenlahden etelärannikon herraksi, joten kunin-

kaan oli annettava Görtzin jatkaa omaa uhkapeliään. Samaan suuntaan vaikutti myös Kaarlen suunnittelema sotaretki Norjaan, mikä oli täysin riippuvainen rauhasta Venäjän kanssa.²²⁸

Tsaari itse lähti elokuussa 1718 Tallinnan kautta Turkuun ollakseen lähempänä neuvotteluja. Antaakseen tarpeellista taustatukea neuvotteluille Görtz jatkoi tunnusteluja myös Englantiin päin. Pietari I puolestaan vahvisti Suomessa olevia venäläisiä sotavoimia, ja Kaarle XII varusti uutta armeijaa Norjan-hyökkäystä varten jouduttuaan vuonna 1716 luopumaan tuolloin vireille pannusta yrityksestä tämän maan valtaamiseksi. Tämän Norjan-operaatio ja muutkin Itämeren alueen osalle laaditut suunnitelmat olivat osa suurempaa eurooppalaista kuviota, joihin sisältyi myös englantilaisten apu ruotsalaisille heidän menettämiensä alueiden takaisinvaltaamiseksi.²²⁹

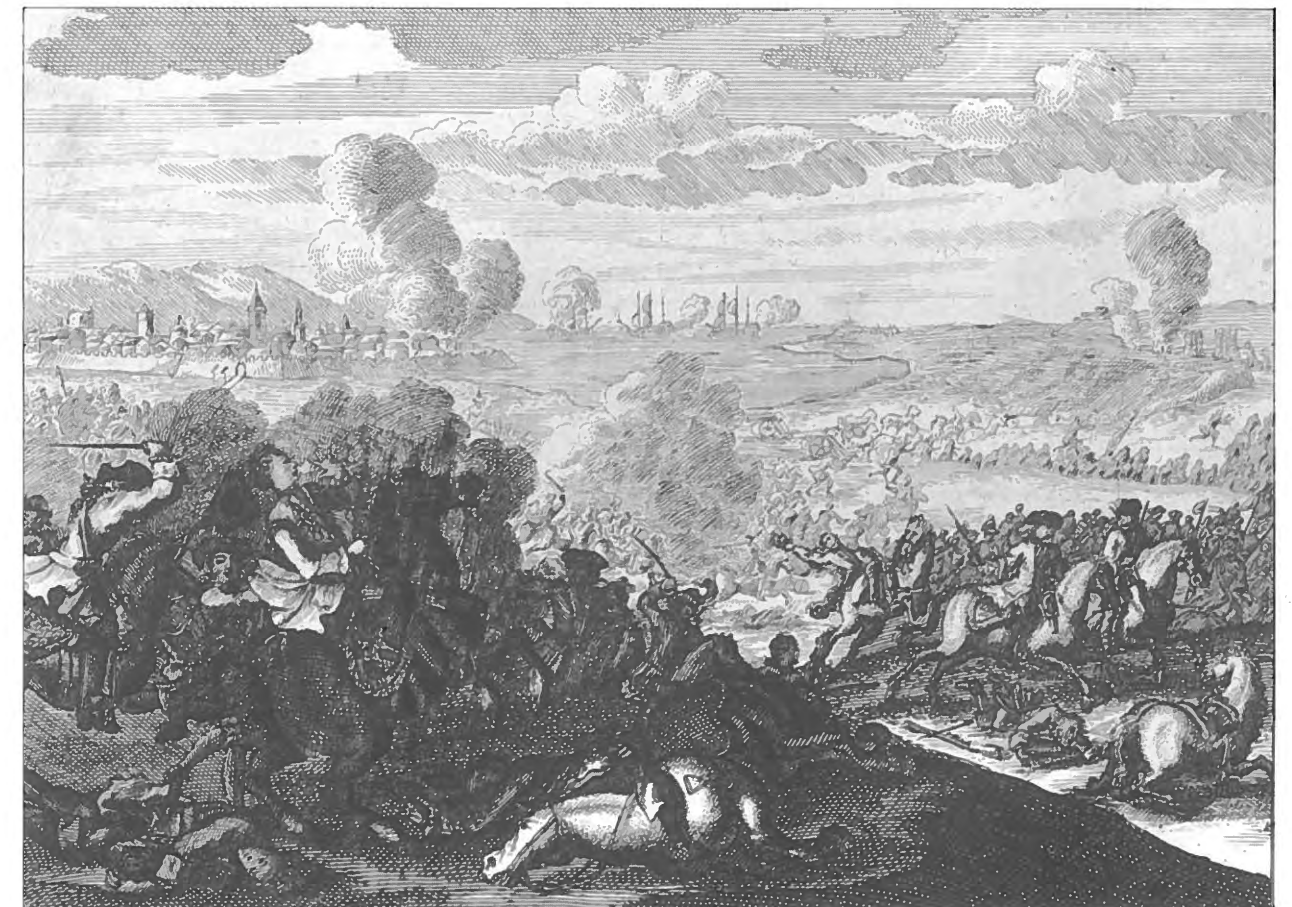
Kesän kuluessa Görtz kävi kaksi kertaa kuninkaan puheilla Ruotsissa ja kerran Turussa tapaamassa sinne saapunutta tsaari Pietaria. Syyskuuhun mennessä Pietari hyväksyi Görtzin laatiman sopimusluonnoksen, jonka mukaan Ruotsi luovuttaisi Venäjälle Baltian provinssinsa (Inkerinmaan, Viron ja Latvian) sekä Suomesta Viipurin ja osan Karjalaa. Sopimukseen kuului myös erilaisia hallinnollisia järjestelyjä lähinnä Saksan alueella, kuten Holsteinin herttuan palauttaminen herttuakuntansa johtoon. Korvaukseksi Ruotsi voisi valloittaa Tanskalta Norjan, ja jos Tanska tällöin saisi apua joltakin kolmannelta valtiolta, Venäjä vuorostaan lupasi auttaa Ruotsia. Lisäksi tsaari lupasi tukea Puolan johtoon Ruotsin toivomaa kuningasta. Tsaarin vanhojen liittokumppanien Tanskan sekä puolalaisen August II Väkevän etuja ei siis otettu Ahvenanmaan neuvotteluissa lainkaan huomioon ja muutenkin sopimusluonnos oli Ruotsille yllättävän myönteinen.²³⁰

Ahvenanmaan neuvottelujen tuloksena oltiin päästy myöhemmää Uudenkaupungin rauhaa parempaan sopimukseen. Vaikka Pietari I neuvottelujen ehdot olisikin hyväksynyt, Kaarle XII ei niihin suostunut, vaan hän päätti lähteä valloittamaan Norjaa. Kaarlen tarkoituksena oli ensin lyödä Norja ja käydä sen jälkeen Venäjää vastaan. Ahvenanmaan kongressissa asioiden käsittely oli ollut hidasta ja Pietarin I:n mukaan ruotsalaiset "vain tappoivat aikaa". Ruotsalaiset olivatkin valinneet taktiikakseen venyttää neuvotteluja ja pyrkiä samalla käyttämään hyödykseen Englannin ja Venäjän jatkuvasti kireitä välejä.²³¹

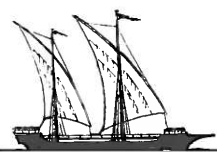
5.3. Norjan retki ja Kaarle XII:n kuolema

Norjan vastainen rintama oli avattu itse asiassa jo kaksi vuotta ennen kun varsinainen hyökkäys vuonna 1718 alkoi. Vuoden 1716 alkaessa talvi oli ollut niin epätavallisen kylmä, että Tanskan salmet jäätyivät ja Kaarle XII alkoi koota joukkojaan marssiakseen Öresundin yli Tanskaan ja vallataksaan Kööpenhaminan. Äkillinen leuto sää sai kuitenkin jäät liikkeelle, joten tästä hankkeesta oli luovuttava. Niinpä kuningas marssi joukkoineen Etelä-Norjaan ja valtasi Kristianian kaupungin eli nykyisen Oslon. Ruotsalaiset eivät silti saaneet haltuunsa kaupunkia "vartioinutta" Akershusin linnaa. Lisäksi norjalaiset sissijoukot aiheuttivat jatkuvasti tappiota ruotsalaisille ja niinpä kuningas päättikin komentaa armeijansa vetäytymään takaisin Ruotsin puolelle. Vuoden 1716 juhanuksesta lähtien rajalla oli jokseenkin rauhallista.²³²

Ahvenanmaan neuvottelut olivat edelleen käynnissä kun Kaarle XII aloitti uuden Norjan retkensä kesällä 1718. Ruotsin armeijan miesvahvuus oli onnistuttu äärimmäisillä ponnistuksilla nostamaan lähes 50 000 mieheen ja sen varustus oli jokseenkin hyvä. Norjan operaatioihin osallistui noin puolet armeijan kokonaisvahvuudesta. Jo kesällä keskitettiin Jämtlantiin kenraali Kaarle Armfeltin johtama armeijaosasto, jonka tehtävänä oli vallata Trondheim ja sen jälkeen kääntyä etelään yhtyäkseen kuninkaan johtamaan pääarmeijaan.²³³ Vuodesta 1716 lähtien vartiopalvelukseen Gästriklandin ja Helsinglandin rannikolle sijoitettuja suomalaisia Armfeltin johtamia rykmenttejä alettiin kesällä 1718 keskittää uutta tehtäväänsä varten. Ne olivat saaneet väli vuosina Suomesta jonkin verran täydennystä, minkä lisäksi tähän pohjoisarmeijaan liitettiin muutamia Norr-

Kuviteltu tilanne, joka kuvaa ruotsalaisten hyökkäystä Fredrikstenin linnoitusta vastaan ja kuningas Kaarle XII:n kuolemaa. - Hollantilainen kuparipiirros, kuva MV.

lannin rykmenttejä. Joukkojen kokoontuessa elokuun alussa Duvedin tienoille liikekannalla oli yhteensä 10 000 miestä. Armfeltin varsinaisen taisteluosaston vahvuus oli 8200, joista noin 5000 oli suomalaisia.²³⁴

Syyskuun lopulla Görtz lähti tapaamaan Kaarle XII:a esittääkseen hänelle jo yli vuoden jatkuneiden neuvottelujen uusimmat tulokset. Tsaari itse palasi Pietariin ja antoi käskyn olla mitenkään häiritsemättä Kaarlen sotaretkeä Norjaan, jotta rauhansopimus varmasti saataisiin toteutumaan. Samoin tsaari antoi laivastolleen käskyn jäädä aloilleen, koska hän ilmeisesti uskoi rauhan olevan hyvin lähellä. Kaarle XII ei kuitenkaan esitettyä sopimusluonnosta hyväksynyt. Hän piti mahdottomana luovuttaa ruotsalaisena pitämäänsä maata. Erityisesti siis Viro, Tallinna ja Viipuri olivat hänen mielestään luovuttamattomia. Sen sijaan että olisi tehnyt mitään myönnytyksiä, kuningas uskoi voivansa valloittaa Norjan omin avuin. Kenraali Armfeltin hyökkäys oli jo alkanut, kun kuninkaan itsensä johtamat noin 30 000 miehen vahvuiset pääjoukot ylittivät menestyksekkäästi Norjan rajan etelässä ja karkottivat puolustajat välittömästi Glommenin joen taakse. Selustaan jäi kuitenkin Fredrikstenin (Fredrikshallin) lujasti varustettu linnoitus. Kaarle XII piti sen valtaamista tärkeänä ja näin alkoi marraskuussa työläs piiritystaistelu, jossa ruotsalaiset saattoivat edetä vain vallihautoja kaivamalla. Kaarle XII kaatui 30.11.1718 Fredrikstenissä ollessaan tarkastamassa saarrettua linnoitusta rintavarustusten

Kaarle XII:n kuolema

Fredrikstenin vahvasta linnoituksesta oli jo vallattu ulkovarustuksia ja Kaarle XII oli tapansa mukaan ensimmäisten rynnäkköjoukkojen mukana. Kuningas seurasi innokkaasti vuorokaudenajasta tai säästä riippumatta lähestymiskaiuantojen rakentamista, ja sunnuntaina 30.11.1718 kello 16 aikaan hän tuli tarkastamaan vastavalmistunutta hautaa. Hän nousi tällöin kaivannon reunalle ja nojasi rintavarustukseen siten, että hänen päänsä ja hartiansa olivat näkyvissä ja katseli norjalaisten ajoittain vilkastakin tulitusta linnoituksesta. Kello 21:n ja 22:n välillä kuulivat kuninkaan lähellä olleet vaimean paukahduksen, ja vieressä seisooneet upseerit näkivät, kuinka kunin-

takaa.²³⁵

Mielenkiintoisen näkökulman kuningas Kaarle XII:n politiikan päämääriin tarjoaa professori K.J. Hartmanin vuonna 1930 esittämä ajatus, jonka mukaan kuninkaan valtiolliset suunnitelmat oli jo heti Pultavan katastrofin jälkeen suunnattu kaikella painollaan nimenomaan Tanskaa vastaan eikä suinkaan Venäjää vastaan, kuten yleensä on oletettu. Hartman on kehittänyt tätä päätelmää sangen yksityiskohtaisesti ja pitkälle tahtoen osoittaa, että useat käsittämättömiltä näyttävät tapahtumat Ruotsin sankarikuninkaan elämässä ja toiminnassa saavat tämän näkemyksen kautta selityksensä.²³⁶ Kaarle XII:n kohtaloksi kointunut Norjan retkikin tuntuisi tämän näkemyksen ansiosta luonnolliselta, samoin kuin kuninkaan välinpitämättömältä tuntunut suhtautuminen Görtzin Ahvenanmaalla saavuttamiin neuvottelutuloksiin.

Vain Kaarle-kuninkaan rautainen tahto oli pitänyt tätä hänelle viimeiseksi jäänyttä sotaseikkailua koossa. Ruotsin pääneuvottelija Görtz oli lähtenyt Lövästä 23. marraskuuta eli vain viikkoa ennen Kaarlen kuolemaa esitelläkseen tälle uusia rauhanehdotuksia. Görtz pidätettiin vain muutama kymmenen kilometriä ennen Fredrikstenin linnoitusta Tanumin pappilassa, eikä hän ehtinyt kuninkaan puheille ennen tämän kuolemaa. Tästäkin pidätyksestä on vedetty linjoja Kaarlen salamurhateoriaan, sillä kuninkaan kuolemaa toivoneilla oli syytä pelätä rauhan tuloa. Kaarle XII:n

kaan pää kallistui hiljaa viittaa vasten. Kaarlen kuolemaa yritettiin kömpelösti peitellä, mikä lienee ollut myös osaltaan syynä epäilyihin salamurhasta. Kaarlen arkku on tähän mennessä avattu neljä kertaa ja osuman jälkiä on tutkittu. Viimeisessä, vuonna 1917 suoritettussa tutkimuksessa todettiin, että surmanlaukaus ei tullut läheltä, mutta että kuula oli iskeytynyt suurella voimalla. Norjalaisten linjat olivat sentään noin 200 metrin päässä. Jäänee ainaseksi ratkaisematta, oliko kysymyksessä salamurha vai taistelussa kaatuminen. Vain kolme varsinaista silminnäkijää on jättänyt tapauksesta kirjallisen selvityksen.²³⁷

Frans G. Bengtsson kuvaa kirjassaan Carl XII:s Levnad Kaarlen kuolemaa seuraavasti:

”Juoksuhaudassa alempana olivat Maigret, joka tuki kuningasta jaloista, kenraaliadjutantti Johan Fredrik von Kaulbars, linnoitusluutnantti Bengt Carlberg, kaartinkapteeni kreivi Knut Posse sekä ratsuväen kenraalimajuri, vapaaherra Philip Bogislaw von Schwerin. Ja lisäksi henkilö, epäselvästi vilahdaen ennen kohtalokasta silmänräpäystä, ehkä nopeasti kulkien ohi jotain tehtävää suorittamassa, ilmestyen jälkeenpäin pimeydestä auttavana ja kylmäverisenä: Hessenin Fredrikin yliadjutantti ja sihteeri André Sicre. Hän oli ranskalainen, Ruotsin palvelukseen Benderissä tullut henkilö, jolla erotuksena muista juoksuhaudassa olleista ei olisi pitänyt olla siellä mitään tekemistä. Mieluimmin hänen olisi pitänyt olla herransa Hessenin Fredrikin luona, jonka kerrottiin viettäneen hermostuneen ja rauhattoman päivän asunnossaan Tistedalissa. — Hessenin Fredrikin hermostuneisuuden tiedetään nopeasti parantuneen.”²³⁸

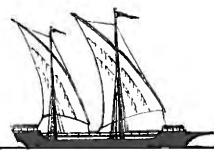
Kaarlen kuoleman taustalla voi nähdä monenlaisia jännitteitä. Monet ruotsalaiset ja myös ulkomaalaiset pitivät omista tarkoituspieristään katsoen huonona Venäjän ja Ruotsin pääsyä rauhaan, samoin kuin Ruotsin ja Englannin orastavaa liittoakin. On otaksuttu, että Ruotsin sisäinen valtataistelu Hessenin Fredrikin ja holsteinilaispuolueen välillä olisi mennyt niin pitkälle, että jommalla kummalla tai jopa molemmilla olisi ollut syytä murhata kuningas. Tiedetään Hessenin Fredrikin laattineen jo keväällä 1718 muistion Tukholmassa olevalle puolisolleen, Kaarle XII:n sisarelle Ulrika Eleonooralle niistä toimista, joihin olisi ryhdyttävä jos kuningas kuolisi. Tämä vaikuttaa epäilyttävältä, mutta toisaalta on muistettava kuningas Kaarle XII:n eläen jatkuvassa hengenvaarassa jo useita vuosia.²³⁹ Bengtssonin edellä kertoma tarina heittää kyllä synkän varjon nimenomaan Hessenin Fredrikin ylle.

Härnösandin tuomiokapitulin protokollista löytyy kirje, jossa käsitellään Kaarle XII:n kuolemaa. ”Muistiinpanot 17.12. 1718, jotka on saatu Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa, meidän armollisen kuningattaremme Ulrika

Eleonooran korkea-arvoiselle piispallemme osoittamasta kirjeestä 10.12. Kuningatar tekee tiettäväksi veljensä, Meidän armollisen Kuninkaamme, kuningas Kaarle XII:n poismenon. Kuolema sattui valitettavan ja kaikkein onnettomimman laukauksen kautta Fredrikstenin linnoituksilla Norjassa, mikä tapahtui 30. päivä marraskuuta 1718. Lähetetään yhdessä painetun kiitos- ja ylistyskirjeen kera, jotka tulee lukea kaikista hiippakunnan saarnastuoleista julkisesti.”²⁴⁰

Mielenkiintoisen lisätiedon Kaarlen kuolemaan tarjoaa Peter Henry Brucen muistelmista löytyvä tarina. Siinä Bruce kertoo, miten hän oli vuonna 1724 syömässä eräässä ravintolassa Riikassa. Toisessa pöydässä istui ruotsalainen eversti ja syntymästään saakka mykkä everstiluutnantti, joka oli ollut Kaarle XII:n erityinen suosikki. Päivällisen aikana alueen kuvernöörin avustaja tuli sisään ja kohdisti sanansa ruotsalaiselle everstille, käskien tätä heti lähtemään Riikasta. Avustaja tehosti käskyään varoittamalla everstiä oikeudenkäynnistä, jossa tätä syytettäisiin petturuudesta. Ruotsalainen eversti nousi ja poistui ravintolasta kalpeana ja vavisten. Kun Brucen seurue sitten tiedusteli syytä tälle äkkinäiselle käskylle, heille kerrottiin everstiä epäiltävän kuningas Kaarle XII:n murhaamisesta. Myös everstin seurassa ollut mykkä everstiluutnantti oli ymmärtänyt mistä oli kyse ja hän ryntäsi miekka ojossa everstin kimppuun. Eversti olisi varmasti saanut surmansa, ellei kuvernöörin avustaja ja muita miehiä olisi mennyt väliin.

Eversti saatiin kuljetettua tavaroineen ja palvelijoineen turvallisesti yli Väinäjoen, joka erotti Liettuan Kuurinmaasta. Everstin kerrottiin saaneen Riikassa ollessaan suuria rahalahetyksiä Tukholmasta, mikä viittasi lahjusiin mahdollisesti juuri kuninkaan surmaamisesta. Eversti suuntasi matkansa Puolaan, mistä hänen oli tarkoitus jatkaa pakoaan edelleen Turkkiin, jossa hän oli ennättänyt oleskella pitkän aikaa Ruotsin kuninkaan seurueessa 1710-luvun alkupuolella. Everstistä ei kuitenkaan kuultu enää mitään ja hänen epäiltiin joutuneen murhatuksi Puolassa.²⁴¹

Ruotsin kuningatar Ulriika Eleonoora (1688-1741), joka oli Ruotsin hallitsijana 1719-20. Ulriika Eleonoora oli kuningas Kaarle XII:n nuorempi sisar, joka luovutti melko pian kruunun miehelleen Hessenin Fredrikille. - Kuva MV.

kuoltua ruotsalaiset kenraalit päättivät aloittaa puolimarssin. Valtakunnalla ei ollut laillista kruununperijää, sillä kuningas itse oli ollut naimaton ja lapseton. Valtataistelujen jälkeen kruunun haltijaksi tuli ensin joksikin aikaa Kaarle XII:n nuorempi sisar Ulriika Eleonoora. Kaarlen kuolema keskeytti myös Görtzin diplomaattisen toiminnan ja Ahvenanmaan rauhankonferenssin neuvottelut hiljenivät vähäksi aikaa. Ulriika Eleonoora alkoi nyt toimia puolisonsa Hessenin Fredrikin etukäteen laatimien ohjeiden mukaisesti. Pikaisesti koottiin osa valtaneuvoston jäsenistä, ja nämä tekivät päätöksen Görtzin ja samalla holsteinilaispuolueen johdon vangitsemisesta. Görtz asetettiin erikoistuomioistuimen eteen, tuomittiin kuolemaan maanpetoksesta syytettynä ja teloitettiin. Tämä pitkälti Ruotsin sisäpoliittisista ja kruununperimyksen liittyvistä syistä käyty oikeudenkäynti ja tuomio herättivät yleistä inhoa ympäri Eurooppaa.²⁴²

Görtzin pidätys

Paroni von Görtzin pidätyksen yhteydessä pidätettiin myös kaikki hänen avustajansa. Tukholmasta lähetettiin kiireesti eräs upseeri Ahvenanmaalle pidättämään siellä rauhanneuvotteluissa sihteerinä toiminut holsteinilainen ministeri Stambke ja takavarikoimaan kaikki tämän paperit.

Stambke sai kuitenkin tiedon hankkeesta ja ennätti juuri ja juuri paeta asiapapereineen Ahvenanmaalta. Hän matkusti Pietariin, pyysi tsaarin suojelua ja siirtyi myöhemmin tsaarin palvelukseen. Stambke toimi innokkaasti Holsteinin Karl Fredrikin (Kaarle XII:n sisarenpoika) ja tsaari Pietarin tyttären naimakaupan puhemiehenä. Tämä naimakauppa toteutuikin vuonna 1725, joskin siihen alunperin sisältynyt unionisuunnitelma Venäjän ja Ruotsin välillä jäi toteutumatta.²⁴³

Görtzin mestaus

On kylmä talvinen aamu Tukholmassa 19. helmikuuta 1719. Kaksi Tukholman saksalaisen seurakunnan pappia johdattaa paroni von Görtzin häntä kuljettaneista vaunuista mestauslavalle. Lauletaan muutama saksalainen virrensäkeistö, Görtz ristii hartaana kätensä, kohottaa katseensa kohti taivasta ja uskoo sielunsa Jumalan haltuun. Hänellä on yllään mustasta sametista teettämänsä kaapu, joka on avoin olkapäitä myöten ja sidottu valkoisilla nauhoilla.

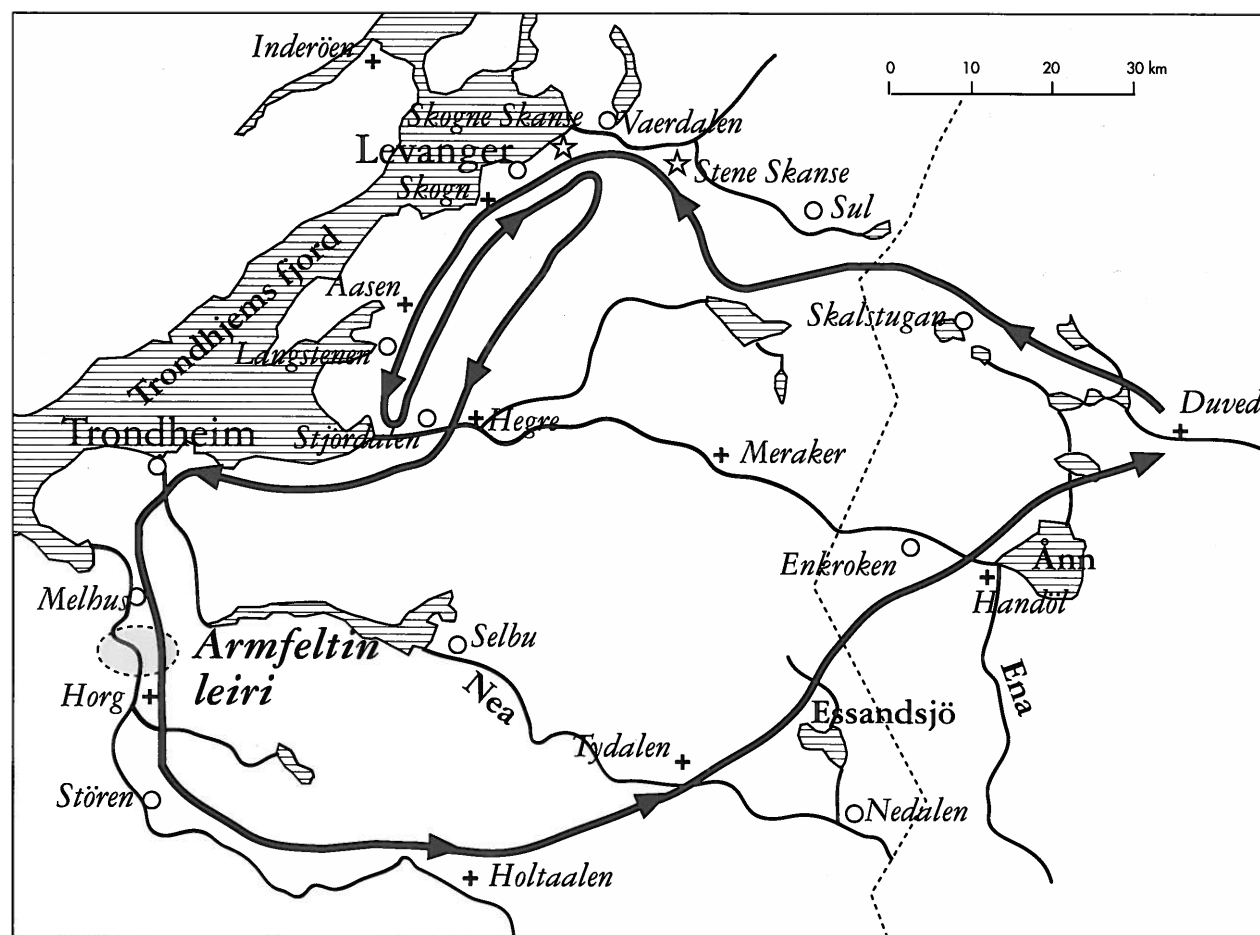
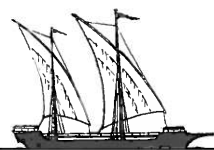
Görtz ottaa päästään suuren peruukkinsa ja ojentaa sen palvelijalleen. Hän lahjoittaa tälle muistoksi kultaisen rasian ja antaa pyövelille rahakukkaronsa, minkä jälkeen hän itse asettaa päänsä mestauspölkylle. Pyövelin piilu iskee, verivirta suihkuu katkaistusta kaulasta ja veri imeytyy mestauspölkyn ympärille lapioituun hiekkaan. Lumenpeittämään maahan vierii paroni Georg Heinrich von Görtzin pää, pää joka oli ollut täynnä loistavia ajatuksia ja joka oli suunnitellut Venäjän, Ruotsin ja Englannin yhdistämistä yhden kuninkaan, Holstein-Gottorpin Karl Fredrikin, Kaarle XII:n sisarenpojan hallitsemaksi Euroopan todelliseksi suurvallaksi.

Görtzin pidätys. - Kuva MV.

Görtzin mestaus. - Kuva MV.

Kenraali Armfeltin armeijaosaston marssireitti yli tuntureiden.

Kuninkaan johtama pääarmeija oli onnistunut Kaarle XII:n kuoleman jälkeen vetäytymään hyvässä järjestyksessä kuninkaan ruumis mukanaan omalle puolelle rajaa. Sen sijaan Suomen armeijan rippeille kohtalo ei ollut yhtä suopea. Jo menomarsseilla Norjaan kenraali Armfeltin miehiä oli sairastunut eikä ylipäällikkö ollut uskaltanut heti hyökätä Trondheimia vastaan, vaikka norjalaiset vetäytyivät hänen tieltään. Vasta saatuaan kuninkaalta uuden käskyn Armfelt yritti marraskuun alkupuolella vallata kaupungin väkiryynnäköllä, mutta ei onnistunut. Seurauksena oli vain uusia vaikeuksia: muonasta alkoi olla puutetta, sairaiden lukumäärä kasvoi, joukkojen henki huononi ja karkaamiset lisääntyivät. Jäljellä oli enintään 5500 miestä. Kohtalokkainta armeijalle oli ehkä se, että sanoma kuninkaan kuolemasta saapui hie- man liian myöhään. Tämä johtui siitä, että viesti kulki kiertotietä Tukholman kautta.²⁴⁴

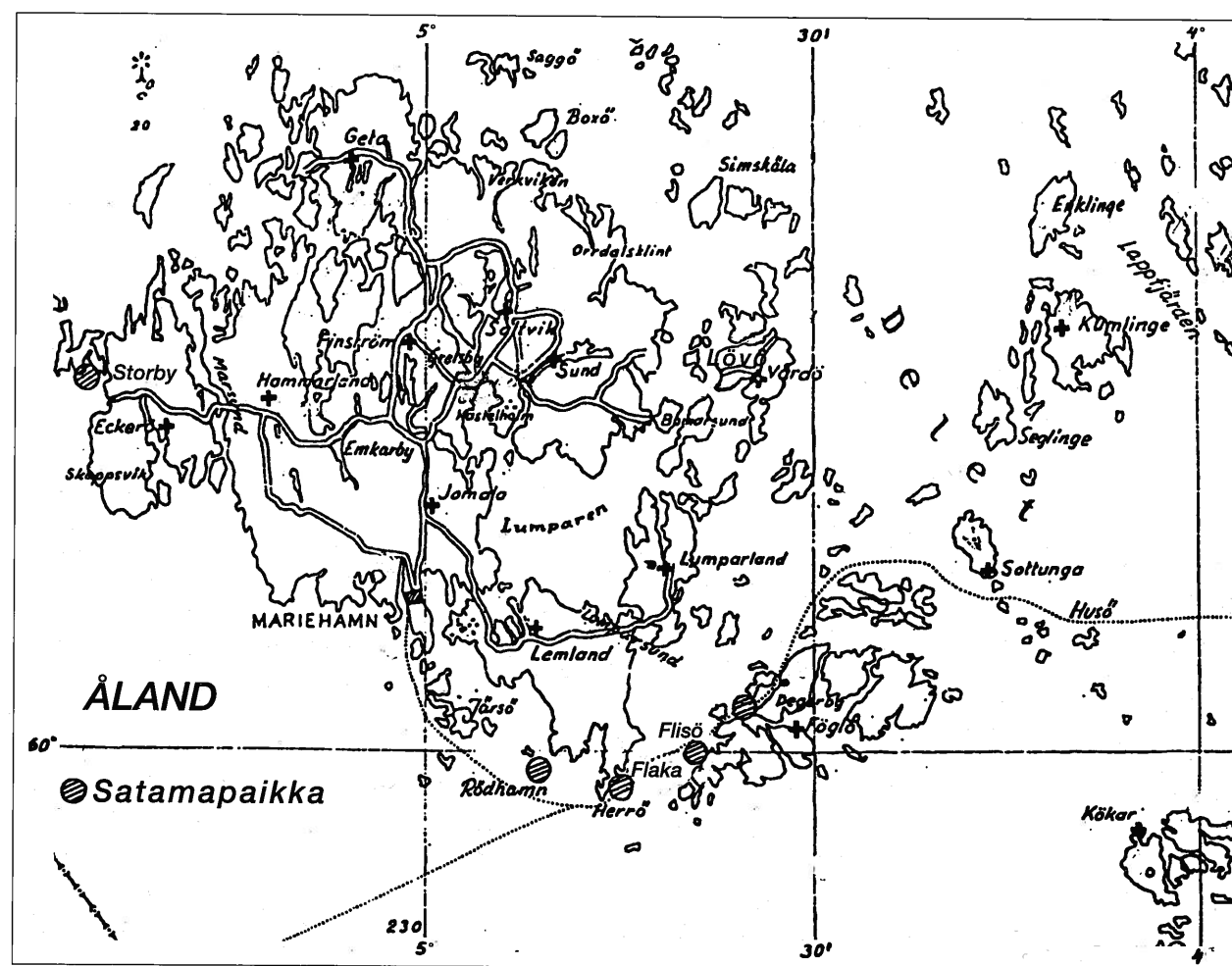
Vasta joulukuun lopulla Armfeltin armeija pääsi lähtemään paluumarsseille Ruotsin puolelle. Tuntureilla joukot yllätti sateen lumimyrsky ja

ankara pakkanen. Ilman varsinaisia talvivarusteita olleet miehet yrittivät värjötellä heiveröisten nuotioiden äärellä, mutta kun uudenvuoden päivänä 1719 jatkettiin matkaa, jäi monta vainajaa tumuneiden hiillosten viereen. Toinen yöpyminen lähellä valtakuntien rajaa vaati vielä enemmän uhreja kuin ensimmäinen. Etujoukot saapuivat Ruotsin puolella olevaan Handöliin tammikuun kolmannen päivän iltana. Seuraavina päivinä sinne laahusti vielä hiljaisia ryhmiä tai yksittäisiä miehiä kuin aaveita. Tuntureille oli jäänyt 2300 kuollutta. Myöhemmin retken rasituksiin ja palttumiin menehtyi vielä 1200 miestä. Tällä Armfeltin retkellä oli ollut mukana myös myöhemmän Uudenkaupungin rauhanneuvottelijan vapaaherra Lillienstedtin poika vänrikki Gustaf Lillienstedt, joka kuoli 16-vuotiaana vuodenvaihteessa 1718-19. Retkellä kuoli myös tunnettu suomalainen sissi kapteeni Pietari Långström. Eloon jääneet 1500 miestä liitettiin Pohjanlahden länsirannikkoa puolustaviin joukkoihin.²⁴⁵

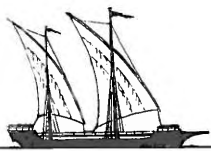
5.4. Ruotsi taipuu rauhaan

Helmikuun alussa vuonna 1719 venäläisten neuvottelija Osterman lähti Ahvenanmaalta Pietariin saadakseen lisäohjeita neuvotteluja varten. Tällä välin konferenssi jatkui Ahvenanmaalla kenraali Bruken ja kreivi Gyllenborgin kesken. Huhtikuussa Osterman saapui Ruotsiin ja toi mukanaan tiukat ehdot, että ellei Ruotsi kahdessa kuukaudessa suostuisi rauhaan aiemmin sovituin ehdoin, "he saisivat odottaa 40 000 miekoin varustautunutta rauhanneuvottelijaa". Kuningatar Ulrika Eleonoora nimitti vapaaherra Johan Lillienstedtin Görtzin tilalle Ahvenanmaan neuvotteluihin, jonne tämä saapui kesäkuussa. Euroopan valtioiden suhtautuminen Ruotsiin oli muuttunut Kaarlen kuoleman jälkeen osittain myös Görtzin teloituksen johdosta. Englanti solmi kuitenkin Ruotsin kanssa eräänlaisen liittosopimuksen.²⁴⁶

Tsaari itsekkin saapui heinäkuun alussa 1719 Ahvenanmaalle ollakseen lähempänä tapahtumien keskipistettä ja Lillienstedtin saapumisen jälkeen kesäkuun lopulla uudelleen käynnistyneitä neuvotteluja. Kuultuaan neuvottelijoiltaan keskustelujen hitaasta etenemisestä ja Lillienstedtin esittämistä epärealistisista ehdotuksista ja toisaalta vauhdittaakseen neuvotteluja Pietari todella toteutti aiemman uhkauksensa ja lähetti heinäkuussa 40 000 miehen sotajoukon hävittämään Ruotsin rannikoita yliamiraali Apraksinin johdolla.²⁴⁷ Osterman ja Ruotsin lähettiläs Gustaf Wilhelm Coyet tulivat venäläisellä aluksella yllättäen Ruotsiin kesken Lövon neuvottelujen heinäkuussa 1719. Lillienstedt ja Bruce jäivät toimettomina odottelemaan Lövöön samanaikaisesti kun venäläiset hävittivät Ruotsin rannikkoalueita. Coyet

Venäläisten satamapaikat Ahvenanmaalla. Karttaan on myös merkitty Vårdön saarella oleva Lövon kylä, jossa käytiin ensimmäiset viralliset rauhanneuvottelut ruotsalaisten ja venäläisten kesken.

Tsaari Pietari Ahvenanmaalla

Toukokuussa 1719 Tapani Löfving oli havainnut joukon venäläisiä Rödhamnissa Ahvenanmaan etelärannikolla, mutta vasta heinäkuun alussa tulivat venäläisten pääjoukot Ahvenanmaalle. Venäläiset kokosivat laivastonsa Flakan satamaan Lemlandin eteläisimmän niemien suojaan. Paikka oli hyvin valittu, se oli suojainen ja strategisesti erinomainen - siitä oli helppo lähteä sekä itään että länteen ja satama oli myös helposti puolustettavissa.

Tsaari Pietari saapui itse Flakaan 5.7.1719 ja antoi määräyksen tykkipatteriston rakentamisesta ja asetti joitakin kaleereita vartiointitehtäviin. Tsaari vietti aikaansa tarkastamalla maastoa, seuraamalla kasakoitten harjoituksia ja virkistytymällä uimalla meressä. Amiraali Apraksinin saavuttua viimeisen laivasto-osaston kanssa saattoi tsaari Pietari viimein nostaa lippunsa fregatti Ingermanlandin mastoon. Tsaari hakkautti myös Ledsundin Pookkikarin kallioon kruunulla varustetut nimikirjaimensa ja laivaston lähtöpäivän Ruotsin rannikon hävitysretkelle 10.7.1719.²⁴⁹

Tsaari Pietarin hakkauttama kuvio Ledsundin Pookkikarin kalliossa. Kuvio on soikion muotoinen, sillä on korkeutta noin 1,3 metriä ja leveyttä noin 1,1 metriä. Kuviossa pitäisi näkyä tsaarin nimikirjaimet ja venäläisen laivaston lähtöpäivä Ruotsiin 10.7.1719. - Kuva ÅM.

pidätettiin ja Ostermania kohdeltiin lähes vankina. Hän tapasi kuitenkin kuningatar Ulriika Eleonooran, joka ei suostunut keskustelemaan rauhasta kun venäläiset yhtä aikaa tekivät hävitystyötä rannikolla.²⁴⁸

Lähelle Ruotsin rannikkoa saavuttuaan ja noin 30 purjelaivan risteillessä ulompana jakaantui yli 100 kaleerin vahvuinen Apraksinin johtama saaristolaivasto kolmeen osaan. Maihinnousseet venäläiset jalkaväkisotilaat ja kasakat hävittivätkin Ruotsin rannikoita oikein toden teolla, eikä huonosti varustetulla ja taloudellisen perikadon partaalla olleella maalalla riittänyt enää voimia torjua vihollista. Ruotsin laivasto ei ehtinyt mukaan karkoittamaan vihollista, sillä saaristolaivasto oli länsirannikolla ja avomeriläivaston varustaminen oli vielä kesken. Venäläiset hävittivät kuukauden verran monia seutuja, mm. Nyköpingin, Norrköpingin ja jopa Tukholman edustaa, joskin itse pääkaupunki onnistuttiin pelastamaan. Hävityksistä laaditun venäläisen raportin mukaan he tuhosivat mm. kahdeksan kaupunkia, yksitoista palatsia, 130 kartanoa, 1361 kylää, 43 myllyä, 2 kuparikaivosta ja 14 rautakaivosta. Lisäksi venäläisten kerrotaan kuljettaneen Suomeen yhteensä 60 000 sotavankia, jotka olisi vapautettu vasta rauhansolmimisen jälkeen. Nämä hävitykset ja varsinkin vankien määrä lienevät liioiteltuja, mutta antavat joka tapauksessa kuvan venäläisen hävityksen suuresta laajuudesta myös Ruotsin puolella.²⁵⁰

Tsaari Pietari jäi Ahvenanmaalle seuraamaan hävitysoperaatioita ja hän oli jatkuvassa yhteydessä yliamiraali Apraksinin kanssa koko toiminnan ajan. Vihdoin yli kuukauden kuluttua eli elokuun puolivälissä tuhoa kylväneet kaleerit palasivat takaisin Ahvenanmaalle tukikohtana toimineeseen Flakan satamaan ja jatkoivat jo muutaman päivän kuluttua itään pois Ahvenanmaalta. Venäläiset pyrkivät vaikuttamaan myös suoraan ruotsalaisiin neuvottelijoihin tuhoamalla ja polttamalla ennäkemättömällä vimmalla Ahvenanmaata, mutta tämäkään ei kääntänyt Ruotsin kuninkaan ja valtaneuvoston mieltä. Ruotsalaiset luottivat uusiin liittolaisiinsa englantilaisiin eivätkä hyväksyneet aiemmin Ahvenanmaalla sovittuja ehtoja. Tämän johdosta tsaari Pietari päätti pitää itsellään koko Karjalan alueen eli enemmän kuin aiemmin oli sovittu. Kuningatar Ulriika Eleonooran käskystä Ahvenanmaan neuvottelijat lopettivat työnsä syyskuussa, ja kongressi päättyi näin tuloksettomana alkusyksyllä 1719.²⁵²

Gävlen puolustus²⁵¹

Vihollinen oli saanut suurta tuhoa aikaan Upplandin rannikkoalueella hävittämällä mm. Lövstan suuren rautaruukin suurine varastoineen ja polttamalla useita kyliä ja kartanoita. Ruotsalaisten joukkojen päällikkönä tällä alueella oli kenraalimajuri Fabian Zöge, joka erotettiin ja tuomittiin kolmen vuoden vankeuteen sekä sakkoihin passiivisuudesta ja huonosta johtamisesta.

Lövstan seutujen hävityksen jälkeen kenraali Peter von Lacy venäläisine joukkoineen siirtyi kaleereillaan pohjoisen suuntaan ja nousi maihin noin 15 kilometriä Gävlen eteläpuolella hävittäen mm. Harnäsin ruukin ja lähti sitten joukkoineen marssimaan kohti Gävleä. Ruotsin itärannikon puolustuksen ylipäällikkönä Gävlessä oli irlantilaisyyntyinen 64-vuotias kenraaliluutnantti, Västernorrlandin maaherra Hugo Hamilton. Kaupungissa oli myös kenraaliluutnantti Kaarle Kustaa Armfelt noin tuhannen miehen suomalaisarmeijan rippeiden päällikkönä. Kaupungin puolustusjoukoihin kuului myös 1200 suhteellisen hyvin aseistettua nostomiestä, lähiseutujen ruukkien väkeä ja talonpoikia, joilla lisäksi oli hyvä taistelutahto.

Kun tieto vihollisen lähestymisestä saavutti puolustajat, kiiruhti Armfelt joukkoineen kaupungin eteläpuolelle asettuen siellä puolustusasemiin. Venäläisten etujoukko hyökkäsi kolme kertaa puolustajien asemia vastaan jou-

tuen kuitenkin tappioita kärsittyään perääntymään. Von Lacy oli kuulustellut erästä naista, joka oli kertonut, että kenraalit Armfelt ja Hamilton ovat Gävlessä 8000 miehen armeijoiheen (vahvasti liioiteltu luku). Von Lacy oli todennut tietävänsä tarkkaan, että "kenraali Armfelt ei pakene kentältä". Von Lacy antoi perääntymiskäskyn ja venäläiset siirtyivät laivoille hyökätäkseen kaupunkiin mereltä. Puolustusjoukot siirrettiin nopeasti vastaan eivätkä vihollisen aikeet tälläkään kertaa onnistuneet. He siirtyivät edelleen pohjoiseen yrittääkseen maihinnousua uudesta paikasta, Limön pohjoispuolelta.

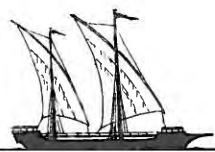
Vuonna 1717 sataman suulle oli ennätetty rakentaa vahvoilla kivimuureilla ympäröity Fredriksskanssin linnake aseistuksenaan 10 tykkiä. Linnakkeen tykit estivät venäläisten yritykset päästä Gävlen satamaan kerta toisensa jälkeen. Von Lacy teki vielä yrityksen hyökätä kaupunkiin pohjoispuolelta, mutta taaskin puolustajat ennättivät siirtää vahvan joukko-osaston ja muutaman tykin maihinnousualueelle, ja vihollisen oli peräännyttävä. Von Lacy totesi kaupungin valtaamisen ylivoimaiseksi ja elokuun 3. päivänä venäläislaivasto nosti purjeet ja suuntasi kohti etelää.

Gävlen puolustus sai Ruotsissa osakseen suurta huomiota ja sitä pidettiin esimerkkinä miten suhteellisen vähäisin voimin voidaan saada menestystä jos vain on tahtoa ja taitoa.

Ruotsalaisten luottamus liittolaisiinsa ei ollutkaan turhaa, sillä englantilainen laivasto ilmestyi Tukholman edustalle 21.8.1719 amiraali John Norrisin johtamana. Englantilaisten saapuminen oli kuitenkin myöhäistä, sillä venäläiset olivat ennättäneet lähteä aluksineen kotisatamiinsa kahdeksan päivää aiemmin eikä heihin saatu enää kosketusta. Englantilaisilla oli ilmeisesti takajajatuksia, sillä he pyrkivät myös tsaarin puheille siinä kuitenkaan onnistumatta. Tsaari oli päinvaltoin hyvin jyrkkä englantilaisia kohtaan, ilmeisesti koska nämä olivat ryhtyneet Ruotsin kanssa liittoon. Hän ajoikin samantien pois kaikki Venäjän palveluksessa olleet englantilaisyyntyiset henkilöt. Samoin hän antoi määräyksen pistää arestiin kaikki englantilaiset kauppiaat, jos Venäjän ja

Englannin välille syttyisi sota.²⁵³

Vaikka Ruotsin asema hetkeksi näytti heikottavan, pohjimmiltaan tilanne oli silti jatkuvasti tukala. Ruotsin ainoana pelastuksena oli saada rauha aikaan vaikka ankarinkin ehdoin. Ensimmäisenä solmittiin rauha Englannin välittämänä Hannoverin kanssa vuonna 1719 (Englannin ja Hannoverin yhteisenä hallitsijana toimi nykyisen Windsor-suvun kantaisä Yrjö I). Rauhanteossa Hannoverille luovutettiin Bremenin ja Verdenin maakunnat yhden miljoonan riikintaalarin hinnasta. Seuraavana vuonna eli tammikuussa 1720 myös Preussi suostui rauhaan saaden osia Pomerista sekä Usodonin ja Wollinin saaret. Ruotsi sai näistä alueista korvauksena 2 miljoonaa riikintaalaria.²⁵⁴

Kansainvälispoliittinen tilanne vaihteli nopeasti. Ruotsin kuningatar Ulrika Eleonoora luovutti kruunun miehelleen Hessenin Fredrikille vuoden 1720 valtiopäivillä toukokuussa. Samoihin aikoihin Ranskasta saatiin tieto, että maa maksaisi Ruotsille 600 000 kruunua ja saman summan joka vuosi, minkä lisäksi Ruotsi oli saanut edellä mainitut miljoona kruunua korvausta Englannilta luovutettuaan Bremenin ja Verdenin alueet Hannoverille sen kanssa tehdyn rauhan yhteydessä. Lisäksi Englanti oli luvannut maksaa 300 000 kruunua vuosittain niin kauan kuin sota Venäjää vastaan jatkuisi. Tämä suuri rahallinen tuki antoi Ruotsille hetkeksi rohkeutta ja niinpä tsaari Pietari saikin kuulla, että Ruotsi ei rauhaa tulisi solmimaan ellei tsaari luovuttaisi takaisin kaikkia Ruotsilta valtaamia alueita. Pietari huolestui havaittuaan vihollisensa saavan näin paljon tukea ja menetettyään yht'äkkiä kaikki liittolaisensa. Tsaari lähetti heti suuren armeijan Suomeen ja päätti tehdä itsestään Pohjanlahden valtiaan suuren laivaston avulla.²⁵⁵

Vaikka tsaari näin korostikin omaa sotilaallista voimaansa, hän halusi silti itsekin rauhaa, mutta nimenomaan omilla ehdoillaan. Merkkejä tästä oli mm. se, että Venäjän ja Ruotsin sotakollegiot sopivat keväällä 1720 kirjeitse rajarauhasta Kainuussa ja Lapissa. Lisäksi tsaari vastasi myöntävästi Ruotsin uuden kuninkaan Fredrikin rauhantarjoukseen ja lähetti oman lähettilänsä Tukholmaan tunnustamaan uuden kuninkaan valtaannon.²⁵⁶

Molemmat Ruotsin hallitsijat, sekä kuningatar Ulrika Eleonoora että kuningas Fredrik I olivat lähettäneet tsaari Pietarille kevään 1720 kuluessa kirjeen, jossa vakuuttivat rauhantahtoaan. Kirjeet vei tsaari Pietarille kenraaliadjutantti Dahlman, jolle pelottelumielessä näytettiin Pietarissa Venäjän laivastoa ja sen varustamista uusia hävitysretkiä varten sekä suurten sotajoukkojen harjoituksia. Tsaari Pietari ilmoitti olevansa halukas ikuisen rauhaan Ruotsin kanssa, sillä Venäjän intresseissäkin oli sodan lopettaminen sellaisilla ehdoilla, että se pääsisi Itämerelle. Tästä syystä Pietari I lähetti vastavuoroisesti Tukholmaan oman edustajansa, kenraaliadjutantti Aleksander Rumjantsevin. Rumjantseville oli annettu erittäin laajat valtuudet ja hän pyrkiin saamaan aikaan välirauhansopimuksen Ruotsin kanssa. Rumjantsev oleskeli Ruotsissa useita kuukausia ja neuvottelua ja käytiin kiihkeästi. Minkäänlaiseen ratkaisuun

Hessenin prinssi ja Ruotsin kuningas Fredrik I (1676-1751). Fredrik oli vuonna 1720 alkaneen valtakautensa alussa melko vahva hallitsija, mutta menetti nopeasti valtaansa säädylle ja valtiopäiville. - Kuva MV.

ei kuitenkaan päästy, mutta neuvotteluista oli runsaasti hyötyä tulevaisuutta silmälläpitäen, sillä keskustelujen kuluessa osapuolten näkökannat olivat selvinneet ja tämä nopeutti myöhemmin varsinaisen rauhankokouksen valmisteluja.²⁵⁷

Tsaari ei kuitenkaan jäänyt toimeettomaksi, vaikka olikin ilmaissut rauhantahtonsa. Suomessa olleet sotajoukot operoivat jatkuvasti ja ruhtinas Golitsynin johdolla Ahvenanmaalle tehtiin suuria joukkojenkeskityksiä. Tarkoituksena oli hyökätä Ruotsiin heti jäiden sulamisen jälkeen vuoden 1720 keväällä. Samaan päätökseen liittyen prikaatinkenraali von Mengden lähti Golitsynin käskystä Vaasasta Pohjanlahden toiselle puolelle hävittämään Uumajaa.²⁵⁸

Vuodet 1717 ja 1718 olivat olleet rauhallisempia venäläisten Pohjanlahden ympäri maitse tekemien hävitysretkien osalta, mutta toisaalta Ruotsin pohjoisosat olivat muuten vaikeassa asemassa pahan nälänhädän vuoksi, koska sato oli tuhoutunut hallan ansiosta lähes täysin. Vuodesta 1719 lähtien venäläiset jälleen jatkoivat hävitys-

matkojaan myös tätä kautta, ja nyt niitä tehtiin siis samanaikaisesti myös meritse, lähinnä kaleerien toimesta. Tekstissä aiemmin kuvatut maitse tapahtuneet retket jatkuivat aina rauhan solmimiseen saakka eli kesään 1721. Maitse tai jään yli tapahtuneet hävitysretket eivät liene kovin yleisesti tunnettuja ainakaan suomalaisessa tutkimuksessa, vaikka niiden merkitys on toisaalta suhteellisen suuri. Iskuja tehneet venäläisosastot olivat melko pieniä (suurimmillaan ehkä muutaman sadan miehen vahvuisia), ja toisaalta kyseessä olivat nimenomaan hävitysretket eli niiltä palattiin saman tien takaisin eikä jääty oleilemaan alueelle kuten Suomen kohdalla tapahtui.²⁵⁹

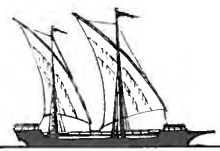
Hannoverin ja Preussin kanssa tehdyt rauhat saivat jatkoa, mutta Tanskan kanssa solmitussa Fredriksborgin rauhassa (kesäkuussa 1720) Ruotsi ei menettänyt maa-alueita, vaan joutui maksamaan sotakorvauksia ja luopumaan Juutinrauman tullivapaudesta. Fredriksborgin rauhan jälkeen toimintaa merellä Venäjää vastaan voitiin jälleen tehostaa. Venäläisillä oli Ahvenanmaalla Degerbyssä toistasataa soutu-alusta ruhtinas Golitsynin komennossa jatkuvasti valmiina sopivan tilaisuuden tullen hyökkäämään Ruotsin puolelle. Tämän

kaleerilaivaston ja tiedustelutehtävää suorittamaan lähetetyn vara-amiraali Karl Sjöbladin johtaman ruotsalaisen purjelaivaosaston välillä syntyi 27.7.1720 taistelu Flisön selän itäosassa lähellä Degerbytä.²⁶⁰

Sjöbladin osasto, johon kuului kymmenkunta alusta (joukossa yksi linjalaiva ja viisi fregattia), hyökkäsi lähellä Flisön rantaa kohtaamansa venäläisen soutu-laivaston keskelle onnistuen aluksi tuhoamaan suuren määrän kaleereja ja karkottamaan loput pakoon. Osat kuitenkin vaihtuivat nopeasti ja neljä ruotsalaista fregattia juuttui taistelun tuoksinnassa karikolle. Yksi niistä upposi ja kolme muuta jäivät joka taholta kimppuun käyneiden kaleerien saaliiksi. Venäläisten Hummersön rantaan sijoittama tykkipatteri osallistui myös taisteluun. Ruotsalaisten menetykset tässä parisen tuntia kestäneessä taistelussa olivat neljä fregattia, kaksi kaleeria, 150 tykkiä, neljäsataa vankia, kaksisataa kaatunutta ja kolmesataa haavoittunutta. Venäläiset puolestaan menettivät 43 tuhatta ja taistelukyvyttömäksi vaurioitettua kaleeria sekä tuhatkunta miestä. Golitsynin johtaman kaleerilaivaston menetykset olivat niin suuret, että sen oli pakko luopua Ahvenanmeren ylityssuun-

Symbolinen kuparipiirros, jossa kuvataan osuvasti venäläisten tekemiä hävitysretkiä Ruotsiin elokuun 2. ja 7.-20. päivänä 1719. - Kuva MV.

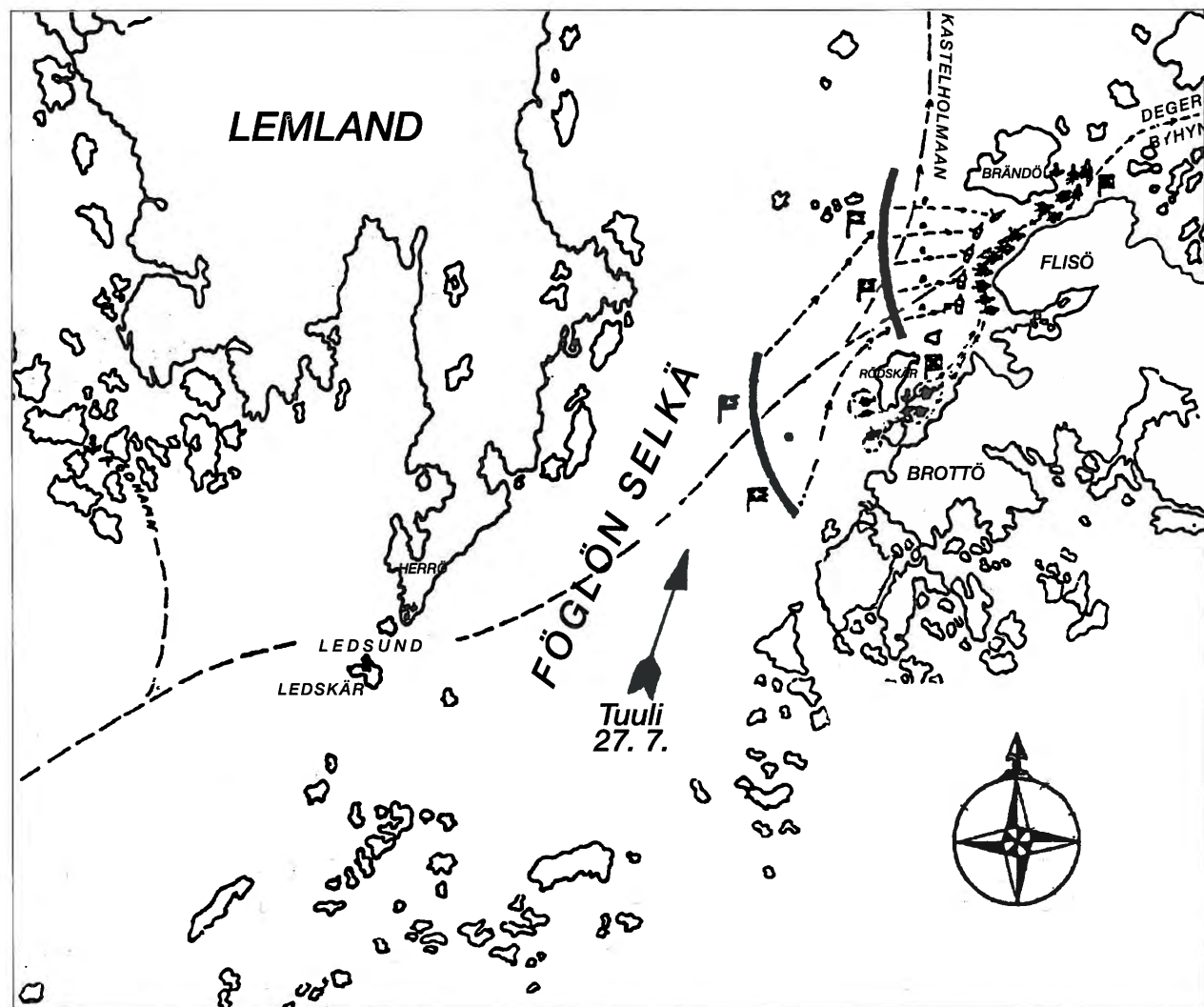

nitelmistaan ja vetäytyä sen sijaan Turkuun. Uhka Tukholman seutua vastaan tuli siis Sjöbladin päättäväisen toiminnan ansiosta torjutuksi kyseisen vuoden osalta. Von Mengdenin johtama 35 kaleerin osasto oli tosin ylittänyt Pohjanlahden Merenkurkun kohdalta sekä ryöstänyt ja polttanut kyliä Uumajan ympäristössä.²⁶¹

Flisön taistelua, joka käytiin päivälleen kuusi vuotta Riilahden taistelun jälkeen, määräsi tsaari juhlistavaksi fregattien valtaamisen johdosta suurena voittona. Sen sijaan Ruotsissa, jossa ei ollut tietoa venäläisten kärsimistä suurista tappioista, pantiin taistelun todellinen voittaja vara-amiraali Sjöblad syytteeseen sotaoikeudessa. Sjöbladin viaksi luettiin se, että hän oli saamastaan tiedustelu-tehtävästä huolimatta ryhtynyt taisteluun ja menettänyt siinä neljä laivaa ja viitisensataa miestä.

Vara-amiraali Sjöblad tuomittiin annetun käskyn rikkomisesta menettämään palkkansa kuuden kuukauden ajalta. Yksi koko sodan ajan varsin passiivisena pysytellen Ruotsin laivaston harvoista offensiivisuuden osoituksista sai näin sotaoikeuden tuomion.²⁶²

Marraskuussa 1720 Tukholmassa neuvottelemassa ollut Rumjantsev saapui takaisin Pietariin. Hänellä oli tuliaisinaan ruotsalaisten ehdotus, että rauhanneuvottelut aloitettaisiin Suomen puolella Turussa. Venäläiset eivät tätä kuitenkaan hyväksyneet, koska Turku ”oli kenraalikuvernöörin pääkaupunki, täynnä armeijan varastoja ja muutenkin ahdas”. Pietari ehdotti tästä syystä neuvottelujen pitopaikaksi Uuttakaupunkia tai Raumaa.²⁶³ Neuvottelukaupungin valinta tuli siis ruotsalaisten osalle ja Uusikaupunki valittiin. Va-

Flisön taistelun otaksuttu kehittyminen vara-amiraali Sjöbladin ja ruhtinas Golitsynin alusosastojen kohdatessa 27. heinäkuuta 1720. - Lähde: Dreijer 1970.

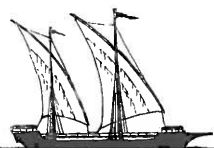
linnan suoritti Ruotsin valtaneuvosto 13. ja 14. joulukuuta 1720.²⁶⁴ Tarkkaa syytä tähän päätökseen ei mistään ole löytynyt, mutta ainakin eräs tekijä oli Uudenkaupungin sijainti lähempänä Tukholmaa ja Turku. Tukholmasta oli suojaisampi meriyhteys Uuteenkaupunkiin kuin Raumalle. Uusikaupunki ja Rauma olivat tuohon aikaan asukasmääriltään ja pinta-aloiltaan suunnilleen yhtä suuria.

Tammikuun lopussa 1721 kuningas Fredrik I lähetti henkilökohtaisen ystävänsä, Ranskan Tukholman-lähettilään Jacques de Campredonin Pietariin neuvottelemaan ja tunnustelemaan venäläisten mielialoja. Campredon saapui Pietariin helmikuun alussa ja oleskeli siellä kaikkiaan hieman yli kaksi kuukautta. Hänellä oli sekä Ruotsin että Ranskan hallitsijoiden valtuudet solmia välirau-

ha, mutta myönteiseen lopputulokseen ei päästy. Pietarissa viettämänsä ajan kuluessa Campredon kävi useita neuvotteluja ja teki monia hyödyllisiä havaintoja, joista hän sitten tiedotti Ruotsin kuninkaalle ja hallitukselle. Eräs tärkeimmistä johtopäätöksistä oli se, että ”liittoutuma tsaaria vastaan oli ehdottomasti mahdoton”, ja että ”Ruotsin ainoa keino päästä pois vaikeasta tilanteesta oli solmia rauha ylivertaisen Venäjän kanssa”. Campredon arvosti suuresti Venäjän armeijaa. Hän piti sen jalkaväkeä kaikkein vahvimpana, rajoja luoksepääsemättöminä ja laivastoa jatkuvasti uusiutuvana. Lisäksi Campredon totesi, että Ruotsi oli jo kerran luopunut mahdollisuudesta solmia rauha edullisemmilla ehdoilla Ahvenanmaalla. Tällöin tsaari Pietari ”oli vielä pelännyt turkkilaisia, ollut epävarma Puolan suhteen ja pelännyt Englannin

Flisön taistelu 27.7.1720. Samanaikainen venäläinen kuparipiirros. Vara-amiraali Sjöbladin tiedustelutehtävässä ollut purjelaivaosasto hyökkäsi ruhtinas Golitsynin toista sataa soutualusta käsittävän laivasto-osaston kimppuun. Venäläiset menettivät 43 kaleeria ja ruotsalaiset 4 fregattia. Suuren tappioiden vuoksi Golitsynin oli luovuttava Ahvenanmeren ylittämissuunnitelmasta, ja kaleerilaivasto vetäytyi Turkuun. - Kuva MV.

ja Preussin kuninkaiden mahdollista liittoa”. Keväällä 1721 tilanne oli muuttunut, Ruotsi oli jatkuvasti heikentynyt ja tsaari tullut puolestaan yhä vahvemmaksi. Jatkuva sota olisi Campredonin mukaan Ruotsin tuho.²⁶⁵

Campredonin havainnot vahvistivat jo tahtuneen tosiasian. Ruotsin ja Englannin liitto Venäjää vastaan kaatui lopullisesti marraskuussa

1720 ja Ruotsi huomasi puolestaan tulleen pahasti uhatuksi Venäjän taholta, jota Puola ja Itävalta lisäksi tukivat. Oman ongelmansa muodostivat valtakunnan rahavaikeudet. Talous ei ollut lainkaan tasapainossa, sillä menot olivat jatkuvasti suuremmat kuin tulot. Rauha olisi Ruotsin ainoa mahdollisuus.²⁶⁶

6. UUDENKAUPUNGIN RAUHA

6.1. Rauhanneuvottelijat

Ruotsi oli monella tavalla vaikean tilanteensa takia pakotettu rauhanneuvotteluihin. Vanheneva tsaari Pietari I, itsekin jo sotaan kyllästynyt, ilmoitti helmikuussa olevansa suostuvainen aloittamaan neuvottelut keväällä 1721 ruotsalaisten ehdottamassa Uudessakaupungissa. Tsaarilla oli hyvin tiukka kanta mm. aluekysymyksiin, eikä hän ollut suhtautunut lainkaan myöntyväisesti lähettiläs Campredonin esittämiin ehdotuksiin. Niinpä Tukholmassa vallinnut perusteeton optimismi hävisi nopeasti. Ruotsi joutuisi toden teolla kohtaamaan asemansa vaikeuden.²⁶⁷ Tukholmassa harkittiin, kenelle ensiarvoisen tärkeä pääneuvottelijan tehtävä voitaisiin uskoa. Yksimielisesti valittiin helmikuun 16. päivänä 1721 jo iäkäs (65-vuotias), mutta taitavaksi tunnettu kreivi

vi Johan Lillienstedt toimeen, josta ennakolta arvellen ei hänelle eikä isänmaalle kunniaa voisi koitua. Lillienstedt itsekään ei ainakaan omien sanojensa mukaan toimeen olisi halunnut ryhtyä. Toiseksi neuvottelijaksi valittiin vapaaherra Otto Reinhold Strömfelt ja molemmat saivat käskyn ensi tilassa lähteä Uudenkaupungin neuvotteluihin, jotta Venäjän laivaston kesäiset hävitysretket näin vältettäisiin.²⁶⁸ Ruotsin sisäpoliittista tilannetta kuvastaen Lillienstedtin on katsottu edustaneen ennen kaikkea valtaneuvoston (=hallituksen) näkemyksiä. Sen sijaan Strömfeltin on katsottu olleen ennen kaikkea kuningas Fredrikin tukija ja täten hän kannatti hesseniläispuoluetta ja sen tavoitteita, jotka tietyissä kohdissa poikkesivat valtaneuvoston ajatuksista.²⁶⁹

Lillienstedt, Johan Paulinus

Johan Lillienstedt oli syntyjään Mouhijärven kirkkoherran Paulus Raumannuksen poika ja alkuperäiseltä nimeltään Juhana Paulinus. Sekä runoilijana että etevänä virkamiehenä tunnetuksi tullut Juhana syntyi Porissa 14.6.1655. Isä Paulus Simonis Raumannus toimi viimeiset 20 elinvuottaan Mouhijärven kirkkoherrana. Saatuaan erittäin monipuolisesti sivistyneeltä isältään ensimmäiset opin alkeet ja Porin koulua käytyään Juhana Paulinus - kuten hän siis itseään tuolloin nimitti - tuli ylioppilaaksi 1672 Turun akatemiaan. Lahjakas, jo ennen akatemiaan tuloaan latinaa osannut nuorukainen herätti pian yleistä huomiota. Turun hovioikeuden silloinen presidentti, vapaaherra Ernst Juhana Creutz kutsui hänet poikapuolensa Kaarle Hornin kotiopettajaksi. Isäntänsä ja suosijansa, oppineen ja ylhäisen lakimiehen vaikutuksesta Lillienstedtin mielenkiinto alkoi nyt kohdistua lakitieteen.²⁷⁰ Mutta koska tämä tieteenala oli tuolloin lamassa Turun akatemiassa, hän siirtyi jo heinäkuussa 1677 jatkamaan opintojaan Upsalan yliopistoon, jossa opetus ilmeisesti muutenkin oli pätevämpää. Siellä hän tutki varsinkin ruotsalaista ja roomalaista oikeutta, mutta

Rauhansopimuksen ruotsalainen pääneuvottelija, Johan Paulinus Lillienstedt (1655–1732).
- Kuva MV.

myös filosofiaa, jumaluusoppia sekä vanhoja ja uusia kieliä, vieläpä matemaattisiakin aineita, koska mainitsee muistelmissaan laatineensa "oikeiden astronomisten perusteiden" mukaisen kalenterin.²⁷¹

Suurta huomiota ja kiitosta Juhana Paulinus sai osakseen puheella, jonka hän piti Upsalan yliopiston opettajille ja ylioppilaille kreikkankielisillä heksametreillä Suomen ylistykseksi 1678, ja joka seuraavana vuonna ilmestyi painosta ja uutena painoksena 1694 nimellä *Magnus principatus Finlandia, epico carmine depicta* (1844 ilmestyi kolmas painos sekä A. G. Sjöströmin ruotsinnos, ja runoelma on sittemmin myös suomennettu). Lillienstedt oli ensimmäinen, joka sepitti oppineen runoelman Suomen ylistykseksi. Ilmeisesti ajan makusuunnasta johtui, että hänen runonsa sisälsi paljon "onttoa retorista sanahelinää ja liioittelua", mutta siinä on myöskin huomattavassa määrin todellista ja lämmintä isänmaallista tunnetta, joka todistaa tekijänsä kytteen havainnoimaan isänmaalleen luonteenomaisia piirteitä, kuten esim. luonnonkauneutta, asukkaitten uutteruutta ja heidän tyytyväisyyttään. Upsalan yliopistossa virinneet kirjalliset harrastukset herättivät Lillienstedtissäkin vastakaikua. Saaden vaikutteita aikansa italialaisilta ja ranskalaisilta esikuvilta hän kirjoitti joukon runoja, jotka ovat huomattavia lähinnä tunteen hartauden ja sointuvan kielen takia. Hänen runonsa "Klagen över Iris afresa" on tämän ajan kauneimpia rakkausrunoja, jossa aitoa tunnetta on esitetty kauniissa muodossa. Lillienstedtiltä on säilynyt myöskin useita tilapääruneja, jotka nekin eroavat edukseen tämän lajin keskitasosta. Kaikkiaan Lillienstedtin runoilijankausi kesti 16 vuotta ja häntä voidaan sen perusteella pitää yhtenä aikansa huomattavimmista kotimaansa runoilijoista.²⁷²

Upsalassa ollessaan Lillienstedt kiinnitti jo aikaisin vaikutusvaltaisten henkilöiden huomiota puoleensa. Lillienstedt antautui kuitenkin siviilivirkamiehen uralle. Ruotsin valtakunnan rahastonhoitaja Sten Bielke otti hänet ensin poikansa Tuure Bielken kotiopettajaksi ja nimitti Lillienstedtin vuonna 1683 kamarikollegion sihteeriksi. Lillienstedt saavutti myös Bielken seuraajan, mahtavan Klaus Flemingin suosion. Kamarikollegiossa hän tunnollisuu-

dellaan ja taitavuudellaan saavutti myös muiden esimiestensä, mm. Kaarle XI:n suosikin Fabian Wreden ja vieläpä itse kuninkaankin suosion. Osoituksena tästä kuningas korotti hänet 35-vuotiaana aatelissäätyyn marraskuun 6. päivänä 1690, jolloin hän otti nimekseen Lillienstedt. Kahta vuotta myöhemmin hänet nimitettiin Svean hovioikeuden sihteeriksi ja kohta sen jälkeen ns. liiviläisen komission sihteeriksi, jota tointa hän hoiti kuninkaan suureksi tyydytykseksi. Kuningas Kaarle XI tahtoi jopa korottaa Lillienstedtin lähimmäksi valtiosihteerikseen, mutta hallitsijan kuolema esti aikeen toteutumisen.²⁷³

Uusi kuningas Kaarle XII nimitti hänet 1698 revisionisihteeriksi sekä lakikomission jäseneksi. Näin Lillienstedt Kaarle XII:n hallinnon alkaessa oli saavuttanut huomattavan virka-aseman, minkä lisäksi hän toisen avio liittonsa kautta oli saanut varallisuutta ja edullisia sukulaisuussuhteita. Kreivi Kaarle Piperin avustuksella hänet 1705 nimitettiin Ruotsin saksalaisia maita varten Wismariin perustetun tribunaalin varapresidentiksi. Varsinaisen virkatoimensa ohella hän sai erinäisiä diplomaattisia tehtäviäkin. Suoritettuaan ulkomailla näitä tehtäviä Lillienstedt omasta pyynnöstään sai palata Ruotsiin hoitamaan Itä-Göötanmaan maaherranvirkaa, johon hänet jo 1710 oli nimitetty. Saavuttuaan Ruotsiin Lillienstedt vuonna 1713 korotettiin vapaaherran säätyyn hänen sitä itse pyytämättä, ja 1714 hänet nimitettiin toisen ulkomaanasioita varten asetetun valtiotoimituskunnan toimitsijaneuvokseksi. Tässä ominaisuudessa hän seurasi kuningastaan sotaretkillä tämän kolmena viimeisenä elinvuotena. Paroni Görtzin toimia Lillienstedt paheksui ja tuomitsi ankarasti hänen menettelytapojaan. Kaarle XII:n kuoltua hänen hallintojärjestelmänsä lakkautettiin, mutta Lillienstedt kutsuttiin 1719 ensin ylimääräiseksi jäseneksi kansliaan, ja samana vuonna hänet nimitettiin valtaneuvokseksi, minkä jälkeen hänestä tuli vakituinen kanslianeuvos palkkiona Ruotsin asioiden hyvästä hoidosta.²⁷⁴

Samaan aikaan hänen osalleen lankesi erittäin vaikea tehtävä, kun hänet lähetettiin Ahvenanmaalle jatkamaan keskeytyneitä rauhanneuvotteluja Venäjän lähettiläiden kans-

sa. Keväästä syksyyn 1719 Lillienstedt oleskeli tässä toimessa Ahvenanmaalla, mutta lopullista tulosta ei saatu aikaan. Hän palasi Tukholmaan ja samana vuonna hänet korotettiin kreivin säätyyn, mikä osoittaa että häntä pidettiin Ruotsi-Suomen kykenevimpiin ja luotettavimpiin virkamiehiin kuuluvana. Hannoverin (9.11.1719), Preussin (tammikuu 1720) ja Tanskan (3.6.1720) kanssa tehtiin rauha, ja Lillienstedtkin otti osaa näihin neuvotteluihin. Mutta vaikein tehtävä oli jäljellä. Vastoin tahtoaan Lillienstedt määrättiin yhdessä vapaaherra Otto Reinhold Strömfeltin kanssa maaliskuun lopulla 1721 lähtemään Uuteenkaupunkiin neuvottelemaan Venäjän valtuutettujen kanslianeuvos Ostermanin ja kenraalimajuri Brucen kanssa rauhasta Ruotsin ja Venäjän välille.²⁷⁵

Jo 1720 Lillienstedt oli omasta pyynnöstään saanut eron kanslianeuvoksen virasta jäädensä edelleen valtaneuvostoon. Poliittisista juonitteluista hän mieluummin pysyi syrjässä. Terveyskin alkoi jo heiketä ja voimat vähetä, joten

Ruotsin toinen rauhanneuvottelija, Otto Reinhold Strömfelt (1679–1744).

vuonna 1727 hän, pysyen edelleen valtaneuvoksena, siirtyi Wismarin tribunaalin presidentiksi ja vietti elämänsä jäljelläolevat vuodet Pommerissa. Lillienstedt kuoli omistamallaan Diwitzin tilalla Pommerissa 77-vuotiaana 26.9.1732. Hänen mainittiin olleen hurskas, rehellinen, velvollisuudentuntoinen ja työteliäs mies. Omien sanojensa mukaan hän ei hakenut itse yhteenkään hänelle langenneista monista korkeista viroista. Lillienstedt oli hankkinut itselleen huomattavia maaomaisuuksia Suomesta, Ruotsista ja Pommerista. Suomessa hän omisti neljä kartanoa, mm. Torlahden kartanon Pyhämaassa vuodesta 1704 lähtien. Lillienstedt oli naimisissa kaksi kertaa. Ensimmäinen puoliso vuodesta 1692 lähtien oli Birgitta Cronhjelm, joka kuoli 1697. Toinen puoliso oli vuodesta 1698 lähtien Margareta Törnflycht, Tukholman pormestarin ja kauppaneuvos Olavi Törnen (aateloituna Törnflycht) tytär (kuoli 1729). Lillienstedt sai Margareta Törnflychtin kanssa seitsemän lasta, kun taas ensimmäinen avioliitto oli lapseton.²⁷⁶

Strömfelt, Otto Reinhold²⁷⁷

Ruotsin toinen rauhanneuvottelija, vapaaherra Otto Reinhold Strömfelt syntyi 15. tammikuuta 1679 Baltiassa. Hän tuli ylioppilaaksi Tarton yliopistosta 1690 (?) ja osallistui kreivi Carl Bonden avustajana rauhanneuvotteluihin Rijswijkissa 1698. Strömfelt nimitettiin valtakunnanarkiston kanslistiksi 1700 ja seuraavana vuonna Tarton maaomikeuden asessoriksi. Vuonna 1704 hänet nimitettiin Liivinmaan hovioikeuden asessoriksi. Strömfelt toimi Gotlandin laamannina vuosina 1712–18. Vuonna 1719 hänet nimitettiin Kalmarin läänin varamaaherraksi ja Länsipohjan läänin maaherraksi, samoin kuin Stora Kopparbergin läänin maaherraksi. Hänet korotettiin vapaaherralliseen arvoon vuonna 1720.

Uudenkaupungin rauhan jälkeen Strömfelt nimitettiin Svean hovioikeuden presidentiksi vuonna 1736 ja seitsemän vuotta myöhemmin Turun hovioikeuden presidentiksi, mitä virkaa hän ei kuitenkaan ottanut vastaan.

Strömfelt kuoli 65-vuotiaana 3. huhtikuuta 1744. Hänen puolisonsa oli vuodesta 1708 lähtien Anna Magdalena Taube af Odenkat. Avioliitosta syntyi yhdeksän tytärtä eikä yhtään poikaa, joten vapaaherrallinen Strömfeltin suku sammui 1744.

On mielenkiintoinen yksityiskohta, että Johan Lillienstedtin veli, Turun hovioikeuden asessori, vapaaherra Carl Lagerflycht toimi Uumajan laamannina vuodesta 1718 lähtien. Seuraavana vuonna hän palasi taas Turkuun hoitamaan virkaansa, kunnes tuli kesäkuussa 1719 Länsipohjan läänin varamaaherraksi. Vuonna 1720 Lagerflycht kuoli paetessaan venäläisiä näiden tullessa hävitysretkelle Ruotsin puolelle. Lagerflychtin kuoleman jälkeen Länsipohjan maaherran virkaa hoiti jonkin aikaa Otto Reinhold Strömfelt, toinen Uudenkaupungin ruotsalaisista rauhanneuvottelijoista.²⁷⁸

Ruotsin rauhanneuvottelijat lähtivät matkaan maaliskuun 28. päivänä. Kevääntulo oli niin aikainen, että valtuuskunta Roslagenin saaristoon saavuttuaan totesi meren lainehtivan jo jäätömänä. Ulapan ylittäminen tuotti kuitenkin suuria vaikeuksia. Lopulta saatiin hankituksi suurehko, mutta vanha puolilaho alus, sekä kaksi pienempää postivenettä, joilla ajojaiden takia vain vaivoin päästiin purjehtimaan Ahvenanmaalle yhdessä vuorokaudessa. Mutta koko saaristo oli niin vihollisen hävittämä, talot poltettuina ja väestö paenneena, että Lillienstedtin ja hänen neuvottelukuntansa oli useaan otteeseen yövyttävä paljaan taivaan alla pensaitten ja näreikköjen suojassa, kunnes vihdoin löydettiin pääsytiä vielä jäänpeittämien salmien lomitse. Lopulta päästiin jäitä särkemällä, monin vaivoin ja viivytyksin Suomen mantereelle, lähelle Uuttakaupunkia (Winterin arvion mukaan Lokalahdelle tai Taivassaloon). Siel-

Vapaaherra Strömfelt omisti Liivinmaalla useita kartanoita, joiden omistusmerkinnöistä voidaan päätellä, että hän sai pitää kartanot omistuksessaan senkin jälkeen, kun alue siirtyi Venäjän hallintaan.

lä oli neuvottelukuntaa kohteliaasti vastaanottamassa venäläinen ratsuväki isojen umpivaunujen kanssa, jotka kuljettivat tulijat Uuteenkaupunkiin 23. huhtikuuta. Ruotsalaisten neuvottelijoiden saama käsky kiirehtiä mahdollisimman nopeasti neuvottelupaikalle oli kuitenkin ollut turha.²⁷⁹

Venäläiset rauhanneuvottelijat, kenraalimajuri Jakob Bruce ja kanslianeuvos Heinrich Johann Osterman olivat samat miehet, joita Venäjä oli käyttänyt jo Ahvenanmaan kongressissa. Osterman saapui perille määräpaikkaan vasta kuu-kautta myöhemmin toukokuun 26. päivänä. Bruce oli Uudessakaupungissa jo aikaisemmin (mm. Schlüssel zu dem... mainitsee hänen tulleen paikalle jo huhtikuussa), mutta Osterman saapui joka tapauksessa paikalle vasta toukokuun lopussa sen jälkeen, kun venäläinen laivasto-osasto oli kolmannen kerran purjehtinut Ruotsin aluevesille ja hävittänyt Länsipohjan rannikkkoa. Operaation ilmeisenä tarkoituksena oli kiirehtiä Ruotsin valtuutettuja hyväksymään venäläisten esittämät vaatimukset. Varsinkin bremeniläisen luterilaisen papinpojan Ostermanin maine rauhanneuvottelijana on säilynyt hyvänä. Hänen sanotaan olleen kuin syntynyt diplomaatiksi. Erinomaisen tarmokkana ja hyvänä ihmistuntijana hän oli tsaari Pietarin erityinen suosikki. Toinen asia sitten on, että hänet myöhemmin keisarinna Elisabetin julistauduttua hallitsijaksi tuomittiin kuolemaan ja hän kuoli maanpakolaisena (tosin armahdettuna) 1747.²⁸⁰

1721. А сего 6-го
 Поука Великого Царя
 и Великого князя
 Петра Алексеевича,
 Всеа Великия и Малыя
 и Бѣлыя Россіи Самодержца;
 Генералъ Адмиралъ Губернаторъ
 Тайному Совѣтнику, правитель,
 и Президентъ Адмиралтей-
 ства Градъ Федору Матвее-
 вичю Опричню стоварыши.
 По ето Великого Царя и Царицы
 повелѣнію на нѣмѣхъ съ швед-
 скими Министры в Финляндію
 ето Црство Величества Полно-
 мочные Министры Генералъ,
 Фельдцеймейстеръ и Прези-
 дентъ Бергъ и Мануфактуръ
 Коллегіи, повелѣтъ Канцлеръ Брто,
 да Тайной Совѣтницкѣ канцле-
 ры Андрей Остерманъ, для
 поговорѣхъ и делъ и сумени
 до Азова постанитъ по оубо-
 ихъ, и поудни Самихъ ихъ Сау-
 ты на Станѣ Попынидеса
 Лошадъ ей немудленно, и тѣхъ,

Näyte Venäjän suuren neuvoston puheenjohtajan Jakob Golofkinin helmikuussa 1721 kirjoittamasta kirjeestä. Tekstissä käsitellään venäläisneuvottelijoiden Brucen ja Ostermanin matkaa Uuteenkaupunkiin. - Kuva VenA.

Jakob Vilimovits Bruce (1669–1735).
 - Kuva VenA.

Bruce, Jakob Vilimovits²⁸¹

Jakob Bruce syntyi vuonna 1669, joidenkin tietojen mukaan Moskovassa, toisten mukaan Pihkovassa. Suku oli skotlantilaista alkuperää. Hän sai erinomaisen kotikasvatuksen ja oli erityisen kiinnostunut matematiikasta ja luonnontieteistä, joiden parissa hän työskenteli elämänsä loppuun asti. Bruce kirjoittautui yhdessä vanhimman veljensä kanssa keisarilliseen poikasotakouluun 14-vuotiaana 1683. Vuosina 1687 ja 1689 hän osallistui vänrikkinä Golitsynin retkille Azovan meren lähistölle. Näistä molemmista matkoista Bruce palkittiin maatilalla ja 20-30 ruplan rahamäärällä.

Vuodesta 1689 lähtien Bruce oli Pietari I:n erottamaton toveri sekä sota- että muilla retkillä ja jokaisen matkan jälkeen tsaari palkitsi häntä avokätisesti. Azovan piirityksen aikana 1696 hän laati paljon arvostusta saaneen kartan Venäjän alueista Moskovasta Vähään-Aasiaan ja samana vuonna hänet ylennettiin everstiksi. Pietari I:n Euroopan kiertomatkan aikana Bruce liittyi seurueeseen Amsterdamissa, josta Pietari myöhemmin lähetti hänet yli

vuodeksi Lontooseen opiskelemaan matemaatiikkaa ja astronomiaa englantilaisten oppineiden johdolla. Palattuaan Venäjälle Bruce sai jatkuvasti Pietarilta erilaisia tieteellisiä tehtäviä ratkaistavakseen, kuten kirjojen kääntämistä ja julkaisemista. Samalla Bruce opiskeli jatkuvasti lisää mm. astronomiaa.

Vuonna 1700 hänestä tuli tykistön kenraalimajuri ja hän osallistui Narvan piiritykseen. Narvan epäonnistumisen johdosta Bruce joutui vähäksi aikaa Pietarin epäsuosioon. Narvan tappion jälkeen Pietari käynnisti voimakkaan kehitysohjelman tykistön tehokkuuden parantamiseksi ja Bruce oli mukana kehitystyössä. Tällä toimenpiteellä oli ratkaisevan suuri merkitys tulevien sotatoimien onnistumisessa. Pohjan sodan alkuvuosina Bruce toimi tykistöpäällikön ominaisuudessa mm. Pähkinälinnan valtauksessa, Narvassa sekä Pultavassa, jossa hän ratkaisevasti myötävaikuttanut venäläisten voittoon ruotsalaisista toimien koko Venäjän silloisen tykistön komentajana. Bruce osallistui erilaisiin sotaoperaatioihin, kunnes päätti sotilasuransa vuonna 1712 oltuaan mukana sotatoimissa Pohjois-Saksassa. Parin vuoden kuluttua tästä alkoi liikkua huhuja, joiden mukaan Bruce oli kavaltanut valtion rahoja. Vaikka tutkimusten tuloksena huhut osoittautuivatkin todenperäisiksi, Bruce ei joutunut Pietarin epäsuosioon.

Vuonna 1717 Pietari nimitti Brucen vuori- ja käsiteollisuusministeriön (-kollegion) johtajaksi ja myönsi hänelle senaattorin arvonimen. Seuraavana vuonna Bruce sitten toimi Venäjän pääneuvottelijana Ahvenanmaan kongressissa ja samassa tehtävässä Uudessakaupungissa 1721. Uudenkaupungin rauhan solmimisen jälkeen Bruce sai Venäjän imperiumin kreivin arvon ja maatilaa, joka käsitti 500 alustalaistaloa eli maaorjaperhettä.

Tsaari Pietari Suuren kuoleman jälkeen Bruce jatkoi aluksi tehtäviään ministeriössä ja tykistössä, mutta ilmeisesti Venäjän tuon ajan johtohenkilöiden välisten erimielisyyksien takia anoi eroa virastaan vuonna 1725. Ero myönnettiin seuraavana vuonna ja Bruce oli tällöin arvoltaan sotamarsalkka. Eronsa jälkeen Bruce asettui asumaan maatilalleen Glinkiin Bogorodskin kihlakuntaan. Siellä Bruce asui elämänsä loppuun asti omistautuen yksin-

omaan tieteelliselle työlle. Bruce kuoli 66-vuotiaana 19.4.1735 ilman perillisiä, ja hänen veljenpoikansa Aleksandr Romanovits Bruce peri kreivin tittelin.

Bruce oli hyvin monipuolinen ja kiinnostunut monista eri aloista. Hän oli tähtitieteilijä, matemaatikko, tykistömies, insinööri, kasvitieteilijä ja minerologi, maantieteilijä, kirjapainoalan asiantuntija sekä monien tieteellisten julkaisujen kirjoittaja ja kääntäjä. Bruce olikin kaikkein oppinein tsaari Pietari Suuren asetovereista. Työskennellessään kirjoitusten laatijana ja kääntäjänä Brucella oli valvonassaan kaikki Venäjällä tehdyt kirjapaino-

työt. Brucen nimi tunnetaan myös kalentereista. Hän julkaisi kalenterin ensipainoksen vuonna 1709 ja häntä pidetään venäläisen kalenterin uudistajana, lähinnä saksalaisten esikuvien mukaan. Muistona Brucesta on säilynyt laaja kirjasto sekä erikoisten esineiden kokoelma, jota pidettiin ainutlaatuisena Venäjällä. Ennen kuolemaansa Bruce lahjoitti kokoelman Tiedeakatemian museolle Pietarissa. Kokoelma koostuu hyvin monenlaisista esineistä; kirjoja ja karttoja on noin 735 kappaletta ja lisäksi käsikirjoituksia, työkaluja ja erilaisia harvinaisia esineitä noin sata.

Osterman, Heinrich Johan Friedrich Andrei Ivanovits²⁸²

Osterman oli syntyisin alhaista saksalaista sukua Mecklenburgista. Hän oli syntynyt Westfalenissa vuonna 1686. Ollessaan matkalla Mecklenburgin halki venäläinen paroni Shafirof oli ottanut hänet palvelukseensa ja "kasvatti" Ostermania jatkuvasti tärkeämpiin tehtäviin. Vuonna 1704 hän tuli vara-amiraali Kruisen sihteeriksi, ja tässä virassa hän muuttamatta vuotta myöhemmin tapasi ensimmäistä kertaa tsaari Pietarin. Osterman oli eräs niistä lukuisista ulkomaalaisista, joita Pietari I kutsui Venäjän palvelukseen. Osterman kohosi vähitellen virka-asteikossa ylöspäin ja vuonna 1714 hänet nimitettiin jo valtiosihteeriksi. Tsaarin käskystä nimenomaan Osterman hoiti diplomaattisen kirjeenvaihdon Itämerellä olleelle englantilaisen laivaston komentajan, amiraali John Norrisin kanssa.

Ahvenanmaan kongressiin tultaessa Osterman oli kohonnut jo kanslianeuvokseksi ja toukokuussa 1718 hänet lähetettiin kenraalimajuri Brucen apulaiseksi neuvotteluihin. Siellä Osterman esiintyi niin taitavasti, että hänet nostettiin Brucen tasaveroiseksi työtoveriksi ja täysivaltaiseksi ministeriksi. Tässä asemassa hän käyttäytyi ainakin erään aikalaisen, Peter Henry Brucen mukaan erittäin ylimielisesti ja koppavasti. Bruce ja Osterman neuvottelivat ruotsalaisten kanssa myös Uudessakaupungissa, jossa päädyttiin venäläisten kannalta niin edulliseen rauhaan, että tsaarikin antoi erityisen tunnustuksen juuri Ostermanin kyvyille. Rauhan jälkeen Osterman ylennettiin Venäjän val-

takunnan salaneuvokseksi ja paroniksi.

Rauhan jälkeen Osterman liikkui tsaari Pietari Suuren mukana ja kohosi edelleen parempiin virkoihin. Ensin vuonna 1723 hänet nimitettiin ulkoministeriön varapresidentiksi ja senaattoriksi, ja petettyään esimiehensä ja

Heinrich Johan Friedrich Andrei Ivanovits Osterman (1686–1747). - Kuva VenA.

suosijansa Shafirofin Osterman peri tämän viran varakanslerina salaneuvoksen virkanimikkeellä vuonna 1725. Seuraavana vuonna hänet nimitettiin korkeimman neuvoston jäseneksi ja vähän myöhemmin Osterman ylennettiin kreivin arvoon. Tämän jälkeen Osterman työskenteli korkeimman neuvoston jäsenenä ja yliamiraali Apraksinin kuoltua hän toimi kiinnittäen erityistä huomiota laivaston ja muun merenkulun kehittämiseen. Vuonna 1732 Osterman nimitettiin merisotakomitean puheenjohtajaksi tehtäväänään "harkita ja ohjata laivastoon liittyviä asioita parhaimpaan järjestykseen". Osterman johtikin laajaa Venäjän

laivaston uudelleenjärjestämistä keisarinna Annan ollessa hallitsijana.

Vuoden 1740 marraskuussa Osterman nimitettiin kenraali-amiraaliksi ja hän tuli näin koko merenkulkuhallinnon johtoon, toimien silti yhä myös ulkoministeriön johdossa. Vuotta myöhemmin Osterman pidätettiin syytettynä poliittisista rikoksista, ja häneltä riistettiin kaikki arvonimet, virat ja kunniamerkit. Ostermania syytettiin lähinnä tietojen pimittämisestä ja oman asemansa korostamisyrityksistä. Osterman karkoitettiin Berezoviin, jossa hän kuoli kuusi vuotta myöhemmin toukokuussa 1747.

6.2. Neuvottelutalo ja neuvottelijoiden asunnot

Rauhanneuvottelijoiden ja heidän seurueensa majoittaminen tuotti vielä suuria vaikeuksia, olihan vihollinen erityisesti isonvihan aikana tuhonnut Uudenkaupungin jokseenkin täydellisesti. Kaupungin vanhastaan komeimmat rakennukset, raatihuone ja entinen Wasaborgin kreivin residensitalo olivat kokonaan tuhoutuneet, joten kongressihuoneelle oli saatava uusi edustava paikka Raatihuoneentorille keskelle kaupunkia. Varsinainen tori oli tuolloin paljon pienempi kuin nykyään ja torikorttelin alueella oli paljon yksityisiä tontteja. Torin eteläreunassa lasimestari Mikko Börmanin lesken tuvan paikka katsottiin sopivaksi, ja niinpä vain "kanget nurkan alle ja mökki kumoon" kuten asiakirjat kertovat. Myös muita torilla sijainneita taloja oli alunperin tarkoitus purkaa neuvottelurakennuksen tieltä, mutta ainakin kultaseppä G. Börmanin talo, jossa hänen leskensä asui, säästyi "hyvissä suhteissa" venäläisten päällikköön olleen lesken rukousten ansiosta. Porvari Juho Matinpojan talon pelasti Kaisa Jukela lahjoittamalla rakennustöitä johtavalle majurille juottovasikan. Kauan asioita pohdittiin, sovittiin ja tingittiin, ja lopulta neuvottelutalolle löytyi tarpeeksi tilaa. Pääosa rakennuksesta tuotiin valmiina Lokalahden kappelin Mattisten ratsutilalta eli rustholista, mutta toisen kamarin ja eteisen venäläiset hankkivat jostain muualta, ja talo rakennettiin valmiiksi torilla omalla paikallaan.²⁸³ Mattisten talon vaiheista ei ole löytynyt

tarkempaa tietoa, ja todennäköisesti tila oli tuolloin autio.

Neuvottelutalo pystytettiin melko keskelle Uudenkaupungin toria, lähemmäksi eteläpuolta. Rakennus pystytettiin itä-länsi-suunnassa ja neuvottelijat menivät sisälle rakennukseen asuinpaikkojensa mukaisesti eli venäläiset idästä ja ruotsalaiset talon länsipäädystä. Useita ison vihan hävitykseltä vielä säilyneitä porvaristaloja revittiin rakennusaineiden saamiseksi. Kongressitalo oli 12 kyynärän (7,13 metrin) levyinen ja 41 kyynärää (24,35 metriä) pitkä. Keskellä oli varsinainen neuvottelusali, joka oli 13,5 kyynärää (8,02 metriä) pitkä. Kummassakin päädyssä oli 8,5 kyynärän (5,05 metrin) pituinen esisali ja 5,5 kyynärän (3,27 metrin) pituinen eteinen.²⁸⁴

Neuvottelutalon sisustus lienee vaikeista oloista johtuen ollut melko yksinkertainen. Yhteisen neuvottelusalin tärkein huonekalu oli suuri pyöreä neuvottelupöytä, jonka ääressä kiihkeitä keskusteluja käytiin kaikkiaan kolmisen kuukautta. Neuvottelusalissa oli lisäksi kaksi pöytää, joiden ääressä istuivat ruotsalaisten sihteerit Feiff ja venäläisten sihteerit, saksalaissyntyinen Schubert.²⁸⁵ Venäläisten neuvottelijan Ostermanin neuvottelutekniikasta on säilynyt sellainen jälkimaine, että hän suorittaessaan Uudessakaupungissa diplomaattisen mestarinäytteen ei koskaan haavoittanut ketään puheillaan eikä tuntunut olevan kehenkään tiellä. Mikäli ratkaisevilla hetkillä oli

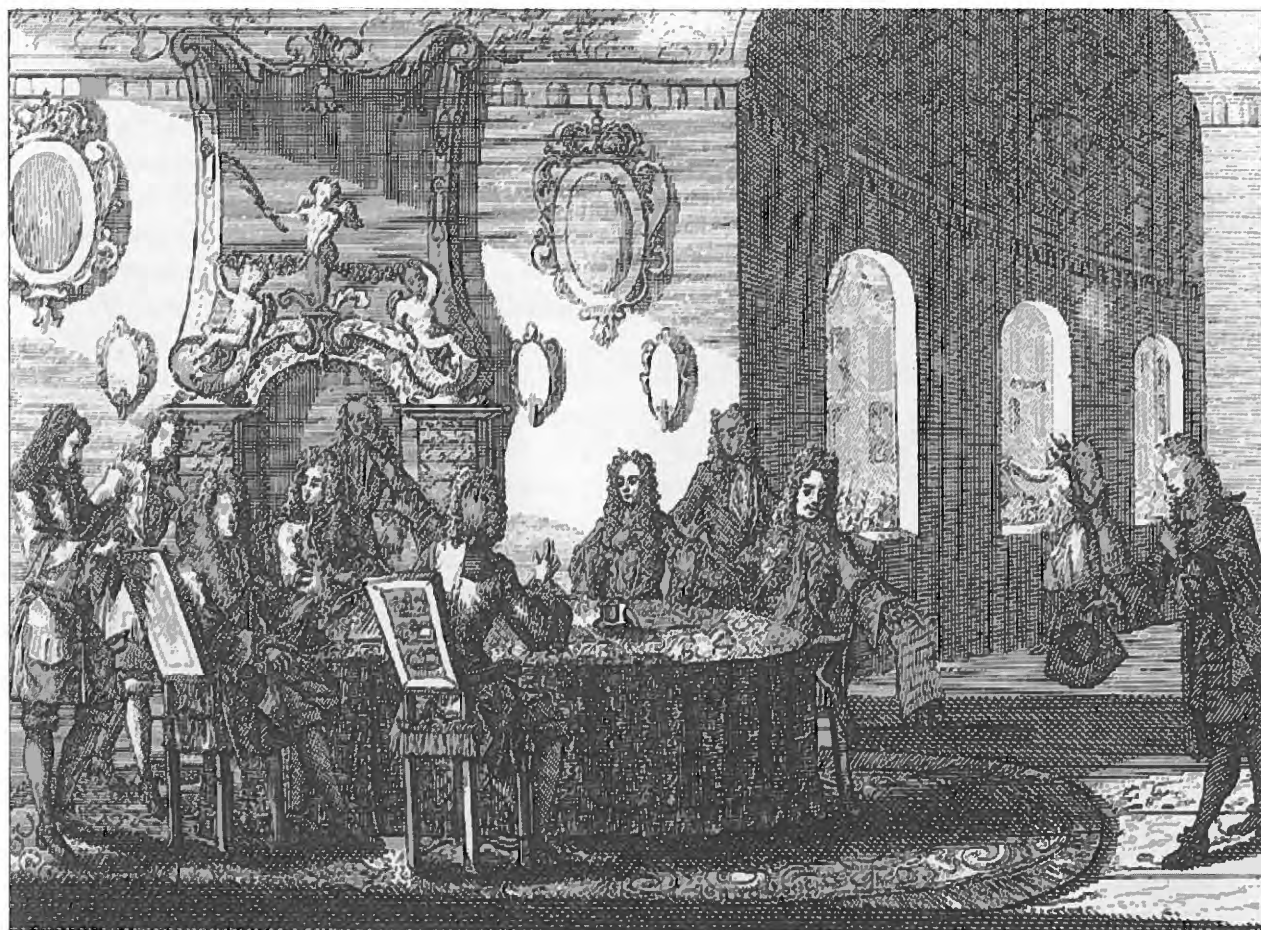

voitettava aikaa, kerrotaan hänen sopivasti sairastuneen viivytyksen aikaansaamiseksi. Bruce puolestaan vaikutti hiljaa taustalla ja antoi lipeväkielisen Ostermanin hoitaa puhumisen. Rauhanneuvottelujen yleensä "sopuisasta seurustelusta" kertoo Lillienstedtin mukanaan tuoma suuri hopeapikari, jonka helmeilevä sisältö ahkerasti neuvotteluissa käytettynä kuuluu jonkin verran lievittäneen ankaria rauhannehtoja. Viinipikarin kaiveruksen kerrotaan kuvanneen rauhankyyhkyä ja ylevää ranskankielistä lausetta: "J'apporte avec moi la paix (rauhan tuon minä mukani)". Ikävä kyllä tuo malja on ollut kadoksissa ainakin 1870-luvulta saakka.²⁸⁶

Ruotsin neuvottelijat asuivat torin länsipuolella, kreivi Lillienstedt vanhassa pappilassa Alisen pitkäkadun ja Pohjoisen tullikadun kulmauksessa Laiskan korttelissa, ja vapaaherra Strömfelt siitä viistoon oikealla Alisenkadun toisella eli pohjoisella puolella, Ölkkyisen korttelissa Angara-nimisellä tontilla. Heidän "salainen" kansliansa oli

viimeksimainitun asunnon vieressä Alisen pitkäkadun varrella, aivan Pohjoisen tullikadun kulmauksessa. Venäläiset neuvottelijat asuivat torin itäpuolella, kenraalimajuri Bruce sen varrella Käkölän korttelissa, Ylisen- ja Alisenkadun puolivälissä pormestari Ranckenin entisessä talossa, ja kanslianeuvos Osterman siitä alaspäin Koulukadun varrella Puskoin korttelissa Puskon talossa. Heidän kansliansa oli Sepänkadun varrella, Fabrinin korttelissa aivan Kaupunginlahden rannalla.²⁸⁷

Koska kaikissa näissä rakennuksissa oli vähän huoneita ja ne olivat muutenkin erittäin huonossa kunnossa, rakennettiin niihin kiireesti lisää tilaa. Uudenkirkon (eli Kalannin) pappilasta tuotiin kaksi kamaria kaupungin pappilaan eli Lillienstedtin asuttamaan taloon, tullivahtimestari Nesteruksen talosta otettiin 1 kamari, ja porvari Kustaa Hallun (Rivellin) ja porvari Eerikki Ruokolan taloista vietiin molemmista tupa kenraalimajuri Brucen asuttamaan taloon. Salmen ratsutilalta tuotiin se rakennus, jossa Strömfelt asui.

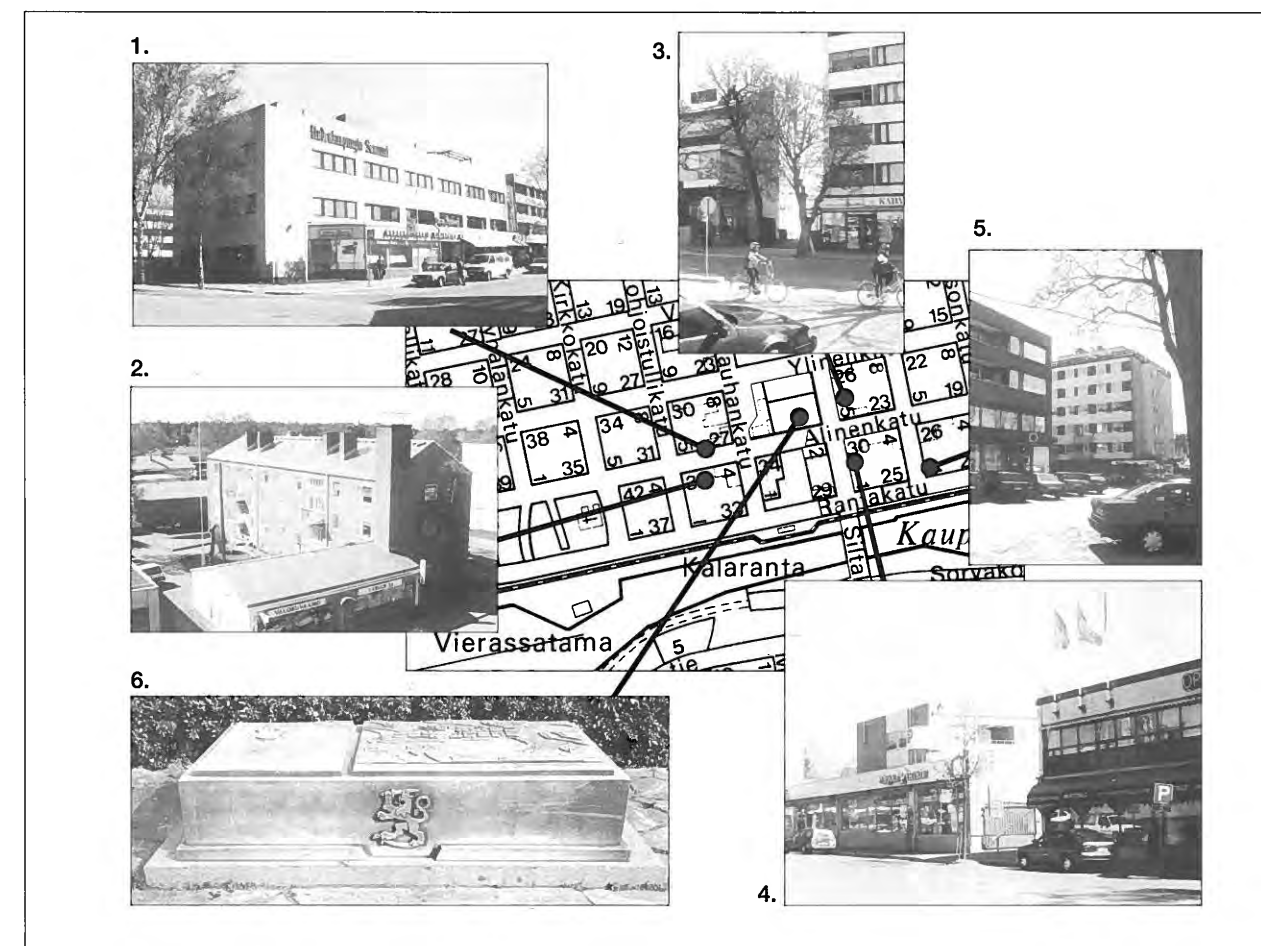

Hollantilainen kuparipiirros, jonka on tarkoitus kuvata Uudenkaupungin rauhanneuvotteluja. Todelisuus lienee kuitenkin ollut varsin kaukana kuvan esittämästä kuvitellusta tilanteesta. - Kuva MV.

Nykyisen Rauhanpuiston pohjoislaidalla sijainnut venäläisten päävartiorakennus tuotiin kokonaisuutena jostain muualta, mutta ei tiedetä tarkemmin mistä. Myös yksittäisiä ovia, ikkunoita ja lattialautoja otettiin sieltä, mistä niitä vain onnistuttiin löytämään. Tiilistä oli myös kova puute, ja aluksi käytettiin Kustaa Rivellin 1000 tiiltä. Kun nämä eivät riittäneet, jouduttiin vielä repimään monia savupiippuja, pesiä ja leivinuuneja, joista saatu materiaali käytettiin uusiin rakennuksiin.²⁸⁸

Itse kongressitalon lunasti rauhan solmimisen jälkeen kreivi Lillienstedt ja siirsi sen torin laidalle niin sanotulle kreivin tontille, jonka hän niin ikään vuonna 1721 hankki itselleen. Tontti oli kuulunut aiemmin Wasaborgin kreivikunnalle ja sen mainitaan olleen kaupungin ainoa vapaa tontti rauhan solmimisen jälkeen. Neuvottelutalo tuli

siten olemaan vastapäätä raatihuonetta jokseenkin samalla paikalla, missä Wasaborgin kreivikunnan aikainen (1646-1681) residenssitalo vielä ennen ison vihan alkua oli sijainnut. Kreivi Lillienstedt ei kuitenkaan pitänyt ostamaansa rauhanneuvottelutaloa kunnossa, vaan se rappeutui ja toimi arvolleen sopimattomasti kaupungin käsimyllyjen säilytyshuoneena. Talon ja tontin osti vuonna 1739 kirkkoherra Johan Hoeckert. Hänen poikansa Ephraim Hoeckertin kirjoittaessa opinnäytettään vuonna 1753 neuvottelutalosta oli jäljellä enää länsipääty eli ruotsalaisten käyttämät esisali (salonki) ja eteinen. Kirkkoherra Hoeckertin alkuperäisen neuvottelurakennuksen jatkoksi rakentama talo säästyivät vuoden 1855 tulipalosta ja oli 1800-luvun lopussa tietävästi heinälatona konsuli E.J. Savónin pellolla Sorvakossa.²⁸⁹ Konsuli

Uudenkaupungin rauhan solmimiseen liittyneitä paikkoja tämänhetkessä ulkoasussaan nykyisen tilanteen mukaiseen karttapohjaan sijoitettuna. 1. Ruotsalaisen neuvottelijan Strömfeltin asuintalo ja sen länsipuolella sijainnut ruotsalaisten kanslia. 2. Ruotsalaisen Lillienstedtin asuintalon paikka. 3. Venäläisen Brucen asuintalon sijainti pormestari Ranckenin entisen talon paikalla. 4. Venäläisen Ostermanin asuintalon sijainti. 5. Venäläisen kanslian sijainti aivan Kaupunginlahden rannalla. 6. Rauhanneuvottelutalon sijaintipaikka keskellä silloista raatihuoneentoria.

Uudenkaupungin lammasta

✓ 311 härkää	1194,24
✓ 10 lehmää	12,80
✓ 83 vasikkaa	66,40
✓ 86 karitsaa	10,32
✓ 1785 lammasta	188,40
✓ 172 sikaa	20,64
✓ 13 kalkkunaa	1,56
✓ 9 hanhea	1,08
✓ 2168 kanaa	65,04
✓ 24 709 kananmunaa	24,71

Stenborg

Kuva kenraalikuvernöörikunnan tilikirjasta vuodelta 1721. Jäljempänä olevan listan alkuosa on siinä alkuperäisessä muodossaan. - Kuva TMA.

Savónin peltö on Uudenkaupungin vuodelta 1922 peräisin olevan maakirjan pohjalta paikannettu Sorvakkoon, jossa se oli vuokrapalsta numero 20. Kyseisen ladon ja siten myös neuvottelutalon osan kohtalosta ei ole tarkempaa tietoa, sillä kyseistä latoa ei enää ole olemassa. Wasaborgin tontti sijaitsee nykyisen Alisenkadun varrella Rauhanpuiston pohjoisreunalla.

Alunperin oli tarkoitus, että kaikki kongressissa tarvittavat elintarpeet olisi vähennetty Uudenkaupungin kontribuutiosta (sotaverosta), mutta näin ei käynyt ja tarvikkeet otettiin talonpojilta kontribuution lisäksi. Koko läntisen Suomen eli kenraalikuvernöörikunnan eri piirit avustivat neuvotteluja hankkimalla erilaisia luonnon tuotteita. Kaikkia näitä tavaroita ei tuotu suinkaan syötäväksi, vaan ne lahjoitettiin neuvottelukunnille palkkiona raskaasta urakasta. Seuraavassa taulukossa on esitetty tietyvästi kaikki neuvottelujen aikana Uuteenkaupunkiin tuodut elintarvikkeet. Niistä pieni määrä annettiin myös ruotsalaiselle neuvottelukunnalle (mm. 74 härkää ja 178 lammasta), vaikka heidän elintarvikkeensa tuotiin pääasiassa Ruotsista.

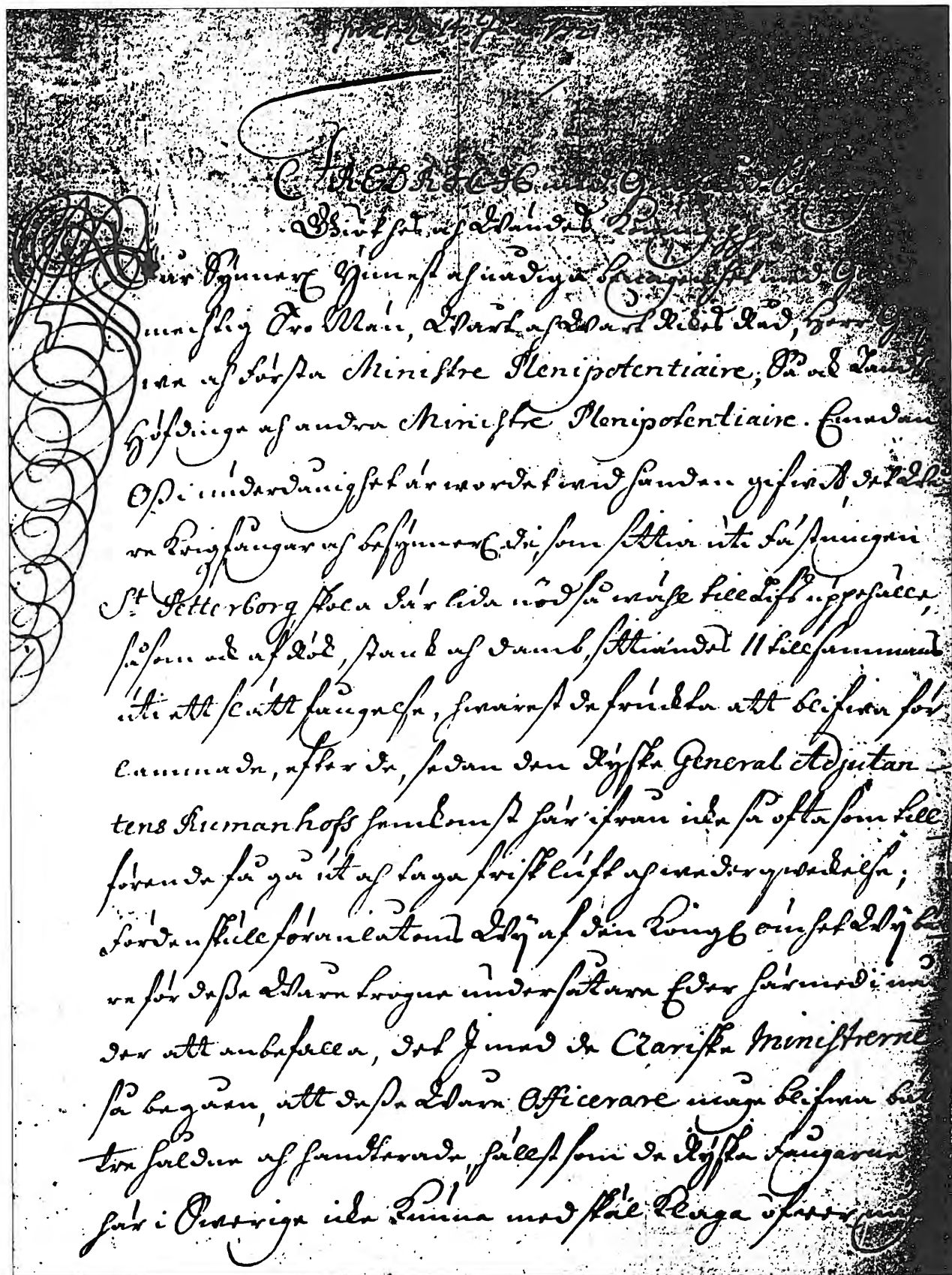
Tavarat	Laskennallinen arvo (ruplina)	Tavarat	Laskennallinen arvo (ruplina)
311 härkää	1194,24	540 kannua (1413 l) olutta	32,40
10 lehmää	12,80	124,19 tynnyriä (18 600 l) ohraa	89,73
83 vasikkaa	66,40	289 tynnyriä (43 500 l) maltaita	208,08
86 karitsaa	10,32	512,15 leiviskää (4353 kg) voita	266,63
1785 lammasta	188,40	10,25 tynnyriä (1500 l) kauraa	3,90
172 sikaa	20,64	48,01 leiviskää (408 kg) humalaa	23,06
13 kalkkunaa	1,56	25 tynnyriä (3750 l) ryynejä	36,00
9 hanhea	1,08	139 tynnyriä (21 000 l) jauhoja	100,08
2168 kanaa	65,04	2323 leiviskää (19 750 kg) heinää	24,78
24 709 kananmunaa	24,71	yht.	2369,85 ruplaa ²⁹⁰

6.3. Rauhanneuvottelijoiden saamat ohjeet

Vaikka Ruotsin tilanne oli sekä poliittisesti että sotilaallisesti erittäin heikko, Ruotsin valtaneuvoston neuvottelijoille antamat ohjeet olivat hyvin tiukat. Heille annettiin lupa luopua vain Käksalmesta, Inkerinmaasta ja Narvasta sekä Liivinmaan itäosasta. Lillienstedt huomautti näiden tarjousten tulevan heti torjutuksi, jolloin neuvoston mahtimiehet Horn ja Cronhielm antoivat luvan

Uudenkaupungin rauhaan liittyy myös mielenkiintoinen paikallinen tapahtuma. Yli 80-vuotias uusikaupunkilainen porvarinleski nimeltään Brita Heinäs ennusti rauhansopimuksen syntymisen jo paljon ennen kuin se solmittiin. Muutama vuosi sen jälkeen, kun sota Venäjän kanssa oli syttynyt, Heinäs ennusti useaan otteeseen taistelujen kestävän niin kauan, että rauha lopulta tehtäisiin Kivikarta-nimisellä saarella. Kivikarta-niminen pieni luoto sijaitsikin Uudenkaupungin alueella, nykyisen Pietolanlahden vieressä vain muutama sata metriä rauhan todellisesta solmimispaikasta. Lisäksi Heinäs oli ennustanut, ettei tulisi itse elämään enää rauhaa solmittaessa. Tämäkin ennustus piti paikkansa, sillä Heinäs kuoli 99-vuotiaana vuonna 1714. E. Hoeckert mainitsi vuonna 1753 olleen elossa vielä lukuisia henkilöitä, jotka olivat kuulleet nämä ennustukset Heinäkseltä itseltään.²⁹¹

luopua myös Tallinnasta. Toisaalta kuningas Fredrik I oli sitä mieltä, ettei Ruotsi voisi olla turvassa niin kauan kuin tsaari pitäisi Tallinnaa hallussaan ja tämä kanta voitti lopulta. Näiden aluekysymysten lisäksi neuvosto halusi rauhanneuvottelijoiden saavan lopulliseen sopimukseen sellaisen pykälän, joka kieltäisi tsaaria millään lailla sekaantumasta Ruotsin sisäisiin asioihin, kuten kuninkaan val-

128

Friedrich

129

taan tai hallitusmuotoon, ja että että tsaari päinvastoin pyrkisi kaikin keinoin estämään tällaiset sekaantumisyhtykset.²⁹² Tämän tiedon mukaan tulevan rauhansopimuksen kiistellyin kohta olisi siis periaattessa saanut alkunsa jo näistä neuvottelijoille annetuista ohjeista. Tilannetta ihmeteltäessä on syytä muistaa, että asiaan liittyivät myös tuolloin käydyt kiistat Ruotsin kuninkaanvallasta holsteinilaisten ja hesseniläisten kesken sekä taistelu valtiopäivien, valtaneuvoston ja kuninkaan suhteista.

Venäläiset neuvottelijat esittivät ohjeidensa mukaisesti neuvotteluissa monessa yhteydessä tukensa holsteinilaisen puolueen tukemalle herttualle Karl Fredrikille. Vaikka asia oli jo saanut ratkaisunsa hesseniläisen Fredrik I:n tultua valituksi kuninkaaksi noin vuotta ennen rauhankokouksen alkamista, on arveltu, että venäläisten kannanilmaisulla olisi silti ollut tietty vaikutus ainakin rauhankeskustelujen vauhdittamisessa. Saadakseen valinnalleen tsaarin hyväksymisen Ruotsin kuningas Fredrik itse olisi ollut taipuvainen suostumaan joihinkin venäläisten lisävaatimuksiin. Tsaarin toiminnan taustalla oli se jo Görtzin esille nostama ajatus, että Holstein-Gottorpin herttua Karl Fredrik olisi Kaarle XII:n kuoleman jälkeen noussut Ruotsin valtaistuimelle ja mennyt naimisiin tsaari Pietarin tyttären Annan kanssa. Tämä verisitein aikaansaatu Venäjän ja Ruotsin välinen unioni olisi suunnitelman mukaan toteutuakseen vaatinut ensin Hessenin prinssi Fredrikin syrjäyttämistä valtaistuimelta.²⁹³

Ruotsin valtaneuvosto muutti ohjeita vielä kertaalleen. Syynä tähän oli lähinnä se, että Pietarissa edelleen keväällä 1721 majailleelta Campredonilta ei oltu saatu vähään aikaan mitään viestejä. Ruotsin Berliinin-lähettiläs oli kuitenkin saanut tietoonsa, että Campredon oli luvannut tsaarille Ruotsin mahdollisesti voivan luopua Tallinnasta ja Virosta. Kuninkaan vastustuksesta huolimatta valtaneuvosto lähetti neuvottelijoille Uuteenkaupunkiin tiedon, että äärimmäisessä hädässä näihin Campredonin antamiin omavaltaisiin lupauksiin voitaisiin virallisestikin suostua. Kolme viikkoa tämän päätöksen jälkeen Campredon viimein palasi Pietarista, ja hän kertoi tsaarin kovista vaatimuksista ottaa hallintaansa kaikki valloitetut alueet Suomea lukuunottamatta. Nämä vaatimukset johtivat Ruotsissa syvään pettymykseen ja huoleen. Tsaarin valta ymmärrettiin suureksi, eikä ulkovalloiltakaan olisi enää apua tarjolla. Niinpä

rauha tsaari Pietarin ehdoilla ymmärrettiin ainoaksi mahdollisuudeksi ja siksi haluttiin kiireesti saattaa nämä ajatukset myös Uudenkaupungin neuvottelijoiden tietoon. Heräsi myös kysymys siitä, pitäisikö säädyt kutsua koolle päättämään asiasta valtiopäiville, mutta hallitus eli valtaneuvosto katsoi kuninkaan tuella omaavansa tarpeelliset valtuudet. Myös kuningas joutui nyt lopulta hyväksymään tsaarin raskaat vaatimukset.²⁹⁴

Ruotsissa nousi myös esille kysymys siitä, pitäisikö sen turvautua jonkin ulkopuolisen valtion apuun. Tällöin ainoa kyseeseen tuleva valtio oli Ranska. Tsaari Pietari ilmoitti kantanaan, samoin kuin Venäjän rauhanneuvottelijat ruotsalaisille kollegoilleen, ettei ulkopuolisia välittäjiä haluttaisi mukaan. Tällöin myös Campredonin palveluksia katsottiin mahdottomaksi enää käyttää. Koska venäläisistä neuvottelijoista Osterman ei ollut vielä saapunut Uuteenkaupunkiin, Ruotsin hallitus pyysi Campredonia kirjoittamaan tsaarille, että tämän tiukat rauhan ehdot oli saatettu ruotsalaisten tietoon. Näin molemmat venäläiset neuvottelijat haluttiin kiireesti saada neuvottelupaikalle, mutta toisaalta ei vielä sidottu käsiä täysin lopullisten ehtojen suhteen.²⁹⁵

Venäjän laivasto alkoi taas lähestyä melko suojattomiksi jääneitä Ruotsin rannikoita. Toukokuussa venäläinen laivasto-osasto, joka käsitti 33 suurta kaleeria ja suuren määrän pienempiä aluksia, saapui kenraali von Lacyn komennossa Ahvenanmaan ohi ja näyttäytyi 17. päivänä Gävlen ulkopuolella. Suomalaisen kenraali Kaarle Armfeltin johtama kaupungin puolustus oli kuitenkin tälläkin kertaa niin hyvässä kunnossa, että venäläiset katsoivat parhaaksi kääntyä pohjoista kohti. Neljän päivän kuluttua venäläiset tulivat Söderhamniin, eivätkä sen asukkaat ehtineet muodostaa vastarintaa. Kaupunki poltettiin ja venäläiset nousivat myös maihin edeten muihinkin lähiseudun kaupunkeihin. Venäläiset polttivat lukuisia kyliä ja kaupunkeja, niiden joukossa mm. Härnösand ja Uumaja, joka poltettiin jo kolmannen kerran. Paljon ruotsalaisia sotilaita ja talonpoikia kaatui yrittäessään puolustaa kotimaataan. Pahimmat tuhot sai ilmeisesti kokea Piitime (Piteå), jonka ”kymmenestä hyvinrakennetusta korttelista” koostunut kaupunki poltettiin kokonaan. Tämä venäläisten hävitysretki ei kuitenkaan ollut yhtä paha kuin vuonna 1719, eivätkä venäläiset tällä kertaa edenneet kymmentä kilometriä kauemmas rannikolta.²⁹⁶

Ruotsin neuvottelijat Lillienstedt ja Strömfelt olivat saapuneet Uuteenkaupunkiin huhtikuun 23. päivänä. Jo ennen kuin he olivat ehtineet pois Ruotsin rannikolta, he olivat saaneet ohjeen luopua Tallinnasta. Muutamia päiviä neuvottelupaikalle saapumisen jälkeen he vastaanottivat kuninkaan 22. huhtikuuta kirjoittaman kirjeen, jossa neuvottelijat valtuutettiin äärimmäisessä hädässä taipumaan kaikkiin tsaarin esittämiin vaatimuksiin, mikäli ne vain lopettaisivat vihollisuudet. Venäläiseltä taholta kohdattiin kuitenkin ongelmia, ja vaikka toinen sen neuvottelijoista eli kenraalimajuri Bruce oli saapunut jo 28.4., hän ei suostunut aloittamaan keskusteluja ennen kuin Osterman saapuisi paikalle. Osterman oli nimittäin matkustanut Riikaan saadakseen tsaari Pietarin viimeiset ohjeet. Ruotsalaiset neuvottelijat kuitenkin tapasivat Brucen epävirallisissa merkeissä tämän asunnossa 29. huhtikuuta. Brucelta saatiin tieto, että tsaari ei sekaantuisi Ruotsin sisäisiin asioihin jos rauha saataisiin nopeasti solmittua. Toisessa epävirallisessa tapaamisessa Bruce ja ruotsalaiset neuvottelijat vaihtoivat keskenään lomakkeita ja asiakirjoja, joissa sovittiin etukäteen neuvottelijoiden titteleistä ja muista käytännön seikoista, etteivät ne häiritsisi myöhemmin varsinaisia neuvotteluita.²⁹⁷

Ruotsalaiset neuvottelijat olivat saaneet 22.4.1721 päivätyllä kirjeellä kuninkaalta viimei-

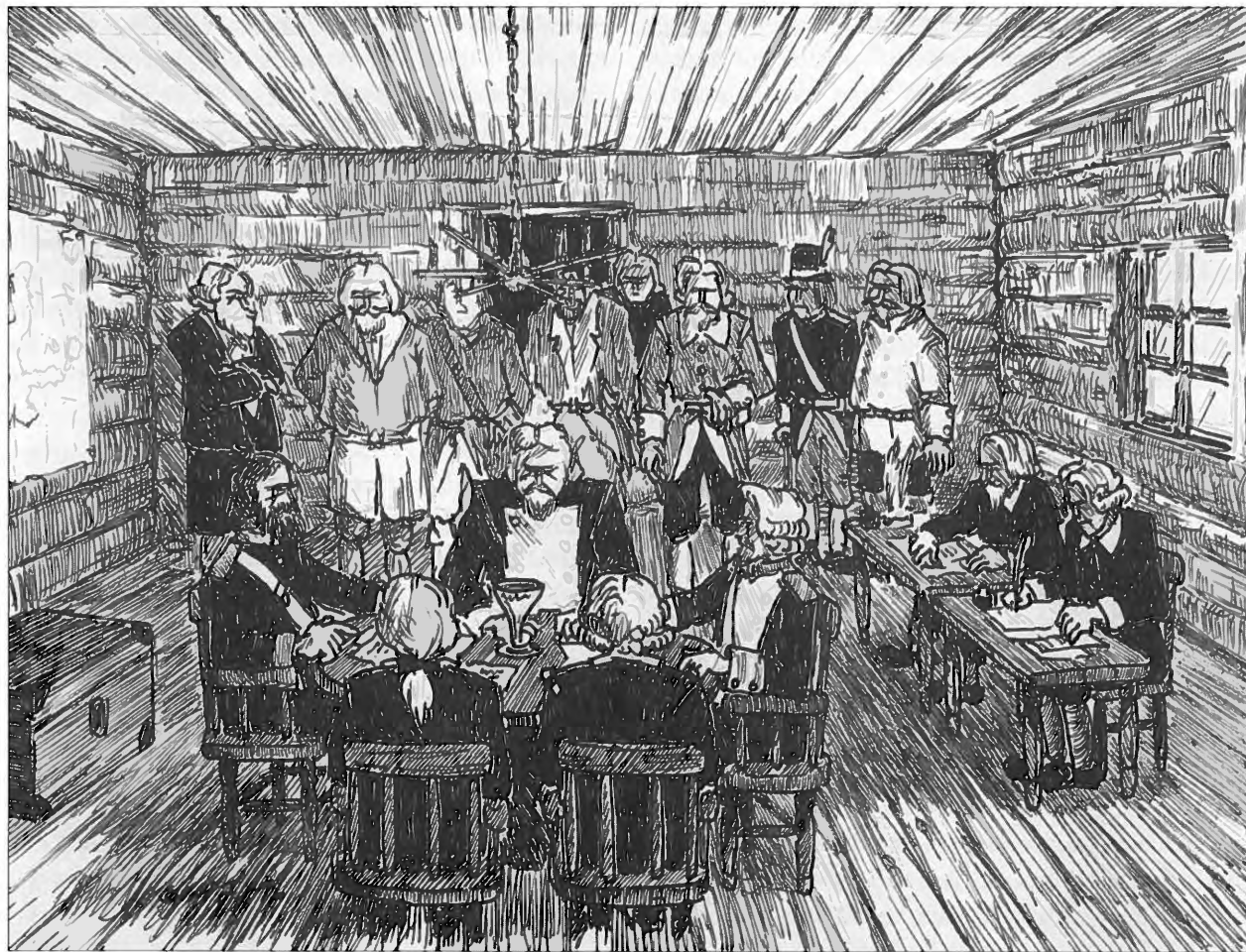
simmät ohjeet, joiden mukaan olisi tärkeämpää säilyttää Viipuri kuin vaatia korvaukseksi jokin rahasumma Liivinmaasta, toki tässäkin vain sillä ehdolla, ettei mitään muuta enää ollut tehtävissä.²⁹⁸ Venäläisten neuvottelijoiden omat ohjeet sisältyivät Pietarin allekirjoittamaan lyhyeseen kolmikohtaiseen asiakirjaan. Ohjeiden ensimmäiseen pykälään sisältyi vaatimus luovuttaa Venäjälle ruotsalaisten entiset Inkerin ja Viron provinssit asukkaineen, kaupunkineen ja tiloineen sekä myös Viipurin kaupunki sopivalla reuna-alueella ympäröitynä. Lisäksi Karjalasta piti luovuttaa Käkisalmen kaupunki sekä jonkin verran siihen liittyvää maa-aluetta. Tsaarin ohjeiden toisen pykälän mukaan tsaari voisi lunastaa Liivinmaan sopivalla hinnalla. Venäläiset neuvottelijat olivat saaneet näiden julkisten ohjeiden lisäksi tsaarin salaisen muistion, joka täydensi varsinaisia ohjeita. Esimerkiksi tähän toiseen kohtaan liittyi salainen ohje käydä kauppaa Liivinmaasta tietyllä rahasummalla. Samoin tsaari tässä kohdassa antoi omille neuvottelijoilleen tehtäväksi houkutella ruotsalaisia Lillienstedtiä ja Strömfeltiä tietyillä lahjusrahoilla. Ohjeiden kolmannessa kohdassa tsaari antoi neuvottelijoilleen tehtäväksi ilmoittaa ruotsalaisille tsaarin valmius taata Ruotsin nykyinen hallitusmuoto eli valitun kuninkaan rajoitettu kuninkaanvalta.²⁹⁹

6.4. Neuvottelujen kulku

Rauhanneuvottelujen kieli oli ilmeisesti saksa. Tämä on pääteltävissä siitä, että ainakin ruotsalaisten Lillienstedtin ja Strömfeltin venäläisille laatimat muistiot on kirjoitettu saksaksi. Samoin ainakin osa Ruotsin neuvottelijoiden ja kuningas Fredrikin välisestä kirjeenvaihdosta on käyty saksaksi. Neuvottelukuntien koosta ei ole onnistuttu hankkimaan täsmällisiä tietoja. Molemmilla osapuolilla oli luonnollisesti mukana enemmän neuvonantajia ja muuta henkilökuntaa kuin vain muutamat nimeltä mainitut henkilöt, mutta määrä ei toisaalta luultavasti noussut kovin suureksi, ainakaan moniin kymmeniin tai satoihin, kuten Ahvenanmaalla oli tapahtunut. Eräässä tilikirjassa mainitaan venäläisten puolelta neuvottelijoiden lisäksi seuraavat henkilöt: kenraalimajuri Jago-sinski, brigadööri Schuvaloff, brigadööri von

Mengden, ruhtinas Golitsyn, kenraaliluutnantti Leshi, kreivi Douglas ja laamanni Carl Gustaf Lilliefelt.³⁰⁰ Ruotsalaisten pääneuvottelijoiden lisäksi mukana oli ainakin valtiosihteeri Daniel Niklas von Höpken, sihteeri Feiff sekä ruotsalaisten kanslia (johon kuuluneiden henkilöiden määrää ei ole tarkempaa tietoa). Myös ruotsalaisen pääneuvottelijan Lillienstedtin veljenpoika, vapaa-herra Johan Lagerflycht (s. 1701) oli kanslistina rauhanneuvotteluissa. Hän oli opiskellut Turun akatemiassa ja toimi Svean hovioikeudessa.

Rauhanneuvottelujen ensimmäinen istunto pidettiin 11. toukokuuta 1721. Tällöin paikalla olivat Lillienstedt, Strömfelt ja Bruce. Kohteliaana eleenä ruotsalaiset luovuttivat Brucelle maa-lauksen ”Orel (Kotka)”-nimisestä venäläisestä purjelaivasta. Ensimmäisessä neuvottelussa esitettiin

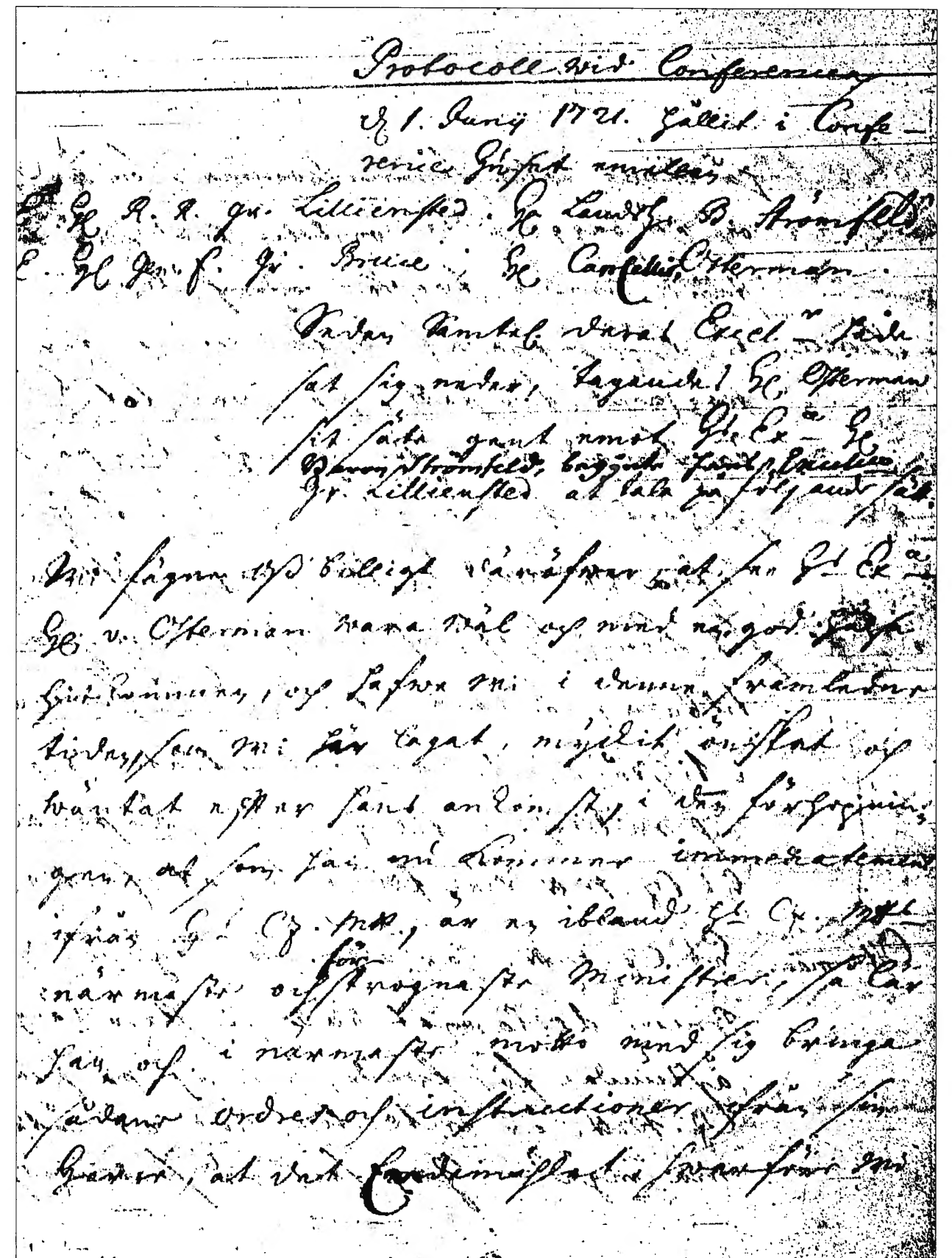

Taiteilija Olavi Juutilaisen näkemys rauhanneuvottelujen kulusta Uudessakaupungissa. Tilanne on varmasti todellisempi kuin aiemmassa hollantilaisessa kuparipiirroksessa.

toive verisen ja 21 vuotta kestäneen sodan päättämisestä ja rauhan solmimisesta. Bruce toi esille tsaarin kannan siitä, että Venäjä haluaisi pitää kaikki alueet, jotka se sodan aikana oli valloittanut. Tämä vaatimus oli ollut ruotsalaisten tiedossa jo aikaisemmin, mutta he eivät suostuneet siihen. Ruotsin neuvottelijat pitivät Brucen vaatimuksia kohtuuttomina. Ruotsi oli vähän aikaisemmin tehnyt rauhan Preussin ja Englannin kanssa ja siksi katsottiin, että tilanteesta olisi helpompi neuvotella ilman uhkia muilta suunnilta. Bruce ilmaisi Venäjän olevan erityisen kiinnostunut Itämerestä sekä Virosta, Liettuasta ja Inkeristä. Suomen asemasta venäläiset olivat valmiita neuvottelemaan. Ruotsalaiset pettyivät näihin Brucen koviin vaatimuksiin ja halusivat odottaa Ostermanin saapumista ennen tarkempia keskusteluja. Bruce totesi tyyneesti Ostermanin saaneen samat ohjeet kuin hänkin. Bruce halusi saada Ruotsin oman tarjouksen, mutta sellaisen laatimiseen ei ilmeisesti oltu varauduttu etukäteen. Bruce oli toisaalta

ilmeisesti myös hieman pettynyt, sillä ruotsalaiset viittasivat jatkuvasti Englannin mahdolliseen apuun ja jopa sodan jatkamiseen Venäjää vastaan, koska Ruotsi tuolloisessa tilanteessa kykenisi keskittämään kaikki joukkonsa yhtä vihollista vastaan. Niinpä Bruce venäläisten omien muistiinpanojen mukaan ei ollut aivan varma, kykenisikö Venäjä säilyttämään kaikki ruotsalaisilta valtaamansa alueet.³⁰¹

Seuraavassa istunnossa 13. toukokuuta ruotsalaiset neuvottelijat toivat Brucelle muistion, jossa he esittivät omat mielipiteensä rauhanehdoista. He ilmaisivat olevansa valmiita luopumaan Narvasta, Pietarin alueesta (!), Pähkinälinnasta, Tallinnasta, Inkerinmaasta sekä osasta Karjalaa. Kaikki muut venäläisten valloittamat alueet pitäisi luovuttaa takaisin Ruotsille. Lisäksi ruotsalaiset vaativat tsaaria olemaan sekaantumatta Ruotsin sisäisiin asioihin millään tavalla, ja vaativat luovutettujen alueiden asukkaille oikeuden omaisuuteensa sekä oman uskontonsa harjoittamiseen. Tä-

Kuva ruotsalaisten pitämästä neuvottelujen pöytäkirjasta 1.6.1721 pidetystä istunnosta. Tekstistä huomataan Ostermanin olleen useasti äänessä. - Kuva KA.

hän kohtaan sisältyi myös vaatimus Ruotsin palveluksessa olleiden henkilöiden omaisuuden palauttamisesta takaisin omistajilleen, mikä merkitsi käytännössä esimerkiksi Baltiassa olleiden tilojen palauttamista takaisin jopa parikymmentä vuotta aiemmin hallinneille aatelisherroille, jotka olivat esimerkiksi upseereina Ruotsin armeijassa. Ilmeisesti edes ruotsalaiset neuvottelijat itse eivät uskoneet näiden vaatimustensa läpimenoa. Bruce vakuuttui vähitellen siitä, että ruotsalaiset olisivat valmiita luopumaan Virosta ja Liettuasta (eli Liivinmaasta) mutta eivät Viipurista.³⁰²

Kolmannessa istunnossa 15. toukokuuta ruotsalaiset alkoivat vihdoinkin osoittaa realistisempaa suhtautumista tilanteeseen. Aikaa kului jatkuvasti ja ruotsalaiset joutuivat antautumaan, koska halusivat välttää tulevista sotatoimista Ruotsin rannikoita kohtaan. Tämän kokouksen kuluessa ruotsalaiset ilmoittivat luopuvansa Liivinmaasta, mutta eivät Pärnun kaupungista eikä Saarenmaasta. Liivinmaasta haluttiin tietty korvaus, ja lisäksi vaadittiin tsaarin lupaus olla puuttumatta Ruotsin kruununperimyksen, johon Pietarin suojeluksessa oleva Holsteinin Karl Fredrik oli vahvasti sekaantunut. Ruotsalaiset pitivät itsepintaisesti kiinni myös Viipurin takaisin-saamisesta. Bruce kuitenkin vastasi, ettei Viipurista voitaisi luopua, koska se merkitsi paljon Pietarin kaupungin turvallisuuden kannalta. Bruken mukaan myöskään Pärnua ei palautettaisi, koska tsaari ei halunnut "naapureita" Liivinmaalla. Viipurista näytti tulevan neuvottelujen kompastuskivi, ja lopulta päätettiin odottaa Ostermanin tuloa neuvottelupaikalle.³⁰³

Ruotsalaiset neuvottelijat olivat pyytäneet, etteivät venäläiset sotajoukot nousisi maihin Ruotsiin vuonna 1721, "koska sotilaiden toiminta häiritsee neuvotteluja". Bruce totesi kuitenkin lakonisesti, ettei joukkojen lähettämistä olisi mitään haittaa neuvotteluille, päinvastoin keskustelut saattaisivat sujua paljon nopeammin... Ruotsalaisten hidastelutaktiikasta jo Ahvenanmaan kongressin aikana kokemusta saaneet venäläiset päättivät käyttää hyväkseen otollista tilannetta ja todella lähettää joukkoja Ruotsin rannikolle. Joukkoja vedettiin mm. Tallinnasta ja heti kun nämä joukot olivat saapuneet Suomeen, ne lähetettiin toukokuun 10. päivä irlantilaisentyisen kenraalin, kreivi Peter von Lacyn komennossa Ruotsia rannikoita kohti. Matkaan lähti 50 aluksen kaleerilivasto, johon kuului yli 3000 sotilasta ja lähes

neljäsataa ratsumiestä. Tämän hävitysretken aikana tuhottiin 12 rautaruukkia, otettiin saaliiksi rautaa, kuparia ja ruokatavaroita, hävitettiin 33 erilaista alusta sekä lukuisia kyliä ja kaupunkeja. Jo ennen matkalle lähtöä venäläiskomentajat olivat ryhtyneet toimenpiteisiin Englannin laivaston varalle ja sen liikkeitä seurattiin hyvin tarkasti jotta kohtaaminen voitaisiin välttää. Toisaalta myös englantilaisen eskaaderin komentaja amiraali John Norris hallituksensa tahdon mukaisesti kehotti Ruotsia solmimaan rauhan Venäjän ehdoilla ja vältteli itsekin venäläisen laivaston kohtaamista. Englannin hallitus tarjoutui ainoastaan puolustamaan Ruotsin etelärannikkoa, jossa venäläiset eivät tosin olleet koskaan edes operoineet. Esimerkiksi Ahvenanmaalle englantilaiset kieltäytyivät ehdottomasti asettumasta. Näiden seikkojen johdosta venäläisten ja englantilaisten joukkojen välillä ei ollutkaan mitään yhteenottoja vuoden 1721 aikana (kuten ei muulloinkaan Pohjan sodan aikana), ja venäläiset joukot pääsivät nousemaan esteittä maihin Ruotsin rannikolle.³⁰⁴

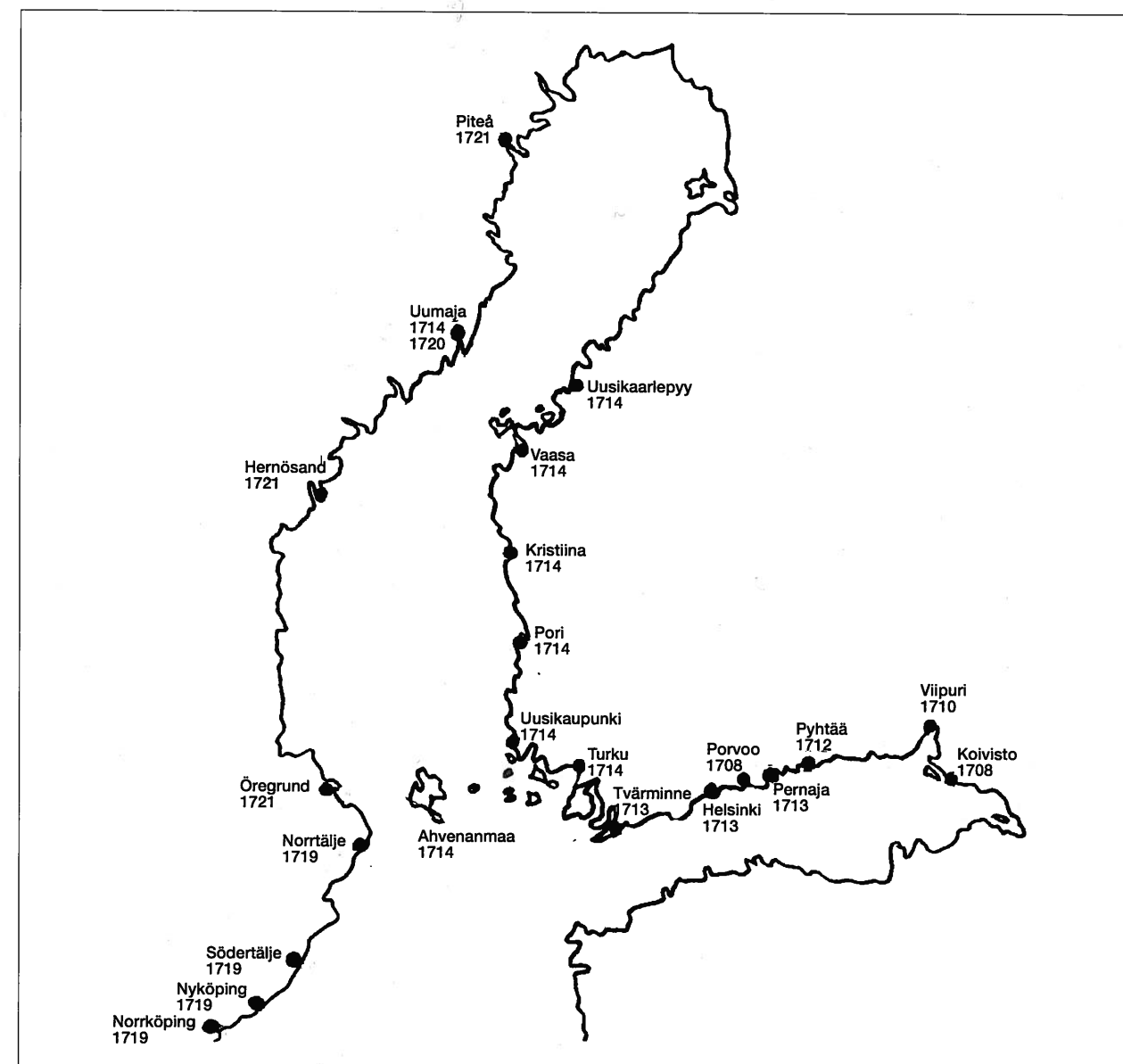
Valtiosihteeri Osterman saapui Uuteenkaupunkiin vihdoinkin 26. toukokuuta. Hän oli lähtenyt Riikasta matkaan 11. toukokuuta saatuaan kaupungissa oleskelleelta tsaarilta viimeiset ohjeet rauhan ehdoista. Vasta Ostermanin saapumisen jälkeen varsinaiset neuvottelut pääsivät käyntiin. Ruotsalaisneuvottelijat ilmaisivat erityisen ilonsa Ostermanin saapumisesta, sillä he kutsuivat tätä tsaarin lähimmäksi ministeriksi. Ostermanin tulon jälkeenkin keskustelu juuttui Viipurin tilanteeseen. Ruotsalaiset vaativat ehdottomasti Viipurin palauttamista, mutta venäläiset neuvottelijat vastasivat sen olevan mahdotonta. Ruotsalaisten mukaan Viipurin luovutus merkitsisi tosiasiasa koko Suomen menettämistä, mutta venäläiset totesivat realiteetteihin viitaten, että tsaari voisi kyllä niin halutessaan pitää koko Suomenkin, ja että Viipuri olisi ehdoton edellytys Pietarin turvallisuudelle. Keskustelut etenivät ilmeisesti välillä jopa hieman naiiviin sävyyn molempien osapuolten kiistellessä Viipurista ja esittäessä omia näkemyksiään. Ensimmäisessä Ostermanin tulon jälkeisessä kokouksessakaan eteenpäin ei tunnutta vielä päästävän, erityisesti juuri Viipurin takia.³⁰⁵

Samaan aikaan saatiin ruotsalaisille neuvottelijoille tieto venäläisten hävitysretkistä Norrlannissa. Ruotsin hallitus huolestui asiasta ja halusi neuvottelijoidensa kiirehtivän rauhansolmimista, mihin tietenkin myös venäläiset näillä hä-

vitysoperaatioillaan itsekin pyrkivät. Ruotsin neuvottelijat vaativat venäläisiä heti lopettamaan moisen "epäkristillisen sodankäynnin", jotta rauha ylipäätään voitaisiin solmia. Bruce myönsi syytökset oikeiksi, mutta Osterman yritti taitavana taktikon puolustella ja vähätellä venäläisten hävitysretkiä. Tsaari oli aivan toukokuun lopussa lähettänyt neuvottelijoilleen viestin, jonka mukaan näillä olisi lopullinen määräysvalta päättää venäläisjoukkojen hävitysretkistä kulloisenkin neuvottelutilanteen mukaan. Niinpä Bruce ja Osterman (todettuaan että komentaja von Lacyn joukot olivat jo ilmeisesti ehtineet hävittää kaiken mahdol-

lisen) ilmoittivat ruotsalaisneuvottelijoille, että venäläisneuvottelijat voisivat ystävällisenä eleenä pyrkiä lopettamaan hävitysretket. Vastapalvelukseksi he vaativat ruotsalaisia neuvottelemaan entistä tehokkaammin. Muutaman päivän kuluessa venäläisneuvottelijat lähettivät kuriirin viemään sanaa venäläisille joukoille, että nämä lopettaisivat hävitysretken Ruotsin rannikolle ja palaisivat takaisin. Salaisena lisäkommenttina komentaja von Lacylle osoitetussa kirjeessä oli kuitenkin määräys, että hävitysretket piti lopettaa vasta kun kaikki mahdollinen olisi hävitetty.³⁰⁶

Loppuun asti Lillienstedt ja Strömfelt koet-

Venäjän kaleerilivaston hyökkäykset ja eteneminen Suomen ja Ruotsin rannikoilla 1708-1721. Hyökkäykset Ruotsiin ja sen rannikkojen hävittäminen 1719-21 liittyivät tsaari Pietarin politiikkaan painostaa Ruotsi rauhaan ja hyväksymään Venäjän vaatimat rauhanehdot. - Lähde: Tapani Mattila, Meri maamme turvana 1983.

tivat pelastaa Viipurin Ruotsille, mutta venäläisten kaleerien tehdessä kesäkuun alussa edelleen raakaa hävitystyötään Upplandin ja Helsinglän rannikoilla Ruotsin hallitus kehotti hädissään valtuutettujaan luopumaan jopa Viipurista. Neuvottelijat tekivät kuitenkin vielä yrityksen: he väittivät venäläisille, ettei heillä ollut oikeutta luopua Viipurista, minkä tähden rauhanneuvottelut oli katkaistava, jos venäläiset edelleen pysyisivät vaatimuksessaan tämän kaupungin osalta. Tästä kysymyksestä tuli useita kertoja kiistaa neuvottelujen kuluessa, ja yhtä usein Osterman hie-man ilkikurisesti kehotti Ruotsin neuvottelijoita lukemaan tarkemmin omat ohjeensa Viipurin kohdalosta.³⁰⁷

Venäläiset olivat ennättäneet hävittää Ruotsin rannikkoseutuja melko pahasti, kuten aiemmin on käynyt ilmi. Luulaja oli juuri joutumassa rajun hyökkäyksen kohteeksi, kun eräs venäläinen luutnantin arvoinen lähettiupseeri tavoitti laivaston ja toi rauhanneuvottelijoiden ohjeet sekä vaati tsaarin käskyllä venäläisiä sotilaita palaamaan takaisin. Viimein 17. päivänä kesäkuuta 1721 Venäjän laivasto kääntyi takaisin ja hävitysretket Ruotsiin päättyivät lopullisesti.³⁰⁸ Ne olivat olleet tehokas keino painostaa Ruotsia ja sen neuvottelijoita taipumaan nopeaan ja Venäjän kannalta otolliseen rauhaan.

Uudenkaupungin neuvotteluja ei käyty vain virallisissa istunnoissa, vaan myös erilaisissa vapaamuotoisemmissa vierailutilanteissa eri neuvottelijoiden luona. Siten esimerkiksi 4. kesäkuuta neuvottelijat olivat kokoontuneet Brucen taloon puolesta päivästä iltakuuteen saakka. Saman päivän aamuna Uuteenkaupunkiin oli saapunut tsaari Pietarin lähettämänä kenraalijutantti Aleksander Rumjantsev, jolla oli määräys saattaa "hän- nen korkeutensa tietoon, josko rauha saataisiin pikaisesti solmittua". Bruce ja Osterman tietenkin ilmaisivat ruotsalaisille oman huolestuneisuutensa siitä, että tsaari halusi viivyttel-mättä tietää rauhan realistiset mahdollisuudet. Venäläisneuvottelijat pyrkivät pelottelemaan ruotsalaisia kollegoitaan kaikella mahdollisella, missä ilmeisesti etenkin Osterman oli erittäin taitava.³⁰⁹

Samoin kuin Viipurin, Ruotsin neuvottelijat yrittivät pelastaa maalleen Liivinmaan luoteisosan ja Pärnun, mutta venäläiset vaativat vielä paljon enemmän eli jopa sellaisia saaria, joita ei edes perinteisesti luettu Liivinmaahan kuuluviksi. Kun ruotsalaiset kysyivät neuvoa hallitukseltaan näi-

den saarten osalta, hallitus vastasi, että näistäkin saarista voitaisiin luopua etteivät neuvottelut katkeaisi. Samoin hallitus toivoi neuvottelijoiden saavan rauhansopimuksen nopeasti aikaiseksi. Ruotsin valtuutettuja on jälkeinpäin jossain yhteyksissä syytetty siitä, että he muka olisivat rahasta myyneet isänmaansa etuja, mutta tällaiset syytökset tuntuvat tosiasioiden perusteella perättömiltä: kohta kohdalta Ruotsin valtuutetut itsepintaisesti pitivät kiinni vaatimuksistaan ja luopuivat niistä vasta oman hallituksensa nimenomaisesta käskystä.³¹⁰

Kesäkuun aikana käydyissä neuvotteluissa keskusteltiin paljon erilaisista rauhansopimukseen liittyvistä yksityiskohdista. Suurimman huomion sai ruotsalaisten vaatimus estää tsaaria sekaantumasta Ruotsin sisäisiin asioihin. Samoin keskusteltiin mm. kaupankäynnistä ja tulleistä, ruotsalaisten sotavankien kohtelusta, Ruotsin menettämien provinssien uskonnonvapaudesta, privilegi-oista (eli entisistä etuoikeuksista) sekä valloitet-tujen alueiden asukkaiden kohtalosta. Venäläisten arkistolähteiden mukaan ruotsalaiset pitivät tärkeänä seikkana Baltian alueen kartanoiden ja muun omaisuuden palauttamista takaisin entisille omistajilleen. Tässä oli havaittavissa nimenomaan balt-tiaateliston painostus Ruotsin hallitusta kohtaan, ja liivinmaalainen aatelisto koettiin niin tärkeäksi, että lopulliset rauhanehdotkin pyrittiin muotoilemaan heitä tyydyttävällä tavalla. Taustalla lienee vaikuttanut se seikka, että suuri osa Ruotsin hallituksen eli valtaneuvoston jäsenistä oli sukujuuriltaan baltialaisia, eivätkä he voineet sallia omien tai sukulaistensa oikeuksien menetystä.³¹¹

Kesäkuun lopulla venäläiset neuvottelijat kävivät mahdollisesti tapaamassa tsaaria henkilökohtaisesti, tai ainakin he saivat tältä runsaasti uusia ohjeita. Ruotsin valtuuskunta oli jatkuvasti vaatinut tietynlaisen välirauhan solmimista neuvottelujen ajaksi, mutta tsaari Pietari oli jyrkästi tällaista vastaan. Hän oli sitä mieltä, että kyseessä oli jälleen kerran ruotsalaisten vanha juoni viivyttää neuvotteluja ja siten pyrkiä itse hyötymään tilanteesta. Ruotsalaiset olivat laatineet venäläisil-le oman ehdotuksensa rauhansopimukseksi, ja tätä he pyrkivät tarjoamaan venäläisille alustavana rauhansopimuksena eli välirauhana. Heinäkuun alkuun mennessä molemmille osapuolille oli jo pääpiirteissään selvinnyt, mitä toinen osapuoli halusi. Ainakin venäläiset olivat ovelan taktiikkansa avul-

la jatkuvasti pyrkineet selvittämään, mihin ruotsalaisilla neuvottelijoilla olisi valtuudet suostua. Venäläisneuvottelijat eivät puolestaan joutuneet paljastamaan omia rajojaan missään vaiheessa, vaan ruotsalaiset joutuivat koko ajan peräytymään ja lähestymään venäläisten tahtomia ehtoja. Lopullisena uhkana oli koko Suomen menettäminen.³¹²

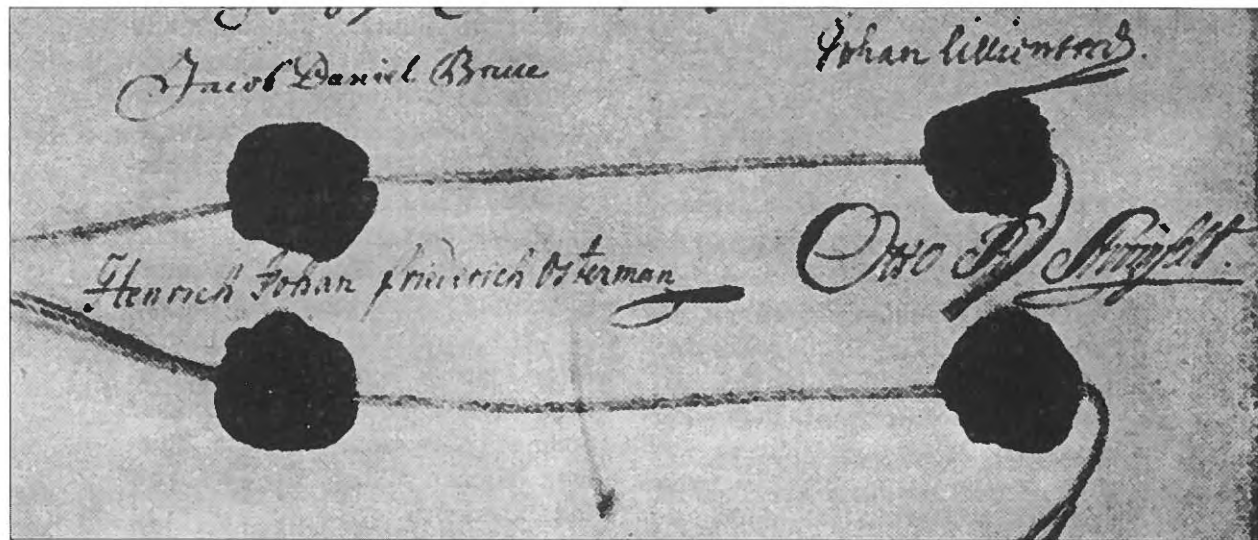
Ruotsalaiset yrittivät tsaarin luulojen vastaisesti todellisuudessa kaikin keinoin jouduttaa rauhansopimuksen syntyä. Sotatapahtumissa Ruotsi oli jatkuvasti ottavana osapuolena ja toisaalta sen tukena ollut englantilainen laivasto uhkasi koko ajan vetäytyä Itämereltä kotiin. Englanti oli kyennyt välttämään avoimen sodan tsaarin kanssa, mutta näiden kahden maan välinen jännitys oli niin suuri kuin se ylipäättänsä ilman sotaa oli mahdollista. Englanti halusi nyt rauhankonferenssin vihdoin alettua päästä mukaan tulevaan rauhansopimukseen. Ruotsin hallitus välitti tämän tiedon neuvottelijoilleen, mutta hallituksen antamien ohjeiden mukaan Ruotsin oma rauhan-teko ei saisi millään tavalla häiriintyä tästä englantilaisten mukaantulosta. Venäläiset puolestaan tahtoivat tämän ehdotuksen kuultuaan ottaa Puolan ja kuningas Augustin mukaan rauhansopimukseen. Ruotsalaiset luopuivat tällöin kokonaan Englannin mukaantulosta, ja Englannin laivasto purjehti komentajansa Norrisin johdolla pois Ruotsin rannikolta ruotsalaisten toiveiden vastaisesti.³¹³

Asiat eivät edenneet lainkaan niin nopeasti kuin Ruotsin hallitus olisi toivonut, vaan vaikeuksia tuli esiin jatkuvasti. Heinäkuun kuluessa keskusteluissa oli useaan otteeseen esillä kartta, jonka avulla kaavailtiin Ruotsi-Suomen itärajan kulkua. Lillienstedt ja Strömfelt olivat ohjeidensa mukaisesti ehdottaneet pykälää, jonka mukaan tsaari ei saisi sekaantua Ruotsin sisäisiin asioihin kuten hallitusmuotoon tai kruununperimykseen, eikä myöskään saisi tukea kenenkään muun tämän-suuntaisia pyrkimyksiä. Tsaari pyrki aivan viimeiseen saakka käyttämään hyväkseen tätä pykälää, joka liittyi lähinnä Holsteinin herttuan valtapyrkimyksiin Ruotsissa. Bruce ja Osterman myönsivät avoimesti, että kyseessä oli osittain painostus-keino neuvottelujen eteenpäinviemiseksi. Neuvottelujen kulku tässä päätösvaiheessa oli ainakin venäläisten omien muistiinpanojen mukaan tavatoman monimutkainen prosessi, jossa venäläinen osapuoli voitti ruotsalaiset kollegansa kerta toisensa jälkeen. Uudenkaupungin ja Pietarin kau-

pungin välillä kulki jatkuvasti kirjelähetyksiä, joissa Bruce ja Osterman tekivät kyselyjä ja ehdotuksia, ja joihin tsaari puolestaan vastasi määräyksillä ja toimintaohjeilla. Elokuun aikana Pietari lähetti valtuutetuilleen viisi käskykirjettä, viimeisen 24. elokuuta. Siinä hän suostui muutamaiin ruotsalaisten ilmeisen mitättömiin pyyntöihin ja luopui omasta vaatimuksestaan nostaa Holsteinin herttua Ruotsin valtaistuimelle. Näin Ruotsin hallitus kykeni edes jossain asiassa piilottamaan todellisen heikkoutensa, joskin asiaan vaikutti ehkä enemmän tsaarin halu saada rauha kiireesti solmittua.³¹⁴

Venäläiset aiheuttivat myös uusia ongelmia, ensinnäkin he halusivat sulkea rauhansopimukseen sisältyneen yleisen armahduksen ulkopuolelle ne kasakkapäällikkö Mazeppan johtamat ukrainalaiset kasakat, jotka olivat seuranneet Kaarle XII:ta ja tulleet Ruotsin palvelukseen ennen Pultavan taistelua. Toiseksi he kieltäytyivät palauttamasta inkerinmaalaisille näiden omaisuutta, joka oli sodan aikana joutunut tsaarin joukkojen haltuun. Ruotsalaiset joutuivat luovuttamaan näissä molemmissa kysymyksissä. Rajakysymyksissä ruotsalaiset onnistuivat paremmin. Venäläiset yrittivät aluksi piirtää rajan siten, että he saisivat tukevan jalansijan Suomenlahdesta ja pääsisivät Saimaalle asti. Heikossa tilanteessa hallitus ja kuningas olivat jo antamassa periksi tässäkin kysymyksessä, mutta rauhanneuvottelijat onnistuivat odotettua paremmin ja rajalinja vedettiin kauemmas kuin venäläiset olivat alunperin halunneet.³¹⁵

Kongressille ilmeni myös vielä kokonaan uusi uhka, kun venäläisten neuvottelijat vetäytyivät elokuussa viikoksi pois keskusteluista vedoten Ostermanin sairastumiseen. Tämän eleen tarkoituksena oli antaa huonossa maineessa olevalle Turun venäläiselle kenraalikuvernöörille kreivi Douglasille aikaa kerätä vielä kontribuutioita Suomen huono-osaiselta kansalta, ennen kuin venäläiset lähtisivät lopullisesti maasta. Elokuun 26. päivänä Ruotsin neuvottelijat kuulivat, että ruhtinas Golitsyn oli Ahvenanmaalla valmiina 300 kaleerin laivaston kanssa käymään Gävlen rannikon kimppuun, kun englantilainen (ja sen mukana ruotsalainen) laivasto nyt oli purjehtinut pois. Gävlen alueen säästyminen varmalta tuholta oli nyt neuvottelijoiden varassa. Niinpä rauhansopimus valmisteltiin lopulliseen muotoonsa hyvin nopeasti, ja Bruce ja Osterman lähettivät Go-

Elokuun 30. päivänä 1721 solmitun rauhan neuvottelijoiden allekirjoitukset. Vasemmalla venäläisten Brucen ja Ostermanin nimikirjoitukset, oikealla ruotsalaisten Lillienstedtin ja Strömfeltin.

litsynille sanan pidättäytyä kaikista vihollisuuksista.³¹⁶

Uudenkaupungin rauhaneuvottelut päättyivät myöhään illalla elokuun 30. päivänä. Sopimus saatiin allekirjoitettua saman illan kuluessa, ja Brucen ja Ostermanin tiedotus Pietarille lähti seuraavan vuorokauden puolella, aamuneljältä 31. päivä elokuuta. Uudenkaupungin rauha oli täten solmittu, ja sen ehdot vastasivat pääasiallisesti Venäjän tsaarin ja hallituksen määräyksiä. Jotkut rauhansopimuksen pykälistä olivat jopa Venäjälle edullisempia, kuin mihin tsaari oli ollut valmis myöntymään toivoessaan pikaista rauhaa.³¹⁷

Tsaari Pietari, jolla ei ollut viimeisiä tietoja kongressin kulusta ja joka luuli tärkeimmän kysymyksen rajasta olevan vielä ratkaisematta, oli elokuun lopulla päättänyt henkilökohtaisesti tarkastaa Viipurin lähistöllä olevia seutuja. Tarkoituksena oli arvoida, voisiko hän sittenkin perääntyä rajalinjaa koskevissa kysymyksissä Viipurin osalta. Mahdollisesti tsaari tähän olisi suostunutkin, mutta ollessaan palaamassa takaisin Pietarin kaupunkiin hän sai syyskuun 3. päivänä viestin Brucelta ja Ostermanilta Uudestakaupungista. Lähetysten toi korpraali Obreskov, ja se saatiin toimitetuksi Pietarille kolmessa ja puolessa päivässä, mitä pidettiin noihin aikoihin erittäin lyhyenä aikana. Viestissä neuvottelijat ilmoittivat solmineensa rauhan, joka oli heidän uskomansa mukaan hyvin edullinen tsaarille ja Venäjälle.³¹⁸

Tsaari Pietarin kerrotaan jälkeenpäin kehuskelleen, että hän rauhan saavuttamiseksi oli määrän-

nyt 100 000 tukaattia, mutta että vain 10 000 oli tarkoitukseen tarvinnut käyttää. Tällä summalla oli siis venäläisten onnistunut Tukholmasta (tai jostain muualta) hankkia tiedot ruotsalaisten rauhaneuvottelijoiden ohjeista. Näin ollen he ruotsalaisten estellessä tai vastustellessa enempiä myönnytyksiä röyhkeästi viittasivat ohjeiden vastaaviin pykäliin. Mikäli ruotsalaisten neuvottelijoiden tiedustelut olisi yhtä hyvin hoidettu, olisivat he ehkä voineet hankkia eräitä nyt saavuttamatta jääneitä etuja. Helmer Winterin mukaan tsaari oli jo päättänyt luopua Viipurista ja sitä varten oli lähettänyt kuriirinsa Jagushinskin tuomaan sanaa Uuteenkaupunkiin. Osterman, joka oli asian aavistanut, oli kuitenkin pyytänyt Viipurin komendanttia Schuwalowia pidättämään sanansaattajaa. Schuwalow laittoi Jagushinskille juomingit, jotka kestivät kaksi vuorokautta, ja sillä välin Osterman elokuun 30. päivänä 1721 sai rauhansopimuksen solmituksi. Suomalainen tutkija Petrus Nordmann väittää lähetin samana päivänä sopimuksen allekirjoituksen jälkeen saapuneen hevonen vaahdossa Uuteenkaupunkiin, mutta liian myöhään. Lillienstedt ja Strömfelt saivat hänen mukaansa vasta viikkoa myöhemmin selvillä asian oikean laidan ja viestin sisällön.³²⁰ Nämä Helmer Winterin esittämät tiedot ovat tosin kiistanalaisia, sillä edes venäläisessä arkistomateriaalissa ei ole mainintaa siitä, mitä myönnytyksiä tsaari Viipurin kysymyksessä mahdollisesti oli päättänyt tehdä.

Tsaari Pietari kertoo kansalle rauhan solmisesta

Kuultuaan rauhasta Viipurin-matkallaan tsaari Pietari palasi heti Pietarin kaupunkiin nousten Nevajokea jahdillaan. "Koko matkan ajan kolme tykkiä ampuu kannelta tervehdyslaukauksia, torvet soivat ja rummut kumisevat voitokkaasti. Pääkaupungin väki kiiruhtaa Pyhän kolminaisuuden laiturille ja näkee jo kaukaa tsaarin, joka seisoo jahdin keulassa, heiluttaa nenäliinaa ja huutaa täyttä kurkua: Mir! Mir! (Rauha! Rauha!) Hän hyppää neljästäkymmenestäyhdeksästä ikävuodestaan huolimatta rennon notkeasti maihin ja juoksee Pyhän kolminaisuuden kirkkoon. Siellä pidetään kiitosjumalanpalvelus sillä aikaa kun kirkon eteen torille rakennetaan nopeasti puinen lava ja tuodaan tynnyreittäin olutta ja viinaa. Jumalanpalveluksen päätyttyä Pietari kapuaa ketterästi lavalle ja huutaa ihmismerialle, joka

velloo hänen edessään: "Hyvää päivää, lapseni! Ortodoksit, kiittäkää kaikkivaltiaasta Jumalaa, joka on suonut meille siunauksellisen ja ikuisen rauhan Ruotsin kanssa pitkän ja raskaan sodan jälkeen. Juon teidän kaikkien terveydeksi, jotka olette näin kohottaneet isänmaanne kunniaan!" Sitten hän tarttuu viinilasiin ja tyhjentää sen yhdellä siemauksella maan menestykseksi innostuneiden huutojen kaikuessa. Se on merkki juopottelulle. Aina yhteen saakka yöllä juoksevat kypäräpäiset airueet valkoisine olk nauhoineen ja valkoinen laakerinoksalla koristettu lippu kädessään pitkin katuja ja julistavat torventörähdysten lomassa uuden rauhan ajan saapumisesta. Ihmiset itkevät ilosta, siunaavat hallitsijaa, tanssivat, juovat ja laulavat valaistuilla kaduilla."³¹⁹

Tsaari Pietari kertoo kansalle Uudenkaupungin rauhasta. - Kuva MV.

Rauhansopimus syntyy

Nordmannin kertomuksen (Nordmann on suomalainen historiantutkija, joka on tehnyt tämän kertomuksen ilmeisesti alkuperäisen rauhansopimuksen pohjalta. Tarinassa on paljon todenmukaisia yksityiskohtia, joskaan esimerkiksi lähetin kohtalosta ei muissa lähteissä ole mainittu. Samoin neuvottelijoiden vuoropuhelut on myös luonnollisesti sepitetty, vaikka ne todellisuudessaakin lienevät kulkeneet samantapaisesti) mukaan Viipurin linnan komentaja piti komeat kahden päivän pidot tsaarin sotilaslähetille viivyttääkseen tämän matkaa Uuteenkaupunkiin, samalla aikaa kun neuvottelut kaupungissa jatkuivat. Ruotsin täysivaltaiset edustajat kreivi Lillienstedt ja vapaa-herra Strömfelt olivat tehneet parhaansa tinkiäkseen venäläisten neuvottelijoiden kovista vaatimuksista. Kyseessä olevat neuvottelut olivat jatkuneet jo toukokuun lopusta saakka, ja nyt, 30. elokuuta, oltiin vihdoinkin tultu niin pitkälle, että kiistelty rauhansopimus luettaisiin ääneen ja tarkastettaisiin viimeistä kertaa.

Kenraali Bruce, toinen tsaarin neuvottelijoista, aloitti hitaasti ja juhlallisesti lukemisen: "Tästä päivästä lähtien olkoon ikuinen, vilpiton ja rikkomaton rauha niin maalla kuin merelläkin samoin kuin vilpiton yhteisymmärrys ja purkautumaton ikuinen ystävyys Hänen Ruotsin Kuninkaallisen Majesteettinsa ja Hänen Venäjän Tsaarillisen Majesteettinsa - - -".

Nopea hymyhäivä karahti varakansleri Ostermanin karskeilla kasvoilla, kun taas häntä neuvottelupöydässä vastapäätä istuva Lillienstedt vastentahtoisesti pakotti ajatuksensa rauhanehtoihin menneen vuosisadan muistelusta. Vieläpä määräykset "ikuisesta rauhasta". Aiemmin Ruotsi oli ollut saava osapuoli. Nyt rooleja pitäisi vaihtaa. Nyt nöyryytetyn valtakunnan olisi annettava, annettava leijonanosa suurvaltakauden hienoista saavutuksista. Surumielisesti kuunteli luotettava Lillienstedt kohta kohdalta luettavaa sopimusta, johon hänen oli ollut pakko alistua. Bruce oli nyt ehtinyt neljanteen artiklaan, ja tahtonsa vastaisesti Lillienstedt pakottautui kuuntelemaan.

"Ruotsin Kuninkaallinen Majesteetti siirtää täten itseltään ja seuraajiltaan Hänen Tsaarilliselle Majesteetilleen ja tämän seuraajille täyteen ja ikuisen omistukseen ja omaisuudek-

si, jota ei koskaan voida peruuttaa, alueet jotka Hänen Tsaarillinen Majesteettinsa on sodan avulla saanut Ruotsin kruunulta vallattua eli Liivinmaan, Viron, Inkerinmaan yhdessä Karjalan kanssa - - - sekä Riikan, Dünamündin, Pärnun, Tallinnan, Tarton, Narvan, Viipurin ja Käkisalmen kaupungit ja linnoitukset sekä kaikki ..."

"Odottakaa hetki", huusi Lillienstedt kiihkeästi. "Vetoan vielä viimeistä kertaa teidän korkeuteenne. Antakaa jalon sydämenne puhua ja antakaa rajan mennä Viipurin itäpuolelta. Tämä alue on portti Ruotsin valtakuntaan. Eihän mikään alue voi olla täydellinen, jos se ei omista omaa porttiaan." - "Herra kreivi on jo aiemmin monta kertaa puhunut lämpimästi Viipurista", vastasi Osterman hyvin kohteliaasti. "Tiedän että pidätte Suomea isämaanaan ja ymmärrän tunteenne, mutta tässä asiassa ohjeeni kieltävät minua antamasta yhtään periksi." - "Mutta mitä minun maanmieheni, mitä Ruotsin kansa tulee sanomaan..."

"Nyky aika ja jälkimaailmakin tulee mielellisesti myöntämään, että herra kreivi on täyttänyt raskaan velvollisuutensa kuin mies. Venäjän sotajoukot ovat voittaneet, ja on heikomman osapuolen kohtalo antaa periksi. Miksei Kaarle XII valinnut rauhaa sillä hetkellä, kun hän olisi voinut lopettaa sodan kunniakkaasti. Muistakaa ettemme ole täällä todistamassa vain viimeisen yhdentoista vuoden sotaretkeä köyhässä Suomessa, vaan nyt Venäjälle on tullut hetki tehdä lopputilitys koko vuoden 1617 jälkeiselle ajanjaksolle." Osterman oli korottanut äänensä.

Kenraali Bruce jatkoi pitkän asiakirjan monien artiklojen lukemista, eikä kukaan läsnäolevista enää keskeyttänyt häntä.

Kun hän oli lopettanut lukemisen, hän antoi kynän Lillienstedtille. Tämä kirjoitti nopeasti nimensä ja hänen jälkeensä Otto Reinhold Strömfelt kirjoitti huolellisesti oman allekirjoituksensa. Näistä kahdesta vasemmalle kirjoittivat nimensä Jakob Daniel Bruce ja Henrich Johan Friedrich Osterman. Muutamaa hetkeä myöhemmin oli toinenkin kappale rauhansopimuksesta allekirjoitettu ja Uudenkaupungin rauha ratifiointia vaille vahvistettu.

Kun konferenssi oli loppunut, lähtivät Ruotsin neuvottelijat pitkälle kävelyretkelle kaupungin ulkopuolelle. Syventyneenä vilkkaaseen keskusteluun he huomasivat ohimennen erään kuriirin ratsastavan kiireesti heidän ohitse. Vasta viikkoa myöhemmin he saivat kuul-la huhun, että heidän kohtaamansa sotalähetti oli tsaarin kuriiri, jota oli viivytetty Viipurissa. Hän oli tuonut viestiä, että jos ruotsalaiset itsepintaisesti pitäisivät kiinni Viipurista, venäläiset voisivat luovuttaa sen.

Lillienstedt ja Strömfelt jatkoivat pitkään keskusteluaan päivän suuresta tapahtumasta. Kun he puhelivat eroaikeistaan, jälkimmäinen lausui ajatuksensa ääneen:

Lillienstedtille on kuitenkin joka tapauksessa annettava tunnustus, että hän melkoisessa määrin oli osannut hillitä venäläisten vaatimuksia, jotka vielä viime vaiheessa olisivat sijoittaneet rajan Kymijokeen saakka ja sitten Lappeenrannan kautta niin, että osa Saimaasta olisi joutunut Venäjän haltuun. Aiheeton ja paikkaansa pitämätön on näin ollen myöhäisempinäkin aikoina esitetty väite Lillienstedtin ja Strömfeltin heikkoudesta ja lahjottavuudesta.³²² Osterman ja Bruce olivat neu-

Venäläisten lähtö Helsingistä³²⁴

Uudenkaupungin rauhanneuvottelujen aikana Peter Henry Bruce oli venäläisen laivaston mukana hävittämässä Ruotsin rannikkolaivastoa. Saatuaan tiedon sopimuksen allekirjoittamisesta laivasto palasi Suomeen ja saapui syyskuun 14. päivänä Helsinkiin, jossa järjestettiin suuret juhlallisuudet rauhan solmimisen johdosta.

Peter Henry Bruce sai määräyksen hävittää Helsingin linnoituslaitteet. Tähän hävitystyöhön osallistui 3000 miestä, materiaali ja tarvikkeet heitettiin mereen ja "linnoitus tuli niin perusteellisesti hävitettyä, ettei vähäisintäkään jälkeä linnoituksesta jäänyt havaittavaksi."

7. lokakuuta armeija nousi kaleereihin palatakseen Pietariin. Kenraali Peter von Lacy purjehti edellä ja pääjoukko lähti seuraavana päivänä ruhtinas Golitsynin ja kenraalimajuri von Mengdenin komennossa.

"Jos sopimuksen ehdot täytetään, pitäisi venäläisten miehitys tässä maassa olla ohi kuudessa tai kahdeksassa viikossa. Mitä luovutettuihin alueisiin tulee, olemme yrittäneet saada niiden asukkaille niin hyvät olot kuin mahdollista. Minä viittaan yhdeksänteen artiklaan." - "Kyllä, olet oikeassa hyvä veli", myönsi Lillienstedt lämpimästi, ja pyysi saada vielä kerran toistaa tuon pykälän. "Hänen Tsaarillinen Majesteettinsa lupaa että kaikkia provinssien asukkaiden privilegioita, perinteitä, oikeus-tuimia ja oikeuksia, jotka ovat olleet voimassa Ruotsin vallan aikana, tullaan jatkuvasti ja muuttamattomina säilyttämään, pitämään voimassa ja suojelemaan."³²¹

votteluissa yrittäneet käyttää hyväkseen Ruotsin kruununperimyksessä ilmenneitä erimielisyyksiä. On kuitenkin epätodennäköistä, että Pietari I olisi naapurimaan kruununperimyksen ja epävarman unionisuunnitelman takia muuttanut aluevaatimuksiaan puoleen tai toiseen. Ruotsi oli rauhanneuvottelujen aikana kerta kaikkiaan heikkouden tilassa ilman riittävää sotavoimaa ja ilman ulkovaltojen tukea.³²³

"10. päivänä lokakuuta meidät yllätti rai-voisa myrsky, ja menetimme useita kaleereita ja joukon miehiä. Näimme karikolla useita hylkyjä, jotka olivat kuuluneet von Lacyn osastoon sekä patjoja, pöytiä, tuoleja ja tynnyreitä ajelehtimassa meressä. Yksi ajelehtiva tynnyri nostettiin merestä ja sieltä löytyi nukkuvaa lasta, joka myöhemmin todettiin erään ulkomaalaisen majurin lapseksi. Molemmat vanhemmat olivat hukkuneet. Kun asia myöhemmin tuli tunnetuksi, itse tsaaritar otti lapsen huostaansa. Menetimme myrskyssä kaikkiaan 17 kaleeria ja useita satoja miehiä hukkui. Tuuli oli jatkuvasti kovaa ja myös lunta pyrytti niin, että miehillämme oli suuria vaikeuksia hoitaa purjeita ja käsitellä airoja. Kylmyyden takia meidän täytyi koko ajan työskennellä kovasti. 20. lokakuuta saavuimme viimein Cronslotiin, josta seuraavana päivänä jatkoimme St. Petersburgiin."

6.5. Rauhansopimuksen sisältö

Neuvottelujen tuloksia on seuraavassa selostettu siinä samassa järjestyksessä, jossa ne ovat alkuperäisessä rauhansopimuksessa. Tämä saataa tuoda käsittelyyn tiettyä epäjohtomukaisuutta, mutta toisaalta historialliset näkökohdat puoltanevat tätä menettelyä.

Uudenkaupungin rauhansopimus sisältää kaikkiaan 24 artiklaa. Sopimuksessa luvattiin ensin yleinen armahdus molempien osapuolten sotilaille. Samoin luvattiin vapauttaa kaikki sotavangit ja palautettiin näiden henkilökohtaiset oikeudet. Rauhansopimuksen mukaan kaikki vihollisuudet niin Suomessa kuin muuallakin loppuvat niin pian kuin mahdollista, kuitenkin viimeistään 3 viikon kuluttua sopimuksen ratifioimisesta.³²⁵

Rauhansopimuksen 4. artiklassa sovittiin erilaisista rauhaan sisältyvistä alueluovutuksista. Sopimuksen mukaan Venäjä sai kaikki Ruotsilta valtaamansa provinssit eli Liivinmaan, Viron ja Inkerin, sekä sen osan Karjalaa, joka kuului Viipurin piirikuntaan. Kaikkien edellä mainittuihin provinsseihin kuuluvien kaupunkien lisäksi Venäjä sai haltuunsa Riikan, Väinänlinnan, Pärnun, Tallinnan, Tarton, Narvan, Viipurin ja Käkisalmen kaupungit. Kaupunkien ja maan lisäksi rauhansopimuksessa määriteltiin Venäjälle kuuluviksi myös kaikki satamat, eräitä järviä sekä luovutettujen alueiden esineet ja asukkaat. Samoin Ruotsi luovutti ikuisiksi ajoiksi kaikki oikeutensa näihin luovutettuihin alueisiin, niiden asukkaisiin ja kauppaan. Tsaari lupasi neljän viikon kuluttua sopimuksen ratifioinnista palauttaa Suomen suuriruhtinaskunnan Ruotsin alaisuuteen, lukuunottamatta em. luovutettuja alueita. Tämän luovuttamisen jälkeen Venäjällä ei ollut enää mitään oikeuksia kyseisiin alueisiin. Kaikista Ruotsin luovuttamista alueista tsaari velvoitettiin ajan tavan mukaan maksamaan välittömästi kahden miljoonan riikintaalarin korvaus, josta tehtiin vielä erillinen sopimus.³²⁶

Ruotsille kuitenkin myönnettiin oikeus käydä kauppaa Riikan, Tallinnan ja Arensburgin (Kuresaaren) kanssa. Lisäksi Ruotsi sai tuottaa kertatoumituksena 50 000 ruplan arvosta viljaa Baltiasta, ilman mitään Venäjälle meneviä tulli- tai muita maksuja. Ruotsi-Suomen leipäviljanhuollolle tällä oikeudella tuli olemaan tärkeä merkitys, mutta se ei silti tietenkään paljon auttanut siihen mielen-

masennukseen, jonka sopimuksen ankaruus muutoin aiheutti.³²⁸ Ruotsissa pelättiin voimakkaaksi kasvaneen naapurivallan sekaantuvan maan sisäisiin asioihin. Vaaran torjuakseen ruotsalaiset neuvottelijat saivat ohjeidensa mukaisesti sopimukseen artiklan, joka kielsi sen. Näin sopimukseen kirjoitettiin kuuluisaksi tullut 7. artikla:

”Hänen tsaarillinen majesteettinsa lupaa mitä voimakkaimmin..., olla puuttumatta Ruotsin sisäisiin asioihin kuten säätyjen yksimielisesti päättämään hallitusmuotoon tai kruununperimysjärjestykseen. Hänen tsaarillinen majesteettinsa päinvastoin pyrkii naapuriystävällisesti estämään ja ehkäisemään kaikki tietoonsa tulleet hankkeet Ruotsin hallitusmuotoa vastaan.”³²⁹ Venäläiset onnistuivat antamaan asialle sellaisen sanamuodon, että olisi ikäänkuin sovittu siitä, että Venäjän tuli nimenomaan toimia Ruotsin hallitusmuodon noudattamisen ja voimassa pitämisen takuumiehenä. Venäjä tulkitsi olevansa vastuussa, ettei Ruotsi-Suomen valtiosääntöä muutettaisi, ja tällä varjolla se pyrki sekaantumaan naapurinsa sisäisiin asioihin. Kun sitten myöhemmin alettiin nähdä, mihin tämä seitsemäs artikla johti, Ruotsin neuvottelijat saivat ansionsa mukaan erittäin huonon arvosanan tästä nimenomaisesta sopimuksen kohdasta.³³⁰

Eräs rauhansopimuksen ainoita artikloita, jonka lopullista sanamuotoa neuvotteluissa muutettiin ja lievennettiin Ruotsi-Suomen eduksi, oli valtakuntien rajaa koskeva 8. artikla. Venäjän tavoitteena oli alunperin ollut rajan piirtäminen Kymijoen Saimaalle siten, että Lappeenranta olisi jäänyt rajan itäpuolelle. Tähän ruotsalaiset neuvottelijat saivat siis muutoksen, ja allekirjoitetun rauhansopimuksen mukaan raja alkoi jonkin verran idempää. Virolahden kirkolta alkaen se kaartui melko läheltä rannikkoa Säkijärven kirkolle, kulki sen jälkeen Viipurin pohjoispuolitse Jääsken halki Kirvuun sekä noudatti entistä Käkisalmen läänin rajaa Parikkalan Tetrinsuolle asti, mistä jatkui suorana Jänisjärven pohjoispäähän ja siitä lopuksi suoraan itäkoilliseen Porajärvelle, vanhaan Stolbovan rauhan rajaan. Maastossa linjanveto kuitenkin hieman epäonnistui, ja tällöin muodostui Jänisjärven kohdalle polveke, koska ”ei tarkoin osuttu yhteen”.³³¹

Uudenkaupungin rauhasta Moskovan ja Pariisin rauhoihin³²⁷

Uudenkaupungin rauha on monelle suomalaiselle vain yhden itäisen naapurin kanssa käydyn sodan päätepiste. Joillekin se täsmentyy suuren Pohjan sodan ja isonvihan päättymiseksi ja käsittämään tapahtuman, jossa kerran määriteltiin uudelleen Ruotsin ja Venäjän välinen raja Suomen osalta, vaikka kyseisellä rauhansopimuksella siirrettiin myös mm. Inkerinmaa, Viro ja Liivinmaa Ruotsin valtakunnasta Venäjän yhteyteen. Ihmisten mielikuvien kapeuteen vaikuttaa paljon myös se, että Uudenkaupungin rauhansopimuksen jälkeen on solmittu useita rauhansopimuksia, joilla on oma merkittävä osuutensa maamme historiasa. Näitä ovat Turussa 1743, Haminassa 1809, Tartossa 1920 sekä Moskovassa 12.3.1940 ja Pariisissa 10.2.1947 solmitut rauhat. Viimeksi mainittu rauhansopimus noudatteli Moskovassa 19.9.1944 solmittua välirauhansopimusta.

Kahdella viimeksi mainitulla, Moskovan (1940) ja Pariisin rauhansopimuksilla on tietty yhteys Uudessakaupungissa neuvoteltuun ja tehtyyn rauhansopimukseen, sillä kun Moskovassa rauhansopimuksesta tiedotettiin, kerrottiin sanomalehdissä rajojen osalta mm. seuraa-

”Suomen ja Neuvostoliiton välinen uusi valtakunnanraja kaakossa on suunnilleen sama kuin Uudenkaupungin rauhassa määritelty ns. Pietari Suuren raja. Uusi raja lähtee Suomenlahdella Virolahden kirkon ja Paatiosaaren välistä ja kulkee suunnilleen Vainikkalan, Nuijamaan, Enson, Koitsanlahden, Uukunien, Värtsilän ja Korpiselän kautta yhtyen nykyiseen rajaan Lahnaajärvellä”.

Käytännössä maastoon merkityissä rajalinjoissa on pieniä eroavaisuuksia, mutta sopimusten sisällöt kaakkoisrajan osalta ovat melko yhteneväiset. Pariisin rauhansopimuksen 3. artiklassa sovitaan saman rajan osalta, että se noudattaa Moskovan rauhansopimusta, jolloin voidaan tehdä se johtopäätös, että nykyinen Suomen ja Venäjän välinen kaakkoisraja on periaatteessa määräytynyt jo Uudenkaupungin rauhansopimuksessa.

Moskovan ja Uudenkaupungin rauhansopimuksissa on muitakin samankaltaisuuksia. Molempien sopimusten yhtenä tarkoituksena on ollut taata Pietarin (Leningradin) turvallisuus. Lisäksi molempien sopijapuolten kesken on ollut tarkoitus solmia ”ikuinen rauha” ja luoda ”pysyvät rauhalliset suhteet”. Näin ei kuitenkaan ole tapahtunut, sillä ”ikuinen rauha” päättyi kahdenkymmenen vuoden kuluttua ns. hattujen sotaan ja ”pysyvät rauhalliset suhteet” runsaan vuoden kuluttua jatkosotaan. Molemmissa rauhansopimuksissa ilmaistaan halu lopettaa sotatoimet ilman, että kumpakaan osapuolta osoitettiin syylliseksi sotiin, vaikka suureen Pohjan sotaan olivat vaikuttamassa Stolbovan rauhan (1617) ja talvisotaan Tarton rauhan luomat jännitteet. Edellä mainitut rauhathan oli myös solmittu Venäjän (Neuvostoliiton) sisäisten vaikeuksien aikana.

Suomen ja Venäjän välinen kaupankäynti on katsottu niin tärkeäksi, että sen edistämistä on sovittu osapuolten kesken sekä Uudenkaupungin että Moskovan rauhansopimuksissa.

Pariisin rauhansopimus poikkeaa syyllisyyden osalta sekä Uudenkaupungin että Moskovan rauhansopimuksista, sillä siinä mainitaan Suomen osalta:

”Katsoen siihen, että Suomi, tultuaan Hitlerin Saksan liittolaiseksi ja osallistuttuaan sen rinnalla sotaan Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liittoa, Yhdistynyttä Kuningaskuntaa ja muita Yhdistyneitä Kansakuntia vastaan, on osaltaan vastuussa tästä sodasta”.

Edellä mainituin perustein rauhansopimuksessa määrättiin, että Suomen oli ryhdyttävä kaikkiin tarpeellisiin toimenpiteisiin sotarikoksiin ja rauhaa sekä ihmisyyttä vastaan tehtyjen rikosten suorittajien pidättämiseen ja luovuttamiseen tuomittavaksi.

Uudenkaupungin rauhansopimuksessa määritellään, että rauhansopimus tehdään ”Hänen kuninkaallisen Majesteettinsa Fredrik I:n ja Ruotsin valtakunnan” sekä ”Hänen tsaarillisen Majesteettinsa Pietari I:n ja Venäjän valtakunnan” kesken. Sopimustekstissä maini-

taan myös kuningas Kaarle XII ja kuningatar Ulriika Eleonoora ja esitellään molempien osapuolten pääneuvottelijat. Neuvottelujen alussa keskusteltiin myös Englanin ja Puolan ottamisesta mukaan rauhansopimukseen kuten aiemmin on kerrottu, mutta lopuksi päädyttiin vain Venäjän ja Ruotsin väliseen rauhansopimukseen.

Moskovan rauhansopimuksessa sopijapuoliksi mainitaan Suomen tasavalta ja Sosialististen Neuvostotasavaltain Liitto sekä luetaan rauhansopimuksen tekemiseen määrätty valtuutetut. Valtioiden päämiehistä ei ole mainintoja.

Pariisin rauhansopimuksessa ei luetella siihen vaikuttaneita tai osallistuneita henkilöitä, vaan heidät mainitaan välirauhansopimuksessa. Tämän varsinaisen rauhansopimuksen osapuolina ovat Suomi sekä Liittoutuneet ja Liittyneet Vallat (Allied Forces), joihin kuuluvat valtiot on lueteltu sopimuksen alkutekstissä ja allekirjoitusosassa. Tässäkin sopimuksessa ei ole mitään mainintoja valtioiden päämiehistä.

Muita huomattavia eroja kolmen mainitun rauhansopimuksen teksteissä on mm. se, että Venäjä velvoitettiin Uudenkaupungin rauhansopimuksessa maksamaan luovutetuista alueista korvausta Ruotsille kaksi miljoonaa riikintaalaria. Moskovan rauhansopimuksessa luovutetuista alueista ei ole määrätty mitään korvauksia, paitsi että Suomen Neuvostoliitolle kolmekymmeneksi vuodeksi vuokraamasta Hangon alueesta Neuvostoliitto sitoutui maksamaan kahdeksan miljoonaa markkaa vuotuisena vuokrana.

Pariisin rauhaan johtaneessa välirauhansopimuksessa Suomi velvoitettiin korvaamaan Neuvostoliitolle sotatoimien ja Neuvostoliiton alueen miehityksen johdosta Suomen aiheuttamat vahingot 300 miljoonan dollarin arvosta tavaroina sekä muiden Liittoutuneiden Kansakuntien kansalaisille ja heidän omaisuudelleen aiheutetut vahingot. Hangon alueen vuokraus muuttui Porkkalan niemimaan vuokra-

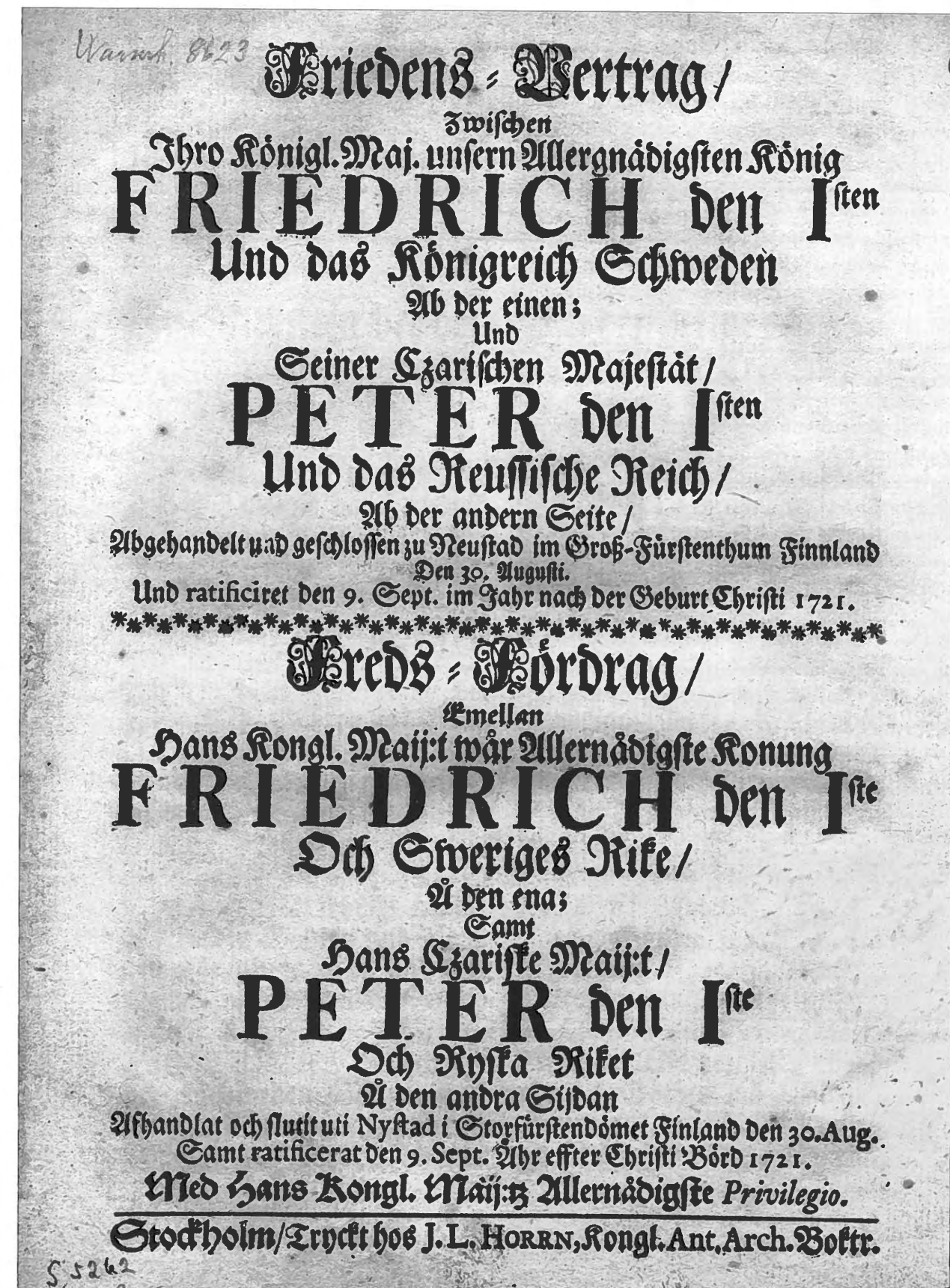
ukseksi niin, että vuokra-aika sovittiin viideksikymmeneksi vuodeksi ja vuotuinen vuokra viideksi miljoonaksi Suomen markaksi.

Uudenkaupungin rauhansopimuksessa taattiin luovutettujen alueiden asukkaiden privilegioiden, perinteiden, oikeusistuimien ja oikeuksien säilyminen muuttumattomina sellaisina kuin ne olivat olleet Ruotsin vallan aikana. Vastaavasta menettelystä ei Moskovan eikä Pariisin rauhansopimuksissa sovittu, paitsi että Suomen oli ryhdyttävä kaikkiin toimenpiteisiin taatakseen kaikille Suomen oikeuden käyttöpiirissä oleville henkilöille rotuun, sukupuoleen, kieleen tai uskontoon katsomatta oikeuden nauttia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia sekä kumoamaan diskriminatorisen lainsäädännön ja siitä johtuvat rajoitukset.

Kaikissa puheena olleissa kolmessa rauhansopimuksessa käytetyt kielet ovat vaihdelleet. Uudenkaupungin rauhansopimuksen teksti on laadittu sekä saksaksi että venäjäksi. Moskovan rauhansopimus on laadittu myös suomen-, ruotsin- ja venäjänkielisenä. Pariisin rauhansopimuksessa on allekirjoitusosassa maininta: "Tehtiin Pariisissa Venäjän, Englannin, Ranskan ja Suomen kielillä, kymmenentenä päivänä helmikuuta vuonna tuhat yhdeksänsataa neljäkymmentäseitsemän".

Rauhansopimusten laajuus ja artiklojen määrä ovat myös vaihdelleet. Uudenkaupungin rauhansopimus käsittää 24 artiklaa, Moskovan vastaava sopimus vain 9 artiklaa ja Pariisin rauhansopimus 22 artiklaa sekä sitä edeltänyt välirauhansopimus 23 artiklaa, joiden voimaansaattamiseksi on annettu lisäksi erillinen laki.

Edellä olevien kolmen rauhansopimuksen vertailusta voidaan havaita, eräistä eroavaisuuksista huolimatta, että Uudenkaupungin rauhansopimuksella on tiettyjä yhteyksiä sekä Moskovan että Pariisin rauhansopimuksiin ja ainakin nykyisen kaakkoisrajamme määräytymiseen.

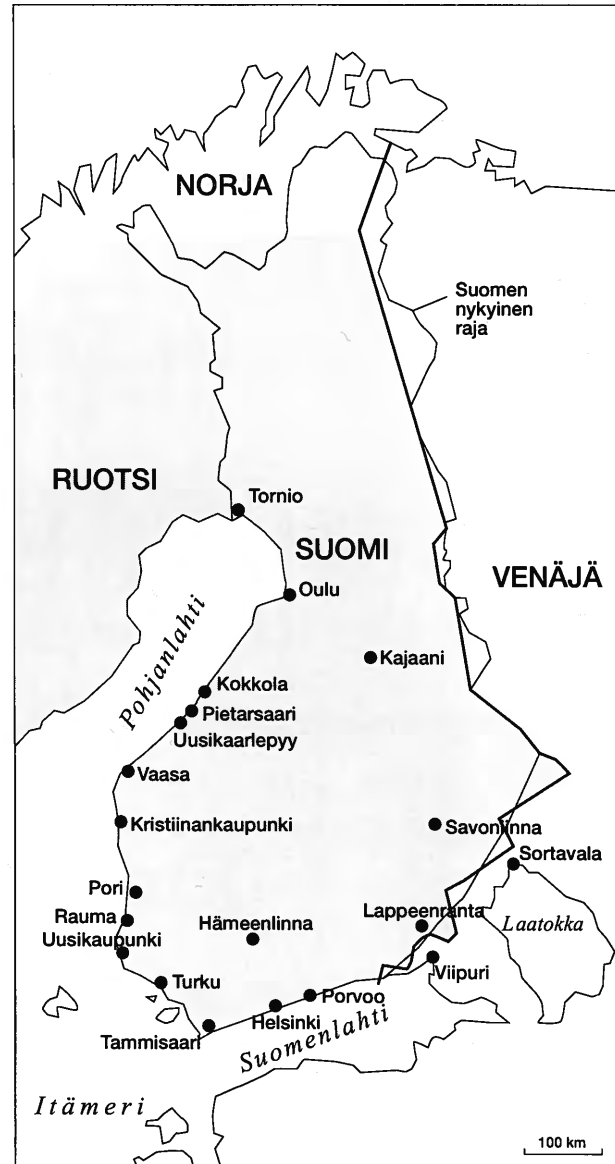
Uudenkaupungin rauhansopimuksen kansilehti. Kyseessä ei ole alkuperäinen käsinkirjoitettu rauhansopimus, vaan heti samana vuonna Tukholmassa ruotsiksi ja saksaksi painettu teksti. - Kuva Uudenkaupungin kirjaston materiaalista.

Viipurin läänin ja Inkerinmaan sekä Baltian alueiden luterilaiselle väestölle merkitsi hyvin paljon se, että Venäjä vakuutti säilyttävänsä asukkaiden oikeuden vapaaseen uskonnonharjoitukseen. Samoin heille luvattiin, että vanhat Ruotsin vallan aikaiset privilegiot ja muut oikeudet säilytetään voimassa. Rauhansopimuksen loppupuolen artikloissa oli monia mielenkiintoisia, joskin ehkä vähemmän olennaisia asioita. Tällaisia olivat mm. tsaarin velvoite viedä aseet, panokset ja muut ampumatarvikkeet pois Suomen suuriruhtinaskunnan alueelta niin pian kuin mahdollista ja tsaarille osoitettu velvoite palauttaa kaikki Suomea koskevat ja maasta poisviedyt arkistot, asiakirjat ja muu kirjallinen materiaali. Rauhansopimuksessa sovittiin myös ratifioinnin jälkeisestä kaupankäynnistä ja tulleista sekä sovittiin meriliikenteen säännöistä, velvoitettiinpa Ruotsin ja Venäjän sotalaivastojen alukset kohdattaessa "tervehtimään ystävällisesti toisiaan". Venäläiset olivat myös halunneet ottaa viimeisenkin hyödyn verotusoikeudestaan, koska rauhansopimuksen allekirjoittamisen jälkeen verot menisivät jälleen Ruotsin kuninkaalle. Niinpä Ostermanin edellä kerrottu sairastuminen johtui juuri tästä, jotta allekirjoitus hieman lykkäntyisi ja veroja ennätettäisiin kerätä mahdollisimman paljon. Rauhansopimuksen lopussa puhuttiin "ikuisesta rauhasta" Ruotsin ja Venäjän sekä Puolan välillä, ja mahdollisia erimielisyyksiä varten perustettaisiin tarpeen niin vaatiessa erillinen komissio.³³²

Uudenkaupungin rauhan rajamerkit Joutsenon Penttilän kylän maastossa. - Kuva MV.

Uudenkaupungin rauhan raja merkitsi miltei koko Suomen Karjalan liittämistä Venäjään. Nykyinen, Pariisin rauhan raja vuodelta 1947 noudattelee päälinjaukseltaan Uudenkaupungin rauhan rajaa.

6.6. Rauhansopimukseen liittyviä yksityiskohtia: lahjuksia vai palkkioita

Venäjän tsaari Pietari oli jo rauhansopimuksen seitsemännen artiklan kautta saavuttanut erään tavoitteistaan, mutta hän oli myös itse neuvottelujen kuluessa ilmeisesti tarkoituksellisesti kylvinyt epäluulon siemeniä kuningas Fredrikiä kohtaan ja nämä tulisivat kantamaan myöhemmin hedelmää. Ranskan lähettiläs Campredon oli Pietarissa oleskelunsa aikana kysynyt tsaarilta, aikoi-ko tämä pitää kaikki valloittamansa alueet itsellään, ja tsaari oli vastannut tämän olevan vakaa aikomuksensa. Tämän perusteella venäläisneuvottelijat esittivät myös rauhansopimukseen pykälää, jonka mukaan tsaari Ruotsin pyynnöstä jäisi valloittamilleen alueille ja liittäisi ne ikuisiksi ajoiksi Venäjän valtakuntaan. Ruotsin neuvottelijat yllättyivät tällaisesta ehdotuksesta eivätkä halunneet sisällyttää sopimukseen moista pykälää. Venäläiset olivat taipumattomia ja väittivät pyynnön pohjautuvan Ruotsin kuninkaan omaan vaatimukseen. Ruotsin hallituksen saatua tietää asiasta se herätti runsaasti huomiota, ja Hänen majesteettinsa pyyntöä ihmeteltiin kovasti. Myös Lillienstedtin ja Strömfeltin muistiinpanoissa oli merkintä, että kuningas olisi itse antanut läheiselle tukijalleen Campredonille tällaiset ohjeet.³³³

Tämä Campredonin kautta esitetty kuninkaan pyyntö perustui aikaisemmin liikkuneeseen huhuun, jonka mukaan tsaari olisi halunnut luovuttaa Liivinmaan Holsteinin herttuualle. Ruotsalaiset olisivat pitäneet parempana alueiden joutumista venäläisille kuin holsteinilaisille, joten tässä valossa Campredonin luultavasti ominpäin esittämä pyyntö ei syntyjankohtanaan varmasti ihmetyttänyt ketään. On kuitenkin kummallista, etteivät valtaneuvosto tai edes kuningas itse muistaneet tätä Campredonin muutamaa kuukautta aikaisempaan kertomukseen sisällynyttä yksityiskohtaa. Valtaneuvoston olikin helppo asiallisiin todisteisiin perustuen uskoa, että Campredon oli vienyt kuninkaalta tällaisen jälkikäteen epäilyttävältä näyttävän viestin tsaarille. Ruotsin neuvottelijat onnistuivat poistamaan lopullisesta rauhansopimuksesta kaikenlaiset viittaukset "Ruotsin pyynnöstä", mutta muuten rauhansopimuksen neljäs pykälä liitti kaikki tsaarin valloittamat alueet ikuisesti Venäjän valtakuntaan. Ruotsalaisen tut-

kijan Malmströmin mukaan tässä tuli näkyviin monia eri asioita: osittain haluttiin vahingoittaa kuningas Fredrikiä, toisaalta estää ruotsalaisten turhat toiveet Liivinmaasta ja kolmanneksi täyttää tsaarin sitoumus yhdistää Liivinmaa Puolaan.³³⁴

Kuten edellä on jo moneen otteeseen tullut esille, Lillienstedtin ja Strömfeltin osaksi on joskus tullut ankaraakin arvostelua. Kuitenkin heidän saamansa ohjeet edellyttivät heidän antavan periksi melkein joka kohdassa ja toisaalta heitä myös jatkuvasti kiirehdyttiin sopimaan asioista enempien vaikeuksien pelossa. Neuvottelijat pyrkivät kuitenkin jatkuvasti oma-aloitteisesti lieventämään venäläisten vaatimuksia, ja osittain he tässä onnistuivatkin. Ruotsin hallitus jopa moitti neuvottelijoita vielä elokuun puolivälissä, ei suinkaan liiasta myöntöväisyydestä vaan siitä, etteivät he suhtautuneet tarpeeksi myöntämielisesti tsaarin vaatimuksiin.³³⁵

Ruotsin kuninkaan Fredrikin rooli rauhansopimussessa ei myöskään ole aivan selvä. Toisaalta hän sai Campredonin toimien takia osakseen ilmeisesti liikaakin arvostelua, mutta toisaalta on todettava, että kuningas antoi vihollisen valloittaa linnoituksen ja provinssin toisensa jälkeen samalla kun hän itse pyrki vain varmistamaan kruunun itselleen. Lisäksi hän myöhemmin käytti valtaansa niin löyhin ottein, että kuninkaanvalta rapistui pahan kerran ja valtiopäivät ottivat itselleen lisää valtaa. Ruotsalaiset luottivat myös liikaa englantilaisten lupauksiin ja apuun ja tällä saattoi olla oma merkityksensä rauhansolmimisen pitkittymiseen.³³⁶

Historiantutkijat ovat myös esittäneet epäilyjä, että Ruotsin rauhanneuvottelijat olisivat saaneet venäläisiltä lahjuksia ja niiden takia antaneet periksi vastapuolen vaatimuksille. Varmoilta tun-
tuvien asiakirjamainintojen mukaan Venäjän hallitus antoi omien neuvottelijoidensa käytettäväksi 90 000 ruplaa, joista Osterman ja Bruce antoivat kreivi Lillienstedtille 28 800, vapaaherra Strömfeltille 19 200 ja neuvottelijoiden avustajana toimineelle valtiosihteeri von Höpkenille 12 000 ruplaa. Aikalaislähteessä mainitut summat ovat tosin erilaisia. Näistä tiedoista huolimatta ei ole riittäviä todisteita siitä, että nämä ilmeiset lah-

jukset olisivat vaikuttaneet rauhanneuvottelujen tuloksiin. Paloposken mukaan tämä todisteiden hämmästely on kamariviisautta; pikemminkin on aiheellista hämmästellä sitä, miten tämänlaatuisesta asiasta on tutkijoiden ulottuville ylipäättään jäänyt näin tarkkoja tilimerkintöjä. Mahtavan ylivoimainen Venäjä ei todellisuudessa olisi tarvinnut lainkaan lahjuksia saadakseen tsaarin jo kauan sitten päättämät rauhanehdot myös sopimustekstiin. Ajateltavissa kuitenkin on, että toisen osapuolen voitelu on helpottanut poliittisesti tärkeän seitsemännän artiklan sujuvaa muotoilemista – sikäli kuin ruotsalaiset neuvottelijat nyt edes huomasivat, mitkä mahdollisuudet tämän artiklan ”naapuriystävällisyyteen” sisältyivät.³³⁷ (Schlüssel zu dem ... mainitsee Ruotsin valtuuskunnan johtajalle maksetun 10 000 ruplaa, toiselle neuvottelijalle 8000 ruplaa ja valtuuskunnan sihteerille 2000 ruplaa. Tämän aikalaislähteen mukaan summat maksettiin 30. syyskuuta, eli heti sen jälkeen kun kuriiri oli tuonut tiedon sopimuksen ratifiointista Uuteenkaupunkiin saakka. Kyseessä mainitaan olleen nimenomaan lahja Ruotsin valtuuskunnalle sopimuksen ratifiointista.)

Mahdollisista lahjuksista on kirjoitettu monessa yhteydessä niin Ruotsissa kuin Venäjälläkin. Suomalainen historiantutkija A.R. CEDERBERG on kirjoittanut aiheesta myös erillisen artikkelin. Hän mainitsee jo Ranskan erikoislähettilään Jacques de Campredonin tuoneen epäilyksen julki eräässä kirjeessään vuodelta 1722. Samoin monet Venäjän historiaa käsittelevien yleisteosten kirjoittajat ovat viitanneet lahjusten mahdolliseen olemassaoloon. Ilmeisesti Ruotsissakin asiaa käsiteltiin pian rauhan solmimisen jälkeen, ja myöhempi kuningas Kustaa III toi asian esille joissakin yhteyksissä. Toisaalta tähän ruotsalaiseen näemykseen liittyy joka tapauksessa sisäpoliittisia kysymyksiä, joten niiden todistusvoima on kyseenalainen. Myös kreivi Lillienstedt itse puolusteli mainettaan omissa muistelmissaan ja syytti yksinomaan raskaita olosuhteita huonoista neuvottelutuloksista. On lisäksi huomattava, ettei hän missään vaiheessa ota kantaa mihinkään lahjusepäilyihin, vaan on pahoillaan ainoastaan siitä syystä, että ruotsalaiset joutuivat ottamaan vastaan niin raskaan rauhan.³³⁸

Suomalaiset tutkijat ovat yleisesti ottaneet puolustelleet Lillienstedtin toimintaa ja pyrkineet monessa yhteydessä osoittamaan epäilyt lahjuksista perusteettomiksi. Näiden puolustelujen vasta-

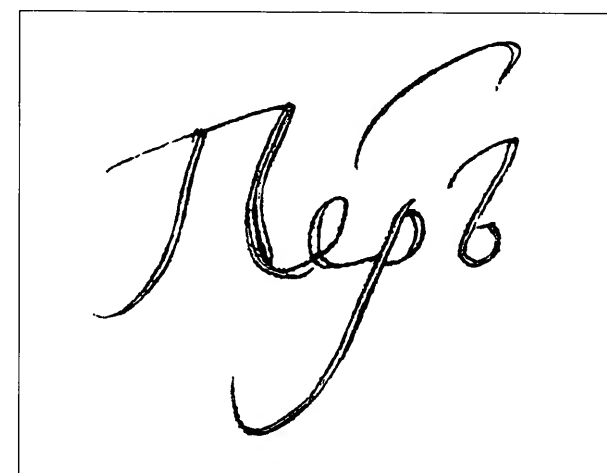
painoksi on venäläisessä arkistomateriaalissa säilynyt eräs laskelma, jonka mukaan Venäjän hallitus oli määrännyt käytettäväksi rauhankongressia varten 90 000 ruplaa. Asiakirjamerkintöjen mukaan Bruce ja Osterman täyttivät jo aiemmin tehdyn lupauksensa palkitsemalla tällä summalla ruotsalaisia valtuutettuja. Summasta olisi tietojen mukaan annettu ruotsalais-suomalaisille rauhanneuvottelijoille³³⁹:

	julkisesti	salaisesti
kreivi Lillienstedtille	9000 ruplaa	n. 20 000 ruplaa
vapaaherra Strömfeltille	9000 ruplaa	n. 10 000 ruplaa
valtiosihteeri Höpkenille	—	n. 12 000 ruplaa
lähetyksen sihteerin Feiffille	1500 ruplaa	—
ruotsalaiselle kanslialle	1500 ruplaa	— ³⁴⁰

Nämäkin aikanaan huomattavan suuret rahasumat voivat hyvin olla väärennettyjä, ja on esimerkiksi mahdollista, että venäläiset neuvottelijat ovat kuitenkin kirjoitettuaan pistäneet rahat suoraan omaan taskuunsa. Rauhanehdot olivat joka tapauksessa tiukat, ja ajalle oli tyypillistä antaa juuri tämän kaltaisia lahjoja. Myös vuonna 1722

Vertauskuvallinen venäläinen piirros Uudenkaupungin rauhasta. – Kuva VenA.

Tsaari Pietarin allekirjoitus Uudenkaupungin rauhansopimuksen ratifiointiasiakirjaan. Tarkasti ottaen kuvassa lukee vain ”Per”.

painettu Schlüssel zu ... puhuu nimenomaan jälkikäteen annetusta lahjasta. Täten ainakin julkiset summat lienevät helposti selitettävissä. Ydinkysymys on tietenkin siinä, onko lahjojen suuruus ja rahaerien kasvaminen jollain tavalla vaikuttanut siihen myöntyväisyyteen, jota ruotsalaiset neuvottelijat ovat osoittaneet rauhanehtoihin suostumisessa. Laskelmassa muutama seikka kiinnittää erityisesti huomiota. Salaisesti maksettujen summien puolella Lillienstedt näyttää saaneen paljon enemmän kuin Strömfelt, ja tutkija Cederberg tulkitsee tämän siten, että Lillienstedt olisi ollut vaikeammin taivuteltavissa ja saanut siksi salaisesti suuremman summan.³⁴¹ Toisaalta luonnollisempi selitys saattaa olla, että Lillienstedt oli ruotsalaisten pääneuvottelija.

Mielenkiintoisempi on sen sijaan tieto, että kanslias sihteeri von Höpkenille olisi maksettu salaisesti melko suuri rahasumma. Von Höpkenin kerrotaan olleen saksalainen, hyvin ovela ja liukas

herra, jonka toiminnasta oli herännyt epäilyjä jo Hannoverin kanssa aiemmin tehdyn rauhansopimuksen yhteydessä. Toisen tiedon mukaan tsaari Pietari olisi itse eräässä yhteydessä välikäsien kautta tiedustellut, oliko von Höpken saanut korvauksen niistä palveluksista, joita hän oli Venäjän hyväksi tehnyt. Cederberg mainitsee myös tiedon, jonka mukaan jopa ruotsalaiset itse olisivat epäilleet von Höpkeniä siinä määrin, etteivät sallineet hänen olla läsnä kaikissa neuvottelujen istunnoissa. Tästä on myös vedetty suorat yhteydet siihen venäläisten neuvottelijoiden ruotsalaisille kollegoilleen usein toistamaan huomautukseen, että nämä lukisivat tarkemmin omat ohjeensa.³⁴²

Cederberg tulee omissa päätelmissään siihen lopputulokseen, että von Höpken olisi ainakin joissain kysymyksissä antanut tietoja venäläisille. Samoin hän epäilee, että kreivi Lillienstedt olisi jotenkin päässyt vihille tästä von Höpkenin puuhailusta, ja sen tähden saanut venäläisiltä suuren rahasumman. Cederberg löytää lisäperusteluja vielä siitä, että von Höpken suoritti erään oman hallinnonalaansa kuuluvan maksun Lillienstedtille hieman epäilyttävissä olosuhteissa. Niinpä tämän suomalaisen tutkijan näkemyksen mukaan kysymys oli yksinkertaisesti palveluksista ja vastapalveluksista eli lahjuksista näiden ruotsalaisten neuvottelukunnan jäsenten välillä.³⁴³ Lopullista totuutta tähän kysymykseen ei luultavasti tulla koskaan löytämään, mutta monet Cederbergin esittämät todisteet voi tulkita toisinkin. Niinpä on ehkä parempi olla ottamatta varmaa kantaa tapahtumaan.

Myös venäläiset neuvottelijat saivat rahallista tunnustusta saavutuksistaan. Kenraali Bruce sai lahjana 10 000 ruplaa, ja Osterman sai 8000 ruplaa. Neuvottelujen sihteeri Schubert sai kaksi tuhatta ruplaa.³⁴⁴

6.7. Uudenkaupungin rauhan merkitys

Uudenkaupungin rauha merkitsi Ruotsin suurvalta-aseman lopullista romahtamista. Paljon karsineena suurin osa Suomea liitettiin jälleen emämaan yhteyteen. Oli opeteltava toteuttamaan käytännössä rauhanteon muistomitaliin piirrettyjä sanoja: Ferrum splendescat arando, rauta kirkastuu kyntämällä.³⁴⁵

Uudenkaupungin rauhansopimus ratifioitiin

kummankin maan pääkaupungissa jo syyskuun 9. päivänä 1721. Ruotsin kuningas Fredrik I:n allekirjoituksen rauhansopimukseen varmensi nimikirjoituksellaan valtiosihteeri Daniel Niklas von Höpken ja tsaari Pietari I:n kansleri, kreivi Golovkin. Ruotsalaisten puolelta kreivi Lillienstedtin veljenpoika oli käynyt Tukholmassa tehdyn sopimuksen kanssa, ja hän palasi Uuteenkaupunkiin

ratifioidun sopimusiakirjan kanssa jo 11. syyskuuta. Tämän ratifioinnin jälkeen alkoi sopimuksen ehtojen toimeenpano ja rauhantila muuttui vähitellen todellisuudeksi.³⁴⁶

Aikalaislähteen mukaan reagointi vastasolmittuun rauhansopimukseen oli hieman kaksijakoinen. Toisaalta hyvin mahtipontisesti kerrotaan koko Euroopan odottaneen sopimuksen solmimista ja pitkän sodan päättymistä, ja rauhasta iloittiinkin sen mukaisesti erityisesti sodan alle jääneillä alueilla. Toisaalta ainakin Ruotsin puolella into hieman laimeni, kun raskaat ehdot kokonaisuudessaan kaikille selvisivät.³⁴⁷ Mukana oli varmaan myös katkeruutta, kun vuosikymmeniä kestänyt suurvalta-asema ymmärrettiin nyt väistämättä päättyneeksi.

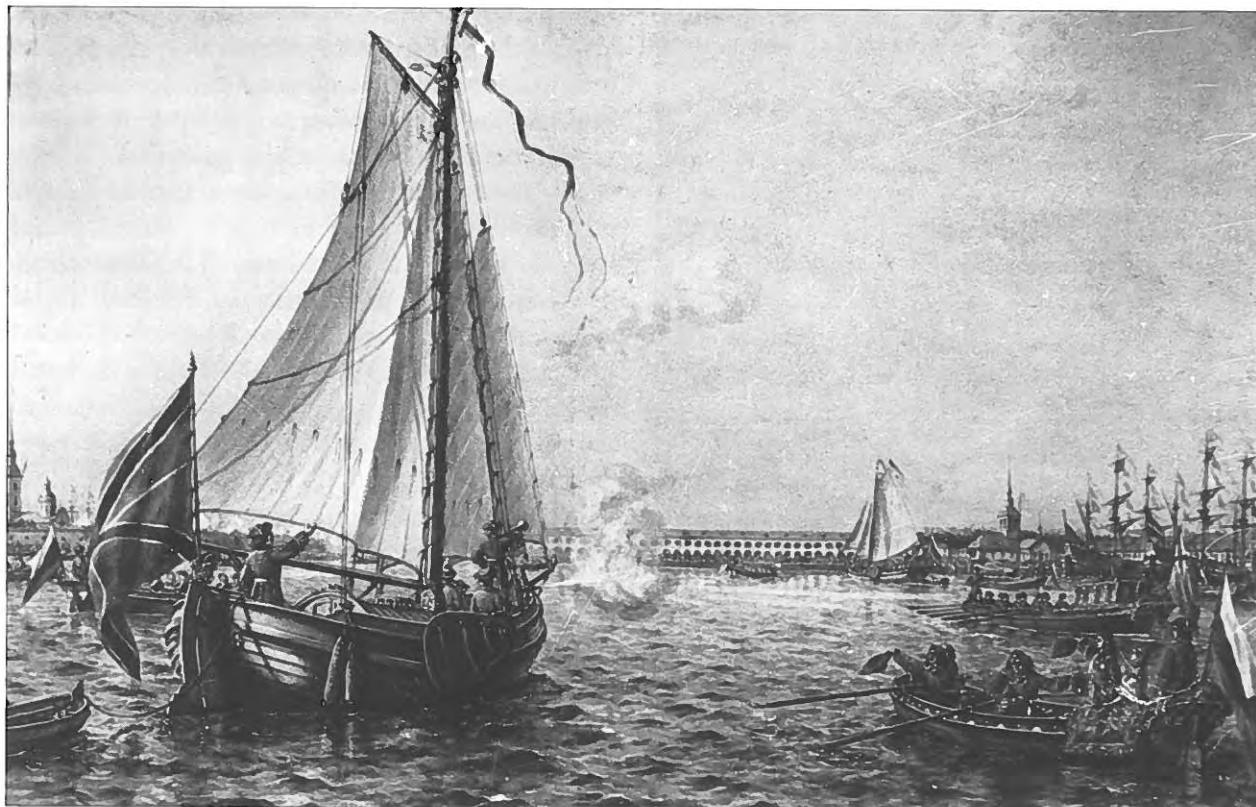
Uudenkaupungin rauha sinetöi ja vakiinnutti pohjoismaisen ja osittain myös eurooppalaisen kansainvälispoliittisen asetelman jo tapahtuneet muutokset. Ruotsi oli menettänyt suurvalta-asemansa ja Venäjä oli noussut eurooppalaiseksi mahtitehtijäksi. Ruotsissa oli vaikeuksia mukautua uuteen todellisuuteen. Syyllisiä alettiin etsiä jo seuraavilla valtiopäivillä 1723. Tällöin ulkopoliittikkaa valmisteleva ja sen hoitamista valvova salainen valiokunta arvosteli tehtyjä

rauhansopimuksia melko ankarasti:

”Olisi ollut toivottavaa Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa (Kaarle XII) kuoleman jälkeen, että rohkeuden ei olisi annettu heti lannistua, vaan Kuoleman aiheuttama suru ja rakkaus Häneen olisikin johtanut koston ja miehuuteen.”

Hävinneen jälkiviisaudessaan valiokunta päätyi ajatukseen, että ensin olisi pitänyt hoitaa Venäjä, joka oli vihollisista vaarallisempi, ja vasta sitten neuvotella muiden vihollisten kanssa. ”Olisi pitänyt paremmin käyttää hyväksi vihollisleirin epäsuopua.”³⁴⁸

Valiokunnan arvostelua ei voida pitää täysin perusteltuna, koska se jättää huomioimatta ilmeisesti kaikkein tärkeimmät rohkeuden lamaantumiseen vaikuttaneet syyt, nimittäin Ruotsin määrättömän sotaväsymyksen ja resurssien puutteen. Rauhapolitiikan kritiikki johtui mukautumisvaikeuksista eikä siitä, että tuolloin myöhemmin olisi valtiopäivillä keksitty keinoja tai voimavaroja, joita aikanaan ei olisi huomattu tai ymmärretty käyttää. Toisaalta halu käydä sisäpoliittisten vastustajien kimppuun oli hyvin voimakas, ja epäedullisten sopimusten suoma arvostelun mahdollisuus kelpasi aseeksi tähän taisteluun.³⁴⁹ Jo rauhanneuvottelujen aikana oli Ruotsissa käyty

Venäläinen laivasto saapuu juhlien Pietariin 22. lokakuuta, minkä jälkeen pidetään kiitosjumalanpalvelus. - Kuva VenA.

jatkuvaa taistelua kuningas Fredrikiä tukeneen hesseniläispuolueen ja holsteinilaisten kesken sekä toisaalta kuninkaan ja valtaneuvoston välillä.

Sodan päättyessä Ruotsin väkiluku oli 1,77 miljoonaa. Tästä luvusta Suomen osuus oli 330 000. Tanska-Norjan väkiluku oli vähemmän eli noin 1,4 miljoonaa. Nämä luvut puolustavat aiemmin esillä ollutta Kaarle XII:n ajatusta pitää nimenomaan Tanskaa Ruotsin päävihollisena. Muiden suurvaltojen väkiluvut olivatkin aivan eri luokkaa, Preussin noin neljä kertaa Ruotsia suurempi ja Venäjän jopa neljätoista kertaa Ruotsia suurempi. Nämä luvut paljastavat omalta osaltaan Ruotsin suurvallan aseman ja väistämättömän kohtalon.³⁵⁰

Suuressa Pohjan sodassa mukana olleet valtiot olivat kärsineet tavattoman paljon sekä ai-neellisesti että inhimillisesti, mutta mitä voittajavaltiot olivat sitten saaneet? Venäjä, jonka sotaan houkuttelemisessa Puola ja Tanska joutuivat näkemään paljon vaivaa, korjasi lopullisessa tilinteossa suurimmat voitot. Niihin kuului sekin osa Liivinmaata, jonka vuoksi Puola oli sotaan lähte-

nyt ja jonka Venäjäkin oli sille jo aikaisessa liittosopimuksessa taannut. Venäjän omat strategiset lopputavoitteet muotoutuivat vasta sodan pitkittyessä. Selvimmin Venäjän tavoitteet ilmenevät Uudenkaupungin rauhansopimuksesta, jolla tsaari Pietari liitti Inkerinmaan ja Viron lisäksi myös Viipurin läänin omaan valtakuntaansa. Tuon läänin merkitys Venäjän valtakunnalle kuvastui nimityksestä, jonka se sai jo 1720-luvulla: ”Pietarin linnoitusplanaadi”. Tämän alueen tuli olla suojavyöhyke ja lisätä uuden pääkaupungin turvallisuutta.³⁵¹

Tsaari Pietarille rauhansopimus oli suuri voitto. Hän sai senaatilta useita arvonimiä, kuten ”Suuri”, ”Keisari” tai ”Isänmaan isä”. Rauhansolmimisen kunniaksi järjestetyssä juhlassa puhunut Pietari painotti rauhan syntyneen ”Venäjän menestyksellisten aseiden ansiosta”. Hän vaati Venäjää säilyttämään asevoimat hyvässä kunnossa, mutta painotti toisaalta myös kaupankäynnin ja kansainvälisen kanssakäymisen merkitystä. Sodan tärkeimpänä syynä oli Pietarin mukaan ollut Venäjän pääsy Itämerelle.³⁵²

Tsaari Pietari juhlii Uudenkaupungin rauhaa³⁵³

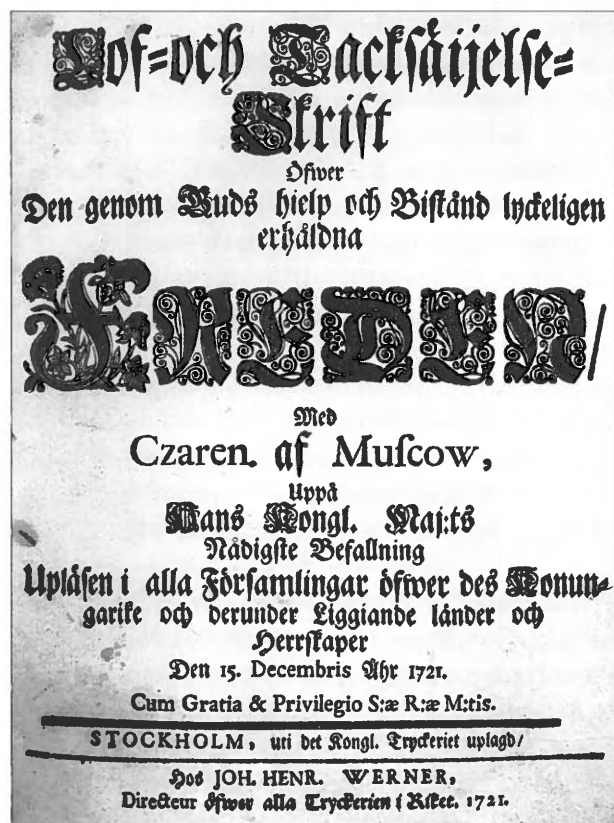
Rauhantekoa seuraavien viikkojen aikana koko valtakunnassa järjestetään suuria juhlanlisuuksia, tanssiaisia, ilotulituksia ja naamiaisia, joissa olut, viini ja votka virtaavat. Erityisesti Pietarissa järjestetään tsaarin määräyksestä ja hänen johdollaan toinen toistaan mielenkiintoisempia juhlia ja naamiaiskulkuetia. Tsaari itse johtaa naamiaiskulkuetta hollantilaiseksi merimieheksi pukeutuneena haken väsymättömän innokkaasti rumpua. Maassa pannaan toimeen yleinen armahdus, jonka ansiosta suuri joukko rikollisia armahdetaan. Lisäksi vapautetaan kaikki ne, jotka olivat saaneet tuomioita valtion varojen kavaltaamisesta tai väärinkäytöksistä. Armeijassa ja laivastossa pannaan toimeen yleinen ylennyskierros. Rauhanneuvottelijoista kenraali Jakob Bruce korotetaan kreivilliseen säätyyn ja ministeri Heinrich Osterman saa paronin arvon.

Lokakuun 22. päivänä, venäläisen kovaonnisen laivaston saavuttua Helsingistä Pietariin pidetään uusi kiitosjumalanpalvelus Pyhän kolminaisuuden kirkossa, jossa Pskovin arkkipiispa ylistää hallitsijan viisautta ja kans-

leri Golovkin pitää senaatin nimissä tsaari Pietarille voimakkaan kiitospuheen:

”Hänen Tsaarillinen Majesteettinne oivaliset teot, hänen suurenmoinen rohkeutensa niin politiikassa kuin sodassa ja hänen väsymätön työskentelynsä ovat nostaneet meidät hämäryydestä ja tietämättömyydestä, mihin olimme vajonneet, maailman kunnianäyttämölle niin että voidaan sanoa että Teidän Majesteettinne on vienyt meidät sivistyneitten kansakuntien joukkoon... Senaatti ottaa vapauden mitä suurimmalla alamaisuudella anoa Teidän Majesteettianne ottamaan vastaan arvonimen Pietari Suuri, Isänmaan Isä, Kaikkien Venäläisten Keisari!”

Pietari näyttelee yllättyneenä ja hämmästyneenä, mutta suostuu lopulta ottamaan vastaan kunnianosoituksen. Riemuhuudot kohoavat yleisön joukosta, torvet soivat ja tykit ampuvat kunnialaukauksia. Sadanviidenkymmenen ka-leerilaivan tykit yhtyvät kunnianlaukauksiin.

Skicket och alla des inbyggjare i andelig
och timmelig mätto med den förtöf-
ring och de fruchter / som den ädle Fre-
den med sig förer / på det wi må altid
frögda oss af Herranom / och wara
glade af hans hielp: Lada honom af
alt hierta / och förtällia all hans under.
Uti en sådan glädie och lydniskan
lätom oss nu endrächteligen uplysta wä-
ra tancfar och sinnen til högdene
med Wår wanlige
Loffång:

O Gud wi lofwe tig 2c. 2c.

Vasemmalla Uudenkaupungin rauhan kunniaksi laaditun ylistys- ja kiitoskirjoituksen ensimmäinen ja oikealla viimeinen sivu. Julistus kuulutettiin seurakunnissa 15. joulukuuta 1721. - Kuva Uudenkaupungin seurakunnan arkistoista.

Uudenkaupungin sopimus vapautti suomalaiset venäläismiehityksestä. Heille se oli ollut "ison vihan aikaa" ja sopimus taas toi "siunatun rauhan". Molemmat nimitykset vakiintuivat kohta rauhan palattua ja luonnehtivat oivallisella tavalla suomalaisten ajattelua. He todellakin tunsivat kärsineensä hyvin paljon ja tämä ilmeni heidän kasvavina vaatimuksinaan taloudellisista helpotuksista ja paremmista oloista. Säännöllinen valtiopäivätoiminta antoiakin hyvät mahdollisuudet vaatimusten esittämiselle. Viipurin läänin menetys tuntui laajalti koko Itä-Suomen taloudessa, sillä uusi raja katkaisi vanhat vesiyhteydet ja teki lopun Pielisen pohjoispuolelta Viipuriin asti ulottuneella alueella kukoistaneesta tervataloudesta.³⁵⁴

Viipurin läänin ja sen takaisen Inkerinmaan menettämisen ymmärrettiin luonnollisesti heikentävän Suomen sotilaallista turvallisuutta. Ilmiselvästi Suomessa jo tuolloin tajuttiin myös se seikka, että tsaari Pietarin luoma uusi Venäjä oli aivan muuta kuin 1600-luvun Vanha Venäjä, jonka jäl-

keenjääneisyys oli ollut silmiinpistävä. Valtiollisia asioita ja politiikkaa ymmärtävien ihmisten oli myös mahdollista oivaltaa, että uudistuneen valtakunnan pääkaupungin siirtyminen aivan Suomen läheisyyteen tulisi vaikuttamaan voimakkaasti suomalaisten elämään, vaikka vielä ei ollutkaan helppoa hahmottaa sitä, millaisia seurauksia siitä tulevaisuudessa koituisi. Ensimmäisten joukossa nämä vaaratekijät huomasi nuori Lauri Malmi (myöhemmin aateloituna Ehrenmalm), joka vietti useita vuosia Venäjällä ja Pietarissa vuodesta 1710 lähtien. Vuosikymmenten kuluessa muodostuneet suomalaisten käsitykset tästä kehityksestä kiteytti 1700-luvun lopulla Suomen historiankirjoituksen isäksi kutsuttu H.G. Porthan rukouksessaan, "että Jumala ohjaisi tsaarin perustamaan uuden pääkaupungin Konstantinopoliin Mustanmeren rannalle, jolloin hän jättäisi meidät suomalaiset rauhaan". Pietarin kaupunki oli paitsi Venäjän uuden suurvalta-aseman ja sen Itämeren herrauden näkyvin osoitin, myös sen tärkeimpiä tukia.³⁵⁶

Rauhasta tiedottaminen kansalle

Ymmärrettävistä syistä ei Uudenkaupungin rauhaa juhlittu Ruotsi-Suomen valtakunnassa yhtä näyttävästi ja riemuisasti kuin Venäjällä. Ilmeisesti kaupunkien maistraatit saivat tiedon maaherralta aikanaan ja asia kuulutettiin kaupungeissa, tieto levisi kansalaisten keskuuteen nopeasti suusta korvaan -menetelmällä. Virallinen tieto ei kaikesta päätellen kulkenut kovinkaan nopeasti, koska vasta 15.12.1721 julkaistiin seurakunnissa kuulutettavaksi 5-sivuinen ylistys- ja kiitoskirjoitus, jossa kerrottiin rauhan solmimisesta ilman vähäisintäkään mainintaa rauhanehdoista. Teksti on mahdollisimman sanatarkasti suomennettuna seuraavanlainen:

"Ylistys- ja kiitoskirjoitus

Siitä Jumalan avulla onnellisesti saavutetusta RAUHASTA

Moskovan Tsaarin kanssa,

Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa armollisesta käskystä

Luettavaksi kaikissa Kuningaskunnan Seurakunnissa ja sen Alaisissa maissa

15. joulukuuta vuonna 1721

Sitten kun meillä tähän aikaan kuluvana vuotena oli syy / kaikkien muiden kanssa iloita ja kiittää Jumalaa, Kaikkein Korkeinta, siitä armosta / joka oli osaksemme tullut sen kautta, että meidän mahtavien vihollistemme kanssa oli rakennettu uudelleen ilahduttava rauha: hyvä sanoma on edelleen antanut rohkaisua ja johdatusta Hänen Kuninkaalliselle Majesteettilleen, meidän Kaikkein Armollisimmalle Kuninkaallemme, neuvotella ja toimia valtakunnan pääsemiseksi täydellisesti irti pitkäaikaisesta verisestä sodasta / että nyt tänä vuonna /Moskovan Tsaarin kanssa on saatu rauha ja ilo / jonka me niin sydämellisesti tiedoksi annamme.

Meidän rukouksemme / on ajan kuluessa / liki 21 vuoden sodan / onnistuneen neuvottelun avulla saatettu / ja äskettäin ratifoinnin ja molemminpuolisen vahvistuksen / kautta tul-

lut voimaan. Ja kun Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa on todennut sen olevan kirjallisesti velvoittavan / että ei yksin itseään varten nöyrällä kunnioituksella ja kiitollisuudella sellittää niin isällinen ja armollinen teko / millä Kaikkein Korkein on halunnut Hänen Kuninkaallista Majesteettiaan ja koko Valtakuntaa lempeästi / siunata, vaan myös meitä kaikkia sen uskollisia alamaisia rohkaista kunnioittamaan ja ylistämään hyvää Sanomaa / sitä ja saatua onnea ja autuutta varten.

Niin on Hänen Kuninkaallinen Majesteettinsa hurskaalla auliudellaan antanut valmistella tämän yleisen kiitos- ja ylistyssanomapäivän / jona me nyt tyytyväisin ja iloisin sydämin ylennämme ja ylistämme Suuren Jumalan nimeä / joka on ilahduttanut jälleen Meidän rakasta Isänmaatamme niin kallisarvoisella aarteella. Herra on tehnyt meille suuren teon / sen kunniaksi me iloitsimme: hän on muuttanut valituksemme iloksi: hän on ottanut pois meidän kiusamme / ja muuttanut sen iloksi: Herra on syyttänyt lyhtymme ja valaissut pimeytemme: sen tähden haluamme laulaa ylistystä Jumalalle, meidän lohdullemme / sillä Hän on Meidän suojamme ja Meidän armollinen Jumalamme. Me rukoilemme häntä uskollisissa sydämissämme / että hän sallisi nyt saavutetun rauhan olemaan rakkaalle Isänmaallemme pitkäaikaisen ja pysyvän / aina edespäin pitämään isällisen kätensä Hänen Kuninkaallisen Majesteettinsa, maidän Kaikkein Armollisimman Kuninkaamme yllä / kruunata hänet pitkällä ja onnekaalla hallitsemisella / ja siunata koko Valtakuntaa ja kaikkia sen asukkaita hengellisellä ja ajallisella menestyksellä ja hedelmillä / mitkä jalo rauha tuo mukanaan / että me aina iloitsisimme Herrassa / ja olisimme iloiset hänen avustaan: kiittäen häntä koko sydämeistä / ja kertomaan kaikista hänen ihmetöistään. Sellaisesta ilosta ja onnen toivosta antakaamme kaikki valistaa ajatuksemme ja mieleemme korkeuksiin kiitoslaulullamme: Oi Jumala, sinua me ylistämme ...³⁵⁵

Nejstat-laivan haaksirikko³⁵⁷

Pietari I piti Uudenkaupungin rauhaa hyvin merkittävänä saavutuksena. Eräs osoitus tsaarin arvostuksesta rauhaa kohtaan oli laiva nimeltä "Nejstat", joka sai nimensä Uudenkaupungin mukaan. Laivan kohtalo ei kuitenkaan ollut paras mahdollinen kuten seuraavasta katkelmasta käy ilmi. Kirje on Nejstat-laivan kapteenin Mishukovin kirjoittama ja se on osoitettu yliamiraali Apraksinille. Kirje on päivätty 17. marraskuuta 1721.

"Mitä nöyrimmin tiedotan Teidän Korkeudellenne surkeasta epäonnestani, joka on sattunut ei muusta kuin Jumalan tahdosta; tämän kuun 9. päivän aamulla länsilounaisen tuulen vallitessa suuntasimme matkamme kohti Keisarillisen Korkeuden satamia Rotterdammassa vastarakennetulla aluksella, joka oli saanut nimekseen "Nejstat". Aamulla kello 8 lähdimme Bornholmista ja otimme suoran kurssin sopivan tuulen vallitessa. Seurasimme reittiä, mutta 12. päivänä noin kello 10 illalla purjehdimme karille Saarenmaan lähellä, joka meidän tajumme mukaan olisi pitänyt olla mahdotonta. Emme tienneet missä olimme ja sitten ajattelimme että olimme joutuneet tuntemattomalle karille meressä. Aamuun saakka luulimme että meistä kukaan ei pelastu, ja totta on, jos tämä olisi sattunut paikalla, joka ei olisi ollut suojassa länsiluoteesta puhaltavalta tuulelta äyräillä ja maasärkillä, tällöin kukaan meistä ei olisi pelastunut. Särkät ja äyräät säästivät meidät kovasta aallokosta, mutta laiva oli karilla ja vajaassa tunnissa se vaurioitui ja vuoto oli niin voimakas, että neljällä pumpulla, saaveilla ja ämpäreillä emme voineet hallita sitä. Liitteenä lähetän tiedot millä syvyydellä olem-

me ja miten kaukana syvästä merestä.

Ilmoitan Teidän Korkeudellenne että kaikki ihmiset on Jumalan armosta voitu viedä rannalle ja tarkoitus on mitä pikimmin lähettää kaksi kolmasosaa heistä Tallinnaan, mutta jättän kolmanneksen olemaan kanssani täällä kuljettamaan pois aluksesta pienempiä tarvikkeita, joita voidaan kuljettaa pienimmillä aluksilla ja odotan täällä Teidän Armonne määräystä. Aluksella olevia painavampia varusteita, kuten tykkejä, ankkureita, ankkuriköysiä ym. emme millään nyt voi noutaa, koska meillä ei lähettyvillä ole suurempia aluksia, ja vaikka olisikin olisi mahdotonta kuljettaa tavaraa rantaan koska rannikko on matala ja kivikkoinen. Mutta toivon että kesällä olisi mahdollista noutaa varusteita pienillä kuljetusaluksilla. Toivon että laiva ei vahingoitu enemmän, sillä se seisoo tukevasti karilla, se ei siinä liiku. Siitä, voidaanko laiva pelastaa, en voi tiedottaa.

Kaikessa tässä onnettomuudessa en voi julistaa itseäni syyttömäksi ja täten liitän lokikirjan ja päiväkirjan todisteena ja mitä nöyrimmin pyydän Teidän Korkeutenne armollisesti määräämään tarkastettavaksi kaikkien upseereiden, perämiesten ym. päiväkirjamerkintöjä ja näiden todisteiden pohjalta Teidän Korkeutenne voi tehdä armollisen päätöksenne."

Tämä kirjeen johdosta päätettiin laivaa vartioida rannalla kevääseen asti. Kesällä nourettiin tykit ja takilat vesistöjä tuntevan päällystön toimesta ja samalla tarkastettiin, voidaanko laiva pelastaa. Myöhemmässä tarkastuksessa todettiin, että laiva ei enää ollut pelastettavissa, koska se oli niin pahoin vaurioitunut.

7. UUSIKAUPUNKI RAUHANTEON JÄLKEEN

7.1. Pakolaisten paluu Ruotsista

Venäläisten lähdettyä kaupungista syyskuun lopulla 1721 ja tiedon siitä kantauduttua myös Ruotsin puolelle alkoivat pakolaiset palata kotiin Uuteenkaupunkiin. Osa pakolaisista saapui vielä samana syksynä, mutta suurin osa tietävästi vasta seuraavana vuonna. Kaupungin entisiä arvokkaita harmaahiuksisia mahtimiehiä nähtiin palaavien pakolaisten joukossa hyvin vähän. Nuoremmastakin polvesta ehkä noin puolet jäi palaamatta. Jotkut olivat joutuneet sodan uhreiksi, jotkut menneet ruotsalaisen kanssa naimisiin ja jotkut muista syistä jääneet emämaahan asumaan. Kuten edellä on jo mainittu, vuonna 1722 Uudenkaupungin koko henkikirjoille pantu väestö oli vain 226 henkeä eli huomattavasti vähemmän kuin 1710-luvun alussa. Väkiluku alkoi kuitenkin vähitellen kasvaa ja jo vuonna 1728 henkikirjoissa oli 317 ihmistä. Kyseisenä vuotena porvareita ja porvarien leskiä oli kaikkiaan 90, joista 32 oli tullut porvariksi ennen venäläisvaltaa, 9 sen aikana ja loput rauhan jälkeen. Virkamiesperheitä oli 15 ja itselisperheitä 48 eli yhteensä 153 perhekuntaa.³⁵⁸

Pakolaiset olivat köyhiä palatessaan takaisin, aivan kuten pakolaiset yleensäkin. Muutamat harvat olivat onnistuneet rikastumaan matkansa aikana, tällaisia onnekkaita olivat mm. Juho Bursman, Antti Palenius sekä Kustaa ja Antti Rivell. Useimmat Uuteenkaupunkiin jääneet olivat varattomia sota-ajan jäljiltä. Varakkaimman kaupunkiin jääneen kerrottiin olleen porvari Yrjö Petäksen, joka vuonna 1727 oli 70-vuotias. Hän oli ollut 40 vuotta porvarina kaupungissa, asunut U:issa koko miehityksen ajan ja hänen kerrottiin "olleen paremmassa varallisuuden tilassa kuin yksikään muu tässä kaupungissa".³⁵⁹

Ennen vuoden 1721 loppua palasivat myös kaupungin hallitus ja muut virkamiehet pakomatkaltaan. Heidän paluunsa tapahtui ainakin ennen joulukuun 17. päivää, mutta ilmeisesti jo kuukautta paria aikaisemmin. Koulumestari Winter sai kuitenkin kantaa hallinnollista kuormaa vuoden loppuun asti, ja tuo aika olikin epäilemättä hyvin raskas palaavien pakolaisten majoittamisen takia. Vasta vuoden 1722 alussa maistraatti ryhtyi toimiinsa ja samoin tekivät myös kirkolliset virkamiehet. Virkamiesten keskuudessa tapahtui joitakin muutoksiakin; kappalainen Salomon Tumulin, joka pakoaikana oli ollut pakolaisten

sielunpaimenena, palasi heidän kanssaan kotiin kirkkoherrana ilmeisesti pakolaisten anomuksesta jo 1.4.1721 saadulla kuninkaan valtuuskirjalla. Tumulin löysi entisen hyvin rakennetun tonttinsa pahasti tuhoutuneena, sillä venäläiset olivat hävittäneet siltä kaikki rakennukset lukuunottamatta tuulimyllyä.³⁶⁰

Sitä vastoin koko miehitysjäsen Uudessakaupungissa papillisia toimia hoitanut Gabriel Salenius sai tyytyä kappalaisen virkaan, johon hänet kuitenkin kutsuttiin vasta vuonna 1722. Koulumestari Winter jäi myös edelleen pedagogin virkaansa, saaden lisäksi rehtorin arvonimen. Uudessakaupungissa ennen venäläisten tuloa kirkkoherrana toiminut Samuli Hornaeus oli jo Ruotsissa toiminut Holm-Kullan seurakunnan kirkkoherrana ja sai rauhan jälkeen palkinnoksi Eurajoen "lihavan kirkkoherrakunnan" sekä rovastin arvon.³⁶¹

Uudenkaupungin pormestarina toiminut Joseph Faberman oli kuollut pakolaisaikana vuonna 1720. Hänen tilalleen valittiin marraskuussa 1721 "ahkeraksi ja taitavaksi" mainittu uusikaupunkilainen raatimies Wilhelm Rancken³⁶², joka vannoi virkavalansa seuraavan vuoden heinäkuussa. Raatimies Nestenius oli kuollut vankina Pietarissa ja hänen tilalleen valittiin entinen tulliherra Juho Frendeén, joka oli pakoaikana ollut verokirjurina eräässä Ruotsin kihlakunnassa. Uuden pormestari Ranckenin tilalle porvaristo valitsi raatimieheksi Matti Paalmanin.³⁶³

Tullinhoitajan ja postimestarin toimia alkoi jälleen hoitaa raatimies Sven Mellenius. Hän ryhtyi kaikista palanneista virkamiehistä nopeimmin hoitamaan virkaansa, sillä maaherran tullinkantoa koskenut käsky tuli Uuteenkaupunkiin joulukuun 13. päivänä, julistettiin kirkossa 17. päivänä ja jo seuraavana päivänä Mellenius aloitti tullinkannon.³⁶⁴ Melleniuksen omistama pihapiiri oli venäläisajana tuhoutunut melko pahasti, lähes kaikki ulkorakennukset oli hävitetty, niiden joukossa puolet tuulimyllyistä.³⁶⁵

Isonvihan ja viimeistään rauhanneuvottelurakennusten rakentamisen aikana kaupunkilaisten aineellinen omaisuus oli joutunut äärettömän sekasortoiseen tilaan. Sotapaosta takaisin palanneen maistraatin ensi huolena olikin luettelon tekeminen kaikista niistä rakennuksista, jotka oli siirret-

Miehele Andriusson poika Mathias
 Gabr. Salenius, Bond Märlin, Olof Laikan poika
 Christen Juntta & Johan Winters kaimu &
 Zöndt doktor.
 Jan 30 Aug. Olof Laikan poika, Mathias
 Wihi
 La May. Biers, &
 Jan 28 Octobr. Bond. Math. Laikan poika, Andrius
 La. Refolm. Joh. Winter Jacob Laikan poika
 Zöndt doktor & Maria Erichs doktor
 Jan Decembr. ifr Gambla Jöndis att barn, Henrik
 Wihi Daniel Henrikson
 J. Jöns & västra barn Math ifr Mathias
 Wihi. Bonden poika Kouti Jan

Kappalainen Gabriel Saloniuksen käsialanäyte Uudenkaupungin seurakunnan kirjoista. Rauhan solmispäivänä 30.8.1721 on merkintä porvari Olof Laikan pojan Mathiaksen kasteesta.

ty paikoiltaan. Tämä tapahtui maistraatin ensimmäisessä sodan jälkeen pidetyssä istunnossa tammiukuun 29. päivänä 1722. Koulumestari Winterin avulla tästä vaikeasta työstä selvitettiin varsin hyvin, sillä hän oli laittanut kaikki muutokset mahdollisimman tarkasti muistiin. Ainoastaan Yrjö Petäksen riihistä ei saatu varmaa selkoa, koska hän oli ottanut rakennusaineita sekä omista että Kustaa Rivellin aikaisemmista riihistä. Myös tulisijojen omistusoikeuksista syntyi vaikeita oikeusjuttuja, kun kukaan ei voinut varmuudella todistaa, mistä pesästä mikin tiili oli otettu.³⁶⁶

Vielä vaikeampaa oli löytää sitä irtainta ta-

varaa, jonka pakeneva porvaristo oli jättänyt ko-teihinsa. Ihmeellistä kyllä sekin saatiin suurelta osin takaisin oikeille omistajille. Talonvartijat ja naapurit olivat ottaneet omaisuutta haltuunsa ja he tekivät sitten tiliä tavaroiden oikeille omistajille. Esimerkkiä tässäkin asiassa antoi koulumestari Winter, joka oli ottanut talteen vangiksi viedyn raatimies Nesteniuksen omaisuutta, mm. parikymmentä tynnyriä rukiita, pellavia, kaloja jne. Monia esineitä löydettiin myös jälkeinpäin siivottaessa niitä tupia, joissa sotaväkeä oli asustanut. Eräissäkin tuvassa todettiin "likaisuuden joukossa" olleen lattialla penkin alla sepän alasin ja

myöhemmin oikein tarkkaan siivottaessa löytyi vielä sepän pajavasara. Missään ei yllättävää kyllä mainita, että sotaväen lähtiessä kaupungista yksityistä omaisuutta olisi joutunut hukkateille.³⁶⁷

Rauhansopimuksen jälkeenkään ei tilanne Uudessakaupungissa heti normalisoitunut. Uusikaupunki ei ollut maksanut lainkaan rahakontribuutiota vuodelta 1721 ja siksi pelättiin, että Ruotsin hallitus alkaisi sitä keräämään "vähemmän armahtavaisena kuin vihollinen"(!). Tähän pelkoon oli syytäkin, sillä jälleen uusi rasitus kohtasi kaupunkia Venäjältä palaavien ruotsalaisten upseerien ja sotamiesten muodossa. He kerääntyivät rauhanteon jälkeen Turkuun ja muihin rannikkokaupunkeihin odottamaan pääsyä meren yli Ruotsiin. Niinpä Uudessakaupungissakin oli talven 1721-22 majoitettuna useita ruotsalaisia upseereita.³⁶⁸

Nämä Uudessakaupungissa oleskelleet upseerit olivat varsin vaativaista väkeä eivätkä he ilmeisesti olleet kovin tyytyväisiä oloonsa, koska elintarvikkeita oli edelleen vaikea saada. Uudenkaupungin porvaristolla oli tuskin itselläänkään vielä kaikki asiat järjestettyinä, mutta siitä huolimatta upseerit tekivät jatkuvasti valituksia maaherralle. Turun maaherra määräsi jo maaliskuussa 1722 muutamia porvareita ryhtymään ruokakauppiaksi, koska upseerit olivat valittaneet tuoreen lihan, kalan ja muiden tavaroiden puutetta. Maaherran määräyksen johdosta seitsemän porvaria lähetettiin kaupungin maistraatin eteen ja heidät määrättiin elintarvikekauppiaksi. Porvarit olivat aluksi tätä vastaan, mutta kuultuaan maaherran

uhkauksen lähettää muuten paikkakunnalle venäläisiä kaupustelijoita, he pitivät parhaana ryhtyä itse toimeen ulkopuolisten keinottelijoiden paikkakunnalle pääsyn estämiseksi. Porvarit ehdottivat myös, että upseerit sijoitettaisiin maaseudulle parempien tilojen ja elintarvikkeiden suuremman määrän vuoksi, mutta tällaista ehdotusta ei otettu lainkaan huomioon.³⁶⁹

Viikkoa myöhemmin upseerit taas valittivat, että heiltä kiskotaan liian korkeita hintoja ruokatavaroista. Tämän vuoksi maistraatti porvariston pyynnöstä määräsi ruokatarvikkeille kiinteät hinnat. Huhtikuun alussa upseerit valittivat polttopuiden puutetta ja porvaristo määrättiin niitä hankkimaan. Vihdoin huhtikuun 24. päivänä luettiin porvaristolle ilosanoma, jonka mukaan ruotsalaiset vieraat lähtisivät pois. Maaherra vaati kirjeessään maistraattia ryhtymään toimiin, jotta Tukholmaan keväällä lähtevä porvaristo veisi aluksillaan mainitut upseerit ja muut vankeudesta päässeet henkilöt Ruotsiin joko ilmaiseksi tai niin huokeasti kuin suinkin. Ne neljä porvaria, jotka olivat onnistuneet saamaan itselleen aluksia, epäilivät tyytyisivätkö upseerit niin pieniin mukavuuksiin kuin heidän puuastioilla puoliväliin mastoja lastatut aluksensa tarjosivat. Upseerien edustajat, kapteeniluutnantti Christoffer Engelholm, luutnantit Anders Holmberg ja Sundahl sekä vänrikki Johan Tigerskiöld lupasivat tyytyä, ja lisäksi sovittiin kunkin upseerin maksavan omasta puolestaan 1 taalaria 28 äyriä hopearahaa ja jokaisen renkinsä ja sotamiehensä puolesta 30 äyriä.³⁷⁰

7.2. Kaupungin kärsimät vahingot

Uudessakaupungissa suoritettiin vuoden 1723 ke-säkuussa virallinen tarkastus kaupungin isonvihan aikana kärsimistä vahingoista. Tarkastuksen suoritti Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakunnantuomari Magnus Nordstedt³⁷¹ maaherran puolesta ja valvonnassa. Tarkastuksen tulokset kertoivat seuraavaa: kaupunki oli vuoteen 1715 mennessä menettänyt merivahinkojen ja vihollisen toimien takia laivoja ja lasteja 113 800 riikintaalarin arvosta. Nordstedt on laskenut erikseen kaikki

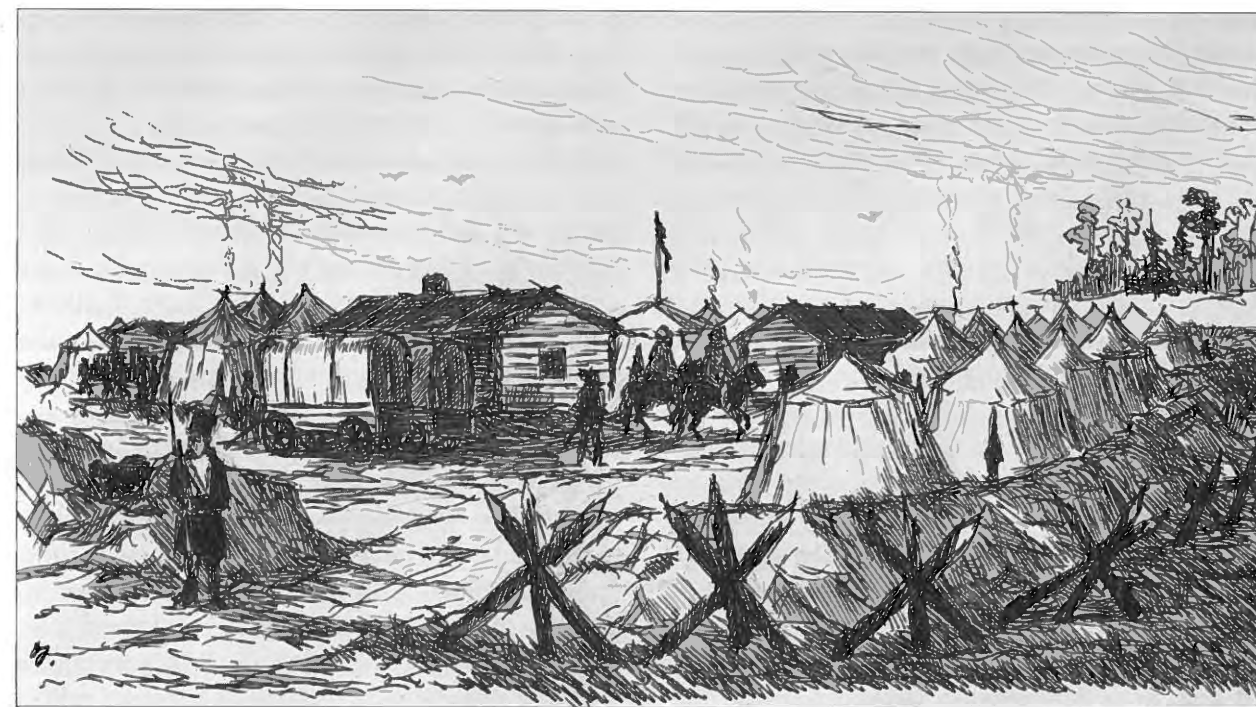
menetykset vuosittain, ja suurin yksittäinen menetyks oli 15 000 taalaria vuonna 1714. Tarkastus huomioi myös Ruotsin puolelle paenneiden kaupunkilaisten kurjan tilanteen, useiden koko omaisuus oli tuhoutunut venäläisten hävitettyä Ruotsin rannikkoja. Varsinkin useat Norrköpingissä asuneet pakolaiset olivat menettäneet kaiken omaisuutensa vuonna 1719. Kaupunkilaisten palattua takaisin rauhan solmimisen jälkeen huomattiin kaupungin raunioituneen sodan aikana niin pa-

hasti, että 85 taloa (=pihapiiriä tai tonttia) oli aivan autioina, 72 taloa suurimmalta osalta hävitettynä ja ainoastaan 24 taloa suurinpiirtein käytökelpoisia. Raatihuone oli tarkastuksen mukaan perinpohjin hävitetty, joskin on syytä muistaa, että se lieene ollut suhteellisen huonossa kunnossa jo ennen venäläisten tuloa. Raatihuoneen lisäksi kaupungin muut julkiset rakennukset, kuten tullituvat, myllytalo sekä kaupungin portit ja aidat oli kaikki perinpohjin hävitetty.³⁷²

Kihlakunnantuomari Nordstedtin tarkastuksen mukaan esimerkiksi kaupunkiin isonvihan ajaksi jäänyt lukkari Lentz oli menettänyt kaikki tonttinsa rakennukset, tarkastuksen mukaan venäläiset olivat vieneet ne pois ja käyttäneet kaikki polttopuina. Raatimies Heikki (Henrich) Nesteniuksen tontti oli ollut erittäin hyvin ja täyteen rakennettu venäläisten tullessa, mutta Nesteniuksen pidättämisen ja vangiksi viemisen jälkeen koko pihapiiri oli tuhottu venäläisten toimesta, ainakin 13 (!) rakennusta oli hävitetty kokonaan. Myös eri paikassa sijainneet Nesteniuksen perillisten talot oli tuhottu täysin, mitään ei ollut jäänyt jäljelle. Ruotsiin paenneen pormestari Fabermanin talosta venäläiset olivat kuljettaneet pois kaksi riihtä, kaksi latoa, ranta-aitan ja tuulimyllyn. Fabermanin tontin mainittiin olleen aiemmin hy-

vin rakennetun, mutta tarkastuksen aikaan se oli pahasti tuhoutunut ja sitä häiritsi "vieras" talo, joka tontille oli rakennettu. Faberman omisti Uudessakaupungissa myös Salmen kartanon, mutta sen vahingoista ei ole tietoja. Ilmeisesti osa luettelossa mainituista hävitetyistä rakennuksista oli sijainnut kartanon alueella. Tietyvästi eräs harvoista ilman mitään vaurioita säilyneistä taloista ja tonteista kuului koulumestari Johannes Winterrille, ja toinen kaupunginpalvelija Kustaa Silckelle.³⁷³

Tarkastuksen mukaan viholliset olivat täytäneet kaupungin sataman laivahylyillä ja suurilla kivillä ja tästä aiheutui kaupungille sangen suuria kustannuksia ennen kuin satamaa edes jossain määrin voitiin käyttää. Lisäksi kaikki ranta-aitat molemmin puolin Kaupunginlahtea oli poltettu. Kaupungin 137 tynnyrinalan (67,7 hehtaarin) peltomaan ympärillä ei ollut mitään aita, vaan riihet ja ladot oli poltettu. Pellot täällä majaileva sotaväki oli kasarmeja ja leivinuuneja rakentamalla sekä valjeja luomalla suurelta osalta tehnyt keltomiksi kuoppia kaivamalla ja siirtämällä maata muualle. Tästä syystä ja myös rauhanneuvottelurakennuksia varten oli useimmat kaupungin leivinuuneista revitty. Nekin 24 taloa, joita katsastusmiehet olivat pitäneet melko hyvin säi-

Venäläisen sotilasosaston leiri Uudenkaupungin pohjoispuolella. Kuvassa näkyy myös venäläisten kaupungista siirtämiä taloja. - Piirros OJ.

lyneinä, olivat joutuneet siirretyiksi muille paikoille ja toisaalta selvästi muutetuiksi, niin että asukkaiden oli aluksi ollut vaikea tulla niissä toimeen.³⁷⁴

Kaupungin porvareiden kärsimistä, merenkulkuun liittyvistä vahingoista on olemassa tietoja vain vuosilta 1714-15. Tämä selittyy mahdollisesti osittain sillä, että venäläisten tulon jälkeen merenkulkua ei juurikaan kyetty harjoittamaan. Aiemmissa luvuissa kuvatus, Norrköpingiin hävinneen orpopojan isän Martti Heikinpoika Horikoin alus oli vuonna 1714 joutunut Kumlingen lähellä venäläisten polttamaksi, mistä laskettiin koituneen yhteensä 3000 riikintaalarin menetys. Samana vuonna myös Matti Hakullan alus poltettiin, jolloin vahingot jäivät 1500 taalariin. Kyseisen vuoden suurin menetys koitui raatimies Nesteniuksen osalle. Hänen täyteen pakolaisia ja heidän tarvikkeitaan lastattu aluksensa joutui venäläisten haltuun ja kaikkiaan kuusitoista henkeä joutui venäläisten vangeiksi, joukossa myös Nestenius ja tämän vaimo. Aluksen ja tavaroiden menetyksestä laskettiin koituneen 15 000 riikintaalarin vahinko. Itse Uudessakaupungissa venäläiset takavarikoivat porvari Petäksen lasteineen 5000 taalarin arvoisen aluksen.³⁷⁵

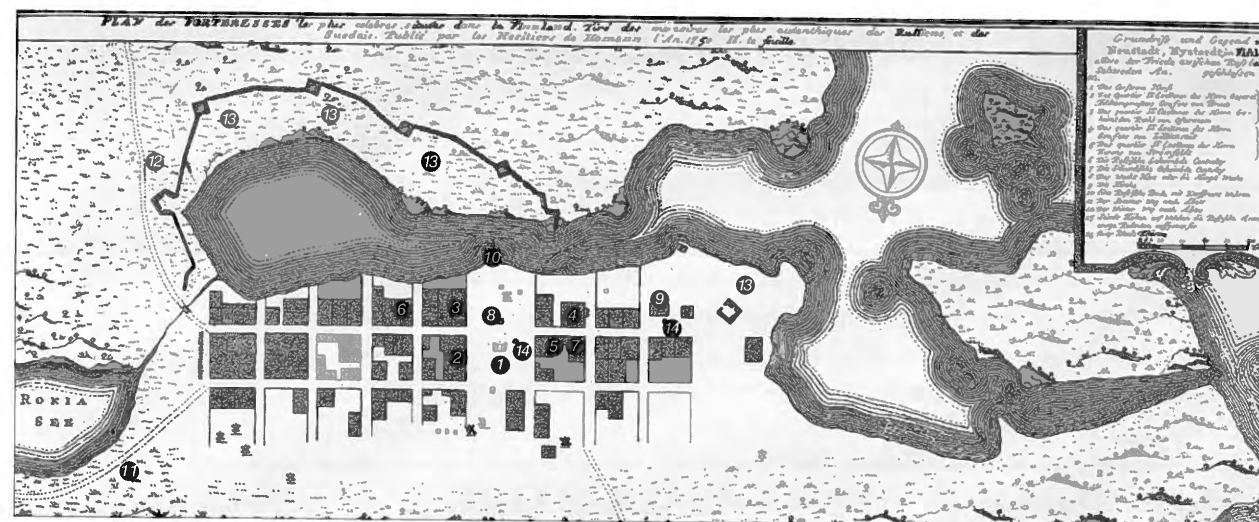
Vuoden 1715 rahalliset menetykset olivat yhteensä 5100 riikintaalaria eli jo pienemmät kuin edellisinä vuotena. Tämä johtui varmasti merenkulun hiljentymisestä ja venäläismiehityksestä. Eräs nimeltä mainitsematon porvari (mahdollisesti aiemmin mainittu Hezekiel Austrell) oli Ahvenanmaalla menettänyt täyteenlastatun aluksen miehistöineen, mikä arvioitiin 2500 taalarin arvoiseksi. Porvari Juho Riimannilta venäläiset olivat ryöstäneet koko tämän köysivaraston, mitä Riman koetti ilmeisesti vielä sodan jälkeenkin saada perityksi takaisin venäläisiltä. Köysivarasto oli arvoltaan 300 taalaria.³⁷⁶

Raatihuoneesta ei ollut muuta merkkiä kuin nurkkakivet, minkä vuoksi raastuvanistunnot pidettiin rauhan tultua pitkät ajat pormestarin kotona. Arresti (pidätys)- ja vankihuone olivat niin ikään hävinneet ja vankihuoneena alettiin käyttää venäläisten vahtihuonetta Wasaborgin tontilla, kunnes loppuvuonna 1725 saatiin rakennettua 1 arresti- ja 2 vankihuonetta. Käsimylyhuone, joka oli nykyisten Alisenkadun ja Rauhankadun kulmauksessa, saatiin korjauttamalla jonkinlaisen kuntoon muutamiksi vuosiksi eteenpäin. Tullitu-

vat ja tulliportit Itätullissa ja meripuomin kohdalla olivat teillä tietymättömillä ja tullinkantoa toimitettiin pitkän aikaa rauhan jälkeen tullihierojen kotona. Tullihakuli oli poltettu ja samoin tullipuomi meritullissa oli mennyttä. Puomi ja sen kannattimet tehtiin uudelleen porvariston vuonna 1725 tuomista tarvikkeista ja lukko sekä ketjut ostettiin rahoilla, jotka saatiin myymällä porvari Akseli Kainun vaimon "koinraiskaama punainen hame rikkinäisine polmets-uuma hameineen". Kaupunginpalvelija Kustaa Silcke oli ottanut nämä hameet kaupungin huostaan venäläisvallan aikana, kun kaupunki kustansi naisen Seilin mielisairaalaan. Puomin luona oleva silta oli myös huonossa kunnossa ja se oli tehtävä uudestaan.³⁷⁷

Kadut olivat huonossa kunnossa, katusillat mädänneet ja katuojat kasvaneet umpeen. Samanlaisessa kunnossa oli maantiekkin. Silta "Ruokolan puron yli tiellä Kalasalmea päin eli ns. Hallunsilta" oli rakennettava uudestaan ja siihen käytettiin niitä hylkypuita, jotka makasivat ristiin rastiin Kaupunginlahden rannoilla.³⁷⁸

Kirkko oli joutunut myös kokemaan kovia, kuten edellä on kerrottu. Se oli tosin saanut venäläisvallan aikana uuden paanukaton, mutta läntisen päädyn lautaosa oli pahasti pullistunut ulos ja kirkon sisustus osittain turmeltunut. Kiviaita kirkkopihan ympärillä oli hajoitettu maan tasalle. Kellotapuli kaipasi myös korjausta, ennen kuin siihen jälleen ripustettiin Antti Paleniuksen Ruotsista takaisin tuomat kellot raastuvan ison ja pikkukellon sijaan, joita miehityksen aikana oli käytetty kirkon kelloina. Nyt pienempi niistä sijoitettiin entiseen tarkoitukseensa torille, kun isompaa edelleen käytettiin aamu- ja iltasoittoon, jotka tapahtuivat kello 4 aamulla ja kello 7 illalla. Kirkon irtain tavara oli sitä vastoin hyvin säilynyt, vieläpä lisääntynytkin. Maaseurakunnan torparit olivat lahjoittaneet kauniin karhunaljan alttarimatoksi ja koulumestari Winter ja hänen tyttärensä useita alttari- ja kalkkipeittoja. Ainoastaan kirkon hopeinen kalkki oli poissa, se oli luovutettu rahan puuttuessa pantiksi Laitilan kirkkoherralle tämän nähtyä vaivaa kirkon korjaustöiden aikana. Tämän menoerän kirkko kykeni kantamaan, sillä kirkon kassaan oli Winterin aikana kertynyt säästöä 871 taalaria 15 äyriä, vaikka kirkon katto oli paanutettu ja kirkon irtaimiston takaisin tuomisesta maksettu 18 taalaria sekä lii-

Kartta Uudestakaupungista rauhan solmimisen ajoilta. Kartta on painettu vuonna 1750 Saksassa ja se on "väärinpäin" (etelä ylhäällä). Merkkien selitykset: 1. Rauhaneuvottelutalo 2. Jakob Brucen asunto 3. Heinrich Ostermanin asunto 4. Johan Lillienstedtin asunto 5. Otto Reinhold Strömfeltin asunto 6. Venäläisten kanslia 7. Ruotsalaisten kanslia 8. Venäläisten päävahti 9. Kirkko 10. Venäläinen puoti tavaroiheen 11. Kesätie Turkuun 12. Talvitie Turkuun 13. Kukkuloita, joille Venäjän armeija rakensi varustuksia ja valjeja isonvihan aikana 14. Kaksi kellotornia. - Kartta Kaukovalta I 1961.

navaatteiden korjauksesta Ruotsissa 42 taalaria. Kirkon suureen säästöön oli vaikuttanut se 426 taalarin 30 äyrin lahjoitus, jonka ruotsalaiset rauhaneuvottelijat olivat lähtiessään antaneet kirkolle.³⁷⁹

Pappilan rakennukset olivat huonossa kunnossa ja kirkkoherran peltojen oli annettu ruohoittua ja ojat oli täytetty kivillä ja soralla, kun peltoja oli käytetty sotaväen harjoituskenttänä. Nordstedtin tekemän virallisen tarkastuksen mukaan venäläiset olivat kuljettaneet pois pappilan riihen, ladon ja ranta-aitan, ja muutkin tonttiin kuuluviksi lasketut rakennukset olivat pahoin vaurioituneet. Avustusvaroin jotain pystyttiin kuitenkin korjaamaan.³⁸⁰ Porvareiden ranta-aitat olivat enimmäkseen hävitetty, samon kuin niiden sillat, joihin alukset oli ollut tapana kiinnittää niitä lastattaessa. Toisaalta siltoja ei heti tarvittu, sillä aluksia ei vuonna 1721 ollut ainoatakaan. Seuraavana vuonna niitä oli jo kuusi ja nämä alukset omistivat raatimies Juho Bursman, porvarit Juha Riiman, Juho Calander, Matti Paju (Widman), Elias Riihiranta ja Antti Gladman.³⁸¹

Uudenkaupungin kokemat monet vaikeudet tulevat hyvin esille henkikirjojen avulla. Uudessakaupungissa oli 1670-luvulla ollut enimmillään

noin 1200 asukasta, joista henkikirjoitettuna vähän yli 500. Vuosisadan lopulla kaupunkia oli jo koetellut kaksi tulipaloa ja nälänhätä, ja henkikirjoihin merkitty väkiluku oli laskenut 375:een vuonna 1699. Tästä se nousi vielä hieman ollen 430 vuonna 1706. Yleisesti käytetyn laskutavan mukaan Uudessakaupungissa olisi tuolloin ollut kaikkiaan noin 900 asukasta, sillä vain noin 40 % kaupungin todellisista asukkaista katsotaan merkityn henkikirjoihin. Isonvihan kynnyksellä vuonna 1713 henkikirjoitettua väestöä oli enää 246. Seuraava tilasto löytyy epäsäännöllisten olojen takia vasta vuodelta 1722, jolloin luku oli 226. Tähän lukuun ilmeisesti sisältyvät sekä kaupunkiin venäläismiehityksen ajaksi jääneet ihmiset että Ruotsista jo palanneet pakolaiset, joten isovihan vaikutukset ovat todella tuntuneet uusikaupunkilaisten keskuudessa. Rauhan solmimisen jälkeen väkiluku nousi hitaasti, ja vasta vuonna 1736 saavutettiin vuosisadan alun lukemat eli 440 henkikirjoitettua ihmistä. 1670-luvun huippulukemia ei saavutettu noin 70:een vuoteen, joten yksistään näistäkin luvuista saa jonkinlaisen käsityksen isonvihan antamasta iskusta Uudenkaupungin aiemmin ripeästi kehittyneelle yhteisölle.³⁸²

7.3. Kaupunki elpyy vähitellen

Uudenkaupungin porvarit tekivät rauhan jälkeen kuninkaalle anomuksen verovapaudesta joksin aikaa. Anomus allekirjoitettiin raastuvankokouksessa toukokuussa 1722 ja lähetettiin sen jälkeen Tukholmaan. Vastausta ei kuitenkaan kuulunut ja porvarit valitsivat vuoden 1723 valtiopäiville kaupungin edustajaksi pormestari Ranckenin, jonka uskottiin osaavan hoitaa asian parhaalla mahdollisella tavalla. Kun Rancken sitten joulukuussa 1723 palasi valtiopäiviltä Uuteenkaupunkiin, hänellä oli mukanaan kuningas Fredrikin lokakuussa 1723 allekirjoittama vastaus Uudenkaupungin porvarien esittämään anomukseen. Kuningas myönsi Uudenkaupungin kärsimien monien vahinkojen, mm. vuosien 1685 ja 1690 tulipalojen takia kaupungille kahdeksan vapaavuotta, joiden laskeminen aloitettiin vuodesta 1722. Porttitullit, sekä alkoholin ja tupakan myyntimääriin liittynyt valmistevero jouduttiin kuitenkin maksamaan muusta verovapaudesta huolimatta. Tämän vapaavuosimäärän perusteella Uusikaupunki oli isonvihan jälkeen ilmeisen huonossa kunnossa, sillä esimerkiksi Pori sai samoihin aikoihin vain kolme vapaavuotta ja Rauma neljä.³⁸³

Vaikka asiat näyttivätkin kehittyvän hyvin tuon kuninkaan määräyksen ansiosta, vaikeuksia oli silti vielä tulossa. Pormestari Ranckenin valtiopäiväkorvauksista syntyi kiistaa, minkä lisäksi valtionkonttori alkoi vaatia Uudeltakaupungilta tiettyjä veroluonteisia maksuja kuninkaan määräysten vastaisesti. Läänin maaherrakin suuttui asiasta kaupungin porvareille ja lopulta näitä laittomiksi tulkittuja veroja jouduttiinkin maksamaan. Uusi yllätys tuli vuonna 1725, kun kuningas lähetti selvityksen aikaisempaan vapaavuosimääräykseensä. Tarkennuksen mukaan verovapaus koski vihollisen polttamisissa ja muuten hävittämissä kaupungeissa vain sellaisia henkilöitä, jotka olivat joutuneet kärsimään vahinkoa. Tämä tarkennus sulki verovapauden ulkopuolelle henkilöt, jotka olivat myöhemmin muuttaneet kyseisiin kaupunkeihin ja tällaiset henkilöt joutuisivat maksamaan kaikki verot ja kontribuutiot myös vapaavuosien ajalta. Uudenkaupungin maistraatti oli asiasta hyvin epätietoinen, tulihan mm. pakolaisten kohdalla paljon epäselvyyksiä. Asiat kuitenkin hoidettiin maistraatin parhaaksi katsomal-

la tavalla mahdollisimman vähin maksuin, ja ilmeisesti maaherrakin siihen lopulta tyytyi.³⁸⁴

Vaikka viranomaisille siis sattui kaikenlaisia erehdyksiä ja maksuja perittiin välillä liikaa, niin verovapauden päättymisen he kyllä muistivat erittäin hyvin. Valtionkonttorilta tuli maaherran kautta muistutus jo hyvissä ajoin vuoden 1729 toukokuussa, että vuosi 1730 olisi viimeinen vapausvuosi. Sen sijaan liikaa perittyjä maksuja Uudenkaupungin maistraatti joutui hakemaan takaisin paljon pidempään, ja tietävästi vasta vuonna 1737 eli noin viidentoista vuoden kuluttua saatiin takaisin osa niistä veroista, joita vastoin lakia ja lupauksia oli kannettu juuri sinä aikana, jolloin sodan haavat vielä kipeimmin kirvelivät. Tietävästi kaupungin sietokyky oli rauhan jälkeisinä vuosina niin tiukalla, että ihmiset ilmeisen vakavissaan harkitsivat jopa kaupunki-oikeuksien peruuttamista. Kaikesta kuitenkin selvitettiin ja Uusikaupunki säilyi kaupunkina vaikeista ajoista huolimatta.³⁸⁵

Uudenkaupungin satomäärät nousivat erittäin suotuisasti 1720-luvulta lähtien. Muissa Suomen kaupungeissa sato nousi henkikirjoitettua asukasta kohti korkeintaan runsaaseen tynnyriin, mutta Uudessakaupungissa vastaava luku oli melkein kaksi. Suuri osa sadosta käytettiin oluenpauon ja viinanpolttoon. Kaupungin porvarien kiinnostus maanomistukseen kasvoi selvästi isonvihan jälkeen. Karjan määrästä on Uudenkaupungin osalta säilynyt tietoja vuodelta 1723. Tuolloin kaupungissa oli 41 hevosta, 91 lehmää, 12 sikaa, 41 lammasta ja 30 vuohta. Kun Uudessakaupungissa oli tuolloin 105 perhekuntaa, keskimäärin lähes joka taloudessa oli lehmä. Keskiarvo ei kuitenkaan pidä täysin yhtä todellisuuden kanssa, sillä kaupungissa oli myös kahden hevosen ja jopa 3-4 lehmän omistajia.³⁸⁷

Uudenkaupungin porvarit olivat ennen sotaa kulkeneet Tukhomassa ja Saksan-matkoillaan Rostockissa asti, joskaan aluksista ei ole säilynyt mitään luetteloja. Sota-aika kuitenkin merkitsi kaupunkien oman merenkulun lähes täydellistä katkeamista. Osan aluksistaan kaupungit menettivät kruunun kuljetuksiin ennen isovihaa, osa poltettiin isovihan aikana. Rauha muutti Itämeren kauppayhteyksiä Venäjän tultua toden teolla mukaan kaupankäyntiin, ja heti rauhan jälkeen jo

Uusikaupunki sodan jälkeen

Hyvin mielenkiintoisen ajankuvan isonvihan jälkeiseltä ajalta tarjoaa K.A. Cajanderin vuonna 1888 laatima selvitys Uudenkaupungin oloista.³⁸⁶ Vuonna 1723 olivat Ruotsin valtiopäivät päättäneet nimetä kaksi erillistä tutkijakomiteaa selvittämään Suomen oloja ja tilannetta isonvihan jälkeen. Toista eli ns. läntistä tutkimuskomissiota johti vapaaherra Germund Cederhielm. Vehmaan kihlakunnan oloja tutkiessaan komissio asui hetken aikaa Uudessakaupungissa. Tätä varten varustaututtiin Uudessakaupungissa monin tavoin, joista seuraavassa lisää.

Varsinaiset istunnot alkoivat 18.7.1724. Jo kesäkuun 9. päivänä oli maaherralta tullut käsky hankkia ruokaa ja majoitus vieraille. Uudenkaupungin porvarit ilmaisivat heti tyytymättömyyttään, koska kokivat tämän raskaaksi rasitukseksi. Asuntojen hankkimisessa tuli ensimmäinen ongelma, koska vain pari vuotta aikaisemmin yli puolet kaupungin taloista oli ollut hävitettyinä maan tasalle. Tilaa kuitenkin löytyi asukkaiden kodeista.

Maistraatti määräsi asukkaat siivoamaan vieraille tarkoitettuja huoneet. Tähän oli todella tarvetta, sillä eräässäkin talossa oli likaa ja multaa niin paljon, että sitä piti lapioida pois. Asukkaiden piti varustaa vieraille tarkoitettuja huoneita pöydällä, tuoleilla ja vuodevaatteilla. Erityisesti määrättiin, että myös tyynyn päälliseksi piti laittaa jotain. Kaupungissa ei kuitenkaan ollut tarpeeksi vuodevaatteita ja niinpä

raatimies Paalman kävi kaikkien luona ottamassa lakanoiden ja muiden sänkyvaateiden määrät ylös, jotta puuttuvat tarvikkeet voitiin tilata Turusta.

Maistraatti oli jo pari viikkoa ennen istuntojen alkamista pyytännyt maaherraa määräämään maalaiset tuomaan Uuteenkaupunkiin lihaa ja kalaa sekä muita ruokatarvikkeita, koska niitä ei kaupungissa muuten olisi riittävästi. Tämän lisäksi porvarit Juha Riiman, Elias Käkölä, Yrjö Ylleen sekä Juho Wikmanin vaimo saivat tehtäväkseen polttaa niin paljon viinaa kuin tutkimuskomission herrat kaupungissa ollessaan ryyppäisivät. Viinaan tarvittava vilja saatiin Turusta. Olutta Uudessakaupungissa näytti jatkuvasti vaikeinakin aikoina riittäneen, joten sitä ei tarvinnut hankkia mistään lisää.

Ruoanlaittajaksi maistraatti valitsi porvari Matti Uzellin vaimon, joka oli tunnettu hyvästä ruoanlaittotaaidostaan. Mausteet ym. lisätarpeet haettiin jälleen Turusta, koska niitä ei Tukholmasta enää näin lyhyellä varoitusaajalla olisi ennätetty hakea. Kestikievari Erkki Ölkysen vaimon käskettiin pitää huoneensa siivottuina sekä tarjoamaan arvoisille vieraille kaikkea mitä nämä halusivat. Viimeisenä maistraatti kielsi kaupungin porvareita kiskomasta vierailta liian korkeita hintoja, mistä ehkä toisaalta paljastuu vierailun tuoneen jotain positiivista Uudenkaupungin asukkaillekin.

syksyllä 1721 moniin Suomen satamiin saapui myös hollantilaisia ja englantilaisia kauppa-aluksia. Uudellakaupungilla oli veroluetteloiden mukaan 27 alusta jo vuonna 1723, mikä oli alusten määrän mukaan laskettuna toiseksi suurin luku koko Suomessa. Kaupungin porvarien Saksan-matkat pääsivät toden teolla vauhtiin 1720-luvun lopulla. Matkojen merkitys lisääntyi koko ajan ja Uudestakaupungista purjehti vuosittain parikymmentä porvaria Itämeren etelärannikolle ennen pikkuvihan alkua eli 1740-lukua. Uudenkaupungin tärkeimpiä vientitavaroita olivat teuraskarja, kala, vuodat, nahat sekä alueen erikoistuotteina tehdyt puuesineet ja -astiat ja muu puutavara, lehterit, laudat, halot ym.³⁸⁸

Uudessakaupungissa valiteltiin monasti

asuintilojen puutetta ja huoneiden pienuutta. Kaupungin porvarit ilmoittivat maksusta kykenevänsä majoittamaan palaavia pakolaisia, vaikka toisessa yhteydessä valittivat kaupunkinsa tuhoa, talojen katoamista ja siirtelyä asuinkelvottomiin paikkoihin. Tonttiäyrien perusteella arvioituna asumistilanne oli olennaisesti kohentunut jo vuoteen 1723 mennessä. Sodan aikanakaan kiinteistökaupat eivät olleet täysin pysähdyksissä, sillä rauhantulon jälkeen Uudessakaupungissakin haettiin lainhuudatuksia joillekin sodan aikana tehdyille kaupoille. Kotimaan kiinteistöt olivat vaihtaneet omistajaa myös pakolaisten keskuudessa. Uudenkaupungin tonttimäärä säilyi koko 1720-luvun samana eli 158:na. Vuoden 1723 jälkeen korjattujen asuinrakennusten määrä nousi 120:sta vuoden

1730 143:een, eli seitsemässä vuodessa asumattomien tonttien määrä laski 38:sta 15:een. Keskimääräisestä uusikaupunkilaisesta porvaristalosta käy esimerkkinä vuonna 1727 lainhuudatettu 320 kuparitaalarin talo, joka käsitti pakarituvan, kamarin ilman lattiaa ja uunia, holvatun kellarin, saunan ja tontin.³⁸⁹

Uusikaupunki oli yksi niistä Suomen 13:sta kaupungista, jotka rakennuttivat raatihuoneen ison- ja pikkuvihan välisenä aikana. Uuden raatihuoneen rakentamisesta ei tiettävästi ollut vastuussa kukaan yksittäinen rakennusmestari, vaan työstä huolehtivat muutamat rakentamiseen perehtyneet porvarit. Rakentamisen aloittamista suunniteltiin jo varhain 1720-luvulla. Varojen puutteen ja muiden ongelmien takia työt kuitenkin viivästyivät, ja maistraatti ja raastuvanoikeus joutuivat vuosikausia kokoontumaan vuokratiloissa, kunnes porvariston varat ja keräyksillä hankitut tulot riittivät töiden aloittamiseen. Uusi raati-

huone valmistui vuonna 1730 ja sen pituus oli 12,6 metriä, leveys 7,9 metriä ja korkeus 5,9 metriä räystääseen asti. Kaksikerroksisen rakennuksen yläkerrassa olivat sali, arkisto, veronkantu huone sekä eteinen. Alakerrassa oli varastohuone, vartiohuone ja kamari. Koko rakennuksen säterikatto oli paanuilla katettu ja eteläpäädyssä oli torni.³⁹⁰

Tämän julkisen rakennuksen eli raatihuoneen kohtalosta voi tehdä johtopäätöksiä kaupungin tilasta. Koska rakentaminen kesti kymmenisen vuotta, rahaa ei ilmeisesti ollut heti tarpeeksi. Rakennuksesta tuli toisaalta valmistuttuaan melko komea, mikä kertoo jo varallisuustason selvästä noususta 1730-luvulle tultaessa. Myös kaupan käynnin aloittaminen ja muut merkit viittaavat siihen, että isostavihasta kyllä Uudessakaupungisakin toivuttiin, mutta että tuo toipuminen vei pitkän ajan.

8. UUDENKAUPUNGIN RAUHAN MUISTO

8.1. Mitalien runsautta

Uudenkaupungin rauhasta säilyneiden mitalien määrä on suuri. Venäläisten lyöttämiä mitaleja on ainakin kymmenen erilaista ja ruotsalaisia neljä. Rauhan mitaleiden sanonnat puhuvat "seitsenvuotisen tuhotulvan hillitsemisestä", "siunatusta rauhasta", "onnellisen rauhan varttumisesta" ja "raudan kirkastamisesta kyntämällä", tietenkään Pietari Suuren nimeä ja mainetta unohtamatta. Myös Ruotsin kuningas Fredrik I on monen mita-

lin aiheena. Varmasti mielenkiintoisin on suurimman venäläisen mitalin kuvasivu, jossa myrskyistä merta purjehtiva Noakin arkin tapainen suuri alus Uudenkaupungin "rauhantaloa" esittävine kansirakenteineen purjehtii turvaiseen rauhan satamaan. Taustalla hohtava sateenkaari yhdistää Pietarin ja Tukholman - siis idän ja lännen - ikuiseen rauhaan ja oman aikansa rauhalliseen rinnakkaiseloon.³⁹¹

Uudenkaupungin rauhan kunniaksi lyöty ruotsalainen mitali, jonka etupuoella kuningas Fredrik I:n rintakuva. Mitalin on kaivertanut C. Hedlinger. Oikealla saman mitalin takasivu. Latinankielinen teksti "Ferrum splendescat arando" tarkoittaa suomeksi "Rauta kirkastukoon kyntämällä". Kuvassa rauhanjumalatar seisomassa nojautuneena pylvääseen, öljypuunoksa oikeassa kädessään ja vasemmalla käsivarrellaan runsaudensarvi täynnä hedelmiä. Taustalla vuoria ja torneja sekä mies kyntämässä. - Kuva MV.

Vasemmalla rauhan kunniaksi lyöty venäläinen mitali. Keskellä Noakin arkki (ja Uudenkaupungin rauhanneuvottelutalo?) myrskyisellä merellä sekä lentävä kyyhkynen öljypuunoksa nokassaan. Taustalla Tukholman ja Pietarin kaupungit yhdistettynä sateenkaarella. Vaikka mitalin tekstit ovat muuten venäjäksi, Pietarin ja Tukholman kaupunkien nimet on merkitty latinalaisilla kirjaimilla. Oikealla jälleen ruotsalaisen Hedlingerin kaivertama mitali, jonka latinankielinen teksti "Viget concordia felix posito certamine Nystadii 1721" on vapaasti suomennettuna "Olkoon sodan päättänyt Uudenkaupungin rauha kauan kestävä". Tekstin lisäksi mitalissa on siivekäs Merkuriuksen sauva, jonka alapäähän on nauhalla sidottu kuusi tähkäpäätä korsineen, kolme kummallekin sivulle. - Kuva MV.

8.2. Muistotilaisuudet ja muistomerkit

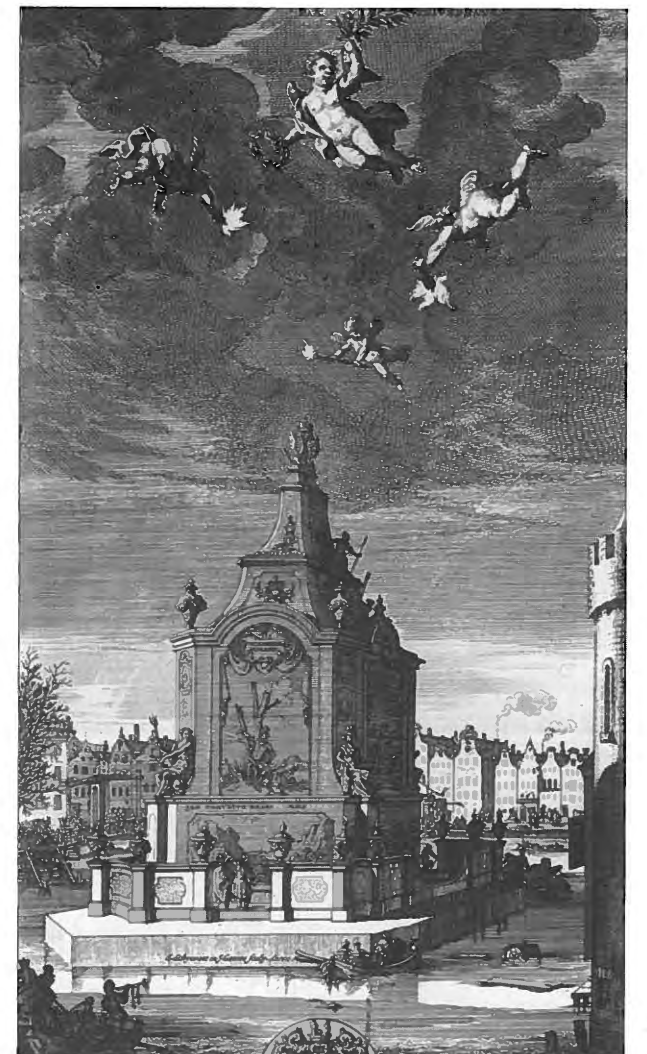
Uudenkaupungin rauha oli solmittu vuonna 1721. Tietyvästi ensimmäisen kerran tämän jälkeen rauhaa juhlittiin sata vuotta myöhemmin Uudessa-kaupungissa. Tilaisuuden luonteesta ei ole tarkempaa tietoa, mutta meidän päiviimme saakka on säilynyt Uudenkaupungin tuolloisen kirkkoherran Johannes Aejmelaeuksen (1760-1829) tilaisuutta varten laatima juhlaruno. Runo on siis laadittu vuonna 1821 ja se heijastelee hyvin suomalaisten tunteja maan jouduttua hieman toistakymmentä vuotta aikaisemmin Venäjän alaisuuteen. Suomalaiset olivat 1700-luvun kuluessa opineet arvostamaan rauhan aikaa ja maan jouduttua mahtavan Venäjän suojiin pelko sodasta oli kaikonnut. Ilmeisesti tästä johtuu Aejmelaeuksen runon vahvasti venäläisystävällinen henki. Seuraavassa otteita Aejmelaeuksen Venäjän tsaari Aleksanteri I:n nimipäivänä 11.9.1821 julkaisemasta runosta:

"Tässä kelpo kaupungissa
Täällä meidän torillamme
Ryssää Suomen Ruhtinaxi
Ensin totta toimitettiin.
Tämän kaupungin torilla
Rauhanmajassa rakkaassa
Ryssää ensin ruwettihin
Suomen Herraxi hankkimaan
Sitte jo on sata vuotta
Juuri tämän päivän päällä
Kuin ne rauhan Rakendajat,
Jotka täällä rauhan teetit,
Annoit saran Suomenmaasta
Ryssäläisten Ruhtinalle
Suomen syrjästä palaisen
Wenäläisten Waldialle.

Koska woipa Wenäläinen,
Maanmiehemme ensimmäinen,
Tuli tänne tuhansitten
Meidän maata omistamaan,
Niin ne meidän veljistämme
Suomen kansasta köyhästä,
Jotk' ei woineet waran wuoxi
Pakoon mennä ulkomaalle,
Soitten taa kiiruhtiwat,
Korpikyliin pakeniwat
Wälttäxensä wihollista
Wihollisen wihaa kowaa.

Odottelit ikäwöitsen
Rauhan sanomaa suloista
Tämän kaupungin taholda.
Kuulustelit päiwäkaudet
Tietoa rauhan liitosta
Rauhankylämme rannalda.
Täädä Rauhalan torilda.

Riensi Rauhala awuxi
Suomensaaren turwajaxi
Käänsi sodan Suomenmaalda
Wieraan kargotti werisen.³⁹²

Suunnitelma Uudenkaupungin rauhan muistomeriksi vuodelta 1721, hollantilainen kupari-piirros. Tietyvästi tällaista patsasta ei ole koskaan rakennettu mihinkään. - Kuva MV.

Uudenkaupungin rauhan muistomerkin paljastustilaisuus rauhan 240-vuotisjuhlissa elokuun 30. päivä 1961. Muistopaaden ympärillä sotilaat kunniavartiossa ja ylioppilaat airueina, minkä lisäksi torille oli kokoontunut yli tuhatpäinen väkijoukko seuraamaan juhlallista tapahtumaa.

Seuraavan kerran rauhaa juhlittiin tietävästi vasta sata vuotta myöhemmin eli vuonna 1921. Tuolloin Uudenkaupungin rauha täytti 200 vuotta. Saman päivän Uudenkaupungin Sanomissa oli pitkä artikkeli otsikolla "Uudenkaupungin rauhan muisto", jossa kerrattiin suuren Pohjan sodan, isonvihan ja rauhanneuvottelujen tapahtumat. Artikkelissa korostettiin sitä, että Uudenkaupungin rauha ei ollut mikään häpeällinen tapahtuma, vaan päinvastoin se kertoi esi-isiemme kärsimyksistä ja tavattomasta sitkeydestä. Suomen valtion vasta tapahtunut itsenäistyminen vaikutti selvästi kirjoittelun sävyyn, sillä jo 1700-luvun alusta löydettiin linjoja itsenäisen Suomen kansan syntyyn ja varttumiseen.³⁹³ Varsinainen juhlatilaisuus pidettiin illalla 30. elokuuta kello 18 Uudenkaupungin kirkossa. Hieman yllättävästi U:gin Sanomissa puhuttiin "isonvihan rauhan muistoksi vietetystä surujumalanpalveluksesta". Läsä oli lähinnä juhlapukuisia kaupunginvaltuuston jäseniä ja muita merkkihenkilöitä, joskin lehden mukaan "väkeä oli tilaisuudessa vähänlaisesti". Lisäksi merkkipäivää juhlistettiin soittamalla puolen päivän aikaan puoli tuntia kirkonkelloja, ja illalla VPK:n

torvisoittokunta esitti Rauhanpuistossa suomalaisia kansansävelmiä ja vanhoja sotamarsseja. Melko vähälle huomiolle jääneen muistopäivän järjestelyistä vastasi Kansanvalistusseuran Uudenkaupungin haaraosaston toimikunta.³⁹⁴

Vuoden 1921 vaatimattomaksi jääneen rauhanjuhlinnan jälkimaininkeina heräsi ajatus rauhanpatsaan rakentamisesta Uudenkaupungin torille tai rauhanpuistoon. Ajatus oli herännyt monellakin taholla, ainakin sitä esittivät U:gin Sanomien päätoimittaja Matti Lehmus ja kaupungin kirkkoherra Johannes Kangasvuo, minkä lisäksi kaupunginvaltuusto oli myös keskustellut asiasta. Tavoitteena oli nostaa Uudenkaupungin rauha sille kuuluvaan arvoon, mitä osoittaen myös Suomen valtiota vaadittiin osallistumaan muistomerkin kustannuksiin.³⁹⁵ Hanke ei kuitenkaan vielä tuolloin toteutunut.

Monien esitysten ja aloitteiden kautta oli vuonna 1961 vihdoinkin päästy siihen tilanteeseen, että rauhanmuistomerkki pystytettiin Uudenkaupungin torille. Asiasta oli keskusteltu runsaasti vuoden 1921 jälkeen ja tärkeänä pontimina oli ollut kauppaneuvos Knut Wallinin vuonna 1936 tekemä muistomerkki-

aloite, jota tehostakseen hän jätti kaupunginvaltuustolle 10 000 markkaa hankkeen toteuttamiseksi. Wallinin toiveena oli saada muistomerkki jo vuodeksi 1941, mutta tuolloinen tilanne ei ajatusta suosinut. Vihdoin rauhan 240-vuotispäivän kynnyksellä 1960 kaupunginvaltuusto teki päätöksen muistomerkin pystyttämisestä. Työn suunnittelu ja käytännön toteutus annettiin taiteilija Reino Harstille. Sekä taiteilija itse että monet muutkin valittelivat määrärahojen pienuutta, mikä pakotti tekemään patsaasta pienemmän ja vaatimattomamman kuin oli toivottu. Toisaalta Harsti halusi patsaan "karuudella" korostaa isonvihan synkän aikakauden uhrien muistoa, ja samaan asiaan viitattiin myös paljastuspuheissa: "Tämä muistomerkki on vain rautaa, joka hyvin sopiikin kylmän ja kovan ajan muistoksi".³⁹⁶

Rauhan muistomerkki paljastettiin 240 vuotta rauhan solmimisen jälkeen, elokuun 30. päivä 1961. Tuolloin pidetty juhlatilaisuus keskittyi nimenomaan muistomerkin paljastamiseen, rauhan-solmiminen itsessään jäi juhlapäivän vietossa hieman taka-alalle. Muistomerkki pystytettiin Uudenkaupungin torille sille paikalle, jossa rauha vuonna 1721

oli solmittu. Se on melko matala, raudasta valettu suorakulmion muotoinen paasi, jonka sivukuviolina ovat kohokuvina Suomen, Ruotsin ja Venäjän vaakunat. Päälyllyksessä on Uudenkaupungin vaakuna ja senaikaisen kaupungin asemakaava sekä sanat: "Elokuun 30 pñä 1721 solmittiin tällä paikalla Ruotsin ja Venäjän välillä rauha, jolloin ison vihan pitkät vainovuodet päättyivät. Kansa, mi kesti, mitä kansa tää, häviämättä jälkehemme jää." Paaden ympärille istutettiin pensasaita kuvaamaan rauhanneuvottelutalon pinta-alaa. Muistomerkin paljastustilaisuuteen kerääntyi runsaasti väkeä, monien korkea-arvoisten kutsuvieraiden lisäksi paikalla oli noin tuhat Uudenkaupungin ja lähiseutujen asukasta. Paitsi puheita ja musiikkia, paljastusjuhlassa esitettiin myös kirjailija F.M. Karrakosken laatima kuvaelma Uudenkaupungin historiasta ns. Wasaborgin kreivikunnan ajoilta.³⁹⁷

Vuoden 1961 juhlallisuudet olivat paljon näyttävämmät kuin 40 vuotta aikaisemmin. Patsaan paljastamisen ohella rauhan muistopäivän kunniaksi oli lyötetty muistomitali, joka mukaili edellä kuvattua venäläisperäistä mitalia Noakin arkkeineen. Lisäksi

Vuoden 1961 rauhanjuhlintaan liittynyt ensipäivänkuori. Uudenkaupungin rauha täytti tuolloin 240 vuotta.

järjestettiin juhlaillalliset, ilotulitus ja tanssiaiset. Vaikka kaikki juhllaisuudet sujuivat erittäin hyvin, pientä nurinaakin ilmeni. Muistomerkin paikkaa arvosteltiin, se olisi haluttu arvokkaammalle paikalle esimerkiksi rauhanpuistoon. Toisaalta pientä epäilystä tuntui ilmassa leijuneen myös koko juhlinnan ja patsaan tarpeellisuudesta, sillä lähes kaikki puhujat tai hankkeessa mukana olleet korostivat kilvan rauhan tärkeyttä ja erityisesti kansamme vaikeita vaiheita isonvihan aikana. Lehtori Helmer Winter

julkaisi juhluvuoden kunniaksi parikymmensivuisen vihkosen, jossa selvitettiin Uudenkaupungin rauhan taustoja. Sama teksti julkaistiin neljässä osassa myös Uudenkaupungin Sanomissa, joka muutenkin erittäin näyttävästi kertoi sekä rauhasta että muistomerkkiin liittyvistä asioista. Kaupunkilaiset haluttiin selvästi saada tietoisiksi Uudenkaupungin historian ehkä merkittävimmästä tapahtumasta.³⁹⁸

Uudenkaupungin rauhan muistomerkki korotettiin jalustalle rauhan 275-vuotisjuhlien kunniaksi elokuussa 1996.

Uudenkaupungin rauhan 275-vuotisjuhlamitalin suunnitteli taiteilija Olavi Juutilainen ja teetti Uudenkaupungin merihistoriallinen yhdistys. Mitalia lyötiin 100 kappaletta. Olavi Juutilainen suunnitteli myös erikoisleiman yhteistyössä postin edustajan taiteilija Tapani Talarin kanssa. Juhlapäivän 30. 8. lisäksi erikoisleima oli käytössä koko loppuvuoden 1996.

TIIVISTELMÄ

1700-luvun alkuvuosikymmeninä käydyn suuren Pohjan sodan siemenet kylvettiin jo 1500-luvun puolivälissä. Tuosta lähtien Ruotsi onnistui monien eri sotien avulla nousemaan Pohjolan ja Itämeren piiriin voimakkaimmaksi valtioksi. Ruotsin suurvalta-asema varmistui viimeistään 1600-luvun puolivälissä päättyneessä 30-vuotisessa sodassa, jonka jälkeen Ruotsille kuului alueita Suomen lisäksi niin Baltiasta kuin Saksan pohjoisosistakin. Ruotsin saavuttama suurvalta-asema oli kuitenkin ennen kaikkea seurausta naapurivaltioiden heikkoudesta ja Ruotsin tehokkaasta sodankäynnistä, eikä maalla itse asiassa olisi omien resurssien puolesta ollut siihen edellytyksiä. Ruotsin väestöpohja ei ollut pitkällä tähtäimellä lainkaan riittävä, minkä lisäksi taloudelliset realiteetit sotivat suurvalta-aseman säilyttämisestä vastaan. Sen sijaan tarmokkaan tsaarinsa Pietari I:n johdolla koko ajan kehittyvä idän suurvalta Venäjä alkoi havitella valtansa osoitukseksi pääsyä Itämerelle.

Ruotsin kuninkaaksi kruunattiin joulukuussa 1697 vasta 15-vuotias Kaarle XII, minkä jälkeen valtakunnan viholliset arvelivat hetkensä koittaneen. Vuonna 1700 alkoi suuren Pohjan sodan nimellä tunnettu yhteenotto, jossa taistelivat Ruotsi ja sitä vastaan koottu liittokunta, johon kuuluivat aluksi Venäjä, Puola ja Tanska. Kuningas Kaarle XII:n itse johtama ruotsalaisarmeija saavutti heti sodan aluksi monia merkittävältä näyttäneitä voittoja, niistä ehkä tärkeimpänä Narvan taistelu marraskuussa 1700. Narvassa Kaarlen lähes kolme kertaa vihollista vähälukuisemmat joukot onnistuivat kukistamaan venäläisten noin 40 000 miehen armeijan. Narvan jälkeen nuori Kaarle päätti sotamenestykseensä luottaen lähteä saman tien kukistamaan Puolan kuninkaan August II:n joukkoja. Sotaretki Puolan alueella kesti kuitenkin huomattavasti arvioitua kauemmin, ja monista näyttävistä voitoista huolimatta se osoitautui Ruotsille kuluttavaksi ja jopa turhaksi voimientuhlaukseksi. Narvassa nöyryyttävän tappion kärsinyt Pietari I oli puolestaan päättänyt uudistaa ja vahvistaa Venäjän armeijaa, joka tsaarin luuloista poiketen oli osoittautunut Narvassa melkoisen heikoksi vastustajaksi ruotsalaisille. Armeijan modernisaatio ulottui monille aloille, lähinnä kuitenkin tykistöön ja laivaston luomiseen.

Kuningas Kaarle XII:n operoimissa armeijoihin Puolan alueella venäläiset pääsivät vähitellen hivuttautumaan Ruotsin merentakaisille alueille eli Baltiaan ja Inkerinmaalle. Tästä parhaana osoituksena oli Pietari-niminen kaupunki, jonka tsaari päätti perustaa Nevajoen suuhun Itämeren pohjukkaan entiselle Ruotsiin kuuluneelle alueelle. Kaupungin avulla tsaari sai pitkään kaipaamansa meriyhteyden ja samalla oivallisen sataman Venäjän jatkuvasti kasvavalle laivastolle.

Venäjän voimistuneet joukot kohtasivat ja löivät ruotsalaisarmeijan muutamaankin otteeseen, mutta pahimman iskun Kaarle joukkoihin koki kesällä 1709. Kaarle oli venäläisten tarjoamasta rauhansopimuksesta huolimatta päättänyt Puolan kukistettuaan lähteä marssimaan kohti Moskovaa, mutta retki päättyi monista yhteensattumista ja lopulta myös venäläisten ylivoimasta johtuen jo kesäkuussa 1709 Pultavassa. Ruotsalaisten tappio oli täydellinen, ja Kaarlen onnistui töin tuskin paeta pienen miesjoukon kanssa Turkkiin, joka omalla suunnallaan oli myös Venäjän vihollinen. Kaarle jäi oleskelemaan Turkkiin viideksi vuodeksi, joista viimeisen vuoden lähes vankeutta muistuttavissa olosuhteissa.

Venäläiset olivat yrittäneet hyökätä Suomeen jo suuren Pohjan sodan alkuvuosina, mutta nuo yritykset olivat kilpistyneet suomalaisten kovaan puolustukseen. Pultavan tappion jälkeen tie oli kuitenkin avoimempi, ja vuonna 1710 venäläiset onnistuivat puolustajien sitkeästä vastarinnasta huolimatta valloittamaan ensin suomalaisten idän porttina pitämän Viipurin linnoituksen ja hieman myöhemmin myös Käkisalmen. Kaarle XII onnistui pian tämän jälkeen provosoimaan sodan Venäjän ja Turkin välille, joten tsaari Pietari joutui jättämään koko Suomen valtaussuunnitelmat vielä pariaksi vuodeksi. Keväällä 1713 venäläiset tulivat kuitenkin uudelleen täydellä voimallaan, eikä Suomea pelastanut enää mikään.

Ensin venäläiset valtasivat toukokuussa Helsingin, minkä jälkeen he perustivat varuskuntansa myös Porvoon lähelle. Kun venäläiset olivat onnistuneet turvaamaan huoltonsa, Suomen etelärannikko oli parissa kuukaudessa joutunut heidän haltuunsa. Elokuussa 1713 venäläisjoukot olivat edenneet jo maan pääkaupunkiin Turkuun. Suo-

malaisten vastustus oli melko olematonta, sillä maa oli koko ajan joutunut luovuttamaan oman osansa Kaarlen pääarmeijan riveihin. Pieni muutaman tuhannen miehen armeija Suomesta sentään saatiin koottua kenraali Kaarle Armfeltin komentoon, mutta se joutui lähinnä peräytymään ylivoimaisten venäläisten edellä, eikä Ruotsikaan lähettänyt Suomeen mitään apujoukkoja. Pariin otteeseen suomalaiset ja venäläiset taistelivat rajummin, ensimmäisen kerran lokakuussa 1713 Pälkäneen Kostianvirralla ja seuraavaksi Isonkyrön Napuella helmikuussa 1714. Napuen tappiollisen taistelun jälkeen suomalaisarmeijan rippeet vetäytyivät Armfeltin johdolla Pohjanlahden ympäri Ruotsin puolelle. Suomen joutumisen venäläisten haltuun varmisti lopullisesti heinäkuussa 1714 Hangon edustalla käyty Riilahden meritaistelu, jonka jälkeen venäläiset pääsivät etenemään Ahvenanmaalle ja saivat valvontaansa koko Itämeren pohjoisosan.

Venäläisjoukkojen tultua Suomeen maassa alkoi niin kutsuttu isonvihan aika. Nimitys kuvaa varsin osuvasti venäläismiehityksen luonnetta. Venäläisten tarkoituksena ei ollut raunioittaa Suomea aivan perusteellisesti, tarjosihan se heille hyvän tukialueen Ruotsia vastaan suunniteltua hyökkäystä varten. Venäläiset pyrkivät hyötymään Suomen resursseista mahdollisimman tehokkaasti, mikä näkyi suomalaisten osaksi tullessa kovassa kohtelussa. Suomesta lähtikin huomattava määrä pakolaisia pois venäläisten tieltä emämaa Ruotsin puolelle, mutta tämä pakolaisuus ei luonnollisesti oltu kaikille mahdollista. Pakoon lähti toisaalta varakkain osa väestöstä, minkä lisäksi rannikon asukkaat käyttivät sankoin joukoin hyödykseen meren heille tarjoamat hyvät kulkuyhteydet. Tarkkoja lukuja pakolaisten määrästä ei ole saatavilla, mutta eri yhteyksissä on päädytty noin 20 000 pakoon lähteneeseen. Näiden pakolaisten olot eivät Ruotsin puolellakaan olleet erityisen kehuttavat, ja etenkin venäläisten aloitettua Ruotsin puolelle suunnatut hävitysretkensä rannikolle tai Länsipohjaan jääneet pakolaiset menettivät usein loputkin omaisuudestaan.

Isonvihan aikaisessa Suomessa olosuhteet olivat heikot. Maahan jääneen väestön piti jatkuvasti ruokkia ja huoltaa 20 -30 000 miehen miehitysarmeija, minkä lisäksi venäläiset veivät Suomesta huomattavan määrän raaka-aineita ja muuta tavaraa Venäjän puolelle. Samoin suomalaisten

osalle langennut verorasitus oli sangen suuri, mikä näkyi jo yksistään monina erilaisina verotusmuutoina. Aluksi venäläiset hallitsivat Suomea sotilashallinnon avulla, mutta juuri veronkantoa entisestään tehostakseen he järjestivät maan länsiosiin vuonna 1717 voimaan astuneen siviilihallinnon, jota johdettiin Turusta käsin. Itäisin osa maasta jäi edelleen sotilashallinnon alaisuuteen, koska venäläiset tiettävästi suunnittelivat alueen liittämistä suoraan Venäjään. Suomen länsiosia hallitsi koko isonvihan ajan venäläinen ruhtinas Mihail Golitsyn, eikä hänen määräävä asemansa heikentynyt siviilihallinnon voimaanastumisesta huolimatta. Isonvihan neljä viimeistä vuotta toiminutta siviilihallintoa johti kenraalikuvernöörinä ruotsalainen Venäjän palvelukseen siirtynyt kreivi Gustav Otto Douglas.

Erilaisista veroista, maksuista ja poisvietyistä tavaroista huolimatta raskainta olivat varmasti lukuisat ihmisuhrit, joita suomalaiset joutuivat luovuttamaan. Suomalaisia oli joutunut jatkuvasti sotimaan jo Kaarle XII:n sotaretkille, ja venäläisten tulon jälkeen hekin veivät suomalaismiehiä Venäjän armeijaan eri rintamille. Lisäksi miehittäjä vei Suomesta suuren joukon naisia ja lapsia, jotka sittemmin toimivat orjina tai palvelijoina eri puolilla Venäjää. Kokonaan oma lukunsa olivat miehityksen eri vaiheissa surmatuksi joutuneet, joita olivat mm. papit, sissit, tiettyjen alueiden talonpojat ja kaikki muutkin, jotka venäläisiä eri syistä vastustivat. Mitään tilastoja isonvihan aikana kuolleista suomalaisista ei ole, mutta kuolneiden ja pahoinpideltyjen määrät liikkuvat varmasti useissa tuhansissa, jopa kymmenissä tuhansissa.

Venäläisten miehitettyä Suomen he alkoivat suunnitella hyökkäystä myös Ruotsiin, jotta maa saataisiin taivutettua Pietari I:n toivomaan rauhaan. Ruotsin valtiopäivillä ja hallitusvaltaa käyttäneessä valtaneuvostossa alkoikin esiintyä rauhanoppositiota jo vuodesta 1713 lähtien, minkä edelleen Turkissa oleskellut Kaarle-kuningas koki raskaasti. Syksyllä 1714 kuningas Ruotsissa virinneestä rauhantahdosta harmistuneena ratsasti Euroopan halki Ruotsin hallussa vielä pysyneeseen Stralsundiin, eikä hänen paluunsa jälkeen ollut enää puhuttakaan mistään rauhantekemisestä. Kaarlen välillä himmenemään päässyt sotilasmai-nousi jälleen huippuunsa hänen ratsastettuaan 15 vuorokaudessa ja vain yhden seuralaisen saatte-

lemana halki Euroopan. Kaarlen paluu valtakunnan ohjaksiin nosti sotainnostusta Ruotsissa, ja Kaarlen Stralsundissa tapaaman holsteinilaisen paronin G.H. von Görtzin nostaminen kuninkaan lähes kaikkivaltiaaksi neuvonantajaksi auttoi myös talousasioissa. Görtz onnistui erilaisin keinoin valjastamaan Ruotsissa vielä piilleet viimeisetkin voimavarat sodankäynnin tarpeisiin, ja maasta saatiin koottua vuonna 1716 vielä 40 000 miehen armeija. Myös vihollisten kunnioitus soturikuningas Kaarle XII:ta kohtaan oli niin suurta, että hänen paluunsa takasi Ruotsille pienen hengähdystauon.

Ruotsin asema pysyi kuitenkin jatkuvasti tukalana. Venäläisjoukot tekivät toistuvasti erilaisia hävitysretkiä Pohjanlahden ympäri ja välillä ylikin, mikä herätti levottomuutta Ruotsissa. Kansainvälistä poliittista tilanne meni Ruotsin kannalta koko ajan huonompaan suuntaan ja yksi toisensa jälkeen se menetti liittolaisia. Ensimmäisen kerran jo vuonna 1716 esille tulleet rauhantoiveet konkretisoituivat, kun ruotsalaiset ja venäläiset keväällä 1718 aloittivat viralliset rauhanneuvottelut Ahvenanmaan Lövössä. Neuvottelujen tuloksena saatiin aikaan sopimusluonnos, jonka mukaan Ruotsi tunnustaisi Baltian, Inkerinmaan ja Viipurin läänin menettämisen Venäjälle tiettyä rahallista korvausta vastaan. Lisäksi Venäjä olisi tarjonnut ruotsalaisille vapaat kädet hyökätä Norjan kimppuun. Venäjän tsaari Pietari olisi nämä ehdot hyväksynyt, mutta Kaarle XII ei katsonut voivansa luovuttaa Tallinnaa, Viipuria ja muita ruotsalaisina pitämiään alueita. Niinpä hän ei hyväksynyt Görtzin neuvottelemaa sopimusluonnosta, vaan päätti lähteä valloittamaan Norjaa omin avuin.

Kaarle marssitti joukkonsa syksyllä 1718 Norjaa vastaan, jonka nopeaan kukistumiseen luottaen hän suunnitteli aloittavansa myöhemmin hyökkäyksen Venäjälle. Norjan sotaretkikään ei kuitenkaan sujunut odotetun helposti, vaan kuninkaan itsensä johtamat joukot juutuivat piiritämään Fredrikstenin (Fredrikshaldin) linnoitusta. Ollessaan marraskuun 30. päivänä tarkastamassa lähestymiskaivantojen valmistumista kuningas sai luodin ohimoonsa, minkä seurauksena hän kuoli heti. On jäänyt arvoitukseksi, tuliko luoti vihollisen puolelta vai ampuiko sen joku omissa joukoissa piileskellyt salamurhaaja. Kuninkaansa kuoleman jälkeen ruotsalaisjoukot aloittivat paluumarssin takaisin Ruotsin puolelle. Poh-

jois-Norjaan hyökänneen suomalaisen Kaarle Armfeltin johtaman osaston oli ollut tarkoitus myöhemmin yhtyä kuninkaan pääarmeijaan, mutta Kaarle XII:n kuolemasta kuultuaan sekin kääntyi takaisin. Paluumatka talvien tunturien yli osoitautui kohtalokkaaksi, sillä Armfeltin alunperin lähes 10 000 miehen armeijasta selvisi takaisin ainoastaan 1500 miestä.

Kaarle XII:n kuoleman jälkeen Ruotsin joutoon nousi aluksi hänen sisarensa Ulriika Eleonoora. Vihattu Görtz oli pidätetty kuninkaan kuoleman aikoihin, ja pitkälti sisäpoliittisista syistä hänet tuomittiin kuolemaan tammikuussa 1719. Kuningatar Ulriika Eleonoora päätti jatkaa hetkeksi keskeytyneitä Ahvenanmaan neuvotteluja ja lähetti uudeksi pääneuvottelijaksi suomalaissyntyisen valtaneuvoksen Johan Lillienstedtin. Venäläiset hermostuivat vähitellen ruotsalaisten käyttämään viivyttelytaktiikkaan, ja kesällä 1719 tsaari lähetti 40 000 miehen sotilasosaston hävittämään Ruotsin rannikoita ja samalla taivuttelemaan maata myöntäväisemmäksi rauhalle. Ruotsalaiset eivät kuitenkaan taipuneet, vaan luottivat uuden liittolaisensa Englannin apuun. Ahvenanmaan neuvottelut katkesivat tuloksettomina alkusyksyllä 1719.

Kuningatar Ulriika Eleonoora luovutti kruunun vuoden 1720 valtiopäivillä miehelleen Hessenin prinssi Fredrikille. Ruotsi ajautui koko ajan sekä sotilaallisesti, poliittisesti että taloudellisesti huonompaan asemaan, eikä uudelle kuninkaalle jäänyt muita mahdollisuuksia kuin pyrkiä rauhaan. Vuosina 1719-20 solmittiin rauhat Hannoverin, Preussin ja Tanskan kanssa, mutta pahin vihollinen eli Venäjä oli yhä jäljellä. Vaikka Venäjän sotilaallinen ylivoima oli selvä, tsaari Pietari halusi itsekin rauhaa omilla ehdoillaan ja tarjosi ruotsalaisille neuvottelupaikaksi Uttakaupunkia tai Raumaa. Ruotsalaiset valitsivat Uudenkaupungin, jossa keväällä 1721 alettiin kiireesti valmistella rauhankongressin aloittamista.

Vuonna 1617 perustettu Uusikaupunki oli vuosisadan loppuun tultaessa onnistunut kohoamaan Suomen rikkaimpien ja väestömäärältään suurimpien kaupunkien joukkoon. Omassa läänissään se oli toisena heti Turun jälkeen. Hieman ennen Pohjan sotaa alkoi Uudellekaupungille kuitenkin synkkä ajanjakso, jonka aikana niin väkiluku kuin vaurauskin taantuivat huomattavasti. Kaupunkia kohtasivat niin tulipalot, rutto kuin

sotarasituksetkin. Viimeisenä iskuna oli venäläismiehitys, joka alkoi syksyllä 1714 venäläisten kaleeri- eli soutuallusten saavuttua kaupunkiin. Uusikaupunki toimi talven 1714-15 Venäjän laivaston tukikohtana, ja kaupungin satamassa olikin talvehtimassa pitkälti yli sata venäläisälusta. Ruhtinas Golitsyn siirsi samaksi talveksi päämajansa Uuteenkaupunkiin ja oleskeli siellä noin 8000 miehen maa-armeijan kanssa valvoen koko Länsi-Suomea. Udestakaupungista tehtiin käytännössä venäläisten sotilasleiri, jossa parisataa paikallista asukasta joutui tulemaan toimeen venäläismiehittäjien kanssa.

Uudenkaupungin olosuhteet isonvihan aikana eivät olleet kehuttavat. Kuten muuallakin Suomessa, kaupankäynti oli lähes pysähdyksissä ja venäläissotilaita oli pakko huoltaa jatkuvasti. Uudenkaupungin paikallisena hallintomiehenä toimi opettaja Johannes Winter, joka osasi taitavasti luotsata pienen yhdyskunnan elämää edes siedettävälle tasolle venäläissotilaiden puristuksessa. Kaupungin kannalta oli melkoinen rasitus, että isonvihan aikana jo pahasti rappeutumaan päässyt kaupunki joutui vielä tarjoamaan puitteet ylhäisille rauhanneuvottelijoille. Kaupunkilaiset joutuivat tekemään lukemattomia työtunteja, ennen kuin rauhanneuvottelutalo ja neuvottelijoiden asunnot oli saatu tarpeeksi hienoon kuntoon.

Ruotsin neuvottelijat Johan Lillienstedt ja Otto Reinhold Strömfelt saapuivat kaupunkiin huhtikuun lopulla 1721. Myös venäläisten pääneuvottelija Jakob Bruce tuli Uuteenkaupunkiin pian tämän jälkeen, mutta toinen neuvottelija eli saksalaissyntyinen Heinrich Osterman saapui neuvottelupaikalle vasta toukokuun lopulla saatuaan tsaari Pietarilta ohjeet rauhansolmimista varten. Alustavia neuvotteluja oli jossain määrin käyty jo ennen hänen tuloaan, mutta vasta kesäkuussa keskustelut pääsivät täyteen vauhtiin. Neuvotelujen tärkeimpiä kysymyksiä oli Ruotsin ja Venäjän välisen rajan kulku Itä-Suomessa sekä suomalaisille perinteisesti kuuluneen Viipurin kohtalo. Pahimmillaan venäläiset uhkasivat ottaa itselleen koko Suomen alueen. Ruotsin heikkoa tilannetta kuvasti se, että Venäjän haltuun joutuneiden Suomenlahden eteläpuolisten alueiden kohtalosta ei paljon kiistää syntynyt.

Moneen otteeseen tapahtuneista aiemmista neuvottelukosketuksista johtuen itse rauhansopiminen ei ollut kovin pitkä prosessi. Ruotsalaisten tilannetta vaikeuttivat entisestään venäläisten jäl-

leen kesällä 1721 tekemät hävitysretket, joiden aikana Ruotsin rannikkoa hävitettiin perusteellisesti. Uudenkaupungin ruotsalaisneuvottelijoille ei jäänyt paljon mahdollisuuksia, vaan valtakunnan ollessa kertakaikkisessa heikkouden tilassa rauha oli solmittava niillä ehdoilla, joita tsaari Pietari neuvottelijoidensa välityksellä tarjosi. Venäläisneuvottelija Ostermanin muutamien taitavien operaatioiden ja lukuisten keskustelujen jälkeen sopimus allekirjoitettiin elokuun 30. päivä 1721. Muutaman päivän kuluessa tieto sopimuksesta saatettiin sekä Venäjän että Ruotsin pääkaupunkeihin, joissa maiden hallitsijat ratifioivat sen syyskuun 9. päivänä. Venäjällä ja etenkin Pietarissa juhlat jatkuivat viikkoja, kun taas Ruotsissa otettiin tyrmistyneinä vastaan tieto tappiollisesta rauhasta ja suurvalta-aseman menetyksestä. Ruotsalaiset rauhanneuvottelijat saivat runsaasti moitteita, syytettiinpä heitä jopa lahjusten ottamisestakin.

Uudenkaupungin rauhassa Ruotsi menetti Venäjälle kaikki Itämeren eteläpuoliset alueensa ja Kaakkois-Suomen. Pitkään neuvotteluissa hirtänyt kysymys Viipurin kohtalosta päättyi venäläisten haluamalla tavalla, eikä Ruotsi saanut rauhassa läpi juuri mitään myönnytyksiä. Venäjä tosin takasi nyt virallisesti haltuunsa joutuneiden alueiden väestölle vapaan uskonnonharjoituksen ja muut vanhat oikeudet sekä maksoi Ruotsille saamistaan alueista ajan tavan mukaan 2 miljoonan riikintaalarin korvauksen, mutta nämä eivät suurvalta-asemaan tottunutta Ruotsia paljon lohduttaneet. Lisäksi venäläiset olivat taitavasti onnistuneet lisäämään rauhanehtoihin pykälän, jonka tarkoituksena oli seurauksena Ruotsin hallitusmuodon takuumiehenä.

Uudenkaupungin rauhan jälkeen venäläismiehittäjät poistuivat Suomesta muutaman kauden kuluessa. Saatuaan tiedon rauhasta myös Ruotsin puolella oleskelleet pakolaiset alkoivat vähitellen palata kotikonnuilleen. "Siunattu rauha" ei kuitenkaan heti palauttanut Suomen oloja ennen sotaa vallinneeseen tilaan, sillä pitkän venäläismiehityksen ja 21 vuotta kestäneen sodan jälkeen maan jälleenrakennus vaati vielä paljon työtä. Uutterat ja paljon kärsineet ihmiset jaksoivat kuitenkin ahkeroida, ja vähitellen niin Suomi kuin Uusikaupunkikin onnistuivat nousemaan jaloilleen. Uudessakaupungissa tuo toipuminen kesti hieman keskimääräistä kauemmin, mikä kuvastaa

kaupungin kokemien vastoinkäymisten rajuutta. Hetken aikaa jopa koko Euroopan huomion keskipisteenä ollut rauhanneuvottelutalo sai myöhemmin rauhassa rappeutua, eivätkä ajan uusikaupunkilaiset muutenkaan kovin innoissaan tuosta kau-

Sammandrag

Orsakerna till "nordiska kriget" under 1700-talets första årtionden, skapades redan under mitten av 1500-talet. Sedan dess hade Sverige genom många olika krig lyckats stiga till Nordens och Östersjökretsens stormakt. Sveriges stormaktställning betryggades vid mitten av 1600-talet genom 30-åriga kriget, varefter, förutom Finland, området även i Baltien som i Tysklands norra delar hörde till Sverige. Stormaktställningen var dock framför allt en följd av grannrikenas svaghet och Sveriges effektiva krigsföring, fast riket själv inte hade förutsättningar med egna resurser. Sveriges folkmängd var inte alls tillräcklig, och därtill krigade ekonomiska realiteter mot stormaktställningens bibehållande. Däremot började den hela tiden utvecklande stormakten Ryssland under ledning av sin energiska tsar Peter I, visa sin kraft för att vinna tillträde till Östersjön.

Till Sveriges konung krönades i december 1697 den 15-åriga Karl XII, varefter rikets fiender ansåg sin stund randas. År 1700 började den under namnet Det stora nordiska kriget kända sammandrabbning, där Sverige kämpade med en grupp motståndare, till vilken ursprungligen hörde Ryssland, Polen och Danmark. Den av konung Karl XII själv ledda svenska armen uppnådde genast i början av kriget många betydelsefulla segrar. Av dessa var kanske den viktigaste striden vid Narva i november 1700. Där lyckades Karls närmast tre gånger mindre trupper besegra ryssarnas ca 40 000 mans arme. Efter Narva beslöt den unga Karl, förlitande sig på sina krigsframgångar, att besegra Polens konung August II:s arme. Fälttåget i Polen tog dock betydligt mera tid än beräknat, och trots många uppnådda segrar visade det sig nötande och ett onödigt kraftslöseri för Sverige. Peter I, som i Narva lidit en förödmjukande nederlag hade för sin del beslutat att förnya och förstärka Rysslands arme, vilken trots tsarens

pungin historiankirjojen sivuille nostaneesta ke-sästä tuntuneet olevan. Ehkä vasta ajallinen perspektiivi sai ihmiset ymmärtämään rauhan merkityksen ja toisaalta huomaamaan Ruotsin valtakunnan todellisen heikkouden.

tro, visat sig som en rätt så svag motståndare mot svenskarna. Armens modernisering täckte många områden, närmast dock skapandet av ett effektivt artilleri och en kraftig flotta.

Medan konung Karl XII med sin arme härjade i Polen, slapp ryssarna in i Sveriges områden i Baltien och Ingermanland. Det bästa beviset på detta är St Petersburg, staden som tsaren grundade i mynningen av Neva. Genom Stadens grundande fick tsaren sin, sedan länge eftertraktade havsförbindelse och samtidigt en ypperlig hamn för Rysslands växande flotta.

Rysslands allt kraftigare härar mötte och slog den svenska armen i flera fall, men den största motgången mötte Karl med sina trupper sommaren 1709. Karl hade trots ryssarnas erbjudande av fredsfördrag efter Polens kapitulation, beslutat tåga mot Moskva, men fälttåget slutade redan i juni 1709 i Poltava på grund av många sammanträffanden, huvudsakligen av ryssarnas övermakt. Svenskarnas nederlag var fullständigt, och Karl lyckades med knapp nöd fly med en liten grupp till Turkiet, som även var Ryssland fiende. Karl uppehöll sig i Turkiet i fem år, det sista året i praktiken som en fånge.

Ryssarna hade i flera repriser försökt anfälla Finland under det Stora Nordiska krigets första år, men dessa försök hade tillbakslagits genom finarnas hårda försvar.

Efter nederlaget vid Poltava var vägen dock öppen och år 1710 lyckades ryssarna trots försvarens hårda motstånd erövra först Viborgs fästning, Filands port till östern, och något senare Kexholm. Karl XII lyckades dock framprovosera ett krig mellan Ryssland och Turkiet, varför Tsar Peter måste avstå från erövringsplanerna gällande Finland för ett par års tid. Våren 1713 kom dock ryssarna med full kraft, och Finland var inte mera att räddas.

Först erövrade ryssarna i maj Helsingfors, var- efter de grundade en garnison nära Borgå. Efter det ryssarna lyckades säkra sin försörjning, kom Finlands sydkust efter ett par månader i deras händer. I augusti 1713 hade rysstrupperna redan framskridit till landets huvudstad Åbo. Finnarnas motstånd var svag då största delen av landets manliga befolkning kämpade redan i Karl XII:s huvudarme. En liten arme på några tusen man kunde dock samlas i Finland under general Carl Armfelts kommando, men denna var tvungen retirera för de övermäktiga ryska trupperna, och Sverige kunde inte heller sända hjälptrupper till Finland. Finnarna och ryssarna stod mot varandra ett par gånger, första gången vid Pälkänes Kostiaströmmen i oktober 1713 och följande gång vid Storkyros Napue by i februari 1714. Efter den förlorade striden vid Napue drog resterna av den finska armén under ledning av Armfelt sig tillbaka runt Bottenviken till svenska sidan.

Finland föll i ryssarnas händer slutgiltigt i juli 1714 efter Rilaxs sjödrabbning varefter ryssarna slapp fram till Åland och fick härigenom hela Östersjöns norra del under sin kontroll.

Efter det rysstrupperna kommit till Finland började den tid som kallades "stora ofreden". Namnet beskriver träffande ryssockupationens karaktär. Ryssarnas mening var inte att ruinera Finland helt, landet erbjöd ju dock ett gott stödområde för ett planerat anfall mot Sverige. Ryssarna försökte tillgodogöra sig av Finlands resurser så mycket som möjligt, vilket kännetecknas av den hårda behandlingen av folket. En stor mängd flyktingar lämnade Finland till moderlandet Sverige, speciellt den förmögnaste delen av befolkningen. Därtill begagnade sig en stor del av kustbefolkningen möjligheterna till flykt. Noggranna uppgifter om flyktingarnas antal finns inte, men i olika sammanhang har man uppskattat antalet till 20 000. Deras situation på svenska sidan var svår, i synnerhet efter det ryssarna börjat sina härjningståg mot Sveriges östkust. Flyktingarna förlorade även den del av sin egendom som de fått med sig till Sverige.

Förhållandena i Finland voro svåra under stora ofredens tider. Den kvarstannade befolkningen måste underhålla den 20–30 000 man starka ockupationsarmén, dessutom förde ryssarna från Finland stora mängder råämnen och andra varor till Ryssland. Därtill kom den på finnarna lagda skattebördan, märkbar genom de många olika be-

skattningsformerna. I början regerade ryssarna Finland genom militärstyrelse, men för att effektivisera skatteuppbärningen ordnades i landets västra delar år 1717 en civilförvaltning, vilken leddes från Åbo. Den östra delen av landet kvarstod under militärstyrelsen, då ryssarna planerade områdets inkorporerande direkt till Ryssland. Finland västra del styrdes av den ryska fursten Mihail Golitsyn, och hans dominerande ställning försvagades inte trots ikraftträdandet av civilstyrelsen. Stora ofredens sista fyra år leddes civilstyret av den som generalguvernör i ryssarnas tjänst övergångna greve Gustav Otto Douglas.

Trots olika skatter, avgifter och bortförda varor var Finlands tyngsta bördan säkert de människo-offer som finnarna måste lämna. Finnarna hade fortsättningsvis varit tvungna kriga i Karl XII:n olika fälttåg, och efter ryssarnas ankomst tvingades också finska män till ryska armén. Därtill förde ockupanterna stora mängder kvinnor och barn från Finland, vilka senare behandlades som slavar eller tjänare i olika delar av Ryssland. Ett kapitel för sig, voro de under ockupationens olika skeden dräpta: präster, partigångare, bönder och alla som motsatte sig ryssarna av olika skäl. Någon statistik över de under den stora ofreden dödade finnar finns inte, men deras och de miss-handlades antal rör sig tusental, tillochmed i tiotusental.

Efter ryssarnas ockupation av Finland började de planera ett anfall mot Sverige, för att tvinga landet till den av Peter I önskade freden. I Sveriges riksdag och i statsrådet började fredsvilja framträda redan år 1713, vilket i Turkiet vistande Karl XII fann betungande. Förtretad över den i Sverige vaknade fredsviljan red konungen genom Europa till det ännu till Sverige hörande Stralsund hösten 1714. Efter hans ankomst var det inte mera tal om fredsförhandlingar. Karls något fördunklade krigarrykte steg åter efter det han ridit i 15 dygn och med endast en följesslagare genom Europa. Karls återkomst lyfte krigsentusiasmen i Sverige. Holstein-baronen G. H. V. Görtz, som Karl träffade i Stralsund steg till konungens nästan enväldige rådgivare. Han hjälpte Karl också i ekonomifrågor och lyckades med olika beteendemönster binda de i Sverige gömda sista resurserna till krigsföringens bruk, och år 1716 en arme på 40 000 man hopsamlades. Fiendernas respekt för krigarkonungen Karl XII var så stor, att hans återkommande gav Sverige andrum.

Sveriges ställning var dock betryckt. Rysska grupper gjorde fortsättningsvis härjningsfärder runt och över Bottenviken, vilket skapade oro i Sverige. Den internationella situationen gick för Sveriges del i allt sämre riktning. Sverige förlorade en efter annan sina bundsförvanter. De år 1716 framkomna fredsförhoppningar konkretiserades, då svenskarna och ryssarna våren 1718 påbörjade officiella fredsförhandlingar i Lövä på Åland. Underhandlingarna resulterade i ett utkast till en fredsöverenskommelse, enligt vilken Sverige övergav Baltien, Ingermansland och Viborgs län till Ryssland mot en viss ekonomisk ersättning. Därtill hade Ryssland erbjudit Sverige fria händer att anfälla Norge. Rysslands tsar Peter skulle ha godkänt dessa villkor, men Karl XII ansåg sig inte kunna överlåta Reval, Viborg och övriga som svenska ansedda områden. Således godkände han inte det av Görtz underhandlade förslaget, utan beslöt sig, att erövra Norge på egen hand.

Karl tågade med sina trupper hösten 1718 mot Norge, som han väntade sig att besegra snabbt för att möjliggöra ett senare anfall mot Ryssland. Den norska fälttåget gick dock inte så snabbt som väntat. Konungen själv ledde trupperna vid Fredriksstens (Fredrikshald) fästning. Då han den 30 november granskade löpgravarnas färdigställande, fick kungen en kula i tinningen, varav han dog omedelbart. Det kvarstår som en gåta om kulan kom från fiendesidan, eller skjöts av en i de ägna trupperna gömd lönnmördare. Efter konungens död började de svenska trupperna sin retrett till Sverige. Den Nord-Norge anfallande, av Karl Armfelt ledda truppernas avsikt var att senare förena sig med kungens huvudarme, men efter Karl XII:s död vände sig dessa även tillbaka. Återfärden över vinterfjällen visade sig ödesdiger. Av Armfelts 10 000 mans arme överlevde endast ett par tusen.

Efter Karl XII:s död steg på Sveriges tron i början hans syster Ulrika Eleonora. Den hatade Görtz hade anhållits redan något före konungens död, och i huvudsakligen av inrikespolitiska skäl dömts till döden och avrättades i februari 1719. Drottning Eleonora beslöt sig att de tillfälligt avbrutna Ålandsunderhandlingarna skulle fortsättas och sände till Åland som huvudunderhandlare riksrådet Johan Lillienstedt. Tsaren enerverades emellertid av svenskarnas fördröjningstaktik och sände 40 000 man för att ödelägga Sveriges kuster och göra landet medförligare till fred. Svenskarna

böjde sig dock inte, utan litade på sin nya bundsförvant Englands stöd. De Åländska underhandlingarna avbröts som resultatlösa i början av hösten 1719.

Drottningen Ulrika Eleonora avstod från kronan vid år 1720 riksdag till förmån för sin man prins Fredrik av Hessen Sverige kom i ett såväl militärt, politiskt och ekonomiskt sämre läge och för den nya konungen kvarstod inga andra möjligheter än att stäva till fred. Åren 1719–20 avslöts fred med Hannover, Preussen och Danmark, men den värsta fienden Ryssland stod ännu kvar. Trots Rysslands militära övermakt, önskade dock tsar Peter även fred på egna villkor och erbjöd svenskarna som underhandlingsplats Nystad eller Raumo. Svenskarna valde Nystad, där man tidigt på våren 1721 brådskande förberedde fredkongressens påbörjande.

Nystad, som grundades år 1617, hade intill sekelskiftets slut stigit till en av Finlands rikaste och vad folkmängden vidkommer största städer. I sitt eget län var den tvåa genast efter Åbo. Något före nordiska kriget hade dock Nystad en mörk period, där såväl folkmängd som förmögenhet gick tillbaka. Staden drabbades av såväl eldsvådor, pest och krigsbesvär. Det sista slaget var ryssockupationen, som började hösten 1714 med den ryska galärflottans ankomst till staden. Nystad verkade vintern 1714–15 som ryska flottans bas, och i stadens hamn övervintrade långt över hundra ryska fartyg. Furst Golitsyn flyttade samma vinter sitt huvudkvarter till Nystad och med en arme på ca 8 000 man bevakade han hela Väst-Finland. Nystad blev i praktiken ryssarnas militärläger, där ett parhundra lokala innevånare måste komma överens med de ryska ockupanterna.

Nystads förhållanden under den stora ofreden var inte avundsvärda. Såsom i övriga Finland, var alla utrikeshandel avstannad och de ryska soldaternas försörjning måste skötas trots detta. Som Nystads lokala styresman verkade läraren Johannes Winter, som skickligt lotsade det lilla samhället till något acceptabla förhållanden, för den redan under stora ofredens tid svårt förfallna staden var det inte lätt att erbjuda passande ramar för de höga förhandlingarna. Stadsborna voro tvungna att göra otaliga arbetstimmar, innan fredsförhandlingshuset och underhandlarnas bostäder var i tillräckligt gott skick.

De svenska underhandlarna Johan Lillienstedt och Otto Reinhold Strömfelt anlände till staden i

april av 1721. Ryssanas huvudunderhandlare Jakob Bruce kom strax efter detta, men den andra underhandlaren, tyskfödda Heinrich Osterman anlände förs i slutet av maj efter det att han av tsaren erhållit direktiv om fredsöverenskommelsen. Förberedande underhandlingar hade förts redan innan hans ankomst, men först i juni kom samtalen helt igång. Underhandlingarnas viktigaste frågor var gränsen mellan Sverige och Ryssland och Viborgs öde. Som värst hotade ryssarna med att taga hela Finland. Betecknande för Sveriges svaga situation var, att de till Ryssland fallna områdenas öden söder om Finska viken knappast diskuterades.

På grund av redan många tidigare gjorda underhandlingskontakter var själva fredsöverenskommelsen ingen lång process. Svenskarnas situation försvårades av de under sommaren 1721 gjorda härjningstågen, som grundligt förstörde Sveriges kustområden. På grund av rikets totala svaghet kvarstod för de svenska underhandlarna enbart att knyta fred på de villkor, som tsar Peter erbjöd. Efter den rysska underhandlaren Östermans skickliga operationer och många samtal undertecknades fördraget den 30 augusti 1721.

Några dagar efter detta framfördes avtalet till såväl Rysslands som Sveriges härskare, vilka ratifierade det den 9 september. I Ryssland och i synnerhet i St Petersburg fortsatte festerna i veckotal, däremot i Sverige mottog meddelandet om nederlaget och förlorandet av stormaktställningen med häpnad. De svenska underhandlarna fick rikligt med klander, och beskylldes till och med för mottagande av mutor.

Summary

The seeds of the Great Northern War, which took place in the early decades of the 18th century, were sewn as early as in the middle of the 16th century. Since that time Sweden managed with the aid of several wars to achieve its status as the most powerful state both in the North and in the Baltic Sea region. Sweden's rank as a great power was ascertained finally in the Thirty Years' War after which Swedish regime extended beside Finland also to the Baltic states and to the northern parts of Germany. However, Sweden's rank as a great power was, above all, mainly due to the

I Nystadsfreden förlorade Sverige åt Ryssland alla sina söder om Östersjön liggande områden och Syd-öst-Finland. Den länge under underhandlingarna diskuterade frågan om Viborg, slutade på ryssarnas villkor, och Sverige fick inte igenom några eftergifter. Ryssland försäkrade till innevånarna i dessa områden rätt till fri religionsutövning samt övriga gamla rättigheter och betalade Sverige för dessa områdena 2 miljoner riksdalers. Detta var en klen tröst för den föredetta stormakten. Därtill hade ryssarna skickligt smuglat i fredsvillkoren en paragraf, enligt vilken Rysslands tsar stod som garantiman för Sveriges regeringsform.

Efter Nystadsfreden lämnade ryssockupanterna Finland inom några månader. När vetskapen om freden nådde flyktingarna i Sverige, började dessas så småningom återvända till hemgårdarna. "Den välsignade freden" återställde dock inte Finlands förhållanden till nivån före kriget. Den långa ryssockupationen och det 21 år långa kriget fordrade mycket arbete för återuppbyggandet. Människorna som lidit mycket orkade dock flitigt sträva och arbeta, och så småningom kom Finland och även Nystad på fötter igen. I Nystad räckte återställandet något längre än i övriga landet på grund av stadens stora föfluster. Fredsunderhandlingsbyggnaden som en tid stått som medelpunkt för hela Europas intresse, fick förfalla. Nystadsborna voro för övrigt inte heller entusiastiska över den intresse som sommarens händelser hade väckt i världsliden. Först i perspektiv började, människorna att förstå fredens betydelse och Sveriges dåvarande svaghet.

weakness of her neighbours and her effective warfare rather than to the actual resources of the country. In long term the population of Sweden would not have sufficed, in addition to which all economical odds were against maintaining such rank. Instead, a new great power, Russia, was emerging in the east under the regime of a vigorous Czar, Peter I. As a manifestation of its increasing power it began to look for an access to the Baltic Sea.

In December 1697 Charles XII was, at the early age of 15, crowned as the King of Sweden,

after which event enemies of the country thought their time had come. In 1700 began hostilities known as the Great Northern War, in which Sweden fought against an alliance initially formed by Russia, Poland and Denmark. The Swedish army lead by King Charles XII himself first achieved several seemingly significant victories. Perhaps the most important of them was the battle at Narva in November 1700. At Narva the Swedes, outnumbered by the Russians at a ratio of three to one, defeated the Russian army of approximately 40 000 men. After Narva young Charles, confident on his success, quickly shifted his attention to conquering the troops the King of Poland, Augustus II. The war campaign on Polish area took, however, remarkably longer than was estimated and in spite of several impressive victories, it turned out to be consuming and even useless waste of strength for Sweden. Peter I, who had been humiliated by his defeat in Narva, had decided to modernize and reinforce the Russian army, which against his former belief had in Narva proven to be rather a week opponent for the Swedes. Modernization of the army extended to several sectors, mainly, however, to the creation of the artillery and the navy.

While Charles XII was busy with his army on Polish soil, the Russians managed little by little to edge their way to the overseas areas of Sweden, i.e. to the Baltic and to Ingria. This was clearly manifested by St. Petersburg – a town the Czar founded at the mouth of the Neva at the bottom of the Gulf of Finland, at an area that had formerly belonged to Sweden. The town gave the Czar the long desired connection to sea and it also served as an excellent harbour to the ever-increasing Russian navy.

The reinforced Russian troops encountered and defeated the Swedish army for a few times, but the fatal strike for Charles XII and his troops was given in summer 1709. In spite of a peace treaty offered by the Russians, Charles decided to march on to Moscow after conquering Poland, but due to several coincidences and finally also to the superior numbers of the Russians, the expedition came to an end as early as in June 1709 at Poltava. Sweden's defeat was complete and Charles only just managed to flee with a small group of men to Turkey, which in its own direction was an enemy of Russia. Charles tarried in Turkey for five years, last of which in conditions resembling imprison-

ment.

Already during the first years of the Great Northern War the Russians had made a few attempts to attack Finland, but they had failed because of the vigorous defence of the Finns. After Poltava, however, the way was open and in 1710, despite the strong resistance of the defenders, the Russians succeeded first in conquering the fortress of Viipuri, which was considered by the Finns to be a gate to the East, and later even Käkisalme. Soon after this Charles XII managed to provoke a war between Russia and Turkey which forced Czar Peter to set his plans of conquering Finland aside for a few years. In spring 1713 the Russians again resumed their attack with full force and nothing could save Finland.

In May, the Russians first seized Helsinki, after which they even founded their garrison near Porvoo. Having successfully secured maintenance of the forces, the Russians overtook in a few months the southern coast of Finland. In August 1713, the Russian troops had proceeded to the capital of the country, Turku. Finnish resistance was nearly nonexistent, because Finland had been forced all along to contribute to the main army of king Charles. General Kaarle Armfelt managed to gather up a small army of a few thousand men, but it was forced to retreat in front of the overwhelming Russians, when even Sweden sent no auxiliaries to Finland. For a couple of times the Finns and the Russians confronted each other, at first in October 1713 at the stream of Kostia in Pälkäne and then in February 1714 at Napue in Isokyrö. After the defeat at Napue, the remnants of the Finnish army withdrew with Armfelt around the Gulf of Bothnia to the Swedish side. The Russian occupation of Finland was finally secured in July 1714 by the sea battle at Riilahti in front of Hanko peninsula, after which the Russians were able to push forward to the Åland Islands and thus gained control over all parts north of the Baltic Sea.

With entrance of the Russian troops began the period of so-called Great Wrath in Finland. The expression describes very aptly the nature of Russian occupation. The Russians did not intend to ruin Finland completely, since she offered them a suitable support area for a future attack against Sweden. The Russians strived to exploit the Finnish resources as efficiently as possible, which was seen in the harsh treatment of the Finns. A consid-

erable number of refugees left Finland for the mother country, Sweden, but naturally such an exile was not open to everyone. On one hand the most affluent part of the population decided to flee, in addition to which several inhabitants of coastal areas took advantage of the good connections offered by the sea. No exact figures on the number of refugees are available, but in several connections a conclusion of about 20 000 refugees has been mentioned. The living conditions of these refugees were not very good in Sweden and especially after the Russians had begun their forays to Sweden, refugees who had stayed on the coast or in Västerbotten, often lost all their remaining property.

During the Great Wrath conditions in Finland were poor. Population that had remained in the country, was continuously forced to feed and maintain an occupation army of 20 000 to 30 000 men. In addition to this, the Russians sent a considerable amount of raw materials and other goods to Russia. Furthermore, the tax burden set on the Finns was enormous, which could be seen alone in the numerous forms of taxation. At first, the Russians used a military regime in governing Finland, but in order to further intensify tax collection, they set up in 1717 a civil administration to the western part of the country with its seat in Turku. The eastern part of the country still remained under military regime, because as far as is known the Russians had plans to incorporate the area directly to Russia. During the Great Wrath a Russian prince, Mihail Golitsyn, was the commander in Western Finland and even the implementation of civil administration did nothing to weaken his position. The civil administration, which operated for the last four years of the Great Wrath, was led by Governor General, a Swede that had entered Russian service, i.e. Count Gustav Otto Douglas.

In spite of all different taxes, payments and deported goods, the heaviest load was surely the numerous human offers the Finns were forced to give. The Finns had earlier been forced to participate in different war campaigns under Charles XII, and when the Russians entered the country, even they forced Finnish men to join in the Russian army fighting at several fronts. Furthermore, the occupier abducted a great number of women and children who were later serving as slaves or servants all over Russia. Another story is the

number of those killed during occupation, i.e. clergymen, scouts, peasants in certain areas and all others against whom the Russians were, for a variety of reasons. There are no statistics on the deaths of the Finns during the Great Wrath, but the number of the dead and the assaulted is certainly several thousands, even tens of thousands.

Having occupied Finland the Russians started to plan an attack to Sweden in order to force it to the peace terms set by Czar Peter I. As early as in 1713, an opposition desiring peace began to emerge at the Swedish Diet and in the Privy Council, which fact was a severe blow to King Charles who still stayed in Turkey. In autumn 1714 the King, irritated by the aroused desire for peace in Sweden, rode through Europe to Stralsund, which was still Swedish possession. After his return peace was not even discussed. The military reputation of Charles, which had somewhat faded in between, again peaked after he made a fortnight's dash on horseback across Europe with only one companion. The return of Charles to the reigns of the realm led to the rise of militancy in Sweden, and the nomination of Baron G. H. von Görtz, a native of Holstein, as the nearly almighty adviser to the King, helped even in economical matters. With varied measures Görtz managed to dig up the last resources still hidden in Sweden and set them to serve the needs of warfare, and so an army consisting of 40 000 men was formed in 1716. The respect the enemy had for Charles XII, the warrior king, was so great that his return gave Sweden a short breathing spell.

The position of Sweden continued, however, to be difficult. Russian troops continuously raided either around Gulf of Bothnia or directly crossed it, which was found alarming in Sweden. From Sweden's point of view, the international political situation turned all the time into the worse and one by one she lost all her allies. Peace hopes that had emerged as early as in 1716, materialized when the Swedes and the Russians in spring 1718 started official peace talks in Lövö of the Åland Islands. As a result of these negotiations a draft treaty was accomplished, according to which Sweden was to recognize the loss of the Baltic, Ingria and the province of Viipuri to Russia against specified indemnities. In addition, Russia would have given Sweden free hands to attack Norway. The Czar of Russia, Peter I, would have accepted

the terms, but Charles XII could not see fit to cede Tallinn, Viipuri or any other areas considered to be Swedish. Thus, he did not accept the draft treaty negotiated by Görtz, but decided to set forth to conquer Norway on his own.

Confident on her rapid fall, Charles marched his troops against Norway in autumn 1718 with the intention of attacking Russia afterwards. The war campaign in Norway was not as easy as expected, but the troops led by the King himself were stuck at the siege of the fortress of Fredriksten (Fredrikshald). On November 30, when inspecting the completion of the trenches, the King was hit by a bullet in his head and he died immediately. It has remained mystery, whether the bullet was fired by an enemy or by an assassin hiding in his own troops. After the death of their King the Swedes began to retreat back to Sweden. The Finnish detachment led by Kaarle Armfelt had attacked to the north of Norway with the intention of joining the King's main army, but after word on the death of Charles XII had arrived, it withdrew. The return over wintry mountains turned out to be fatal, since only 1 500 men of an army originally consisting of 10 000 men, survived.

After the death of Charles XII, his sister, Ulrica Eleonora, ascended to power. The hated Görtz had been imprisoned shortly before the King's death, and mainly due to domestic policy, he was sentenced to death in January 1719. Queen Ulrica Eleonora decided to resume the peace talks of Åland Islands and set Count Johan Lillienstedt, a Finn, as the new chief negotiator. Sweden's delaying tactics irritated the Russians as time went on, and in summer 1719 the Czar sent a detachment of 40 000 men to destroy Swedish coasts and, at the same time, to persuade Sweden to become more compliant to peace. The Swedes, however, did not yield but trusted on aid from its new ally, England. The negotiations held at Åland broke up fruitless in autumn 1719.

At the Diet held in 1720, Queen Ulrica Eleonora handed over the crown to her consort, Frederick, Prince of Hessen. Sweden drifted all the time to the worse, both in the military, political and economical sense and the new king had no other alternatives but to strive for peace. In the years 1719–20, peace treaties were concluded with Hannover, Prussia and Denmark, but the worst enemy, Russia, still remained. Although Russia's

military superiority was clear, Czar Peter, too, wanted peace on his own terms and offered the Swedes either Uusikaupunki or Rauma as the site for negotiations. Sweden's choice was Uusikaupunki and in spring 1721 people began to make hurried preparations for the peace congress.

Uusikaupunki, founded in 1617, had by the end of the century succeeded in becoming one of the wealthiest and the most densely populated towns in Finland. In its own province it ranked second, just after Turku. Just before the Great Northern War, however, a difficult period began for Uusikaupunki, during which both population and wealth considerably declined. The town was in a rapid succession hit by fires, plague and the burden of war. Last stroke was the Russian occupation, which began in autumn 1714 with the arrival of Russian galley fleet. During winter 1714–15 Uusikaupunki served as a base for Russia's navy, and over a hundred Russian ships passed the winter at the town harbour. For the same winter Prince Golitsyn transferred his headquarters to Uusikaupunki and stayed there with a land army of 8 000 men, controlling the whole of Western Finland. In practice, Uusikaupunki was turned into a Russian war camp, where a few hundred local inhabitants were forced to cope with the Russian occupiers.

The conditions in Uusikaupunki during the Great Wrath were not very good. Like elsewhere in Finland, trade had come to nearly a complete standstill and people were continuously forced to maintain Russian soldiers. The local administrator in Uusikaupunki was Johannes Winter, a schoolmaster who piloted with skill the life of the small community to a level, which was at least tolerable under the pressure caused by the Russian soldiers. It was an immense burden for the town, which had already greatly decayed during the Great Wrath, that it was forced to provide adequate circumstances for noble peace negotiations. The townsfolk were forced to work innumerable hours in order to get the premises for peace talks as well as the lodgings for the delegates in to a sufficiently superb condition.

The Swedish delegates, Johan Lillienstedt and Otto Reinhold Strömfelt, arrived at the town at the end of April in 1721. The Russian's chief delegate, Jakob Bruce, arrived soon after, but the other delegate, German-born Heinrich Osterman, arrived at the site only at the end of May, after

having received instructions from Czar Peter. Preliminary negotiations had been held to some extent even before his arrival, but only in June the talks got in full swing. One of the most important questions for negotiations was the borderline in Eastern Finland between Sweden and Russia as well as the fate of Viipuri, which had traditionally belonged to the Finns. At its worst, the Russians threatened to overtake all Finland. The weak position of Sweden was demonstrated by the fact that there was hardly any struggle over those areas south of the Gulf of Finland which had already been overtaken by the Russians.

Due to the several previous negotiations, the actual peace process was not very long. The position of the Swedes was further deteriorated by the raids again carried out by the Russians in summer 1721 when the Swedish coast was thoroughly destroyed. The Swedish negotiators at Uusikaupunki had no option but, since the country was in a state of complete weakness, to conclude a peace with the terms offered by Czar Peter's delegates. After a few skillful operations performed by Osterman, a Russian delegate, and after several discussions the treaty was signed on 30 August, 1721. Within a few days news of the treaty reached the capitals of Sweden and Russia, where the respective sovereigns ratified it on 9 September. Festivities went on for weeks in Russia and especially in St. Petersburg, whereas Sweden was stunned by the peace and the defeat as well as the loss of her rank as a great power. The Swedish delegates were heavily criticized and even charged with bribery.

At the Peace Treaty of Uusikaupunki Sweden lost to Russia all of its possessions south of the Gulf of Finland as well as southeastern Finland. The peace meant solving the long-chafed question

concerning Viipuri according to the Russian's demands, and hardly any concessions were made to Sweden. Russia certainly guaranteed free religious worship plus all other old rights to the population living in areas that she had now officially seized, as well as payed Sweden an indemnity of 2 million riksdaler for those areas, but these were poor consolation to Sweden, which had grown accustomed to being a great power. Moreover, the Russians had managed to slip a paragraph into the peace terms that implied that the Russian Czar would act as a guarantor of Sweden's form of government.

Within a few months after the peace treaty, the Russian occupiers left Finland. As soon as the refugees who had stayed over on the Swedish side, got news on the peace, they too started to return to their homes. 'The blessed peace' did not, however, immediately restore conditions in Finland to the state that had prevailed before the war, since reconstruction of the country took a lot of work after the long Russian occupation as well as the war that had lasted for 21 years. However, it was due to the diligence of hard-working people who had suffered so much that both Finland and Uusikaupunki managed to get on their feet again. Recovery of Uusikaupunki took a bit longer than average, which only demonstrates the force of the adversities felt by the town. For a while the house, where the peace talks had been held and on which whole Europe had focused, was even allowed to dilapidate, and neither were the contemporary townsmen much inspired by the interest aroused by the events of that summer all over the world. Only with time people began to grasp the meaning of the peace as well as the actual weakness of Sweden in those days.

Резюме

Семя Великой Северной войны первых десятилетий XVIII века было посеяно еще в середине XVI века. Швеция того времени смогла в результате многих войн стать великой державой Севера и Балтийского региона. Положение Швеции закрепилось в ходе закончившейся в середине XVII века Тридцатилетней войны, в результате которой ей отошли территории Финляндии, Балтии и северной части Германии. Однако, великодержавное положение Швеции было главным образом последствием слабости соседних государств и военного искусства страны. В действительности предпосылок для этого не было. В далекой перспективе база населения Швеции была недостаточной и наряду с этим экономика противостояла сохранению великодержавного положения. Но в то же время великая восточная держава Россия под руководством энергичного царя Петра I в знак доказательства своего могущества стала добиваться выхода к Балтийскому морю.

В декабре 1697 года в Швеции был коронован Карл XII, которому едва исполнилось 15 лет. Врагам государства это послужило сигналом того, что их время настало. В 1700 году началось столкновение, известное под названием Великой Северной войны, в которой участвовали Швеция, с одной стороны, и собранный против нее союз, куда входили Россия, Польша и Дания, с другой. В самом начале войны шведская армия под командованием самого короля Карла XII одержала ряд казавшихся значительными побед, важнейшей из которых, пожалуй, была битва под Нарвой в ноябре 1700 года. Войскам Карла удалось подавить русскую армию, численность которой превышала шведов в три раза и составляла около 40 000 человек. После Нарвской битвы молодой Карл, доверявший своему успеху, решил разгромить войска короля Польши Августа II. Но военный поход на территории Польши продлился значительно дольше, чем предполагалось, и несмотря на многие победы оказался изнурительным. В то же время

Петр I, потерпевший унижительное поражение под Нарвой, решил преобразовать и усилить российскую армию, которая вопреки предположениям царя оказала шведам слабое сопротивление. Модернизация армии коснулась многих структур, но главным образом повлекла за собой изменения в артиллерии и создание флота.

В то время, как Карл XII вел военные действия в Польше, русские постепенно проникли на заморские территории Швеции, т. е. в Прибалтику и Ингерманландию. Наилучшим доказательством того служит город Санкт-Петербург, основанный в устье Невы на территории, принадлежавшей ранее Швеции. Строительство города открыло морскую связь, о которой Петр давно мечтал, и дало возможность создания порта для растущего флота России.

Усилившиеся войска России не раз сталкивались со шведской армией и разбивали ее, но сильнейший удар был нанесен Карлу летом 1709 года. Несмотря на предложенный русскими мирный договор, после Польши Карл решил продолжить военный поход на Москву, но в силу ряда поражений и превосходства русской армии был вынужден закончить его в июне 1709 года под Полтавой.

Шведы потерпели полное поражение, и Карлу с небольшим отрядом едва удалось бежать в Турцию, которая также являлась противником России. Карл пробыл в Турции почти пять лет, из которых последний год в условиях, напомилавших пребывание в заключении.

Еще в первые годы Северной войны русские пытались несколько раз напасть на Финляндию, но попытки были отражены сильной обороной финнов.

Однако, после поражения под Полтавой путь стал более открытым, и в 1710 году, несмотря на упорное сопротивление, русским удалось захватить крепость Выборг, которую финны считали "воротами на восток", и несколько позже Кексгольм. Вскоре после этого Карлу удалось

спровоцировать войну между Россией и Турцией, и Петр был вынужден отодвинуть планы захвата Финляндии еще на несколько лет. Но весной 1713 года русские снова выступили всеми силами, и уже ничто не могло спасти Финляндию.

В мае русские захватили Хельсинки и образовали гарнизон вблизи Порвоо. Обеспечив снабжение своей армии, русские за несколько месяцев завоевали все южное побережье Финляндии. В августе 1713 года русская армия дошла до столицы страны Турку (Або). Сопротивление финнов было довольно слабым, так как стране приходилось отдавать свою долю в войска, воевавшие под флагом Швеции. Финляндия смогла собрать лишь небольшую армию численностью несколько тысяч человек, которую возглавил генерал Карл Армфельт, но ей пришлось отступить под напором русских. Швеция не оказала Финляндии никакой помощи. Первый раз финны и русские столкнулись в октябре 1713 года в поселке Пялькяне на реке Костианвирта и после этого в феврале 1714 года в местечке Напуе близ поселка Исонкюро. После поражения в битве на Напуе остатки финской армии под командованием Армфельта отступили в Швецию, обогнув Ботнический залив. Переход Финляндии во владение русских окончательно утвердило морское сражение в заливе Рийлахти около полуострова Гангут (Ханко) в июле 1714 года, после чего русская армия продвинулась на Аландские острова и заняла всю северную часть Балтийского моря.

С приходом русских войск в Финляндию в стране начался так называемый период "Большой злобы". Название весьма метко характеризует русскую оккупацию. Русские не намеревались полностью разрушить Финляндию, так как страна давала им возможность для нападения на Швецию. Они стремились извлечь наибольшую пользу из ресурсов Финляндии, что было заметно по суровому отношению к финнам. По сути дела значительное количество людей бежало из Финляндии в Швецию. Однако, переселение было доступно не каждому. Из Финляндии эмигрировала самая состоятельная часть населения и

жители побережья. Точных данных о количестве беженцев не имеется, но по различным источникам их было около 20 000. Но и в Швеции условия жизни беженцев не были привлекательными. После начала разорительных набегов русских на Швецию оставшиеся на побережье и в области Эстерботнии беженцы зачастую полностью лишались имущества, которое им удалось перевезти с собой.

Условия в Финляндии периода "Большой злобы" были трудные. Оставшееся в стране население было вынуждено кормить и снабжать оккупационную армию численностью 20 000-30 000 человек. Наряду с этим русские увезли в Россию значительное количество сырьевых материалов и товаров. Кроме того, выпавшее на долю финнов налоговое бремя было весьма тяжелым, о чем можно судить по количеству видов налогообложения. В начале русские управляли Финляндией с помощью военной администрации, но именно с целью еще более эффективного сбора налогов в западных частях страны в 1717 году была установлена гражданская администрация, управляемая из Турку. Восточная часть страны оставалась под контролем военной администрации, так как, насколько известно, русские планировали присоединить регион к России. На протяжении всего периода "Большой злобы" западными областями Финляндии управлял русский князь Михаил Голицын. Несмотря на введение гражданской администрации, его положение не ослабло. На протяжении четырех последних лет "Большой злобы" гражданской администрацией управлял в чине генерал-губернатора шведский граф Густав Отто Дуглас, перешедший на службу России.

Несмотря на различные налоги, платежи и увезенные товары, самыми тяжелыми, несомненно, были многочисленные человеческие жертвы. Финнам приходилось постоянно участвовать в военных походах Карла XII, а с пришествием русских воевать и в составе русской армии. Захватчики увезли из Финляндии большое количество женщин и детей, которые позднее попали в качестве прислуги в различные местности

России. Отдельную статью составили убитые на разных стадиях оккупации. Это были, в частности, священники, партизаны, крестьяне отдельных регионов и другое население, оказавшее сопротивление русским. Никакой статистики о временах "Большой злобы" не существует, но, несомненно, количество погибших и подверженных насилию финнов исчисляется несколькими тысячами или даже десятками тысяч.

После занятия Финляндии русские стали планировать нападение на Швецию, чтобы склонить страну к миру, как этого желал Петр. На сессии риксдага (парламента) Швеции и в применявшем административную власть государственном совете с 1713 года начала проявляться оппозиция за мир, которую находившийся в Турции король Карл воспринял очень тяжело. Раздосадованный пробудившимся в Швеции желанием мира осенью 1714 года король отправился верхом через Европу в Штральзунд, находившийся еще под шведской властью. После его возвращения о заключении мира не могло быть и речи. Воинская слава Карла, которая успела временно потускнеть, вспыхнула снова в результате того, что он за 15 суток пересек верхом всю Европу в сопровождении всего лишь одного спутника. Возвращение Карла к браздам правления государством повлияло на военное воодушевление в Швеции. Кроме того, назначение на пост почти всевластного советника короля гольштейнского барона Г. Х. фон Герца, с которым Карл встретился в Штральзунде, помогло и делам экономики. С помощью различных способов Герцу удалось перевести на военные нужды и последние еще скрытые в Швеции средства, и в 1716 году в стране была собрана армия из 40 000 человек. Уважение, которое противники испытывали по отношению к воинственному королю Карлу XII, было настолько глубоким, что его возвращение гарантировало Швеции небольшую передышку.

Но все же положение Швеции оставалось трудным. Русские отряды продолжали совершать разорительные набеги на терри-

тории вокруг Ботнического залива, а иногда и дальше, что пробудило в стране беспокойство. Политическое положение, с точки зрения Швеции, постоянно ухудшалось, и один за другим она теряла своих союзников. Появившиеся впервые еще в 1716 году надежды на мир укрепились весной 1718 года, когда русские и шведы приступили к официальным переговорам о мире в Левене на Аландских островах. В результате переговоров был составлен проект договора, по которому Швеция против выдачи ей определенной денежной компенсации признавала, что она теряет России Прибалтику, Ингерманландию и Выборгскую губернию. Кроме того, Россия была готова дать шведам свободу действий для нападения на Норвегию. Российский царь Петр I был готов принять эти условия, но Карл считал, что он не сможет отказаться от Ревеля (Таллинн), Выборга и других территорий, которые он считал шведскими. Следовательно, он не одобрил проекта договора, достигнутого Герцем на переговорах, а решил захватить Норвегию войной.

Осенью 1718 года Карл направил свои войска против Норвегии и, надеясь на ее быстрое падение, замыслил нападение на Россию. Но военный поход на Норвегию не прошел с ожидаемой легкостью, а войска под командованием самого короля остановились при осаждении крепости Фридрихштен (Фридрихсгаль). 30 ноября при осмотре сооружения окопов король получил пулевое ранение в висок и сразу же умер. Осталось неустановленным, была ли пуля выстрелена неприятелем или неизвестным убийцей, скрывавшимся среди собственных войск. После смерти Карла шведские войска начали отступление в Швецию. Нападавшему со стороны северной Норвегии отряду под командованием финна Карла Армфельта было приказано присоединиться к главной армии, но услышав о смерти Карла XII, он повернул обратно. Возвращение через зимние лапландские горы оказалось роковым; из 10 000 воинов Армфельта вернулось только 1 500.

После смерти Карла королевой Швеции

стала его сестра Ульрика-Элеонора. Ненавистный Герц был арестован незадолго до смерти короля. По внутриполитическим причинам он был присужден к смерти и казнен в январе 1719 года. На сессии парламента 1720 года королева Ульрика-Элеонора передала корону своему мужу Фридриху, принцу Гессена. Военное, политическое и экономическое положение Швеции ухудшалось, и новому королю не оставалось другого выбора, кроме стремления к миру. В 1719-20 гг. были заключены мирные договоры с Ганновером, Пруссией и Данией, но худший противник - Россия - еще оставался. Хотя военное превосходство России было очевидным, царь Петр стремился к миру на собственных условиях. К качеству городов для проведения переговоров он предложил Ништадт (Уусикаупунки) и Раума. Шведы выбрали Ништадт, где весной 1721 года стали быстро готовиться к началу мирного конгресса.

На рубеже столетий основанный в 1617 году Ништадт входил в число самых богатых и крупных по численности населения городов Финляндии. В губернии он занимал второе место после Турку. Но незадолго до начала Северной войны в истории Ништадта наступил мрачный период, на протяжении которого как численность населения, так и его состоятельность в значительной степени упали. Город испытал пожары, чуму и тяжести войны. Последним ударом стала русская оккупация, начавшаяся осенью 1714 года с прибытием в город русских галер. Зимой 1714-15 гг. город служил базой Балтийского флота России, где зимовало более ста российских кораблей. Князь Голицын перенес свой штаб в Ништадт, где он сам находился вместе с сухопутной армией, насчитывающей около 8 000 человек, и контролировал всю западную Финляндию. Практически Ништадт был превращен в военный лагерь русских, где несколько сот местных жителей жили рядом с русскими оккупантами.

В период "Большой злобы" условия в Ништадте не были заманчивыми. Как и повсюду в Финляндии, торговля почти полностью остановилась, но русских солдат

необходимо было постоянно снабжать продовольствием.

Местным администратором Ништадта в то время был педагог Иоанн Винтер, который смог в условиях присутствия русских войск направить жизнь маленького общества на терпимый лад. Уже во время "Большой злобы" город пришел в упадок, большим бременем на него упало предоставление условий для проживания высокопоставленных участников мирных переговоров. Горожанам пришлось приложить немало усилий прежде, чем помещение для проведения переговоров и квартиры для участников были приведены в достойный порядок.

Шведские представители Иоанн Лилиенштет и Отто Рейнхольд Штремфельт прибыли в город в конце апреля 1721 года. Главный представитель России Яков Брюс прибыл в Ништадт вскоре после них, но второй участник переговоров, немецкий уроженец Генрих Остерман, приехал только в конце мая, получив самые последние указания Петра по заключению мирного договора. Предварительные переговоры проводились уже в отсутствие Остермана, но только в июне обсуждения пошли полным ходом. Важнейшими вопросами на переговорах были установление в восточной Финляндии границы между Россией и Швецией, а также судьба Выборга, традиционно принадлежавшего финнам. В наихудший период переговоров русские грозили забрать всю территорию Финляндии. Слабое положение Швеции подтверждалось тем, что о судьбе территорий южнее Финского залива, попавших под влияние России, споров не возникало.

Поскольку вопросы, обсуждавшиеся во время переговоров, затрагивались и ранее, само заключение мира не было длительным процессом. Положение шведов больше прежнего осложняли совершенные русскими весной 1721 года новые набеги, во время которых побережье Швеции было значительно разорено. В условиях крайней слабости государства шведским уполномоченным не оставалось другого выбора, как заключить мир на тех условиях, которые предлагал Петр. После нескольких умелых

операций Остермана и многочисленных обсуждений 30 августа 1721 года договор был подписан. Через несколько дней весть о договоре была доставлена в столицы России и Швеции, где правители ратифицировали их 9 сентября. В России, особенно в Петербурге, торжества длились недели, тогда как в Швеции весть о потере великодержавного положения была принята с ошеломлением. Шведские уполномоченные получили множество упреков, их обвиняли даже в принятии взятки.

По Ништадскому миру Швеция потеряла все свои территории на южном побережье Балтийского моря и юго-восточную Финляндию. Долго затруднявший переговоры вопрос о судьбе Выборга разрешился так, как русские и желали, не идя ни на какие уступки. Правда, Россия гарантировала жителям теперь уже официально перешедшей ей территории свободу вероисповедания и прочие старые права, а также по обычаю того времени выплатила Швеции возмещение за полученные территории в размере 2 миллионов риксдалеров. Но это не смогло утешить привыкшую к великодержавному положению Швецию. Кроме того, русским удалось

умело включить в условия договора пункт, по которому царь выступал поручителем формы правления Швеции.

В течение нескольких месяцев после Ништадского мира русские оставили Финляндию. Узнав о мире, находящиеся в Швеции беженцы стали возвращаться в родные края. Однако "Благославленный мир" не сразу возвратил условия жизни в предвоенное положение. Восстановление страны после длившейся 21 год войны потребовало большого труда. Но усердные, много испытывавшие финны были в состоянии трудиться, и постепенно как всей Финляндии, так и Ништадту удалось встать на ноги.

В Ништадте оправление длилось несколько дольше среднего, что говорит о степени испытанных городом бедствий. Долгое время находившийся в центре внимания дом, в котором проводились мирные переговоры, обветшал, а жители города мало вспоминали то лето, которое вынесло их город на страницы истории. Может быть, только время дало людям понять значение мира и, с другой стороны, осознать государственную слабость Швеции того времени.

LÄHTEISTÄ

Suuri Pohjan sota ja Uudenkaupungin rauha ovat merkittävyytensä takia suhteellisen runsaasti tutkittuja aihepiirejä. Tässä tutkimuksessa käytetty materiaali on hyvin monipuolista ja toisaalta monitasoista. Merkittävimmät tiedot on saatu kerättyä eri arkistoista niin Pietarista, Turusta kuin Helsingistäkin. Tavallaan mukaan voisi lukea vielä Tukholmakin, sillä Ruotsin Valtionarkistossa säilytettäviä ruotsalaisia asiakirjoja neuvottelujen kulusta on suomalaisten onneksi saatu mikrofilmeinä Kansallisarkistoon Helsinkiin. Venäjältä kirjaa varten on saatu käyttöön kolmen eri arkiston materiaalia, nimittäin Venäjän ulkoasiainpolitiikan arkiston, Venäjän laivaston historiallisen materiaalin sekä Venäjän valtionarkiston merisota-arkiston tarjoamat tiedot. Näiden arkistojen tutkimisesta vastasivat Tatjaana Sergeevna Feodorova ja Samuil Tirkeltaub, jotka tämän tutkimuksen kirjoittajan selvityspyynnön mukaan kävivät läpi todella suuren määrän arkistomateriaalia ja laativat niistä sitten oman tiivistetyn esityksensä. Osa tämän venäläisen arkistomateriaalin sisältämistä tiedoista lienee lännessä aiemmin tuntemattomia ja ainakin täydennystä on entiseen hieman suomalais-ruotsalaisväritteeseen tierämykseen löytynyt monelta osin. Tämä pätee niin rauhanneuvottelujen kulkuun kuin toisaalta myös venäläisten oleskeluun Uudessakaupungissa ja Suomessa.

Tutkimuksessa käytetty Turun maakunta-arkiston materiaali keskittyy toisaalta Uudenkaupungin olojen selvittämiseen ja toisaalta sen avulla voidaan saada tietoja venäläisten hallitsemistavoista Länsi-Suomessa vuosina 1714-21. Uudenkaupungin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkistot ovat nykyisin Turun maakunta-arkistossa, ja niistä löytyi monia mielenkiintoisia jokapäiväiseen elämään liittyviä yksityiskohtia kaupungin tilanteesta 1700-luvun alusta.

Arkistomateriaalin ohella on käytetty myös muuta alkuperäismateriaalia. Uudenkaupungin kaupunginkirjaston kokoelmista löytyy alkupe-
räisen rauhansopimuksen teksti sekä ruotsiksi että saksaksi painettuna. Tämä teos on julkaistu Tukholmassa heti rauhansolmimisen jälkeen syksyllä 1721 ja on tärkeä siinäkin mielessä, että rauhansopimuksen tekstiä ei suomeksi ole kokonaisuudessaan julkaistu. Toinen arvokas Uudenkaupungin kirjaston suojista löytyvä teos on painettu 1722,

se on oman aikansa historianutkimusta aikalaisnäkökulmasta kirjoitettuna ja nimeltään Schlüssel zu dem Nystädtischen Frieden ... (avain Uudenkaupungin rauhaan). Muun tutkimuksessa käytetyn alkuperäismateriaalin muodostavat lähinnä muistelmat, ruotsalaisen rauhanneuvottelijan Johan Lillienstedtin postuumisti julkaistu omaelämäkerta vuodelta 1775 sekä Venäjän armeijassa Pietari I:n aikana palvelleen skotlantilaissyntyisen Peter Henry Brucen vauhdikkaat ja paljon mielenkiintoista tietoa sisältävät muistelmat, jotka julkaistiin ensimmäisen kerran 1782. Muistelmien sarjaan voidaan varmasti lukea vielä Johan ja Ephraim Hoeckertin eli isän ja pojan samana vuonna 1753 laatimat kuvaukset Uudestakaupungista ja sen vaiheista.

Kirjassa käytetty tutkimuskirjallisuus on mittava. Lähdeluettelosta löytyy kaikkiaan noin 90 kirjaa tai artikkelia, joista tosin parisenkymmentä nimekettä on tällä kertaa jäänyt hyödyntämättä. Nämäkin eri syistä käyttämättä jääneet on kuitenkin haluttu pitää luettelossa mukana, jotta joku myöhemmin aihepiiriä tutkiva voisi saada jotain suuntaa siitä, millaista kirjallisuutta aiheeseen liittyy. Tutkimuskirjallisuuden joukossa on muutamia kymmeniä nimekkeitä, jotka ovat muita tärkeämpiä, ja joita seuraavassa on lyhyesti luonnehdittu. Tutkimuksen perustan muodostavat monet perinteiset ja arvostetut yleisteokset, joiden pohjalta on pyritty luomaan kuva sodan tapahtumista ja toisaalta isonvihan vaikutuksista Suomessa. Näitä ovat mm. 1980-luvun puolivälissä painettu Suomen historia (erityisesti osa 3), 1960-luvulta peräisin oleva Suomen historian käsikirja sekä samalla vuosikymmenellä painetun Suomen historian VIII osa. Toisen suuren ryhmän tutkimuskirjallisuuden joukossa muodostavat pitäjän- ja kaupunginhistoriat, tärkeimpänä luonnollisesti Kyösti V. Kaukovallan Uudenkaupungin historian I ja II osa. Muista paikallishistorioista ei tällä kertaa ole saatu laajempia tietoja, vaan ne ovat tarjonneet lähinnä muutamia aiheeseen liittyviä yksityiskohtia.

Yksityiskohtaisempia tutkimuksia aikakauden poliittisista tapahtumista ja erityisesti Ruotsi-Suomen sisäpolitiikasta on kirjoitettu lähinnä Ruotsissa. Tässä tutkimuksessa ei ole haluttu sen enempää sotkeutua luhistuvan suurvallan sisäisiin

hallinnollisiin yksityiskohtiin, mutta puitteet on luonnollisesti pyritty luomaan ymmärrettäviksi. Lisäksi ruotsiksi on kirjoitettu muutamia tämän tutkimuksen kannalta olennaisia, yksityiskohtaisempiin tapahtumiin keskittyviä teoksia. Näistä maininnan ansaitsee Stig Dreijerin kirja, joka käsittelee ennen muuta Ahvenanmaan tilannetta, mutta joka samalla valottaa myös muutamia muita tapahtumia. Åbo Akademin historian laitoksen opiskelijatyönä valmistunut Ockuperat område sisältää monipuolista tietoa lähinnä Turun alueen kohtaloista isonvihan aikana ja on ollut hyödyllinen perusmateriaali isonvihan aikaa luonnosteltaessa. H.E. Uddgrenin kaksi kirjaa kertovat yksityiskohtaisesti venäläisten Suomen valloituksesta ja siihen liittyvistä sotatapahtumista. Suomessa usein vähemmälle huomiolle jääneet venäläisten Ruotsin puolelle tekemät hävitysretket ovat saaneet valaistusta E.W. Bergmanin, Erik Jonsonin ja Sven Sjöbergin kirjoista.

Kun kirjoittaa esitystä isostavihasta tai suuresta Pohjan sodasta, ehdoton perusteos on K.O. Lindeqvistin jo vuonna 1919 kirjoittama Isonvihan aika Suomessa. Vaikka osa sen näkemyksistä on hieman värittyneitä, kirja on edelleen pätevä ja monipuolinen teos 1700-luvun Suomesta. Muita tärkeitä esityksiä ovat Eirik Hornborgin, Walter von Koskullin sekä Einar W. Juveliuksen (Juvan)

perinteikkäät teokset. Uudempaa tutkimusta edustaa Voitto Ahosen Jälleenrakennuksen politiikka ja talous, joka väitöskirjan tarkkuudella keskittyy ennen muuta Uudenkaupungin rauhan jälkeisiin tapahtumiin. Tapani Mattilan, Matti Lappalaisen ja muutamien muiden suppeammat teokset keskittyvät sotaan ja sen käynnin eri muotoihin, mikä on luonnollisesti tärkeällä sijalla tämänlaatuaisessa tutkimuksessa. Henkilökuvien luomisessa on käytetty toisaalta 1930-luvulla painettuja Kansallisia elämäkerrastoja, toisaalta Pietarin kohdalla ranskalaisen Henri Troyatin ja Kaarle XII:n kohdalla ruotsalaisen Frans G. Bengtssonin sujuvasanaisia ja värikkäitä esityksiä.

Udellakaupungilla on ollut onni saada asukkaikseen sellaiset paikallishistorian tutkijat ja vaalijat kuin K.A. Cajander ja Helmer Winter. He ovat molemmat tehneet monia myös suureen Pohjan sotaan, isovihaan ja rauhaan liittyviä teoksia, joista on ollut hyötyä tämänkin kirjan teossa. Cajanderin 1800-luvun lopulla ensimmäisen kerran julkaisema Isonvihan ajoilta Uudessakaupungissa tarjosi hyvän lähtö- ja vertailukohdan tälle työlle. Omassa työssäni kansainvälinen taustoittava osuus on huomattavasti laajempi, eikä teos muutenkaan ole niin paikallishistorialemallinen kuin Cajanderin omalla alallaan erittäin tärkeä ja ansiokas tutkimus.

LÄHDELUETTELO

ARKISTOMATERIAALI

Arhiv Vnesnei Politiki Rossii (AVPR), Pietari. Venäjän ulkoasianpolitiikan arkisto.
Snoshenia Rossii so Svetsiei 1720.
Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721, Nistadski kongress.

Kansallisarkisto (KA), Helsinki. (Aiemmin nimellä Valtionarkisto).
Tukholman Valtionarkistosta mikrofilmattuja Uudenkaupungin rauhanneuvottelujen asiakirjoja (mikrofilmejä).
Herrar Plenipotentiariernes, gref Lilliensted och baron Strömfelt ifrån Nystad till Kongl. Maj. ankomne bref och Conference Protocoller för 1721. KA FR 1088; KM:s brev till plenipotentiärerne i Nystad KA FR 1089.

Material dlia Istorii Russkogo Flota (MIRF), Pietari. Venäjän laivaston historiallinen materiaali.
SPb, 1866, Ch. III.
SPb, 1886, Ch. IV.

Rossijski Gosvdarstvennyi Arhiv (RGA), Voенno Morskozo Flota (VMF), Pietari. Venäjän valtionarkisto, merisota-arkisto.
F. 176, Op. 1.
F. 233, Op. 1.

Turun maakunta-arkisto (TMA): Isovihan aikaiset asiakirjat.
VA 7076 Turun kenraalikuvernöörikunnan pääkirja I 1721
VA 7077 Turun kenraalikuvernöörikunnan pääkirja II 1721
VA 7078 Turun kenraalikuvernöörikunnan tositekirja 1721

Turun maakunta-arkisto (TMA): Uudenkaupungin maistraatin ja raastuvanoikeuden arkistot.

I Cc:5	Tuomiokirjat 1701-02, 1712
I Cc:6	Tuomiokirjat 1722-23
I Cc:7	Tuomiokirjat 1724-25
I Eb:1	Saapuneita kirjeitä 1722-26
I Eg:1	Allegater 1638-1720
I Eg:2	Allegater 1722-23
I Gac:23	Verfikaatit 1691
I Gac:32	Verifikaatit 1705
I Gb:2	Veroluetteloita ja tilejä 1722-1730
I Gf:1	Mantalslängd (henkikirjat) 1696-1834
I H:21	Kaupunkia ja asukkaita koskevia asiakirjoja 1700-luvulta

MUISTELMAT JA MUU ALKUPERÄISMATERIAALI

Bruce, Peter Henry: Memoirs of Peter Henry Bruce, Esq. A military officer, in the services of Prussia, Russia, and Great Britain. Containing an account of his travels in Germany, Russia, Tartary, Turkey, The West Indies, &c. As also several very interesting private anecdotes of The czar, Peter I of Russia. First edition 1782. New impression 1970. London 1970.

Friedens Vertrag zwischen Ihro königl. Maj. unsern FRIEDRICH Den 1sten und das Königreich Schweden; und Seiner Tzarischen Majestät PETER Den 1sten und das Reussische Reich. Abgehandelt und geschlossen zu Neustad im Gross-Fürstenthum Finnland den 30. Augusti Und ratificiret den 9. Sept. im Jahr nach den Geburt Christi 1721. (Teoksessa rauhansopimus samansisältöisenä myös ruotsiksi Freds Förlag emellan...). Stockholm 1721.

Hoeckert, Ephraim: Historiallinen ja taloustieteellinen kuvaus rannikkokaupunki Uudestakaupungista, julkaistu Turussa 1753. Näköispainos. Suomentanut, toimittanut ja jälkikirjoituksella varustanut Jussi Nuorteva. Uusikaupunki 1987.

Hoeckert, Johan: Kuvaus Uudestakaupungista vuodelta 1753. Suomentanut ja uudelleen julkaissut Helmer Winter. Uusikaupunki 1927.

Journal ili Podennaia Zapiska Petra Velikogo. Pietari Suuren päivittäiset muistiinpanot (päiväkirjat).
Ch. II, ord I.

Lillienstedt, Johan: Lefvernes beskrifning öfwer framlevne Riks-råder m.m. Herr Grefwe Johan Liljenstedt. - Lillienstedtin omaelämäkerta, julkaistu Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo -lehdessä. Numerot 12-22. Åbo 1775.

Sbornik Rossijskoe Istoritseskoe Obsestvo (Sb RIO). Venäjän historiallisen yhdistyksen kootut teokset.
T. 10.
T. 40.

Schlüssel zu dem Nystädtischen Frieden, welcher nebst einer Chronologischen Tabelle derer Könige in Schweden und Tzaren in Moscau, ingleichen einer Geographisch und Historischen Beschreibung von Finnland, Ingermanland und Liesland, die vornehmsten Kriegs- und Friedens-Geschichte der beiden Reiche, fürzlich und unpartheiisch eröffnet und anzeigt: worbey die Wiburg-Stolbow-Tardisch- und Nystädtische Berträge und Friedensschlüsse, theils in Forma theils summarisch angeführet. Nürnberg 1722.

ASIAKIRJAKOKOELMAT

GUMMERUS, Jaakko: Muistelmia ison vihan ajoilta. Jyväskylä 1913.

YRJÖ-KOSKINEN, Yrjö-Sakari: Lähteitä ison vihan historiaan. Handlingar till upplysande af Finlands öden under det Stora nordiska kriget. Helsinki 1865.

KERTOMAKIRJALLISUUS JA MUU ALKUPERÄISLUONTEINEN MATERIAALI

Aejmelaeus, Johannes: Juhlaruno Uudenkaupungin rauhan 100-vuotispäivänä. Julkaissut Helmer Winter. Uusikaupunki 1928.

Karrakoski, F.M.: Karoliini Uudenkaupungin putkassa. Tapainkuvaus isonvihan jälkeisiltä ajoilta. - Teoksessa Varsinais-Suomen maakuntakirja 1. Turku 1928.

Topelius, Z.: Välskärin kertomuksia. Neljäs osa. Suomentanut Juhani Aho. 11. painos. Porvoo 1974.

Uudenkaupungin Sanomat, vuosikerrat 1921 ja 1961.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS JA ARTIKKELIT

AHONEN, Voitto: Jälleenrakennuksen politiikka ja talous. Kaupunkien toipuminen isostavihasta noin vuoteen 1740. Helsinki 1988.

ANDERSSON, Ingvar: Ruotsin historia. Ruotsinkielinen alkuteos Sveriges historia (1941), suomentanut Lauri Hirvensalo. Porvoo 1950.

BANTYSCH-KAMENSKIJ: Obzor vnjesnich snoschenij Rossij IV. Moskova 1902.

BENGTSSON, Frans G.: Karl XII:s levnad. Till uttåget ur Sachsen. Först utgavs mellan 1950-55. Stockholm 1994.

BERGHOLM, Axel: Sukukirja Suomen aatelittomia sukuja. Sl. 1901.

BERGMAN, E.W.: Västerbotten och ryssarne 1714-1721. Efter samtida skriftliga källor. Stockholm 1892.

BONDE, Gustaf: Sverige under Ulrica Eleonora och Fredric I eller ifrån 1718 till 1751. Stockholm 1821.

BONSDORFF, Carl von: Åbo stads historia under sjurtonde seklet. Andra bandet. Helsingfors 1904.

BOSTRÖM, Henrik Johannes: Suomen muistorahat. II osa, tapahtuma- ja juhlamitalit. Helsinki 1936.

CAJANDER, K.A.: Isonvihan ajoilta Uudessakaupungissa. Uudestaan julkaissut Helmer Winter. Uusikaupunki 1931.

CAJANDER, K.A.: Ison vihan jälkeen. - Julkaistu Aura-sanomalehden perjantailiitteessä, "Uudenkaupungin uutiset" perjantaina 16.11.1888. Turku 1888.

CAJANDER, K.A.: Uudenkaupungin porvarissukuja. Koonnut uudelleen Helmer Winter. Uusikaupunki 1954.

CAJANDER, K.A.: Uudenkaupungin Muinaisia. I osa, vuoteen 1647. Turku 1889.

CARLSSON, Einar: Freden i Nystad I. Uppsala 1932.

CEDERBERG, A.R.: Olivatko Uudenkaupungin rauhan ruotsalais-suomalaiset rauhanneuvottelijat lahjotut? - Teoksessa Historiallinen aikakauskirja 3/1931, sivut 189-196. Helsinki 1931.

CEDERBERG, J.A.: Historiallisia kokoelmia I. Turku 1886.

CEDERBERG, J.A.: Historiallisia kokoelmia II. Turku 1889.

DREIJER, Stig: Åland under Stora nordiska kriget. En studie rörande förhållandena på Åland 1700-1721. Skrifter utgivna av Ålands kulturstiftelse V. Mariehamn 1970.

ELGENSTIERNA, Gustaf: Den introducerade svenska adelns ättartavlor IV. Stockholm 1924-36.

FORSMAN, J.R.: Suomen kirkollisten olojen uudistus ison vihan jälkeen. Turku 1899.

GRIPENBERG, O.: Suomalainen sotilaspuku karoliiniajalta Haminan rauhaan. - Teoksessa Kylkirauta nro 3 /1962.

GROTFELT, Kustavi & HAINARI, O.A.: Suomen historia 1617-1721. Kuvallinen Suomen historia. Jyväskylä 1922.

GRÖNROOS, H.: England, Sverige och Ryssland 1719-1721. 1931.

HALILA, Aimo: Suomi suurvalta-aikana. - Teoksessa Suomen historia, osa 3. Toinen painos. Espoo 1987.

HALILA, Aimo: Suurvalta-aika. - Teoksessa Suomen historian käsikirja, ensimmäinen osa. Toinen painos. Porvoo 1964.

HARTMAN, K.J.: Åländska kongressen och dess förhistoria. III, fredstraktaternas tillkomst (juni-aug. 1718). Åbo 1925.

HARTMAN, K.J.: Åländska kongressen och dess förhistoria. IV, den Gottorp-Hessiska dragkampen. Åbo akademi 1928.

HARTMAN, K.J.: Åländska kongressen och dess förhistoria. V 1-2, minor och kontraminor. Åbo akademi 1930-31.

HEINO, Ulla - LUOTO, Jukka - SALO, Unto: Eurajoen historia I. Eurajoki 1987.

HELANDER, Abel: Daniel Niklas von Höpken 1669-1727. Stockholm 1927.

HJELMQVIST, Fredrik: Kriget i Finland och Ingermanland 1707 och 1708. Lund 1909.

HORNBORG, Eirik: Karoliini Armfelt ja kamppailu Suomesta isonvihan aikana. Porvoo 1955.

HULTIN, Arvid: Den svenska vitterheten i Finland under stormaktstiden 1640-1720. Valda vitterhetsarbeten jämte en litteraturhistorisk inledning af Arvid Hultin. Helsingfors 1904.

HJÄRNE, Harald: Föreläsningar över Sveriges utrikespolitik 1718-1727. Uppsala Universitet.

JONSON, Erik: Skärgårdskriget. Rysshärjningarna 1719. Andra upplagan, första upplagan 1961. Simrishamn 1990.

JUSSILA, Niilo: Merenkulkijoita ja laivanvarustajia Uudestakaupungista. Uusikaupunki 1984.

JUVA, Einar W.: Suomen tie: Uudestakaupungista Haminaan 1721-1808. Helsinki 1947.

JUVELIUS, Einar W.: Suomen kansan aikakirjat. IV osa. Helsinki 1932.

JÄGERSKIÖLD, Olof: Den svenska utrikespolitikens historia. II:2, 1721-1792. Stockholm 1957.

Kansallinen elämäkerrasto, II osa. Useita eri kirjoittajia. Porvoo 1929.

Kansallinen elämäkerrasto, III osa. Useita eri kirjoittajia. Porvoo 1930.

KAUKOVALTA, K.V.: Uudenkaupungin historia. I osa, toinen painos. Uusikaupunki 1961.

KAUKOVALTA, K.V.: Uudenkaupungin historia. II osa, toinen painos. Uusikaupunki 1969.

KAUKOVALTA, K.V.: Vähäsen Uudenkaupungin porvarien suhtautumisesta suomenkieleen vuosina 1617-1875. - Teoksessa Varsinais-Suomen maakuntakirja 2. Turku 1928.

KOIVISTO, Olavi: Laitilan historia II. Laitila 1976.

KORKIAKANGAS, Onni: Sotilasrasitus Varsinais-Suomessa 1617-1809. Varsinais-Suomen historia VI, 5. Jyväskylä 1996.

von KOSKULL, Walter: Finlands rättväsen under stora ofreden. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk H 95 n:o 3. Helsingfors 1952.

von KOSKULL, Walter: Ockupationstrupper och civilbefolkning i stora ofredens Finland. - Teoksessa Svenska litteratursällskapet i Finland 338: Historiska och litteraturhistoriska studier 29, sivut 5-40. Helsingfors 1953.

Kristinestads historia. Kristinestad 1915.

KUUJO, Erkki: Suomi Suuren Pohjan sodan aikana. - Teoksessa Historiallinen arkisto 80, Suomalais-Neuvostoliittolaiset Historiantutkijoiden Symposiumit. Vammala 1983.

KUVAJA, Christer: Från plundring till kontribution. Det ryska resursuttaget från Finland åren 1713-1721. Licentiatavhandling i Åbo Akademi. Åbo 1993.

LAPPALAINEN, Matti: Linnavuoresta Pietari Suuren merilinnoitukseen. - Teoksessa MIKOLA-LAPPALAINEN-NISKA: Kivilinnoista karkaistuun teräkseen. Rannikkotykistöaselajin historia ja tekninen kehitys. Jyväskylä 1994.

LEWENHAUPT, Adam: Karl XII:s officerare I. Lund 1977.

LINDEQVIST, K.O.: Isonvihan aika Suomessa. Porvoo 1919.

LOHMAN, Aimo R.: Suomalaisten rykmenttien karoliiniunivormuista ennen vuotta 1756. - Teoksessa Kylkirauta nro 3 / 1962.

LUUKKO, Armas: Suomen historia 1617-1721. Suomen historian VIII osa. Porvoo 1967.

LUUKKO, Armas: Vaasan historia I, 1606-1721. Vaasa 1971.

LÄHTEENOJA, Aina: Rauman kaupungin historia II, Rauma 1600-1721. Rauma 1932.

MALMSTRÖM, Carl Gustaf: Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Första delen. Andra upplagan, delvis omarbetad (första 1855). Stockholm 1893.

MALMSTRÖM, Carl Gustaf: Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. Andra delen. Andra upplagan, delvis omarbetad. Stockholm 1895.

MATTILA, Tapani: Meri maamme turvana. Suomen meripuolustuksen vaiheita Ruotsin vallan aikana. Jyväskylä 1983.

MISCHLAJEWSKI: Peter den store. Kriget i Finland 1712-1714. Referat af öfversten vid generalstaben Mischlajewskis år 1896 utkomna arbete. - Aikakauskirjassa Finsk militär tidskrift 1897. Helsingfors 1897.

MÄNTYLÄ, Ilkka: Suomalaisen juoppouden juuret. Viinanpoltto vapaudenaikana. SKS:n toimituksia 423. Pieksämäki 1985.

MÄNTYLÄ, Ilkka: Suurvaltakausi. - Teoksessa Suomen historian pikkujättiläinen. Porvoo 1988.

MÄNTYLÄ, Ilkka: Valitut, ehdollepannut ja nimitetyt. Pormestarien vaalit 20 kaupungissa 1720-1808. Historiallisia tutkimuksia 104. Forssa 1981.

NORDMANN, Petrus: Ett bidrag till Stora ofredens historia. Förhandlingar och uppsatser 2. Helsingfors 1887.

NORDMANN, Petrus: Historiska skildningar från nödtider och ofredsår (1695-1721). Helsingfors 1898. (Sama teos on ilmestynyt suomeksi P.J. Hannikaisen suomentamana nimellä Historiallisia kuvauksia Hätäajoilta ja Vainovuosilta, Jyväskylä 1899.)

Ockuperat område. 18 elevuppsatser kring stora ofreden i Finlands och i synnerhet Åbolands historia. Red. Nils Erik Villstrand. Åbo Akademi historiska institutionen, meddelanden 7. Åbo 1983.

OJA, Aulis: Länsi-Suomen maatalous isonvihan aikana. Suomen maataloustieteellisen seuran julkaisuja 96, Acta agralia Fennica. Helsinki 1956.

OJA, Aulis: Venäjältä Suomeen 1721-1722 palautetut sotavangit. - Aikakauskirjassa Suomalainen Suomi 9/1955. Forssa 1955.

PAASIO, Veikko: Lokalahden historia. Uusikaupunki 1986.

PALOPOSKI, Toivo J.: Suurvallan loppu. - Teoksessa Suomen historia, osa 3. Toinen painos. Espoo 1987.

PALOPOSKI, Toivo J.: Vapauden aika. - Teoksessa Suomen historia, osa 4. Toinen painos. Espoo 1987.

PERÄLÄ, Väinö: Mynämäki 1260-1960. Turku 1963.

PERÄLÄ,Väinö: Vehmaan historia. Vehmaa 1951.

REINIUS, O.: Sveriges utrikespolitiska läge 1720-1721. Karolinska Förbundets Årsbok 1936.

ROSÉN, Jerker: Den svenska utrikespolitikens historia. II:1, 1697-1721. Stocholm 1952.

SANDER, Fredrik: Om Carl XII:s Krigare under fångenskapen i Ryssland efter slaget vid Pultawa till freden i Nystad. Stockholm 1857.

SASKOLSKI, I.P. - BESPJATYH, Ju.N.: Venäjä ja Suomi Pohjan sodan vuosina (1700-1721). - Teoksessa Historiallinen arkisto 80, Suomalais-Neuvostoliittolaiset Historiantutkijoiden Symposiumit. Vammala 1983.

SJÖBERG, Sven: Rysshärjningar i Roslagen. Sl. 1981.

SIMELIUS, Y.H.: Uudenkaupungin vanha kirkko 1629-1929. Uusikaupunki 1929.

SUOLAHTI, Eino E.: Isoviha. - Teoksessa Suomen historian käsikirja, ensimmäinen osa. Toimittanut Arvi Korhonen. Toinen painos. Porvoo 1964.

Den Svenska historien 5. Karolinska tiden 1654-1718. Stockholm 1967.

THANNER, L.: Revolution i Sverige efter Karl XII:s död. Uppsala 1953.

TROYAT, Henri: Pietari Suuri. Ranskankielinen alkuteos Pierre le Grand (1979). Kolmas painos. Juva 1987.

UDDGREN, H.E.: Kriget i Finland år 1713. Stockholm 1906.

UDDGREN, H.E.: Kriget i Finland år 1714. Stockholm 1909.

VALPAS, Risto: Länsi-Suomen väestönotot suurista kuolonvuosista Uudenkaupungin rauhaan 1698-1721. Painamaton liseniaattitutkielma. Helsingin yliopisto 1967.

WENSHEIM, Göran: Studier kring freden i Nystad. Bibliotheca historica Lundensis XXIX. Lund 1973.

WINTER, Helmer: Runo Uudenkaupungin rauhasta v. 1721. - Teoksessa Varsinais-Suomen maakuntakirja 1. Turku 1928.

WINTER, Helmer: Uudenkaupungin rauhan vaiheilta. Muistomerkin paljastustilaisuuteen rauhan 240-vuotispäivänä 30.8.1961. Uusikaupunki 1961.

VIRKKALA, K. - PAPUNEN, P.: Rauman seudun historia I. Rauma 1959.

WRANGEL, H.: Kriget i Östersjön I-II. Marinlitteraturföreningen n:o 5-6. Stockholm 1906-1907.

YRJÖ-KOSKINEN, Z.: Venäläiset sotavangit Ruotsissa ja Suomessa suuren pohjoismaisen sodan aikana. - Teoksessa Historiallinen arkisto XVII. Helsinki 1901.

Viitteet

¹ SASKOLSKI-BESPJATYH 1983, 15.

² LAPPALAINEN 1994, 18.

³ LAPPALAINEN 1994, 18.

⁴ LAPPALAINEN 1994, 18-19.

⁵ MATTILA 1983, 7.

⁶ MATTILA 1983, 7.

⁷ MATTILA 1983, 7-8; LAPPALAINEN 1994, 19.

⁸ LINDEQVIST 1919, 1-5; SASKOLSKI-BESPJATYH 1983, 16-17.

⁹ LINDEQVIST 1919, 5-9; SASKOLSKI-BESPJATYH 1983, 16-17.

¹⁰ HALILA 1964, 398-399.

¹¹ HALILA 1964, 399-400.

¹² HALILA 1964, 400-401.

¹³ HALILA 1964, 401.

¹⁴ HALILA 1964, 403-404.

¹⁵ SASKOLSKI-BESPJATYH 1983, 17-18; HALILA 1964, 413-415.

¹⁶ SASKOLSKI-BESPJATYH 1983, 19.

¹⁷ HORNBORG 1955, 25 ja passim; Otavan suuri ensyklopedia osa 8, sotataito.

¹⁸ JUSSILA 1981, 10-13 ja 27.

¹⁹ J. Hoeckert 1927, 7-8; CAJANDER 1889, 39; KAUKOVALTA I 1961, 214-215.

²⁰ JUVELIUS 1932, 206.

²¹ J. Hoeckert 1927, 7-8; CAJANDER 1931, 11-13; KAUKOVALTA I 1961, 201-205.

²² CAJANDER 1931, 13-16; KAUKOVALTA I 1961, 245-248.

²³ TMA I Gf:1(henkilökirjat); CAJANDER 1931, 16-17; KAUKOVALTA I 1961, 214-215 ja 248-250.

²⁴ VIRKKALA-PAPUNEN 1959, 213.

²⁵ CAJANDER 1931, 3-4; SUOLAHTI 1964, 472-473; JUVA 1947, 11.

²⁶ SUOLAHTI 1964, 474; MÄNTYLÄ 1988, 259.

²⁷ BENGTTSSON 1994, 30-31.

²⁸ Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 94; BENGTTSSON 1994, 32-33.

²⁹ BENGTTSSON 1994, 34-35; Kansallinen elämäkerrasto 1930, 95.

³⁰ Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 95; BENGTTSSON 1994, 69-70.

³¹ TROYAT 1987, 117.

³² Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 96.

³³ Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 96.

³⁴ Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 96-97.

³⁵ TROYAT 1987, 7-117; BENGTTSSON 1994, 39-44 (tredje boken).

³⁶ MATTILA 1983, 9; MÄNTYLÄ 1988, 259-262.

³⁷ TROYAT 1987, 118.

³⁸ Kansallinen elämäkerrasto III1930, 97; TROYAT 1987, 118-119; BENGTTSSON 1994, 120-142.

³⁹ TROYAT 1987, 119-122; BENGTTSSON 1994, 44-45 (II osa).

⁴⁰ Schlüssel zu dem ... 1722, 298-312; MÄNTYLÄ 1988, 262-263.

⁴¹ Schlüssel zu dem ... 1722, 317-319; CAJANDER 1931, 4-5; MÄNTYLÄ 1988, 262-263.

⁴² BENGTTSSON 1994, 130-135.

⁴³ LEWENHAUPT 1977, passim; SANDER 1857, 11 ja 15-21.

⁴⁴ PERÄLÄ 1961, 116.

⁴⁵ LEWENHAUPT 1977.

⁴⁶ JUVELIUS 1932, 631-633.

⁴⁷ JUVELIUS 1932, 630-631.

⁴⁸ Schlüssel zu dem ... 1722, 294-296; MATTILA 1983, 13-15.

⁴⁹ TROYAT 1987, 123; HORNBORG 1955, 60-62.

⁵⁰ PALOPOSKI (III) 1987, 242-243.

⁵¹ Schlüssel zu dem ... 1722, 323-326; CAJANDER 1931, 5-6.

⁵² HEINO ym. 1987, 429.

⁵³ GRIPENBERG 1962; LOHMAN 1962.

⁵⁴ SUOLAHTI 1964, 482; MATTILA 1983, 27-28; Ockuperat område 1983, 129.

⁵⁵ MATTILA 1983, 29-30.

⁵⁶ SUOLAHTI 1964, 483; MATTILA 1983, 33-34. Samoihin lukuihin alusten ja miesten määrästä viittaa myös aikalaislähde, katso Bruce 1970, 92.

⁵⁷ MÄNTYLÄ 1988, 265. Schlüssel zu dem ... 1722, 337-338 mainitsee venäläisten nousseen maihin ”Elsingfos”-nimisessä kaupungissa ja itsensä tsaarin johtaneen joukot Suomen pääkaupunkiin Turkuun.

⁵⁸ UDDGREN I 1906, 39-40; Ockuperat område 1983, 129-130; SUOLAHTI 1964, 483; MATTILA 1983, 34-35.

⁵⁹ Bruce 1970, 92.

⁶⁰ UDDGREN I 1906, 101-104; MATTILA 1983, 35.

⁶¹ BENGTTSSON 1994, 323.

⁶² Ockuperat område 1983, 130.

⁶³ JUVELIUS 1932, 493-494.

⁶⁴ JUVELIUS 1932, 494.

⁶⁵ KOIVISTO 1976, 262-264; VIRKKALA-PAPUNEN 1959, 462; Ockuperat område 1983, 130.

⁶⁶ GUMMERUS 1913, 83.

⁶⁷ SUOLAHTI 1964, 484; Ockuperat område 1983, 130.

⁶⁸ Ockuperat område 1983, 130-131; UDDGREN II 1909, 64; SUOLAHTI 1964, 485.

⁶⁹ SUOLAHTI 1964, 485; Kansallinen elämäkerrasto II 1929, 185; UDDGREN II 1909, 173-174 ja 187-188 (Golitsynin kirje Apraksinille).

⁷⁰ HORNBORG 1955, 198-281 ja liite III; JUVELIUS 1932, 498-508.

⁷¹ Kansallinen elämäkerrasto II 1929, 185-186; LUUKKO 1971, 1606-1721, 559.

⁷² SUOLAHTI 1964, 485; Ockuperat område 1983, 131.

⁷³ HORNBORG 1955; PAULAHARJU 1982; ENGLUND 1988.

⁷⁴ DREIJER 1970, 34-36; UDDGREN II 1909, 87.

⁷⁵ DREIJER 1970, 39-41.

⁷⁶ DREIJER 1970, 51.

⁷⁷ SUOLAHTI 1964, 485-486; Ockuperat område 1983, 131-132; Bruce 1970, 149-152.

⁷⁸ MATTILA 1983, 38-45; LUUKKO 1967, 740-742.

⁷⁹ DREIJER 1970, 53-55; MATTILA 1983, 45.

⁸⁰ UDDGREN II 1909, 104; DREIJER 1970, 78-80.

⁸¹ LINDEQVIST 1919, 469-471.

⁸² Bruce 1970, 147; BERGMAN 1892, 4; SUOLAHTI 1964, 486; MATTILA 1983, 45-46.

⁸³ BERGMAN 1892, 4.

⁸⁴ BERGMAN 1892, 5; SUOLAHTI 1964, 486.

⁸⁵ UDDGREN II 1909, 109; MATTILA 1983, 46; DREIJER 1970, 97.

⁸⁶ von KOSKULL 1953, 6; Ockuperat område 1983, 132.

⁸⁷ SUOLAHTI 1964, 486-487.

⁸⁸ Ockuperat område 1983, 132-133.

⁸⁹ Ockuperat område 1983, 133.

⁹⁰ SUOLAHTI 1964, 486.

⁹¹ LINDEQVIST 1919, 344-347.

⁹² LINDEQVIST 1919, 344-347.

⁹³ LINDEQVIST 1919, 350.

⁹⁴ GUMMERUS 1913, 155-156. Otteita Tapani Löfvingin päiväkirjoista löytyy Gummeruksen teoksesta, josta edellinenkin tarina on otettu.

⁹⁵ KUUJO 1983, 12-13.

⁹⁶ LINDEQVIST 1919, 554-556; Ockuperat område 1983, 133.

⁹⁷ JUVELIUS 1932, 542.

⁹⁸ SUOLAHTI 1964, 488.

⁹⁹ LINDEQVIST 1919, 554-556; Ockuperat område 1983, 134.

¹⁰⁰ von BONSDORFF 1904, 558; Ockuperat område 1983, 134-136.

¹⁰¹ DREIJER 1970, 59.

¹⁰² LUUKKO 1967, 763; Ockuperat område 1983, 136.

¹⁰³ Ockuperat område 1983, 136-137.
¹⁰⁴ von KOSKULL 1953, 8-29; Ockuperat område 1983, 138; KUUIJO 1983, 12.
¹⁰⁵ Ockuperat område 1983, 157; SUOLAHTI 1964, 488.
¹⁰⁶ SUOLAHTI 1964, 491-492.
¹⁰⁷ SUOLAHTI 1964, 492.
¹⁰⁸ SUOLAHTI 1964, 492.
¹⁰⁹ Ockuperat område 1983, 158.
¹¹⁰ Ockuperat område 1983, 158.
¹¹¹ LINDEQVIST 1919, 469-471; Ockuperat område 1983, 159.
¹¹² LINDEQVIST 1919, 469.
¹¹³ Ockuperat område 1983, 159.
¹¹⁴ LINDEQVIST 1919, 472; von KOSKULL 1953, 16.
¹¹⁵ Ockuperat område 1983, 159.
¹¹⁶ Kansallinen elämäkerrasto II 1929, 185.
¹¹⁷ LINDEQVIST 1919, 472-473; Kansallinen elämäkerrasto II 1929, 185-186.
¹¹⁸ SASKOLSKI-BESPJATYH 1983, 29.
¹¹⁹ Bruce 1970, 168.
¹²⁰ Kansallinen elämäkerrasto II 1929, 186; Bruce 1970, 168.
¹²¹ Ockuperat område 1983, 160-161; HEINO ym. 1987, 432.
¹²² HEINO ym. 1987, 432-433.
¹²³ SUOLAHTI 1964, 489.
¹²⁴ Ockuperat område 1983, 161-162; LINDEQVIST 1919, 474-475.
¹²⁵ LINDEQVIST 1919, 477-482; Ockuperat område 1983, 162; SUOLAHTI 1964, 489-490.
¹²⁶ LINDEQVIST 1919, 476-477; Ockuperat område 1983, 162-163.
¹²⁷ LINDEQVIST 1919, 485-486; Ockuperat område 1983, 163.
¹²⁸ Ockuperat område 1983, 164.
¹²⁹ LINDEQVIST 1919, 482-484.
¹³⁰ LEWENHAUPT 1977.
¹³¹ SUOLAHTI 1964, 493.
¹³² Ockuperat område 1983, 263.
¹³³ LINDEQVIST 1919, 495-496, 501; Ockuperat område 1983, 264.
¹³⁴ Ockuperat område 1983, 264-265. Yksi kappa oli 4,6 litraa ja leiviskä 8,5 kiloa. Tynnyrin suuruus vaihteli 125,6 litrasta (nestemäiset aineet) 155,7 litraan (kuivat tavarat).
¹³⁵ LINDEQVIST 1919, 501-502; Ockuperat område 1983, 265.
¹³⁶ LINDEQVIST 1919, 501-502; Ockuperat område 1983, 265-267.
¹³⁷ LINDEQVIST 1919, 504-506.
¹³⁸ LINDEQVIST 1919, 502-503; Ockuperat område 1983, 267.
¹³⁹ Ockuperat område 1983, 267-268; LINDEQVIST 1919, 503-504.
¹⁴⁰ Ockuperat område 1983, 268.
¹⁴¹ LINDEQVIST 1919, 506-507; Ockuperat område 1983, 268-269.
¹⁴² Ockuperat område 1983, 269; SIMELIUS 1929, 46.
¹⁴³ Ockuperat område 1983, 271.
¹⁴⁴ LINDEQVIST 1919, 511-514.
¹⁴⁵ Ockuperat område 1983, 139; LINDEQVIST 1919, 360-362.
¹⁴⁶ LINDEQVIST 1919, 360; SUOLAHTI 1964, 487; Ockuperat område 1983, 141.
¹⁴⁷ LÄHTEENOJA 1932, 334-335.
¹⁴⁸ SUOLAHTI 1964, 487-488.
¹⁴⁹ LINDEQVIST 1919, 370; Ockuperat område 1983, 141-142.
¹⁵⁰ Ockuperat område 1983, 142-144. Myös AHONEN katsoo väitöskirjassaan tämän luvun pitävän ilmeisesti paikkaansa, sivu 65.
¹⁵¹ Ockuperat område 1983, 144.
¹⁵² Ockuperat område 1983, 144-145.
¹⁵³ LINDEQVIST 1919, 375-377; DREIJER 1970, 55-60 ja 75-82; Ockuperat område 1983, 145.
¹⁵⁴ Ockuperat område 1983, 145-146; DREIJER 1970, 43-44.

¹⁵⁵ Ockuperat område 1983, 146.
¹⁵⁶ Ockuperat område 1983, 146-147.
¹⁵⁷ Ockuperat område 1983, 147.
¹⁵⁸ LINDEQVIST 1919, 648-649; Ockuperat område 1983, 147-148.
¹⁵⁹ Ockuperat område 1983, 148-149.
¹⁶⁰ Ockuperat område 1983, 149-150; LINDEQVIST 1919, 656.
¹⁶¹ Ockuperat område 1983, 150-151; LINDEQVIST 1919, 656-657.
¹⁶² Ockuperat område 1983, 151.
¹⁶³ Ockuperat område 1983, 153.
¹⁶⁴ Ockuperat område 1983, 153.
¹⁶⁵ HEINO ym. 1987, 437-438.
¹⁶⁶ Ockuperat område 1983, 153-154; DREIJER 1970, 127-130.
¹⁶⁷ LINDEQVIST 1919, 697-704; OJA 1955.
¹⁶⁸ Kristinestads historia 1915, 408-409.
¹⁶⁹ JUVELIUS 1932, 580-581; Kristinestads historia 1915, 408; DREIJER 1970, 130; LUUKKO 1971, 443.
¹⁷⁰ PERÄLÄ 1963, 119.
¹⁷¹ Schlüssel zu dem ... 1721, 40 ja 337-338; CAJANDER 1931, 16-21. Maaherra Palmembergin 14.7.1713 päivätty kirje löytyy Turun maakunta-arkistosta, TMA I Eg:1.
¹⁷² CAJANDER 1931, 21-23.
¹⁷³ CAJANDER 1931, 23-25; KAUKOVALTA 1961, 255-256.
¹⁷⁴ TMA I H:21. Fabermanin valitukset sisältyvät kokoelmaan Afskrifter af Nystads Besvär.
¹⁷⁵ TMA I Cc:6 (Tuomiokirja 3.4. ja 10.4.1723, nide 1); CAJANDER 1931, 25-27; CAJANDER 1954, 8.
¹⁷⁶ CAJANDER 1931, 27.
¹⁷⁷ BERGHOLM 1901, 1387.
¹⁷⁸ CAJANDER 1931, 28-29.
¹⁷⁹ CAJANDER 1931, 29-32.
¹⁸⁰ CAJANDER 1931, 31-32.
¹⁸¹ J. Hoeckert 1927, 31-33; GUMMERUS 1913, 88; CAJANDER 1931, 20-21 ja 27; PERÄLÄ 1951, 93.
¹⁸² RGA VMF, F. 233, Op.1 D. 252, L.71 ja 72; CAJANDER 1931, 32-33.
¹⁸³ RGA VMF, F.233, D.80, L. 104-106 ja 154.
¹⁸⁴ Tiedot ovat kirjailija J.E. Trubkinilta, eikä materiaalia ole ennen julkaistu.
¹⁸⁵ RGA VFM, F. 233, D. 94, L. 101.
¹⁸⁶ RGA VFM, F. 233, D. 94, L 16 ja 77.
¹⁸⁷ RGA VMF, F. 176, D. 92, L. 266; MIRF, SP6 1866, Ch III, s.79.
¹⁸⁸ RGA VMF, F. 233, D. 135, L.23.
¹⁸⁹ RGA VMF, F. 233, D. 94, L. 94; MIRF, SP6 1866, Ch IV, s.18.
¹⁹⁰ CAJANDER 1931, 35-36.
¹⁹¹ CAJANDER 1931, 36-37.
¹⁹² CAJANDER 1931, 37-39.
¹⁹³ CAJANDER 1931, 33-34; KAUKOVALTA I 1961, 253.
¹⁹⁴ TMA I Cc:6 (tuomiokirja 1722); CAJANDER 1931, 34-35. Tähän naisten epäsiiveelliseen käytökseen ja toisaalta myös yleiseen tapojen höltymiseen viittaa Aejmelaeuskin runossaan, katso Aejmalaesus 1928, 4-5.
¹⁹⁵ TMA I Cc:6 nide 2 (tuomiokirja 1722).
¹⁹⁶ TMA I Cc:6 nide 2 (tuomiokirja 1722).
¹⁹⁷ TMA I Cc:6 (tuomiokirja 1722).
¹⁹⁸ TMA I Cc:7 (tuomiokirja 1725, s. 80-86); CAJANDER 1931, 39-42.
¹⁹⁹ TMA I Cc:7 (Tuomiokirja 28.11. ja 30.11.1724 sekä Tuomiokirja 1725, s.242-243); CAJANDER 1931, 42-43.
²⁰⁰ PAASIO 1986, 174-180.
²⁰¹ Kaarina Vaaniala (Toivola), Seminaarin erikoistyö 1961.
²⁰² LEWENHAUPT 1977, passim.
²⁰³ CAJANDER 1931, 40-44.
²⁰⁴ Ockuperat område 1983, 309.
²⁰⁵ TMA I Cc:6 (Tuomiokirja 1722, nide6); CAJANDER 1931, 54-55; DREIJER 1970, 45.
²⁰⁶ TMA I Cc:6 (Tuomiokirja 1722, nide 2; Tuomiokirja 1723, nide 2); TMA I Cc:7 (Tuomiokirja 1724, s. 24- sekä Tuomiokirja

1725, s. 186); CAJANDER 1931, 55-57.
²⁰⁷ Jaakko Rakennusmestarin tarina CAJANDER 1931, 58-59 (Tuomiokirja 24.3.1724).
²⁰⁸ KAUKOVALTA I 1961, 254-255.
²⁰⁹ CAJANDER 1931, 44-45.
²¹⁰ CAJANDER 1931, 45-46; KAUKOVALTA I 1961, 252.
²¹¹ E. Hoeckert 1987, 55; CAJANDER 1931, 46-47; KAUKOVALTA I 1961, 252-253.
²¹² SIMELIUS 1929, 8-9.
²¹³ CAJANDER 1931, 47.
²¹⁴ SIMELIUS 1929, 9.
²¹⁵ PALOPOSKI (3) 1987, 278; MÄNTYLÄ 1988, 267. Kaarlen seurassa Euroopan halki ratsasti yliluutnantti Düring, mutta matkan kestosta aikalaislähte ei yllättävää kyllä mainitse mitään. Schlüssel zu dem ... 1722, 340.
²¹⁶ MATTILA 1983, 47; Bruce 1970, 173.
²¹⁷ BERGMAN 1892, 12-20; Bruce 1970, 173. BERGMAN kertoo hävitysretkistä hyvin yksityiskohtaisesti.
²¹⁸ DREIJER 1970, 97.
²¹⁹ SUOLAHTI 1964, 493-494; DREIJER 1970, 97.
²²⁰ SUOLAHTI 1964, 494.
²²¹ Schlüssel zu dem ... 1722, 341-342 ja 346-348; MÄNTYLÄ 1988, 267; DREIJER 1970, 100-102.
²²² PALOPOSKI (3) 1987, 280-281.
²²³ Bruce 1970, 218-219; WINTER 1961, 7. Venäjän neuvottelijan Ostermanin etunimestä esiintyy lähteissä erilaisia versioita. LUUKKO ja PALOPOSKI kutsuvat häntä Andrej O:ksi, mutta esim. Schlüssel zu dem ... ja LINDEQVIST puhuvat Heinrich Johann Friedrich Ostermanista. Myös varsinaisen rauhansopimuksen allekirjoituksessa hänen nimensä on vielä kirjoitettu muotoon He(i)nrich Johann Friedrich, joten myös tässä tekstissä on käytetty tätä muotoa.
²²⁴ Bruce 1970, 223-225.
²²⁵ DREIJER 1970, 103-106.
²²⁶ DREIJER 1970, 106-107.
²²⁷ DREIJER 1970, 107.
²²⁸ SUOLAHTI 1964, 495-496.
²²⁹ SUOLAHTI 1964, 495; Bruce 1970, 224.
²³⁰ LINDEQVIST 1919, 686-687; LUUKKO 1967, 776; Bruce 1970, 225.
²³¹ Schlüssel zu dem ... 1722, 341-342 ja 346-348; AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1720 D 6 LL 5-6; MÄNTYLÄ 1988, 267-269.
²³² PALOPOSKI (3) 1987, 279-281.
²³³ PALOPOSKI (3) 1987, 281.
²³⁴ LUUKKO 1967, 777.
²³⁵ LUUKKO 1967, 776-777; PALOPOSKI (3) 1987, 281; Bruce 1970, 226.
²³⁶ Historiallinen aikakauskirja 1930, 309.
²³⁷ MÄNTYLÄ 1988, 268.
²³⁸ BENGTSOON 1994, 357 (fjärde boken).
²³⁹ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1720 D 6 L 5-6; MÄNTYLÄ 1988, 269.
²⁴⁰ CEDERBERG 1889, 93. CEDERBERG on kopioinut Härnösandin tuomiokapitulin protokollat sellaisenaan. Mukailen suomentanut T.K.
²⁴¹ Bruce 1970, 433-434.
²⁴² Schlüssel zu dem ... 1722, 356; AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1720 D 6 L5-6; MÄNTYLÄ 1988, 269-270; JONSON 1990, 12-13.
²⁴³ Bruce 1970, 227; CARLSSON 1932, 14.
²⁴⁴ LUUKKO 1967, 777-778.
²⁴⁵ LUUKKO 1967, 778.
²⁴⁶ Bruce 1970, 231-234.
²⁴⁷ DREIJER 1970, 110-112.
²⁴⁸ JONSON 1991, passim.
²⁴⁹ DREIJER 1970, 110-112.
²⁵⁰ Bruce 1970, 234-236; SUOLAHTI 1964, 497; MATTILA 1983, 47.
²⁵¹ SJÖBERG 1981, 102-106; HORNBOG 1955, 273-274.
²⁵² Bruce 1970, 234; DREIJER 1970, 114-116.
²⁵³ Bruce 1970, 236-237.

²⁵⁴ JUVELIUS 1932, 652; SUOLAHTI 1964, 497.
²⁵⁵ Bruce 1970, 240-241.
²⁵⁶ LUUKKO 1967, 780; Bruce 1970, 250-251.
²⁵⁷ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1720 D 9 LL 10-14; Bruce 1970, 250-251; WENSHEIM 1973, 80.
²⁵⁸ Bruce 1970, 251-252.
²⁵⁹ BERGMAN 1892, 21-28.
²⁶⁰ SUOLAHTI 1964, 497; MATTILA 1983, 47.
²⁶¹ MATTILA 1983, 48; Bruce 1970, 252.
²⁶² MATTILA 1983, 48-49.
²⁶³ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1720 D 9 L 82, D 1 L 14-15.
²⁶⁴ WENSHEIM 1973, 110.
²⁶⁵ Sb RIO T 40, s. 184-195.
²⁶⁶ WENSHEIM 1973, 13-14 ja 204.
²⁶⁷ Schlüssel zu dem ... 1722, 359; WINTER 1961, 8; PALOPOSKI 1987 (3), 293.
²⁶⁸ WINTER 1961, 8-9.
²⁶⁹ WENSHEIM 1973, 181; Schlüssel zu dem ... 1722, 359 ja 367 (tässä kohdassa on lueteltu neuvottelijoiden kaikki erilaiset titteit ja arvonimet).
²⁷⁰ HULTIN 1904, CXIII-CXIV; Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 437.
²⁷¹ Lillienstedt 1775, 91; HULTIN 1904, CXIV; Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 437.
²⁷² Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 437-438; HALILA 1987, 199.
²⁷³ Lillienstedt 1775, 91-92 ja 103-104; HULTIN 1904, CXVI-CXVII; Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 438.
²⁷⁴ Lillienstedt 1775, 109-111 ja 149; HULTIN 1904, CXLII; Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 438-439.
²⁷⁵ Lillienstedt 1775, 151-152; Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 439; WINTER 1961, 7.
²⁷⁶ Lillienstedt 1775, 108-109, 155 ja 165; HULTIN 1904, CXLII; Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 439.
²⁷⁷ Gustaf ELGENSTIERNA: Svenska adelns ättartavlor 1925-36.
²⁷⁸ BERGMAN 1892, 21.
²⁷⁹ Lillienstedt 1775, 156-157; Schlüssel zu dem ... 1722, 363-364; WINTER 1961, 9-10.
²⁸⁰ Schlüssel zu dem ... 1722, 364; WINTER 1961, 10; LUUKKO 1967, 780-781.
²⁸¹ Lähteenä käytetty Brockhausin ja Efronin julkaisemaa ensyklopediaa, Pietari 1891.
²⁸² AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei; Bruce 1970, 414-415; JONSON 1990, 52.
²⁸³ CAJANDER 1931, 47-48; KAUKOVALTA I 1961, 256; WINTER 1961, 10.
²⁸⁴ J. Hoeckert 1927, 26-27; KAUKOVALTA I 1961, 256.
²⁸⁵ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 15 L 32 ja L 37.
²⁸⁶ WINTER 1961, 6 ja 10-11.
²⁸⁷ J. Hoeckert 1927, 27; KAUKOVALTA I 1961, 256-257.
²⁸⁸ CAJANDER 1931, 49.
²⁸⁹ E. Hoeckert 1987, 61; CAJANDER 1931, 48-49; KAUKOVALTA II 1929, liite V.
²⁹⁰ TMA, VA 7076 I 1721; KUVAJA 1993, 193.
²⁹¹ J. Hoeckert 1927, 26; E. Hoeckert 1987, 60-61.
²⁹² MALMSTRÖM 1893, 313. MALMSTRÖM on käyttänyt lähteinään alkuperäisiä Ruotsin valtionarkistossa olevia asiakirjoja, ja tämänkin viitteen tiedot pohjautuvat suoraan valtaneuvoston pöytäkirjoihin 17.2. sekä 7. ja 11.3.1721.
²⁹³ CARLSSON 1932, 11; WENSHEIM 1973, 180 ja 192-193; JONSON 1990, 10; LUUKKO 1967, 781.
²⁹⁴ MALMSTRÖM 1893, 314-316 (valtaneuvoston pöytäkirjat 27., 28. ja 30. 3. sekä 22.4-3.5.1721, kuninkaan kirje Lillienstedtille ja Strömfeltille 29.3.1721).
²⁹⁵ MALMSTRÖM 1893, 317-318 (valtaneuvoston pöytäkirjat 19.-22.4. sekä 9.5.1721; kuninkaan kirje Lillienstedtille ja Strömfeltille 22.4.1721).
²⁹⁶ MALMSTRÖM 1893, 321-322 (tiedot ovat peräisin Ruotsin itäraannikon alueiden maaherrojen kirjeistä kuninkaalle kesä-

elokuussa 1721).

²⁹⁷ AVPR Snoshenia Rossii so Svetisie, 1721 Nistadski kongress D 15, L 3-8; MALMSTRÖM 1893, 323 (Lillienstedtin ja Strömfeltin kirjeet kuninkaalle 26.4., sekä 1.,5., 10.,16. ja 18. toukokuuta 1721).

²⁹⁸ MALMSTRÖM 1893, 324 (Lillienstedtin ja Strömfeltin kirje kuninkaalle 2.6.1721).

²⁹⁹ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 1 L 16 sekä D 20.

³⁰⁰ TMA, VA 7076 I 1721, sivu 88.

³⁰¹ KA FR 1088 (rauhanneuvottelujen pöytäkirja 11.5.1721); AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 1 L 21-24 sekä D 20.

³⁰² AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 4 L 50-51.

³⁰³ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 4 L 54-55; KA FR 1088 (rauhanneuvottelujen pöytäkirja 15.5.1721).

³⁰⁴ Journal ili Podennaia zapiska Petra Velikogo cd II otd. I str 155-158 ja 170; Bruce 1970, 256-258; J.F. CHANCE: George I and the Northern War, London 1909, s. 475; JONSON 1990, 49.

³⁰⁵ KA FR 1088 (rauhanneuvottelujen pöytäkirja 1.6.1721); AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 4 L 58-60.

³⁰⁶ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D I L 55; MALMSTRÖM 1893, 323-324. MALMSTRÖM käyttää edelleen alkuperäislähteitä, tässäkin kohtaa Lillienstedtin ja Strömfeltin kirjeitä kuninkaalle 2. ja 8.6.1721.

³⁰⁷ MALMSTRÖM 1893, 324-325 (Lillienstedtin ja Strömfeltin kirjeet kuninkaalle 2. ja 8.6.1721; kuninkaan vastaukset 9. ja 13.6.1721).

³⁰⁸ BERGMAN 1892, 27-28.

³⁰⁹ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 15 L 57-58.

³¹⁰ MALMSTRÖM 1893, 324-325 (Lillienstedtin ja Strömfeltin kirjeet kuninkaalle 2. ja 8.6.1721; kuninkaan vastaukset 9. ja 13.6.1721); Kansallinen elämäkerrasto III 1930, 439.

³¹¹ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 4 L 78 sekä L 97-98; KA FR 1088 (rauhaneuvottelujen pöytäkirjat 1.-19.6.1721).

³¹² AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D I L 105; KA FR 1088 (rauhanneuvottelujen pöytäkirja 12.7.1721).

³¹³ MALMSTRÖM 1893, 326-327 (kuningas Lillienstedtille ja Strömfeltille 2.7. ja 12.8.1721; neuvottelijat kuninkaalle 26.6. ja 15.7.1721; valtaneuvoston pöytäkirja 16.8.1721); AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D I.

³¹⁴ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D I L 153; KA FR 1088 (rauhanneuvottelujen pöytäkirjat heinäkuulta 1721); MALMSTRÖM 1893, 325 (Lillienstedt ja Strömfelt kuninkaalle 8. ja 26.6.1721 sekä 15. ja 25.7.1721; kuningas neuvottelijoille 6. ja 24.7. sekä 4.8.1721).

³¹⁵ MALMSTRÖM 1893, 325-326 (Lillienstedt ja Strömfelt kuninkaalle 26.6., sekä 15. ja 25.7.1721; kuningas neuvottelijoille 6. ja 24.7. sekä 4.8.1721).

³¹⁶ Schlüssel zu dem ... 1722, 351-355; MALMSTRÖM 1893, 328 (Lillienstedt ja Strömfelt kuninkaalle 31.8. sekä 4.9.1721).

³¹⁷ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 15 L 120-124 sekä D 4 L 195.

³¹⁸ AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D I L 160, D 4 L 195.

³¹⁹ TROYAT 1987, 224-225.

³²⁰ WINTER 1961, 11.

³²¹ NORDMANN 1898, 173-177. Alkuperäistä ruotsinkielistä tekstiä mukaillen suomentanut T.K.

³²² WINTER 1961, 11-12.

³²³ LUUKKO 1967, 781.

³²⁴ Bruce 1970, 258-260.

³²⁵ Friedens Vertrag ... 1721, 8-10; LUUKKO 1967, 782; PALOPOSKI 1987 (3), 294.

³²⁶ Friedens Vertrag ... 1721, 10-14; LUUKKO 1967, 782; PALOPOSKI 1987 (3), 294.

³²⁷ Lähteinä käytetty: Friedens Vertrag ... 1721; EKONEN-KULJU-MATSINEN: Ihmistien tiet; MANNINEN: Talvisodan salatut taustat; SEPPÄLÄ: Suomi taisteli, osa 6 sekä ANTTALA: Talvisota.

³²⁸ Friedens Vertrag ... 1721, 14-15; LUUKKO 1967, 782; PALOPOSKI 1987 (3), 294.

³²⁹ Friedens Vertrag ... 1721, 15.

³³⁰ JUVA 1947, 19-20; PALOPOSKI 1987 (3), 294.

³³¹ Friedens Vertrag ... 1721, 15-18; LUUKKO 1967, 781-782; PALOPOSKI 1987 (3), 295.

³³² Friedens Vertrag ... 1721, 18-36; LUUKKO 1967, 782; PALOPOSKI 1987 (3), 294; LINDEQVIST 1919, 690.

³³³ MALMSTRÖM 1893, 329-330 (Lillienstedtin ja Strömfeltin kirje kuninkaalle 25.7.1721; valtaneuvoston pöytäkirja 4.8.1721).

³³⁴ MALMSTRÖM 1893, 330 (Lillienstedtin ja Strömfeltin kirje kuninkaalle 4.9.1721; Uudenkaupungin rauhansopimuksen neljäs pykälä).

³³⁵ MALMSTRÖM 1893, 331 (Lillienstedtin ja Strömfeltin kirje kuninkaalle 4.9.1721; Valtaneuvoston pöytäkirja 18.8.1721).

³³⁶ MALMSTRÖM 1893, 331-332.

³³⁷ LUUKKO 1967, 781; PALOPOSKI 1987 (3), 294; Schlüssel zu dem ... 1722, 398.

³³⁸ Lillienstedt 1775, 157-158; CEDERBERG 1931, 191-192.

³³⁹ Laskelma on alunperin painettu BANTYSCH-KAMENSKIJ: Obzor vnjesnich snoschenij Rossij IV, Moskova 1902, s. 221.

³⁴⁰ Katso myös AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 4.

³⁴¹ CEDERBERG 1931, 193-194.

³⁴² CEDERBERG 1931, 194-195.

³⁴³ CEDERBERG 1931, 195-196.

³⁴⁴ Bruce 1970, 261.

³⁴⁵ LUUKKO 1967, 782; PALOPOSKI 1987 (3), 294.

³⁴⁶ Friedens Vertrag ... 1721, 39-40; AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei 1721 Nistadski kongress D 4 L 249; PALOPOSKI 1987 (3), 294.

³⁴⁷ Schlüssel zu dem ... 1722, 397-399.

³⁴⁸ PALOPOSKI 1987 (3), 298.

³⁴⁹ PALOPOSKI 1987 (3), 298-299.

³⁵⁰ JÄGERSKIÖLD 1957, 18.

³⁵¹ PALOPOSKI 1987 (3), 299.

³⁵² AVPR Snoshenia Rossii so Svetsiei Nistadski kongress 1721.

³⁵³ TROYAT 1987, 225-227.

³⁵⁴ PALOPOSKI 1987 (3), 299.

³⁵⁵ Uudenkaupungin seurakunnan arkisto, kiitos- ja ylistyskirjoitus 15.12.1721.

³⁵⁶ JUVA 1947, 22-23; PALOPOSKI 1987 (3), 299.

³⁵⁷ Kapteeni Mishukovin kirje Apraksinille 17.11.1721.

³⁵⁸ CAJANDER 1931, 59-60; CAJANDER 1888.

³⁵⁹ CAJANDER 1931, 60.

³⁶⁰ TMA I Eg:2.

³⁶¹ CAJANDER 1931, 23 ja 60-61.

³⁶² TMA I H:21. Kuningas Fredrikin allekirjoittama nimityskirje on päivätty 3.11.1721.

³⁶³ CAJANDER 1931, 61.

³⁶⁴ CAJANDER 1931, 61.

³⁶⁵ TMA I Eg:2.

³⁶⁶ CAJANDER 1931, 49-50.

³⁶⁷ CAJANDER 1931, 50.

³⁶⁸ LINDEQVIST 1919, 702-703; CAJANDER 1931, 61-62.

³⁶⁹ LINDEQVIST 1919, 702-703; CAJANDER 1931, 62.

³⁷⁰ CAJANDER 1931, 62-63.

³⁷¹ Nordstedt on kirjannut hyvin tarkasti Uudenkaupungin ja sen asukkaiden kärsimät vahingot, ja tämä asiakirja löytyy vieläkin Turun maakunta-arkistosta. TMA I Eg:2 (Allegater 4.6.1723).

³⁷² TMA I Eg:2; J. Hoeckert 1927, 9-10.

³⁷³ TMA I Eg:2.

³⁷⁴ TMA I Eg:2 (Allegater 1722-26, Nordstedtin selvitys); J. Hoeckert 1927, 10-11.

³⁷⁵ TMA I Eg:2 (Allegater 1722-26, Nordstedtin selvitys).

³⁷⁶ TMA I Eg:2 (Allegater 1722-26, Nordstedtin selvitys).

³⁷⁷ CAJANDER 1931, 51.

³⁷⁸ CAJANDER 1931, 51-52.

³⁷⁹ CAJANDER 1931, 52-53.

³⁸⁰ TMA I Eg:2 (Allegater 4.6.1723).

³⁸¹ CAJANDER 1931, 53.

³⁸² TMA I Gf:1 (henkikirjat 1697-1736).

³⁸³ TMA I H:21. Kuningas Fredrikin vastaus Uudenkaupungin porvarien anomukseen on päivätty 18.10.1723; CAJANDER 1931, 63-64; AHONEN 1988, 118.

³⁸⁴ CAJANDER 1931, 65-68.

³⁸⁵ CAJANDER 1931, 68-70.

³⁸⁶ CAJANDER 1888; AHONEN 1988, 123-128.

³⁸⁷ AHONEN 1988, 137-140.

³⁸⁸ AHONEN 1988, 145-153.

³⁸⁹ AHONEN 1988, 203, 208, 214 ja 217.

³⁹⁰ J.Hoeckert 1927, 28; AHONEN 1988, 223-229.

³⁹¹ BOSTRÖM 1936, 83-88; WINTER 1961, 5.

³⁹² Aejmelaeus 1928, 3-11.

³⁹³ Uudenkaupungin Sanomat 30.8.1921.

³⁹⁴ Uudenkaupungin Sanomat 1.9.1921.

³⁹⁵ Uudenkaupungin Sanomat 3.9.1921.

³⁹⁶ Uudenkaupungin Sanomat 30.8. ja 31.8.1961.

³⁹⁷ Uudenkaupungin Sanomat 31.8.1961.

³⁹⁸ Uudenkaupungin Sanomat, eri numeroja elokuulta 1961.

Kuvien hankintapaikat:

KA=kansallisarkisto

MV=museovirasto

OJ=Olavi Juutilaisen piirros

TMA=Turun maakunta-arkisto

TMM=Turun maakuntamuseo

VenA= venäläiset arkistot Pietarissa

ÅM=Ålands museum

Uudenkaupungin rauha solmittiin elokuun 30. päivä vuonna 1721. Rauha päätti Ruotsin ja Venäjän välillä käydyn 21-vuotisen sodan, joka tunnetaan nimellä suuri Pohjan sota. Ruotsin ja Venäjän lisäksi sodassa oli ajoittain mukana muitakin osapuolia kuten Tanska ja Puola, mutta ennen muuta ja jatkuvasti sotaa käytiin Ruotsin – Itämeren taantuvan suurvallan – ja Venäjän eli nousevan suurvallan välillä. Ruotsin johti sotaan nuori ja tarmokas kuningas Kaarle XII. Venäjällä vaikutti toinen aikakauden mahtimies, Pietari Suurena myöhemmin tunnettu tsaari Pietari I. Nämä kaksi olivat muutamaan otteeseen henkilökohtaisestikin vastakkain, joskin Kaarle XII kaatui ennen rauhan-solmimista. Suureen Pohjan sotaan sisältyy Suomen osalta isonvihan nimellä tunnettu kahdeksan vuotta kestänyt raskas venäläismiehitys vuosina 1713–21. Uudenkaupungin rauhan seurauksena Ruotsi menetti puolitoistavuosisataisen suurvalta-asemansa Itämeren piirissä ja sen tilalle nousi tsaari Pietarin kovaotteisten uudistusten seurauksena kehittynyt Venäjä.

Tässä kirjassa on ensinnäkin pyritty luomaan yleiskatsaus sotaan johtaneisiin tapahtumiin, varsinaiseen sotaan ja siihen liittyviin asioihin, Suomen venäläismiehitykseen ja sitä seuranneeseen isoon vihaan sekä sodan vaikutuksiin Suomessa. Mukaan on lisäksi pyritty saamaan yksityiskohtaisempaa tietoa elämästä isonvihan aikaisessa Uudessakaupungissa ja varsinkin rauhan-neuvottelujen kulusta kesällä 1721. Osa rauhanneuvotteluihin liittyvistä tiedoista on täysin uusia, niitä ei aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa ainakaan Suomen puolella kovin hyvin tunneta. Tämä teos pyrkii tarkastelemaan 1700-luvun alun tapahtumia kolmella eri tasolla, nimittäin Euroopan, Ruotsi-Suomen ja Uudenkaupungin. Miten suhteellisen pieni, monin tavoin sodasta kärsimään joutunut kaupunki kykeni tarjoamaan puitteet koko Pohjolan, osin jopa koko Euroopan tilannetta muokanneelle rauhankonferenssille?

Kirja on yritetty saada suuren Pohjan sodan kokonaisesitykseksi siten, että sen lukeminen ei edellyttäisi syvällisiä etukäteistietoja. Tekstiä on pyritty joka kohdassa laatimaan tieteellisen tason edellyttämällä tarkkuudella, joskin sitä on monin paikoin kevennetty erilaisilla yksityiskohdilla ja anekdooteilla, jotka nekin kuitenkin perustuvat joko alkuperäislähteisiin tai tutkimus-kirjallisuuteen eli todellisiin historiallisiin lähteisiin.

Kansi:

Uudenkaupungin rauhankirjan Ruotsille kuuluva alkuperäiskappale. Sopimus allekirjoitettiin 30. 8. 1721. Kuva Riksarkivet/Hans Rydberg, Tukholma.